
Ethnographia

A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata

130. évfolyam

2019

4. szám

Tari Lujza

A hazai kisebbségek szájhagyományos zenéjének kutatásáról

A Magyar Művészeti Akadémia Népművészeti, Néprajzi Tagozata és az MTA BTK Zenetudományi Intézete 2013. november 14–15-én konferenciát rendezett *A magyarországi nemzetiségek hagyományos kultúrája* címmel.¹ A téma népzene tudományi megközelítésében idehaza nem sok történt azóta.² A föld népességének jelentős demográfiai növekedése, a világ több pontján tapasztalható mozgása, az Európát érintő migráció, a külföldi népzene kutatók figyelmét ugyanakkor fokozottabban a zenei kisebbségkutatás felé fordította. A külföldről érkező konferenciafelhívásokban olyan témákkal találkozunk, mint zene és migráció/diszlokáció,³ a kisebbségek és a befogadó társadalmak közötti viszony zenei vonatkozásai. E felhívások hangsúlyozzák, hogy a növekvő „kisebbségek” fogalom alá tartozó kör a globalizálódó világban a zene és a kisebbségek tanulmányozásának innovatív megközelítését kívánja meg, valamint szükségessé teszi az eddigi terminológia újragondolását.⁴ A megvalósult előadások, a megjelent tanulmányok azt mutatják, hogy néhányan már a címben előszeretettel használják a *korlátozások, akadályok*⁵, *marginalizálódó közösségek*,⁶ *emberi jogok*,⁷ *multi-identitás*,

¹ Szervezője Erdélyi Zsuzsanna, az MMA Népművészeti, Néprajzi Tagozatának vezetője volt. A jelen tanulmány *A hazai kisebbségek szájhagyományos zenéjének kutatása* címmel elhangzott, hangfelvételekkel alátámasztott előadás bővített, szerkesztett változata.

² Bartók román és Kodály szlovák kutatásaira vonatkozóan két tanulmány jelent meg: Bíró 2016; Erdélyi-Molnár 2017.

³ Hemetek 2012.

⁴ Hemetek 2015. E kérdések szerepeltek az ICTM *Joint Symposium of the Study Group on Music and Minorities and the Study Group on Music and Gender*. University for Music and Performing Arts Vienna, July 22–31 2018. szimpóziumán, lásd www.ictmusic.org/Study_Groups/Music_and_Minorities/Past_Symposiums/Programme (letöltés: 2019.06.12.).

⁵ Okaza 2008.

⁶ A munkacsoport 2004-es találkozójának 1. számú témája a többes identitás és identitás-kezelés, a 3. a marginalizálódás a kisebbségek zenéjében kérdésköre volt. Lásd Ceribašić–Haskell 2006.

⁷ Malm 2001.

identitáskezelés,⁸ *emberi világ – zenei sokféleség*⁹ kifejezéseket, s e téma kapcsán is igyekeznek a női mozgalmakat valamint általában a „gender”,¹⁰ a párbeszéd humanisztikus elvei, a kisebbségek védelme, „kulturális sokszínűség a multikulturális, több etnikumú társadalmakban” típusú témákat előtérbe helyezni. Ha röviden jellemezhetők e – kétségtelenül fontos kérdéseket érintő – munkák, akkor leginkább az a szembetűnő bennük, hogy általában kevés szó esik magáról a zenéről, sokkal több a zeneszociológiai jellegű leírás és a politikai ízü megnyilatkozás.¹¹ Svanibor Pettan az egykori Jugoszláviában kosovói cigányok közt végzett felmérései alapján azt a véleményt is megfogalmazta, hogy az egyoldalúan nemzeti irányultságú kutatás az „others”-et kirekesztő voltánál fogva visszahúzó, a világtól elzárkózó szemlélettel jár, mely nem lehet minta a kutatók számára.¹² Miközben e véleménnyel egyetértünk, két tényezőre kell rámutatnunk. Az egyik, hogy a délszláv népek többségénél a második világháború után vett komolyabb lendületet a népzene kutatása, mely érthető módon – és ez a másik tényező – elsősorban a saját, nemzeti-etnikai elemeket igyekezett felszínre hozni és hangsúlyozni a közös „jugoszláv” összeolvasztás ellensúlyozásaként. (Ezeket a szerző nem veszi figyelembe.)

„Kisebbség” témában a nemzetközi szakmai hálózatépítés nagyon sikeres volt az elmúlt évtizedekben, mely az International Council for Traditional Music-on (ICTM¹³) belül 1997-ben külön Music and Minorities munkacsoport létrehozásához vezetett. Vezetője 2017-ig az osztrák Ursula Hemetek volt. Hemetektől ICTM főtitkárrá megválasztása után a horvát Svanibor Pettan vette át a csoport irányítását, melynek ma már több mint 200 tagja van a világ több pontjáról.¹⁴ A munkacsoport megalakulásának előzménye egy 1985-ben Zágrábban megrendezett, etnikumok, kisebbségek zenéjével foglalkozó konferencia,¹⁵ majd a bécsi Institut für Volksmusikforschung und Ethnomusikologie (Universität für Musik und darstellende Kunst Wien) által 1990-ben létrehozott „Minderheiten” kutatócsoport megalakítása volt.¹⁶

Kisebbségkutatási témák természetesen már addig is rendszeresen jelen voltak a népzene kutatóinak munkái közt.¹⁷ A 2000 óta megélénkült figyelem az ilyen irányú történeti kutatások irányába is szélesíti a kört.¹⁸ A lengyel kisebbségi kutatások

⁸ Hemetek–Lechleitner–Naroditskaya–Czekanowska 2004.; Ceribašić 2006.; Kolltveit 2008.; Hemetek 2014.

⁹ Stelova–Rodel–Peycheva–Vlaeva–Dimov 2008.

¹⁰ White 2009.; Hemetek 2010.

¹¹ Ceribašić 2008.

¹² Pettan 2001.

¹³ <https://www.ictmusic.org/> (letöltve: 2019. 06. 18.)

¹⁴ A munkacsoport magyar tagja Kovalcsik Katalin volt. Jelenleg nincs magyar tagja.

¹⁵ Bezić 1985.; Marošević 1989. A konferencián magyar részről ketten vettünk részt, lásd Kovalcsik 1985.; Tari 1985.

¹⁶ Hemetek 2014: 98–103.

¹⁷ Néhány példa: az Isztria területén kisebbségként élő olaszok népzenejéről: Starec 1985.; ugyanő 2004-ben 2 CD melléklettel teljes képet adott e nép zenéjéről. Logar (1994., 1996) az ausztriai szlovének népzenejéről, Awosusi (1996) a magyar cigányzenéről, magyar kutatók részvételével adott áttekintést. Stojkova a multiethnicitás problémáit is jelezte (Stojkova 2004). Lásd még Kluth 1985.

¹⁸ B. Netti, a népzene kutatás cseh származású amerikai nagy öregje legutóbbi könyvében egy fejezetet szentel a kisebbség témának. Három földrészt vizsgál munkája 13. fejezetében. Kitekintése kevésbé történeti jellegű; főleg a téma módszertani megközelítéseit elemzi (Nettl 2010: 180–193).

történetét J. Stęszewski, a burgenlandi horvátokét U. Hemetek foglalta össze.¹⁹ Ulrich Morgenstern tágabb összefüggéseket keresve a német Jacob von Stählin és Friedrich David Gräter munkássága kapcsán a 18–19. századi kezdetekhez is visszanyúlt.²⁰

Jól ismert és sokoldalúan feldolgozott, hogy a 18. század végétől Európa több részén megélénkült a figyelem nemcsak az egyes népek saját népköltészetére, hanem más népek költészete iránt is.²¹ Idehaza Vuk Karadžić *Srpske Narodne Pjesme* népdal-szöveggyűjteménye jelent meg Székács József fordításában 1836-ban, tíz évvel Erdélyi János magyar népköltészeti gyűjtéseken alapuló *Népdalok és mondák* I. kötetének kiadása előtt.²²

Nem teljesen sorolhatjuk a hazai nemzetiségek zenéje iránti érdeklődés közvetlen előzményei közé a korai 19. századi kéziratos kottás gyűjteményekben található, főleg hangszeres *deutsch*, *Deutsche Tänze*, *polonaise* stb. című darabokat, mert ezek az írástudó magasabb társadalmi rétegek korábbi európai gyakorlatot követő zenélési szokásainak részei.²³ A hangszeres dallamok és a német illetve magyar nyelvű, de német/osztrák eredetű szöveges dalok idetartozása annak a függvénye, mennyiben őrződtek meg a folklórban.

A Magyarország területén élő etnikumok valamint a nem magyar ajkú népek (és más népek, földrészek) bemutatása már a 19. századi újságokban megjelenik – itt a zenei vonatkozásúakat említve. A *Vasárnapi Ujság* 1854-es első számában egy S. J. monogrammu Bereg megyei lakos a máramarosi németeket,²⁴ egy Szöllősy nevű a muraközi horvátokat,²⁵ Ordódy István Károly 1855-ben a Trencsén megyei tótokat²⁶ mutatja be. 1859-ben egy Zilahy nevűtől a szilágysági oláhokról olvashatunk.²⁷ Medgyes Lajos az erdélyi cigányokat ismerteti 1856-ban.²⁸ A területet, adott népet általában jól ismerők leírják küllemüket, jellemüket, viseletüket, ismertetik szokásaikat, köztük a zenés-táncos szokásokat. Medgyes például jól figyelte meg a cigány folklórra jellemzően: „Musikához nem értenek. Ez a civilizált cigányok mestersége. Füttyülésben azonban páratlanok, s fitty s dana mellett szoktak táncolni...”²⁹ Zilahy a szilágysági románokról írja: „Zenéjük a furulya, mellyen nagyon szépen tudnak játszani, és a nyögő hangu csimpolya. Azonkívül hegedűjük is van. Népdalaikban.... sok szépség és igaz érzés található....”³⁰ Leírja, hogy lakodalomban a csimpolya a fő hangszer, mely-

¹⁹ Stęszewski 2004.; Hemetek 2018.

²⁰ Morgenstern 2018.

²¹ Lásd például Voigt 2012. Az irodalom, a műzene egzotikum iránti, sokoldalúan feldolgozott vonzódását itt szükségtelen említeni.

²² Tari 2014: 389–391. Osztrák népdalgyűjtemény ennél is korábban jelent meg: Franz Žiska, Julius Max Schottky: *Österreichische Volkslieder, mit ihren Singeweisen*. Pest, 1819. Kottával adták ki, így az osztrák népzene kutatás becses emléke. Utánnyomás: Wien 1969, Leopold Schmidt utószavával (Haid 2005: 13. 2-es jegyzet).

²³ Lásd az *Európai repertóár* fejezetet: Tari 1998: 43–47.

²⁴ S. J. 1854.

²⁵ Szöllősy 1854.

²⁶ Ordódy 1855.

²⁷ Zilahy 1859.

²⁸ Medgyes 1856.

²⁹ Medgyes 1856: 257.

³⁰ Zilahy 1859: 150.

hez hegedű és furulya is csatlakozhat, s szól fogadott siratókról temetés alkalmával.³¹ A csárdás és általában a magyar zene gyors terjedésére találunk példát a muraközi horvátok esetében. „Táncza az itteni népnek: magyar. Jelesebb zenészei Kis-Kanizsárul szakadnak, vagy odajárnak új darabokat hallgatni, ezektől ismét eltanulják a népfüük és így a horvát: csárdást huz és járja.”³² Ha európai nép szokásait ismertetik, annak egyes elemeit nem a hasonló magyarhoz, hanem a Magyarországon élő más nép szokáseleméhez hasonlítják. Az olaszokról írják 1854-ben:

„...házi kenyeret nem ismer, ezt nála péksütemény, vagy a szegényebb néposztálynál, a kukoriczalisztból sűrűre főzött polenta pótolja, mint némelly oláh vidékeinken a málé. A pékkenyér többnyire kétféle u. m. francia és olasz, mind alakjára, mind minőségére különbözők egymástól; ez utóbbi a mi görögjeink áldozó kenyerekhez hasonlítván, kevésbé kovászos lehet.”³³

Jellegzetes alakokat, például egy rác vőfélyt és dudást, képekkel mutatnak be.³⁴ A Kisfaludy Társaság is célul tűzte ki a magyarországi nemzetiségek népköltészetének megismertetését az olvasókkal. Kiadásában tót, magyar-orosz népdalokat bemutató könyv és román kötet jelent meg.³⁵

A felsorolt korai kezdemények még nem tartoznak az ún. nemzetiségi gyűjtések körébe, csupán annak tanújelei, hogy a rendszeres népköltészeti-népzenei gyűjtések – mint a magyar gyűjtések esetében –, hosszabb előkészítő folyamat után indulnak meg. E folyamat részének tekinthető, hogy hazai nemzetiségek az irodalomban is hitelet érdemlően jelennek meg a 19. század végén. Ha nem a palócok népmesei elbeszélő hangján szólna, Mikszáth Kálmán lehetne az első modern szellemű „gyűjtő”, akinek a „Tót atyafiak”-ról szóló írásából sokat megtudunk a szlovákok kedvelt hangszeréről és játékosairól. Palóc népére és annak szoros környezetére különösen érzékenyen figyelő Mikszáth 1881-ben (Bartók születése évében) megjelent novelláskötetével szinte megelőzte korát, amikor számos hiteles néprajzi vonatkozású megfigyelést rögzített a magyarokkal együtt élő szlovákok szokásaival kapcsolatban.

„A Lapaj művészetének szabott ára van, melyből nem enged semmit! Egy verdung dohány, estefelé egy kancsó törkölypálinka, éjfél tájban egy icce mézes, hajnalban pedig egy meszely szilvapálinka, enni torkig, készpénzben nyolc garas. Nem kevés, de nem is sok, kivált, ha egy kicsit szétnézünk a világban. Ott van például Hikszum, a kékkői dudás! Egy Balassa báró Olaszországból hozott piktórral festette le dudástól, bocskorostól, képét odaakasztották a palotaterembe palatinusok, főispánok közé, és arannyal fizetik. Petrust, egy másik világ-raszóló dudást meg a nyitrai gróf lát el mindennel, s olyan dolga van, hogy borban fürdik,

³¹ Zilahy 1859: 150.

³² Szöllősy 1854: 321.

³³ *Vasárnapi Ujság* 1854. 1. 7. sz. április 16. „Olasz sajátságok.” 51–53; itt 52.

³⁴ *Vasárnapi Ujság* 1857. 4. 15. sz. április 12. Szerb „fifer” és „gajdás” neveiket is közlik.

³⁵ Kósa 1979: 497. Vulcanu József román népköltészetéről tartott székfoglaló előadása (1871) már 1872-ben megjelent.

zsír az étele, olvasztott vaj az itala (aminő életmódot pedig a tót fantázia is csak a jövő életben ígér az igazaknak). Lapaj pedig mindkettőjüknél jobb, híresebb volt.”³⁶

A 19. század végéhez közeledve egyre erőteljesebb a néprajztudomány területén már addig is uralkodó, magas fokú tudásról, más népek kultúrája iránti tiszteletéről tanúskodó szemlélet, mely a Magyarország területén élő nem magyar ajkú népek szájhagyományos kultúrájának kutatását célozza. Ez a kezdete a többé-kevésbé rendszeres és nagyrészt szakemberek által végzett gyűjtéseknek, kutatásoknak. Már az *Ethnographia* folyóirat 1890-es első számának tanulmányai, kisebb közleményei, könyvismertetései jelzik ezt a figyelmet. Példaként említsük meg Hermann Antal felhívását a Franjo Xavér Kuhač (1834–1911) által kiadott horvát népdalgyűjteménnyel kapcsolatban.

„Kuhacs Fr. S., társaságunk népzenei szakosztályának egyik előadója, ki már évekkel ezelőtt egy nagy munkát fejezett be a magyar zenéről, a melyet hiába kínált kiadásra a magyar kormánynak, Akadémiának stb., 1878-81-ig négy nagy negyedréti kötetben 1600 délszláv népdalt stb. adott ki dallammal és zongorakisérettel, szöveggel és jegyzetekkel. Ez a nagyszabású gyűjtemény’ most féláron szerezhető meg szerzőtől (Zágráb, Zrinyi-tér 9. sz.), még pedig fűzve 10 frtert, négy pompás eredeti díszkötésben 15 frt 20 krért. Azok, a kik hazánk népköltészetével és népzenejével foglalkoznak, nem lehetnek el e munka nélkül. H. A.”³⁷

1896-ban a néprajznak a millenniumi rendezvényeken való jelenléte indoklásaként, egyben a nemzetiségek iránti figyelem jeleként olvashatjuk Dr. Kovács Gyula, a néprajzi „kiállítás falujának rendezője”,³⁸ szakmai kalauza beszámolójában:

„az ország nemzetiségeinek annyifélesége mellett, de az egyes fajok között is vidékek szerint tudvalevőleg oly nagy eltérések mutatkoznak hazánkban, nyelvben, ruházkozásban és építési modorban, hogy ezen kiállításnak általános érdeke előre látható volt... A történeti hűség kedvéért készséggel említem fel, hogy a nem magyar nemzetiségű házak építésére ép oly kevéssé volt szükség a rábeszélésre, a további buzdításra, mint a szigorú magyar jellegű házak építésénél.”³⁹

A kiállítási eseményekhez kapcsolt népünnepekről, zenés-táncos bemutatókról⁴⁰ írta: „Eljöttek a torontáli svábok, saját zenekarok vezetése mellett,⁴¹ hallottuk nótáikat, láttuk táncaikat,

³⁶ Mikszáth 1881(1975): 65–66.

³⁷ Hermann A. 1890: 58. Kuhač (1879–1881) Bartók által többször hivatkozott gyűjteményéről van szó. Bartók 1934: 15. Kuhač (eredetileg német: Koch) 1850-ben Pécsen, majd 1852-ben Pesten a Nemzeti Zenedében képezte magát. Blažeković 2005: 204. 1858 után Weimarban Lisztnél, Bécsben J. Czernynél valamint E. Hanslicknál is tanult: Katalinić–Tuksar 2013.

³⁸ A *Vasárnapi Ujság* életrajzát, fényképét is közli a kiállításban közreműködő többi tisztviselő mellett 1896: 283–284.

³⁹ Kovács 1896: 254–255. Két fényképen be is mutat német és sokác házakat. Uo. 264.

⁴⁰ Dóka 2017.

⁴¹ A 16 tagú zenekar 40 táncospárral érkezett. A Kovács által említett százsz lakodalomra is érkezett rezesbanda (Dóka 2017: 41. Uo. a rezesbanda fényképét közli 42).

megbámultuk legényeik rózsabokrétás kalapjaikat és leányzóik hajviseletét. Itt voltak a trencsényi és pozsonymegyei tótok, bemutatták saját nemzeti tánczaikat; két bandát is hoztak, az egyik fűvös, a másik vonós Itt voltak a románok, bemutatták mélabús dalaikat és tánczukat ... és el fognak még jönni... a torontáli szerbek...”⁴²

1912 márciusában és novemberében Bartók Béla gyűjtött 28 dallamot a Temes megyei szerbeknél.⁴³ Gondosan lejegyzett szerb és bolgár népdalgyűjteményét 1935-ben francia címmel, megjegyzésekkel ellátva, saját kézírásában, sokszorosítva terjesztette.⁴⁴

Az *Ethnographiában* 1907-ben olvashatunk egy meg nem valósult nagyszabású tervről. Témánk szempontjából a 3. pont érdemel figyelmet.

„Magyar Zenetudomány’ czimen Major J. Gyula és Herrmann Antal új havi folyóiratot indítanak. A Népzene című rovatban tervük szerint szerepel majd: »1. A magyar nép zenéje. 2. A népzene összefüggése a tánczal, a nyelvvel, a szököltéssel, az ethnikummal. 3. A hazai és szomszéd népek zenéje. Kölcsonhatások. 4. A cigányok zenéje. 5. A rokon népek (főképen a finnek) zenéje. 6. A népzene hatása a műzenére és viszont. 7. Az egyházi zene nemzeti vonatkozásai. 8. A népies zene előadó eszközei. 9. A népzenei gyűjtés szervezése és módszere. 10. A fonográf.« Rovatokat kapnak továbbá a zeneelmélet, zenekritika, zeneszociológia s lesznek képes mellékletek és hangjegyek. Végül, hogy az eredményeket a külföld is megismerhesse, minden füzet tartalmát német, francia és olasz nyelvű rövid kivonatok fogják tolmácsolni.”⁴⁵

Fordulat a népzene kutatás terén a 19–20. század fordulóján, 20. század elején következett be. Akkor, amikor a mintát adó magyar néprajztudomány már erős, rangos, s megfelelően felkészült zenész szakemberek akadtak a munkára. Bár az első fonográffelvételeket nemzetiségeink közt is Vikár Béla készítette,⁴⁶ felkészült zenészként ehhez a munkához is Bartók Béla és Kodály Zoltán lát hozzá. Számukra természetes a „köztünk élő mások”⁴⁷ zenéjére való figyelés. A nem magyar népzene gyűjtésére nemcsak az a korai felismerés ösztönzi őket, hogy a saját népzene a környezetünkben élő népek zenéjének ismeretében, egymással összefüggésben lehet megismerni. A velünk együtt élő többi nép zenéjének feltárását önnön szépségéért is fontosnak tartották, megmentésének szükségét érezték.⁴⁸

⁴² Kovács 1896: 272.

⁴³ Bartók 1935a. Kottáinak kiadása Dille 1970.; a hangzó felvételek egy részének kiadása: Eredics 2004.

⁴⁴ Suchoff in Bartók 1978: XVIII–XIX.; Vikárius 2001.

⁴⁵ *Ethnographia* 1907: 60–61.

⁴⁶ Cigány dalokat Sinfalván (MH 94; Sebő 2006:94), „oláh”-ot többek közt Bánffy hunyadon (MH 119; Sebő uo.: 96.), Magyarvalkón (MH 118; Sebő uo.: 96.; Tari 2016: 3.), Marosnémetiben (MH 540–542; Sebő uo.: 128.), örmény egyházi éneket Kolozsváron (MH 444; Sebő uo.: 121.) gyűjtött. Mennyiségiileg is jelentős a Trencsény megyei falvakban végzett „tót” gyűjtése. Teljes listája: Sebő uo.: 128–132.

⁴⁷ Pettan 2001.

⁴⁸ Bartók frankfurti rádióelőadásában ezt így fogalmazta meg: „munkánkat kiterjesztettük a szomszéd népek területére is, mégpedig két okból: 1. esztétikai megfontolásból, hogy értékes dallamokat ismerjünk meg és bocsáthassunk a nagy nyilvánosság elé, 2. tudományos megfontolásból, hogy megállapíthassuk a népzene és a szomszéd népek népzene közötti kölcsönhatásokat.” Bartók 1932 / Szöllősy 1966: 841.; Lampert–Révész 2016. 32a sz. Kodály 1959-ben elmondott beszédének ugyanilyen tartalmú kezdetét közli Olsvai 1983: 566.

Bartók 1929-ben a Magyar Néprajzi Társaság megalakulásának 40. évfordulóján így számolt be az eredményekről:

„A háború előtti Magyarország a zenefolklore szempontjából egyike volt a legérdekesebb és legváltozatosabb területeknek. Az, hogy a magyarlakta terület volt a magyar tudósokhoz a legközelebb álló, magától értetődik, már csak nyelvi okoknál fogva is; tehát ezen a területen kezdtük meg a munkát. Azonban hamarosan a nemzetiségek lakta országrészre is kiterjesztettük munkálkodásunk terét, mert a zenefolklore-kutatások egyik legfontosabb célja, az összehasonlító zenefolklore-tanulmányok csakis így váltak elérhetőkké. Munkánk eredménye 1918 őszéig a következő anyag volt: kb. 8000 magyar, 2800 tót, 3500 oláh és 150 egyéb nemzetiségektől (rutének, szerbek, bolgárok, cigányok) származó dallam.”⁴⁹

Kodály a környező népek zenéjének megismerésével kapcsolatos gondolatait a maga számára jegyezte föl egy 1943 januári naptárlapra:

„Hogy a zenében mi a magyar, annak megállapítását el sem kezdhethetjük a környező népek zenéjének alapos ismerete nélkül, különben a legvaskosabb tévedésekbe eshetünk. Ha tudni akarjuk, mi a magyar, tudnunk kell azt is, mi nem magyar. Tehát első renden szükségünk van szomszédaink megismerésére, hogy magyarságunk határait minél világosabban lássuk. De kell, érdemes őket megismerni önmagukért is. Minden nép sajátos formáit teremtetten meg a szépnek, mindegyiknél találunk valamit, ami másnál nincs. Tehát csak gazdagodunk vele. Végül semmi sem jellemez úgy egy népet, mint nyelve és zenéje. Senki sem mondhatja, hogy szomszédainkat eléggé ismerjük idáig. Abból csak jó származhat, ha igyekszünk őket zenéjükön keresztül is jobban látni, jobban érteni.”⁵⁰

Korán jelentkező érdeklődésüket jól mutatja Bartók 1907-es, a Nyitra melletti, szlovákok lakta Darázs, Lapás és Kislapás falvakban végzett gyűjtése,⁵¹ Kodály szlovák vokális és hangszeres zenei gyűjtései, köztük az 1910-ben nyitrapereszlényi, szomorlovászi-, 1911-ben szalakuszi dudásokkal készített felvételek, majd 1914-ben bukovinai rutén hegedűsnél, magyar falvak cigány hegedűseinél végzett gyűjtése⁵² (utóbbiak főleg magyar dallamok), román gyűjtése.⁵³ A népzene életére figyelő Kodály a szlovákok közt a következőt is följegyezte: „sok magyart tudnak magyarul / munkában tanulták/.”⁵⁴

⁴⁹ Bartók 1929: 1.

⁵⁰ Kodály 1993: 290. A „szomszéd népek” feliratú borítékban. Utána egy kiadatlan tanulmány a Muraköz népzenejéről, V. Žganec Bartók által is használt muraközi kiadványára (1924) hivatkozva számos horvát-magyar összehasonlítással (Kodály 1993: 290–292). További szomszédnépi megfigyelések, horvát népdal jellemzése 1906-os cirkenicei nyaralási élménye alapján: Kodály 1993: 282–285.

⁵¹ Darázson a gyűjtést 1909. február 2-án folytatta (Ifj. Bartók 2006: 105).

⁵² Kodály más népi hangszeres népzene gyűjtésének forráskiadása: Tari 2001. Szlovák népdalgyűjtéseiről: Erdélyi-Molnár 2017.

⁵³ Kodály szlovák gyűjtését átadta Bartóknak, a románt nem adta ki (Domokos 1983: 188).

⁵⁴ Kodály Zoltán Emlékmúzeum és Archívum NGY–9. 2. 73. tétel.

Bartók a román népzene gyűjtését 1909-ben kezdte meg, s már 1913-ban kiadta Bihar megyei román anyagát, mely tudományos elfogulatlanságának köszönhetően előbb jelent meg, mint magyar népzenei kötet.⁵⁵ Könyvét Seprődi János ismertette,⁵⁶ aki 1908-ban Stanislav Ljudkevyc̣ halicsi ruszin népdalgyűjteményét is bemutatta.⁵⁷ 1915-ben újabb kötetet ismertetett,⁵⁸ melyben a hazai „kis-oroszok” közt Sztripszky Hiadorral végzett népzenegyűjtéséről is írt.⁵⁹ Seprődi fonográffelvételekkel végzett, koraiságánál fogva is fontos gyűjtése sajnos nem maradt meg. Bartók (és Kodály) rutén gyűjtése szerencsére megőrződött.

Fontosnak érzik azt is, hogy megismerjék keleti gyökereinket és a nyugatról hozánk érkezett zenei hatásokat. A megismerést a gyűjtés és a külföldön megjelent gyűjtemények tanulmányozása jelenti. A szorosan vett szomszédnépi érdeklődést jól mutatják Kodálynak a magyar népdallejegyzéseken található jegyzetei, cseh, morva, lengyel, német, horvát, román, rutén népzeneire hivatkozásai. Tanulmányozza Holy, Erk-Böhme, Idelson, Bartoš munkáit, s találunk ilyeneket a Bartók lejegyzések támlapjain is. Mindketten tanulmányozzák Sušil, Kolessa, Kolberg, Kuhač, Kuba, Žganec gyűjteményeit. S mire Bartók a magyar népzene és a szomszéd népek népzenéjét a kölcsönhatások tisztázása érdekében összefoglalja,⁶⁰ az a Magyarország, ahol megfigyeléseit tehetné és tapasztalatait az osztrák (német), tót, rutén, horvát, szerb, szlovén, román stb. népzenevel kapcsolatban megszerezte és leírta, nincs többé.⁶¹

Az I. világháború után véget ért a nemzetiségi kutatások első és kezdetől jelentős korszaka. Ettől kezdve válik maga a magyar népzene kutatás is egyben kisebbségi kutatássá.⁶² A magyarországi nemzetiségi kutatások 2. korszaka a két világháború közé esik. Ez az időszak Bartók és Kodály részéről nem a gyűjtést, hanem – mint Bartók 1934-es tanulmánya és más írása mutatja⁶³ –, részben az anyag feldolgozását és ki-

⁵⁵ Bartók 1913. Itt és a későbbiekben csak az első megjelenések. A tanulmányban nem érintett román és más szomszédnépi munkájára a legszükségesebb mértékben utalunk. Bartók 1914. ; 1923.; 1935b-c; 1951.; 1959.; 1970.; 2007.

⁵⁶ Seprődi 1914/1974.

⁵⁷ Seprődi 1908.

⁵⁸ Részletesen Tari 2015: 92–94.

⁵⁹ Seprődi 1915: 50.

⁶⁰ Bartók 1934. Domokos kiemeli Bartók felkészültségét és elfogulatlan szemléletét a gyűjtések kezdetén, utalva a kor alacsony zenetudományi színvonalára, dilettáns megnyilvánulásaira (Káldy, Fabó). Hangsúlyozza, hogy a két világháború közt erősödő nacionalista megnyilvánulások miatt a kiadás érdekében mennyi kompromisszumot kellett kötnie a magyar eredetű, szlovák népzenebe átemt népdalok kiadása során (Domokos 1983).

⁶¹ Könyvében világosan jelezte szándékát és az annak megvalósításához szükséges dallam-összehasonlító módszer lényegét, (hogy célja a magyar népzene mélyebb megismerése és a dallam-kölcsönhatások tisztázása), a külföld azonban sokszor máig félreérti (szándékkal, vagy történelmi ismeretek hiányában) a „szomszéd” szót, mely alatt a Trianon után létrejött országokat érti. Bartók a szlovák népzene magyarral való kapcsolata vizsgálatánál nem hagyta figyelmen kívül a közvetítésben szerepet játszó csehek és morvákat s a mindkettőre hatással lévő német zenei befolyást sem.

⁶² Tari 2002: 975.

⁶³ Például szlovák népzenei szócikke 1935.

adását,⁶⁴ részben az európai kutatókkal való kapcsolat kiépítését jelenti.⁶⁵ Emellett a hazai németek köréből már az 1920-as évek végére kinevelődtek a néphagyományok kutatása és a zene iránt is érdeklődő személyek. Hermann Egyed 1929-ben a bátyaszéki németekről írt munkájában népdalokat is közölt.⁶⁶ Kramer/Keszi Imre 1933-ban könyvet adott ki a magyarországi német népdalról, melyben szövére tette: „Az egész folklóre birodalmában talán a népdalgyűjtés az a terület, amely a dilettantizmusnak legjobban ki van szolgáltatva.”⁶⁷ Megállapítja, hogy a legelhanyagoltabb „az ének nélküli pusztá hangszeres zene”, példaként említve az „ösrégi”-nek tartott rezesbandát, mely „mai formájában nem lehet több nyolcvan évesnél.”⁶⁸ A hangszeres zene iránti érdeklődés csak a II. világháború utáni időkben javult kissé, de pótolhatatlanul háttérben maradt a vokális népzene mellett.⁶⁹ 1936-ban kezdte meg a német népdalok gyűjtését a Dél-Dunántúlon a Pécsen működő Vargha Károly tanár, akinek két népdalkiadvány köszönhető. Kiadásukra azonban már a kutatás harmadik korszakában került sor.⁷⁰

A harmadik korszak az 1950-es évekkel indul. A magyar kutatás ekkori sürgős feladatait ismerve nem csodálkozhatunk azon, hogy az 1953-ban épp csak intézményesült népzene-kutatás⁷¹ szakembereinek nem a nemzetiségek zenéjének összegyűjtése volt a legfontosabb feladata. Mégis sok az eredmény. Kodály 1950-es, mohácsi utolsó terepmunkáján, Ivo Jančić horvát dudásnál, Kersics Anknál és Gertner János cigányzenésznél is gyűjtött.⁷² Csenki Sándor, Csenki Imre, Erdős Kamill⁷³ és Hajdú András révén – a Bartók, Kodály által megkezdett⁷⁴ – cigány folklórkutatás is ekkor vett nagy lendületet.⁷⁵ Az 1960-as évektől Víg Rudolf,⁷⁶ majd az 1970-es évektől Kovalcsik Katalin folytat jelentős cigány gyűjtéseket, aki munkáival nemzetközi rangra emeli e kutatási ágat. A cigányság részéről Bari Károly végez intézményektől független gyűj-

⁶⁴ 1923-ban jelenik meg Bartók máramarosi román népzenei bemutató kötete és 1935-ben a kolindákat tartalmazó könyve.

⁶⁵ Ezt az elismertséget jelzik a Bartók emléket ápoló kutatók: a román Tiberiu Alexandru, Constantin Brăiloiu, Sabin V. Drăgoi, a szlovák Jozef Kresánek, a bolgár Raina Kacarova, a horvát Bodizsar Širola és Vinco Žganec. Továbbiak, akik egyben Kodály tisztelői is (például Werner Dancert, Walter Wiora, Laurence Picken, Maud Carpeles, Viktor Beljajev, Samuel Baud-Bovy stb.): Rajeczky-Vargyas 1956.

⁶⁶ Hermann E. 1929.

⁶⁷ Kramer/Keszi 1933. 20.

⁶⁸ Kramer/Keszi 1933. 21–22.

⁶⁹ Néhány adalék: Tari 1994a. Olsvai Imre 1974-es ceglédberceli német hangszeres zenei gyűjtése és 1975-ös hosszúhetényi részben hangszeres német gyűjtése ezért is értékes.

⁷⁰ Vargha 1987.; 1996.

⁷¹ Szalay 2004: 296–304.

⁷² Tari 2001: 313. Sárosi Bálint 1962-ben gyűjtött Gertnertől. 1958-ban a mohácsi tamburazenei játékát vette föl.

⁷³ Az MTA BTK ZTI Népzenei Archívumában csak három hangfelvétel van 1960-as karancssági gyűjtéséből. A Csenki testvérek 1959-es püspökladányi cigány gyűjtéséből négy felvétel került be az egykori Népzene-kutató Csoportba. Csenki Imre 1959-ben további gyűjtést folytatott Püspökladányban Víg Rudolffal és Sztanó Pállal, majd Víggel 1959-ben Sárospatakon.

⁷⁴ Víg 1974.

⁷⁵ 1955-ben Vikár László Karancsbeszin és Karádon, Kerényi György Sósartyánban gyűjtött cigány népdalokat.

⁷⁶ Hangfelvételek: Víg 1976.

téseket,⁷⁷ az 1970–80-as évek fordulóján pedig Balázs Gusztáv kapcsolódik be külső erőként a néptánc kutatásba.⁷⁸

Az 1950-es években kezdi meg a horvát néphagyományok gyűjtését Eperjessy Ernő.⁷⁹ Az évtized végétől a pilisi szlovákok és németek hagyományainak gyűjtését végzi (szlovák népdalkórusok vezetőjeként a hagyományt ápolja) Kálmánfi Béla.⁸⁰ A hazai délszlávok népzenejét gyűjti Vujicsics Tihamér, aki elsőként ad áttekintést a témáról.⁸¹ Adatait Kiss Mária egészíti ki könyve függelékében saját, édesapja (Kiss Lajos) és Vujicsics gyűjtéséből származó dallamokkal.⁸² Fehér Zoltán 1962-ben Bátya szerb népdalanyagát térképezte fel.⁸³

Az intézvén magyar gyűjtések, dallamlejegyzések, archiváló-, rendszerező munka és *A Magyar Népzene Tára* kötetek kiadása mellett a nemzetiségek körében végzett gyűjtőmunka sem áll le. Borsai Ilona 1952-ben elkészíti az első felvételeket a mátrai falvak szlovákjai közt. Borsainak a mátravidéki (főleg a mátraszentimrei) szlovákok népzenejének összegyűjtése élete végéig egyik fő célkitűzése volt, s már 1955-ben hazai szlovák népdalgyűjteményt adott ki.⁸⁴ 1953-ban Kerényi György gyűjt Mátraszentistvánban szlovák népdalokat. 1961-ben az IFMC számára (akkori neve International Folk Music Council, elnöke ekkor Kodály) Ádám Jenő a Magyar Nemzeti Bizottság titkára jelenti az év magyarországi kutatási eredményei közt: „There is also a constant interest in the folklore of other nationalities living in Hungary. The collectors and institutions beyond our frontiers have participated to a great extent in this work.”⁸⁵ Megírja, hogy abban az évben indult meg a *Studia Musicologica* idegennyelvű zenei folyóirat kiadása, mely cikket tartalmaz Bartók szlovák gyűjtéséről.⁸⁶ Az 1970-es évektől Lami István kapcsolódik be a szlovák gyűjtőmunkába.⁸⁷ Az Alföldön Krupa András,⁸⁸ más szlovákok lakta területeken (főleg a Pilisben) pedig Manga János véggez gyűjtéseket. A szlovák gyűjtések (anyaországiak is) mellett jelentős Manga német kisebbségi gyűjteménye is. Munkáiban az egy-egy népre jellemző saját illetve közös kulturális elemek tudományos bemutatása és értelmezése sem maradt el: számos tanulmányát szlovákul is és a nemzetközi szaktudomány számára németül is kiadta.⁸⁹

⁷⁷ Bari 1999., 2001. A mintaszerűen adatolt kísérszövegű lemezeket a Magyar Rádió *Népzenei Napló* című műsorában ismertettem megjelenésüket követően.

⁷⁸ Lásd például Balázs 1987. A magyar népzenei játszó cigányzenészeknél végzett gyűjtéseket – melyekben évtizedeken át számos kutató részt vett –, itt nem említjük.

⁷⁹ Eperjessy 2016.

⁸⁰ Kálmánfi 1973.; Kálmánfi–Végvári 1975.

⁸¹ Vujicsics 1978.

⁸² Kiss M. 1988.

⁸³ Fehér Z.–Fehér A. 1993. Magam pomázi szerb furulyásnál gyűjtöttem 1979-ben.

⁸⁴ Borsai 1955. Lelkes segítője a mátraszentimrei tanár, Zakupszky László.

⁸⁵ Ádám 1962: 8.

⁸⁶ Ez Kerényi könyvismertetése Bartók 1959-ben megjelent szlovák népzenei gyűjtése első kötetről (Kerényi 1961: 214–219.; Bartók 1959).

⁸⁷ Lami 1988.; Lami–Olsvai 1970.

⁸⁸ Krupa 1997., 2004.

⁸⁹ Gyivicsán 1996–1997. Hangszeres gyűjtései közt a nemzetiségek körében végzett munkájáról is áttekintést ad és dallamokat közöl Tari 1996–1997.

A bukovinai székelyek közt a dunántúli falvakban valamint a Buda környéki falvakba a II. világháború alatt és után betelepült székelyek körében végzett gyűjtések is eredményeznek egy-egy román valamint német dallamot.⁹⁰ Budakeszi, Budajenő, Telki, Pilisvörösvár és környéke valamint további falvak német népzenei hagyományainak összegyűjtése sajnos nem történt meg. Solymáron Kelemen Istvánné hagyományörző népdalkört szervezett 1974-ben, majd az 1980-as évektől népdalokat is gyűjtött, melyből a Zenetudományi Intézet népzene-kutatóinak szakmai útmutatásával kiadványt készített.⁹¹ Jelentős német anyagot gyűjtött Zsámbékon az 1980-as években és adott közre belőlük Ullmann Péter és Budainé Hajdú Erzsébet.⁹²

Az 1960–70-es években a magnetofon meglétének köszönhetően az MTA Népzene-kutató Csoportjának (1974-től Zenetudományi Intézetének) munkatársai részben az anyaországok kutatóival együtt végeztek feltáró munkát a nemzetiségek körében. A szomszédos országok kutatói közül többször dolgozott együtt Kiss Lajos és a horvát Vinco Žganec⁹³ illetve Jerco Bezić. Járt gyűjteni nálunk a szlovén Julian Strajnar, Zmaga Kumer, a szlovák Oskár Elschek, Kliment Ondrejka,⁹⁴ a német Konrad Scheierling,⁹⁵ Peter Kellermann és Franz Klaus. Utóbbiak fő érdeklődési területét a néptáncok jelentették, s ehhez Pesovár Ernő személyében kiváló segítőt kaptak.⁹⁶ Kiss Lajos és Vinco Žganec együttműködésének köszönhetően 1958. január-februárjában közös gyűjtés folyt a szlavóniai magyarok között Szentlászlón, Kórógyon és Harasztiban.⁹⁷ Az 1970-es évek elejére a hang- és filmfelvételi technika fejlődése a nemzetiségek táncainak behatódó vizsgálatát is lehetővé tette, aminek kísérőzenéi egyben a hangszeres zenei adattár gyarapítását is segítették. Martin György főleg román szakemberekkel (például Constantin Costea-val⁹⁸) végzett közös hazai román gyűjtést.

A román falvak feltérképezését az 1950-es években részben a Népművelési Intézet munkatársai végzik. Gulyás László 1950-ben Battonyán, Eleken és Kétegyháza-n gyűjtött. Martin Maác Lászlóval és a Pesovár testvérekkel 1958-ban gyűjtött először román népzene-t. 1972-ben dolgozott Timár Sándorral, majd a méhkeréki román anyanyelvű Kovács Tivadar cigányzenész játékát vette föl. Útjára elkísérte Sebő Ferenc is,

⁹⁰ Német dallamoknak a bukovinai székely népzene-ben elterjedéséről Tari 1999. A magyar és német (osztrák) népzene kapcsolatáról Rajeczky 1965.

⁹¹ Kelemen 1995.

⁹² Ullmann–Budainé Hajdú 1981.; Ullmann 1994. Manherz Károlynak a hazai német kultúrát bemutató munkásságából itt egyet emelünk ki: Manherz 1998.

⁹³ Tökölön 1958-ban, Tótszerdahelyen 1962-ben gyűjtöttek. Žganec magyar-horvát népzenei összehasonlító munkájának jelentőségéről lásd Olsvai 1991a.

⁹⁴ Gyűjtés 1972-ben Bánkon Lami Istvánnal és Pesovár Ernővel.

⁹⁵ Scheierling 1994.; Habenicht 1994.; Schaller 1994. Német kutatók rendszeresen jártak gyűjteni a magyarországi és erdélyi németekhez, lásd például a freiburgi Deutsches Volksliedarchiv által 1976–1981 közt kiadott *Melodietypen des deutschen Volks-sanges* négy kötetének gyűjtési adatait.

⁹⁶ F. Klaus és Pesovár E. 1970-ben Hajóson gyűjtött német népi táncokat, illetve tánczenét.

⁹⁷ Kiss délvidéki kutató-munkájának egyik eredménye: Kiss 1981.

⁹⁸ 1970. szeptemberben Méhkeréken gyűjtöttek; technikai munkatársként Németh István vett részt a gyűjtésben. Martin és Costea előzőleg 1969-ben Torda-Aranyos megyében Mezőzáhon és a Kolozs megyei Nagysármáson gyűjtött.

aki pár év múlva hanglemezeket adott ki későbbi román gyűjtéseiből.⁹⁹ Martin a kulturális kapcsolódások, azonosságok és eltérések minél jobb megismerése, egy Kárpát-medencei illetve európai körkép felvázolása érdekében más népek táncait és zenéjét is nagy érdeklődéssel gyűjtötte és vizsgálta.¹⁰⁰ Fáradhatatlanul gyűjtötte a Szatmár megyei cigányok dalait és táncait is,¹⁰¹ Borbély Jolánnal pedig gyűjtött a lakócsai horvátoknál.¹⁰² A feltárt dallamanyag a kutatókat zenei- és tánc összehasonlító vizsgálatokra és összefoglalásokra ösztönözte.¹⁰³

Magam 1972-től kapcsolódtam be a nemzetiségi kutatásokba (gyűjtések: román, cigány, szlovák – anyaországi is –, rutén, német, horvát). Fiatal kutatóként a Magyar Rádió megbízásából Sárosi Bálinttal közösen vettem részt az az évi első nemzetiségi népzenei fesztivál előkészítésében, egyben feladatom volt, hogy a műsorról beszámolót írjak.¹⁰⁴ Ettől kezdve rendszeresen gyűjtöttem a nemzetiségek közt is, az eredményekről pedig tájékoztattam a szakmai- és a nagyközönséget.¹⁰⁵ Az Alföldön Méhke-rék, Elek, Kétegyháza kiemelkedő román előadói (Turla Péterné, ifj. és id. Bandula János, Kovács Tivadar, Kozma György, Árgyelán Péterné, Dancsuj Gáborné, a Botás testvérek) jelentették az első élményeket. 1974-ben szintén a Magyar Rádió megbízásából a szlovák, 1978-ban a rutén és szlovák előadók és műsoranyaguk kiválasztásával működtem közre a nemzetiségi népzenei fesztivál munkájában. Népzene gyűjtésre 1978-ban Komlósán volt lehetőségem a görög-katolikus lakók közt. 1970-es évek közepén Borsai Ilona – aki ezekben az években foglalkozott leginkább a bizánci, kopt és más keleti énekestílussal – Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepi szertartását rögzítette a templomban.¹⁰⁶

Különböző tanulmányokban és konferencia előadásokon részletesebben foglalkoztam a magyar-német és a magyar-délszláv zenei kapcsolatokkal. Ezekhez többek közt a bonyhádi Kleis Péter (korábban zenekarvezető, gyűjtésemkor már csak magának és szorosabb környezetének harmonikázó) és Proszenyák Rémusné tótszerdahelyi előadó anyagát is felhasználtam (utóbbinál 1958-ban járt Žganec és Kiss L.).¹⁰⁷ 1987-es

⁹⁹ Sebő 1975; 1986. Utóbbit ismertette Tari 1987.

¹⁰⁰ Martin 1980.

¹⁰¹ Martin 2002.

¹⁰² Borbély 1973.

¹⁰³ Vargyas 1944.; Olsvai 1991b; Voigt 1993.; Tari 1994b.; Felföldi–Pesovár E. 1997.; Fehér 2001. A néptánc kutatás jóval több hasonló tanulmányából néhány példa: Borbély 1962.; Martin 1980.; Pesovár 1980., 1981a-b.

¹⁰⁴ Vonakodva vállaltam el a munkát, mert e témában még nem voltam elég felkészült. A fesztivál sikeres volt, a beszámoló: Tari 1973.

¹⁰⁵ 1989-ben a Magyar Rádióban *Egy békési nótafa: Árgyelán Péterné (Kétegyháza)* címmel rádió-előadást tartottam. 2001-ben ugyanott ismertettem az *Înflorit-a rugutu – Cîntece ale românilor din Ungaria* (Magyarországi román népdalok, Formatia Hóra, MR CDNO1 001) című hanglemezt, melyet annak tiszteletére adtak ki, hogy 1980-ban sugározták a Magyar Rádió első román nyelvű adását. A CD egyik szereplője Kozma Éva, aki dalainak nagy részét Árgyelánnétól tanulta, s maga is adott ki román népzenei gyűjteményt. Kozma 1987. Egy Berlinben megrendezett nemzetközi konferencia társszervezőjeként meghívtam Hajdú Erzsébetet, hogy adjon áttekintést a hazai német közösségekről (Hajdú 1999).

¹⁰⁶ Más görögkatolikus templomi énekgyűjtés alapján írt dolgozatot Kapronyi 1982.

¹⁰⁷ Tari 1990; 1994b.

örményországi népzene gyűjtése sem annyiban tartozik ide, hogy a rendszerváltás után több meghívást kaptam hazai örmény kisebbségek kulturális egyesületeitől előadás tartására, hogy képet kapjanak anyanyelvi zenei kultúrájukról.

Az 1970-es évek eleje fellendülést jelentett a nemzetiségi kutatásokban, volt bizonyos politikai támogatottsága is, mely az anyag gyűjtését illetően a szakma óhajával találkozott, a színpadra állítás pedig lehetőséget adott a nemzetiségek körében is éledő népzenei-néptánc mozgalom társadalmi igényeinek kielégítésére. A témával foglalkozó sok jeles kutató eltávozásával, az egyre csökkenő kutatói létszámnak és más témák iránti érdeklődésnek köszönhetően az 1980–90-es évek végétől jelentősen csökkent az figyelem a nemzetiségek népzenejének kutatása iránt. A Zenetudományi Intézet kis létszámú népzene-kutatóit más feladatok kötötték le. Az eltűnőben lévő magyar népzenei hagyomány maradványai megmentésének sürgős feladata egybe esett a digitális technika megjelenésével és a határok kinyílásával. Utóbbi könnyebbé tette a gyűjtőmunkát a határokon túli magyar kisebbségek körében, egyben jobb minőségű felvételek készítésére nyílt mód a korábbi és újabb helyszíneken. A körülöttünk beállt változások (a hagyomány átalakulása és a korábbi zenei kultúrát átalakító külső hatások befogadása, nyelvvesztés, majd napjainkban a tudatos visszatanulás stb.) a nemzetiségek körében sem igen teszik már lehetővé a gyűjtéseket.¹⁰⁸

Összegzőként elmondhatjuk, hogy a hazai nemzetiségek kutatásában a népzene-tudomány által elért eredmény nem kevés, noha kevesebb a magyar népzenevel kapcsolatos eredményeknél. Minden gyűjtésről, gyűjtőről és megjelent kiadványról nem adhat számot a jelen tanulmány.¹⁰⁹ Egy előkészítő időszakot és három korszakot nevezhetünk meg e kutatások történetében. Az egyes korszakok a népzene mindig kis létszámú kutatóinak más-más feladatot és nehézséget jelentettek. Az első leírásoktól, kottás feljegyzésektől majd fonográf-hengeres gyűjtésektől kezdve mindig megvolt azonban az érdeklődés a köztünk és körülöttünk élő más népek zenéje iránt. A korábbi Népzene-kutató Csoportban és utódintézményében a nemzetiségi anyag nagyrészt magyar, kisebb részt anyaországi kutatók munkájának köszönhetően gyűlt össze. A gyűjteményt nagy elődeink munkája alapozta meg, melyet az 1950-es évektől főleg magnetofon felvételekkel készített gyűjtések követtek. Külső gyűjtők is gyarapították az anyagot, akik többnyire önzetlenül adták be anyagukat az MTA ZTI központi gyűjteményébe. A nemzetiségi anyagon belül a legnagyobb mennyiséget a cigány anyag teszi ki, ezt követi sorrendben a román, majd a német, a szlovák, a horvát, szerb, és rutén. Feldolgozni való anyag van bőven, de a feldolgozásához az archaikus nyelvet és dialektusokat ismerő szakemberekre van szükség, ami megnehezíti a kutatók dolgát (már a dallamok lejegyzésénél). A nemzetiségi gyűjtemény gazdag, változatos, mely egyaránt tanúsítja az egykori régi anyaországi dallamvilág őrzését és az új kulturális környezetbe történt

¹⁰⁸ Egy példa: a korábban egyszólamban éneklő solymáriak a 2010-es évektől többszólamúsították dalaikat és kísérőket írtak hozzájuk helybeli zenetanárral (Milbichné 2010: kísérőfüzet 2). Az ottani, pilisvörösvári és táti, korábban szájhagyományos módon játszó fúvószenekar idős tagjainak elhalálózásával a zenekarok ma zeneiskolákból kikerülő, kottából játszó tagokból (gyakran fiatal gyerekekből) állnak, és többnyire a nagyközönséget szórakoztató zenét játszanak.

¹⁰⁹ Említendő a hazai más ajkú zenészek munkásságához kapcsolódó eredmények az általános zene-történet részéről.

beilleszkedést. Ismeretüket a népzene kutató nem nélkülözheti, a dallamok nélkül pedig a magyar népzene és általában a magyar kultúra is szegényebb lenne.

Irodalom

AWOSUSI, Anita (Hrsg.)

- 1996 *Die Musik der Sinti und Roma, Bd.1. Die ungarische „Zigeunermusik“*. Heidelberg: Dokumentation und Kulturzentrum Deutscher Sinti und Roma.

ÁDÁM Jenő

- 1962 Hungary. Report of the Hungarian Section of the IFMC for 1961. *Bulletin of IFMC* XXI. 7–8.

BARI Károly

- 1999 *Cigány folklór, Magyarország-Románia*. (Gyűjtötte Bari K.) I-X. (CD Magánkiadás).
2001 *Mennyország csillaga. Magyar néphagyományok – cigány hagyományörzők* (Gyűjtötte Bari K.) I–II. (CD Magánkiadás).

BARTÓK Béla

- 1913 *Cîntece populară românească din comitatul Bihor (Ungaria)*. București.
1914 A hunyadi román nép zenedialektusa. *Ethnographia* 25. 108–115.
1923 *Volksmusik der Rumänen von Maramureș*. Sammelbände für Vergleichende Musikwissenschaft IV. München.
1929 Magyarországi népzenei kutatások. *Ethnographia* 40. 3–9.
1932 A népdalkutatás új eredményei Magyarországon (Német nyelvű előadás a Frankfurti Rádióban.) In Szöllősy András (szerk.): *Bartók Összegyűjtött Írásai*. I. 366–370. (jegyz. 841.). Budapest: Zeneműkiadó. 1966. = Lampert Vera (közr.) – Révész Dorrit (szerk.): *Bartók Béla Írásai* (BBÍ) 4. (32a. sz.). Budapest: Editio Musica. 2016.
1934 *Népzene és a szomszéd népek népzeneje*. (Szerk. Molnár Antal). Budapest: Somló Béla Könyvkiadó. /Népszerű zenefüzetek 3./
1935a *Musique paysanne serbe et bulgare du Banat*. In Denijs Dille (szerk.): *Documenta Bartókiana* 4. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1970. 221–244.
1935b Szlovák népzene (szócikk). In Szabolcsi Bence – Tóth Aladár (szerk.): *Zenei Lexikon II*. 571–572. Budapest: Győző Andor kiadása.
1935c *Melodien der rumänischen Colinde. Weihnachtslieder*. Wien: Universal Edition.
1951 *Serbo-Croatian Folk Songs*. New York: Columbia University Press.
1959 *Slovenské ľudové piesne. Zapisal a hudobne zatriedil Béla Bartók I*. (Red. Alica Elscheková, Oskár Elschek, Jozef Kresánek). Bratislava: Slovenská Akadémia Vied.
1970 *Slovenské ľudové piesne. Zapisal a hudobne zatriedil Béla Bartók II*. Slovenská Akadémia Vied. (Red. Alica Elscheková, Oskár Elschek). Bratislava: Slovenská Akadémia Vied.
1978 *Yugoslav Folk Music I. Serbo-Croatian Folk Songs and Instrumental Pieces from the Milman Parry Collection by Béla Bartók and Albert B. Lord*. Ed. by Benjamin Suchoff with Foreword by Georg Herzog. Albany: State University of New York Press.
2007 *Slovenské ľudové piesne. Zapisal a hudobne zatriedil Béla Bartók III*. (Eds. Alica Elscheková, Oskár Elschek). SAV Bratislava: Asco art & Science.

BALÁZS Gusztáv

1987 Lakodalmi szokások és táncok a nagyecsedí cigányoknál. *Ethnographia* 98. 356–384.

ifj. BARTÓK Béla

2006 *Apám életének krónikája*. Budapest: Helikon Kiadó–Hagyományok Háza.

BEZIĆ, Jerko (Ed.)

1985 *Proceedings of the Meeting of Ethnomusicologists on the Occasion of the European Year of Music 1985. Traditional Music of Ethnic Groups - Minorities, Zagreb, July 22–24, 1985*. Zagreb: Zavod za Istraživanje folklor/Institute for Folklore Research.

BÍRÓ Viola

2016 Bartók a román népzeneről az érdeklődő nagyközönségnek. *Kisebbségkutatás* 25. 2. 142–158.

BLAŽEKOVIĆ, Zdravko

2005 Franjo Ksaver Kuhač and the beginnings of music scholarship in Croatia. *RILM. First Conference of Répertoire International de Littérature Musicale The City University of New York Graduate Center, 16–19 March 2005*. 203–234.

BORBÉLY Jolán

1962 Egy horvát tánc típus magyar kapcsolatai. *Tánc tudományi Tanulmányok* 1961–1962. 137–195.

1973 Lakócsa táncai. In Lányi Ágoston, Olsvai Imre: *Sokszínű hagyományunkból I.* 13–73. Budapest.

BORSAI Ilona (szerk.)

1955 *Výletel vták. Magyarországi szlovák népdalok*. Budapest: Zeneműkiadó.

CERIBAŠIĆ, Naila – HASKELL Erica

2006 *Shared Musics and Minority Identities: Papers from the Third Meeting of the “Music and Minorities” Study Group of the International Council for Traditional Music (ICTM)*. Zagreb–Roč: Institute of Ethnology and Folklore Research–Cultural-Artistic Society “Istarski željezničar”.

2008 Macedonian Music in Croatia: The Issues of Traditionality, Politics of Representation and Hybridity. In Zuzana Jurková–Lee Bidgood (eds.): *Voices of the Weak: Music and Minorities*. 83–90. Prague: Faculty of Humanities of Charles University.

DOMOKOS Mária

1983 „Népzene és a szomszéd népek népzeneje.” *Magyar Zene* 24. 2. 188–193.

DÓKA Krisztina

2017 „Néptűnne” és nemzeti ünneplés (1896). Népszokás és néptáncbemutatók az Ezredéves Országos Kiállításon. *Tánc tudományi Közlemények* IX. 2. 34–51.

EPERJESSY Ernő

2016 Őrtilosi dombokon, dombokon... Népdalok Eperjessy Ernő és Olsvai Imre gyűjtéseiből. (Szerk. és a zenei anyagot gondozta Pálóczy Krisztina). Budapest: Magyar Néprajzi Társaság.

ERDÉLYI-MOLNÁR Klára

2017 Kodály Zoltán és a szlovák népzene. *Magyar Zene* LV. 3. 348–360. (=in *Kisebbségkutatás* 26. (2017) 3. 54–66.)

EREDICS Gábor (szerk.)

- 2004 *Bartók Béla szerb népzenei gyűjtése*. Fonogramok a Bánátból 1912. Forrás/Izvor I. Vujicsics Association.

ETHNOGRAPHIA

- 1907 Néprajzi Hírek: Magyar Zenetudomány. XVIII. (új III.) 60–61.

FEHÉR Zoltán

- 2001 Pentatónia a Kalocsa környéki rácok népzenejében. *Honismeret* 29. 3. 46–53.

FEHÉR Zoltán – FEHÉR Anikó

- 1993 *Bátya népzeneje*. Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumainak Igazgatósága. /A Kecskeméti Katona József Múzeum Közleményei 6./

FELFÖLDI László – PESOVÁR Ernő (szerk.)

- 1997 *A magyar nép és nemzetiségeinek táncagyománya*. Budapest: Planétás.

GYIVICSÁN Anna

- 1996–1997 Manga János és a magyarországi szlovákok kultúrája. In Kapros Márta–Szvircsek Ferenc (szerk.): *A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 1996–1997*. XXI. 171–177. Salgótarján: Nógrád Megyei Múzeumi Igazgatóság.

HABENICHT, Gottfried

- 1994 Die donauschwäbische Volksliedforschung. Geschichte und gegenwärtige Stand. In Bruno B. Reuer, Lujza Tari *Perspektiven der Musikethnologie. Dokumentationstechniken und interkulturelle Beziehungen*. 140–169. München: Verlag Südostdeutsches Kulturwerk.

HAID, Gerlinde

- 2005 Zur Forschungsgeschichtlichen Stellung des Österreichischen Volksliedwerkes. In Eva Maria Hois, Michaela Brodl, Sepp Gmasz (Hrsg.) *Jahrbuch des Österreichischen Volksliedwerkes 2004/2005*. Bd. 53/54. 12–25. Wien: Mille Tre Verlag.

HAJDÚ Erzsébet

- 1999 Die gemeinschaftbildende Kraft von Lied, Musik und Tanz in den ungarndeutschen Gemeinden. In Bruno B. Reuer, Lujza Tari, Krista Zach (Hrsg.) *Musik im Umbruch. Kulturelle Identität und gesellschaftliche Wandel in Südosteuropa*. 210–227. München: Verlag Südostdeutsches Kulturwerk.

HEMETEK, Ursula

- 2010 Die Rolle der Braut bei Hochzeiten in Minderheitenkulturen. Gender-Aspekte in der Ethnomusikologie. In Andrea Ellmeier, Doris Ingrisch, Claudia Walkensteiner-Preschl (Hrsg.) *Screenings. Wissen und Geschlecht in Musik, Theater, Film*. (Gender Wissen, Bd.1). 59–90. Wien–Köln–Weimar: Böhlau.
- 2012 Unexpected Musical Worlds of Vienna: Immigration and Music in Urban Centers. *Urban People/Lidé města* 14. 2. 267–291.
- 2014 „Kulturkontakt-Kulturkonflikt?“ Erfahrungen und Reflexionen aus 25 Jahren ethnomusikologischer Minderheitenforschung in Österreich. In *Jahrbuch des Österreichischen Volksliedwerks* Band 63. 97–112.
- 2015 Music of Minorities —“The Others from Within”? On terminology and the history of research in Austria. *Musicologica Austriaca*. 1–18.
- 2018 Vocal Music of the Burgenland Croats: On Research History and the Impacts of Methodology. In Antonio Baldassare, Tatjana Marković *Music Cultures in Sounds. Words and Images. Essays in Honor of Zdravko Blažeković*. 341–358. Wien: Hollitzer Verlag.

- HEMETEK Ursula – LECHLEITNER Gerda – NARODITSKAYA Inna – CZEKANOWSKA Anna
2004 *Manifold Identities. Studies of Music and Minorities*. London: Cambridge Scholars Press.
- HERMANN Antal
1890 *Ethnographia* I. Irodalom rovat: 58.
- HERMANN Egyed
1929 *A bátaszéki németek és népdalaik*. Budapest: Pfeifer. /Német Philologiai Dolgozatok XXXVIII./
- KATALINIĆ, Vera – TUKSAR Stanislav (eds.)
2013 *Franjo Ksaver Kuhač (1834–1911): Glazbena historiografija i identitet / Musical Historiography and Identity. (Međunarodni muzikološki skup / International Musicological Conference 2011 Zagreb Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti*. Zagreb: Hrvatsko muzikološko društvo–Croatian Musicological Society.
- KAPRONYI Teréz
1982 Az első hangú tropár dallamtípusa a magyar görögkatolikus közösségek gyakorlatában. In Berlász Melinda, Domokos Mária (szerk.): *Zenatudományi Dolgozatok 1982*. 281–290. Budapest: MTA Zenatudományi Intézet.
- KÁLMÁNFİ BÉLA
1973 *Rozmarin Zelený*. Slovensky folklór z okolia Esztergomu. Budapest: Demokraticky zväz Slovákov v Maďarsku.
- KÁLMÁNFİ BÉLA – VÉGVÁRI János
1975 *Glück auf! Deutsche Volksdichtung im Kohlenbecken von Dorog*. Mit 124 Volksweisen. Budapest: Demokr. Verband der Deutschen in Ungarn.
- KELEMEN, Margarethe
1995 *Liedgut des ungarndeutschen Dorfes Schaumar / Solymár*. Gesammelt von Margarethe Kelemen. Schaumar: Stiftung Ortsgeschichte.
- KERÉNYI György
1961 Béla Bartók's Sammlung Slowakische Volkslieder: Slovenské Ľudové Piesne. Band 1. *Studia Musicologica* 1/2 214–219.
- KISS Lajos
1981 Dve krajičke iz Bačke. *Zbornik za narodni život i običaje južnih slavena*. 44. 2. 237–245. Zagreb: Jugoslavenska Akademija.
- KISS Mária
1988 *Délszláv szokások a Duna mentén...* Budapest: Akadémiai Kiadó. /Néprajzi Tanulmányok. Szerk. Kriza Ildikó/
- KLUTH, Karin
1985 Die Verarbeitung der Identitäts- und Integrationsprobleme der deutschen Heimatvertriebenen in der II. Generation. *Jahrbuch für Ostdeutsche Volkskunde*. 28. 289–317.
- KODÁLY Zoltán
1993 *Magyar zene, magyar nyelv, magyar vers. Kodály Zoltán hátrahagyott írásai*. II. (Vál., s.a.r. Vargyas Lajos) Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

KOLLTVEIT, Gjermund

- 2008 The Development of Musical Style and Identity Among the Romani People of Norway. In Zuzana Jurková, Lee Bidgood (eds.) *Voices of the Weak: Music and Minorities*. 141–145. Prague: Faculty of Humanities of Charles University.

KOVALCSIK Katalin

- 1985 The Place of the Gipsies' Tradition in the Folkmusic of the Peoples of Eastern Europe. In Jerko Bezić *Proceedings of the Meeting of Ethnomusicologists on the Occasion of the European Year of Music 1985. Traditional Music of Ethnic Groups - Minorities, Zagreb, July 22-24, 1985*. 176–182. Zagreb: Zavod za Istraživanje folklora/Institute for folklore Research.

KOVÁCS Gyula Dr.

- 1896 A néprajzi kiállítás. *Ethnographia* VII. 253–272.

KOZMA, Eva

- 1987 *Cîntece populare românești din Ungaria*. Budapest: Tankönyvkiadó.

KÓSA László

- 1979 Hazai Nem-magyarajkú Népköltészet Tára. In Ortutay Gyula (főszerk.) *Magyar Néprajzi Lexikon* II. 497. Budapest: Akadémiai Kiadó.

KRAMER (KESZI) Imre

- 1933 *A magyarországi német népdal*. Budapest: Pfeifer. /Német Philologiai Dolgozatok LVIII./

KRUPA András [Ondrej KRUPA]

- 1997 *Kalendárne obyčaje II. Vianoce, Nový rok, Tri krále*. Békésska Čaba: Slovensky vyskumny ústav.
- 2004 *A hazai szlovákok énekei. Válogatás Krupa András gyűjteményéből*. (Vál. és szerk. Krupa András, Richter Pál. Zenei mutatók Richter P.). Békéscsaba: Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete.

KUHAC, Franjo Xaver

- 1879–1881 *Južno-Slovjenske Narodne Popievke*. Zagreb: Sisak.

KUHAC, Franjo Ksaver

- 2019 *Hrvatska enciklopedija*. Lexikografski zavod Miroslva Krleža <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=34445>. (2019. augusztus).

LAMI, Štefan

- 1988 *Ked' si ja zaspievam. Zbierka slovenských l'udových piesni v Mad'arskom*. Budapest: Tankönyvkiadó.

LAMI, István – OLSVAI, Imre (red.)

- 1970 *Za horámi, za dolámi. L'udová hudba Slovákov v Mad'arsku*. Praha: Supraphon.

LOGAR, Bertej

- 1994 *Libeliče. Koroške ljudske pesmi iz Libelič na Koroškem*. Vsaka vas ima svoj glas II. 7. Celovec.
- 1996 *Vogrče. Koroške ljudske pesmi iz Vogrč na južnem Koroškem. Slowenische Volkslieder aus Rinkenberga in Südkärnten. – Beiträge zur Musikgeschichte und Volkskultur Häuserbeschreibung und Innwohnerverzeichnis*. Vsaka vas ima svoj glas II. 8. Klagenfurt–Celovec.

MANHERZ Károly (szerk.)

1998 *A magyarországi németek*. Budapest: Útmutató Kiadó. /Változó világ 23./

MALM, Krister

2001 Music in the Field of Tension between Human Rights and Cultural Rights. In Svanibor Pettan, Adelaida Reyes, Maša Komavec (eds.): *Glasba in Manjšine/Music and Minorities*. 31–36. Ljubljana: ZRC Publishing and Institute of Ethnomusicology.

MAROŠEVIĆ, Grozdana

1989 Traditional Music of Ethnic Groups. Minorities: Proceedings of the Meeting of Ethnomusicologists on the Occasion of the European Year of Music 1985, Zagreb, July 22–24, 1985 by Jerko Bezić. *Yearbook for Traditional Music*. 21. 119–121.

MARTIN György

1980 A Kárpát-medence népeinek tánc kultúrája. In Lelkes Lajos (szerk.): *Magyar néptánc hagyományok*. 11–17. Budapest: Zeneműkiadó.

2002 *A botoló tánc zenéje*. (Szerk. Kovalcsik Katalin, Kubinyi Zsuzsa). Budapest: MTA Zenetudományi Intézet–Hagyományok Háza.

MEDGYES Lajos

1856 Az erdélyi sátoros cigányok. *Vasárnapi Ujság* 3. 30. július 27. 257–258.

MIKSZÁTH Kálmán

1881/1975 Lapaj, a híres dudás. In *Tót atyafiak. A jó palócok*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

MILBICHNÉ TALLÉR Mária

2010 *Solymarar Tanzlieder*. (CD) Solymár: Decorner Studio.

MORGENSTERN, Ulrich

2018 Towards the History of Ideas in Ethnomusicology. Theory and Methods Between the Late 18th and the Early 20th Century. *Musicologist. International Journal of Music Studies*. 2. 1. 1–31.

NETTL, Bruno

2010 *Nettl's Elephant: On the History of Ethnomusicology*. Chicago: University of Illinois Press.

OKAZA, Yoshiko

2008 Negotiation Between Limitations and Possibilities in Cultural Transmissions among a Migrant Community. In Rosemary Stanelova–Angela Rodel–Lozanka Peycheva–Ivanka Vlaeva–Ventsislav Dimov: *The Human World and Musical Diversity: Proceedings from the Fourth Meeting of the ICTM Study Group "Music and Minorities" in Varna, Bulgaria* 2006. 213–216. Sofija: Institute of Art Studies, Bulgarian Academy of Sciences.

OLSVAI Imre

1983 Kodály Zoltán és más népek zenéje. *Ethnographia* XCIV. 4. 566–571.

1991a Vinko Žganec's Fundamental Significance in Discovery of Connections between Croatian and Hungarian Folk Music. In Jerko Bezić (Ed.) *Narodna Umjetnost. Posebno izdanje 3, 1991. Rasprave i prilozi uz stogodišnjicu rođenja Vinka Žganca*. 39–53. Zagreb: Godišnjak Instituta za Etnologiju i Folkloristiku.

1991b A somogyi horvátok legkedveltebb ötfokú dallama. In Halász Péter (szerk.): *A Dunamenti népek hagyományos műveltsége. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére*. 727–735. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság.

ORDÓDI István Károly

- 1855 A felsővidéki tótok vagyis az úgynevezett hornyákok házassági eljárásuk és szertartásaik Trencsin megyében. *Vasárnapi Ujság* 2. 28. július 15. 222.

PESOVÁR Ernő

- 1980 Európai tánc kultúra – nemzeti tánc kultúrák. In Lelkes Lajos (szerk.): *Magyar néptánc hagyományok. 8–10.* Budapest: Zeneműkiadó.
- 1981a A magyarországi szlovákság tánc kultúrája. *Tánc tudományi Tanulmányok* 1980–1981. 283–316. Szlovákul: 1981b Tanečná kultúra Slovákov žijúcich v Maďarsku. In Balassa Iván (Szerk.) *Národopis Slovákov v Maďarsku.* 234–267. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság. /A Magyarországi Szlovákok Néprajza. Tanulmányok 3./

PETTAN, Svanibor

- 2001 Encounter with “The Others from Within”: The Case of Gypsy Musicians in Former Yugoslavia. In *The World of Music* 43 (2/3): 119–137. Wien: Verlag für Wissenschaft und Bildung.

RAJECZKY Benjamin

- 1965/1976 Az osztrák és magyar népzene kutatás közös feladatai. In Ferenczi Ilona (szerk.) *Rajeczky Benjamin Írásai* 238–240. Budapest: Zeneműkiadó.

RAJECZKY Benjamin – VARGYAS Lajos (szerk.)

- 1956 *Studia Memoriae Belae Bartók Sacra.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

SCHALLER, Anna Katharina

- 1994 Singgewohnheiten der Donauschwaben. In Bruno B. Reuer–Lujza Tari: *Perspektiven der Musikethnologie. Dokumentationstechniken und interkulturelle Beziehungen.* 170–176. München: Verlag Südostdeutsches Kulturwerk.

SCHEIERLING, Konrad

- 1994 Die Bewahrung des geistlichen Liedgutes in der Tradition der Ungarndeutschen und ihre Neubelebung in Deutschland und Österreich. In Bruno B. Reuer–Lujza Tari: *Perspektiven der Musikethnologie. Dokumentationstechniken und interkulturelle Beziehungen.* 190–192. München: Verlag Südostdeutsches Kulturwerk.

SEBŐ Ferenc

- 1975 *Méhkeréki román táncok.* Budapest: Hungaroton SLPX 28027
- 1986 *Magyarországi román népzene.* Budapest: Hungaroton SLPX 18077.
- 2006 *Vikár Béla népzenei gyűjteménye.* Budapest: Hagyományok Háza–Néprajzi Múzeum.

SEPRŐDI János

- 1908 Etnografijnyj Zbirnyk. Vydaje etnografična komisija naukovoho tovarystva imeny Ševčenka. XXI. Halyčko-ruški narodni melodiji zibrani na fonograf Josyfam Rosdolskym, spysav i zredaguvav Stanislav Ljudkevyc. I. Lemberg 1906. *Ethnographia* XIX. (új III.) 52–61.
- 1914/1974 Cîntece Popolare Românești din Comitatul Bihor. Chansons populaires roumaines du département Bihar culese și notate de Béla Bartók. București 1913. In Almási István–Benkő András–Lakatos István (szerk.): *Seprődi János válogatott írásai és népzenei gyűjtése.* 253–255. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- 1915 Magyar hatások a kisorosz zenében. *Ethnographia* 26. 46–55.

S. J.

- 1854 Mármarosi német telepek. *Vasárnapi Ujság* 1. 22. július 30. 183–184.

STAREC, Roberto

1985 Pive, simbolo e fiavóle: tre strumenti musicali del folklore Istriano. „*Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria* XXXIII. 170-215. Trieste.

2004 *I canti della tradizione italiana in Istria*. Trieste – Brescia: Istituto Regionale per la Cultura Istriano – fiumano – dalmata – Grafo edizioni.

STATELOVA Rosemary – RODEL Angela – PEYCHEVA Lozanka – VLAEVA Ivanka – V. Dimov

2008 *The Human World and Musical Diversity: Proceedings from the Fourth Meeting of the ICTM Study Group “Music and Minorities” in Varna, Bulgaria 2006*. Sofija: Institute of Art Studies, Bulgarian Academy of Sciences.

STĘSZEWSKI, Jan

2004 History of Ethnomusicological Research on Minorities in Poland: Circumstances and Motivations. In Ursula Hemetek–Gerda Lechleitner–Inna Naroditskaya–Anna Czekanowska *Manifold Identities. Studies of Music and Minorities*. 68–75. London: Cambridge: Scholars Press.

STOJKOVA, Velika

2004 The Problem of Multiethnicism in the Musical Folklore of the Republic of Macedonia. In Bruno B. Reuer–Svanivor Pettan–Lujza Tari: *Vereintes Europa – Vereinte Musik? Vielfalt und soziale Dimensionen in Mittel- und Südosteuropa. United Europe – United Music? Diversity and Dimensions in Central and Southeastern Europe*. 155–160. Berlin: Weidler Buchverlag.

SZALAY Olga

2004 *Kodály, a népzenekutató és tudományos műhelye*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

SZÖLLÖSY [–]

1854 Muraköz és népe. *Vasárnapi Ujság* 1. 37. november 12. 321–322.

SZÖLLÖSY András (szerk.)

1966 *Bartók Összegyűjtött Írásai*. I. Budapest: Zeneműkiadó.

TARI Lujza

1973 Nemzetiségi Népzenei Fesztivál. *Muzsika* XVI. 7. 14–15.

1985 Lajos Kiss’ Collecting of Traditional (Folk) Music among Hungarians in Yugoslavia. In Jerko Bezić (ed.): *Proceedings of the Meeting of Ethnomusicologist on the Occasion of the European Year of Music 1985. Traditional Music of Ethnic Groups - Minorities* Zagreb. July 22–24, 1985. 45–53. Zagreb: Zavod za Istraživanje folklor / Institute for folklore Research.

1987 Magyarországi román népzene. Gyűjtötte és szerkesztette Sebő Ferenc Hungaroton SLPX 18077. Ismertetés in *Ethnographia* XCVIII. 2–4. 400–401.

1990 Untersuchungen zu interethnischen Musikdialekten Westpannoniens. In Walter Deutsch, Rudolf Pietsch (Hrsg.) *Dörfliche Tanzmusik im Westpannonischen Raum. Vorträge des 17. Seminars für Volksmusikforschung. Eisenstadt 1988*. 237–254. Schriften zur Volksmusik Bd. 15. Wien: Verlag A. Schendl.

1994a Anmerkungen zur Instrumentalmusik der Ungardeutschen In Bruno B. Reuer, Lujza Tari (Hrsg.) *Perspektiven der Musikethnologie Dokumentationstechniken und interkulturelle Beziehungen*. 193–210. Wissenschaftliche Arbeiten Bd. 61., München: Südostdeutsches Kulturwerk.

- 1994b Azonos tendenciák a magyar és a délszláv népek mai zenéjében. In Kiss Mária (szerk.): *Foklór és tradíció* VII. 294–305. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet.
- 2001 Kodály Zoltán, a hangszeres népzene kutatója. Budapest: Balassi Kiadó.
- 1996–1997 Manga János hangszeres népzene gyűjtései (1959–1977). In Kapros Márta–Szvircsek Ferenc (szerk.): *A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 1996–1997*. XXI. 179–205. Salgótarján: Nógrád Megyei Múzeumi Igazgatóság.
- 1998 *Különbféle magyar nóták a 19. század elejéről*. – *Allerlei ungarische Melodien von Beginn des 19. Jahrhunderts*. Budapest: Balassi Kiadó.
- 1999 Német eredetű dallamok a bukovinai székely (hangszeres) népzeneben. *Ethnographia* 110. 265–280.
- 2000 Ländler und Galopp in ungarischen Notenhandschriften um 1820. In Gerlinde Haid–Ursula Hemetek–Rudolf Pietsch (Hrsg.): *Volksmusik Wandel und Deutung. Festschrift Walter Deutsch zum 75. Geburtstag*. 295–315. Wien: Böhlau.
- 2002 Kossuth Lajos a kisebbségben élő magyarság népzenejében, *Kisebbségkutatás* 11. 4. 975–983.
- 2014 Szövegösszevonás és tiszta szövegközlés a Népdalok és Mondákban. A 200 éve született Erdélyi János emlékére. In Csörsz Rumen István *Doromb. Közköltészeti Tanulmányok* III. 385–420. Budapest: Reciti.
- 2015 „Széles az Isonzó vize...” Az első világháború és a népzene kutatás.” *Magyar Zene* LIII. 1. 95–114.
- 2016 Vikár Béla nyomában Magyarvalkón. *Erdélyi Múzeum* LXXVIII. 2. 1–23. Kolozsvár: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadása.
- ULLMANN Péter – BUDAINÉ HAJDÚ Erzsébet
- 1981 Zsámbéki német népdalok. In Eperjessy Ernő–Krupa András (szerk.): *A 2. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai*. 1980. szeptember 30. – október 2–3. 526–532. Budapest: Művelődési Minisztérium.
- ULLMANN, Peter
- 1994 Volkslieder der Ungarndeutschen in Schambek (Zsámbék) In Bruno B. Reuer, Lujza Tari (Hrsg.) *Perspektiven der Musikethnologie Dokumentationstechniken und interkulturelle Beziehungen*. 177–189. Wissenschaftliche Arbeiten Bd. 61. München: Südostdeutsches Kulturwerk.
- VARGHA Károly [Karl VARGHA]
- 1987 *Rotes Röslein aus dem Liederschatz der Deutschen in der Branau/Baranya* Heimatklänge. Ungarndeutsche Liedersammlung 1. Budapest: Tankönyvkiadó.
- 1996 *Rosmarin aus dem Liederschatz der deutschen in den Tolnau / Tolna*. Heimatklänge. Ungarndeutsche Liedersammlung 2. Budapest: Tankönyvkiadó.
- VARGYAS Lajos
- 1944 Román-magyar kapcsolatok a népzeneben. In Deér József–Gáldi László (szerk.): *Magyarok és Románok. A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve*. 530–584. Budapest: Athenaeum ny.
- VASÁRNASI UJSÁG
- 1896 Ezredévi kiállítás 43. 18. május 3. 181–187.
- VIKÁRIUS László
- 2001 Egy természeti tűnemény elemzésének módszertana. Bartók Béla Írásai 3. *Muzsika* 44. 9. 37.

VÍG Rudolf

- 1974 Cigány népdalok Bartók Béla és Kodály Zoltán gyűjtéséből. In Vargyas Lajos (szerk.): *Népzene és zenetörténet*. 2. 149–200. Budapest: Editio Musica.
- 1976 *Gypsy Folk Songs from Hungary*. (Collected and ed. by R. Vig) Budapest: Hungaroton Classic SLPX 18028-29.

VOIGT Vilmos

- 1993 Legrégibb adataink a magyarországi cigány folklórról – és ezek problémái. In Barna Gábor, Bódi Zsuzsanna (szerk.) *Cigány néprajzi tanulmányok I.* 60–72. Salgótarján: Mikszáth Kiadó.
- 2012 Romy Károly György magyar népdalai – John Bowring számára. In Csörsz Rumen István *Doromb: Közköltészeti tanulmányok I.* 217–243. Budapest: Reciti.

VUJIČIĆ, Tihomir

- 1978 *Muzičke tradicije Južnih Slovena u Mađarskoj. A magyarországi délszlávok zenei hagyományai*. Budapest: Tankönyvkiadó.

VULCANU József

- 1872 A román népköltészetről. In *A Kisfaludy-Társaság évlapjai*. 147–167. VII. (1871/72) Pest: Atheneum.

WHITE Miles

- 2009 Affective Gestures: Race, Gender and Representation in Hardcore Rap Culture. In Zuzana Jurková–Lee Bidgood (eds.) *Voices of the Weak: Music and Minorities*. 150–159. Prague: Faculty of Humanities of Charles University.

ZILAHY K.

- 1859 Szilágysági oláhok. *Vasárnapi Ujság*. 13. március 27. 149–150.

Tari Lujza

(CSc) Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet Budapest, nyugalmazott főmunkatárs
e-mail: lujzatar@gmail.com

Lujza Tari

On the research of traditional music of national and ethnic minorities in Hungary

The Music and Minorities Study Group of the International Council for Traditional Music was founded in 1997. Before 1990 minority studies were relatively scarce. Nevertheless, in Hungary there has been a remarkable research tradition in this respect. After descriptions about the folklore of minorities in the 18th-19th century, ethnography as a discipline at the turn of the 19th-20th century paid attention to the culture of minorities in Hungary as well.

The author of the article distinguishes three research periods. In 1905 Zoltán Kodály, in 1906 Béla Bartók initiated systematic collection of folk music among Slovak, Romanian, Serbian, Croatian, Ruthenian and Roma people, and the outcome of their research was presented by Bartók at international symposia. The second period is the one between the two world wars. In these decades because of the revision of state borders after the first world war instead of further fieldwork and

collection, the cataloguing and interpretation of the so far accumulated material prevailed and the publication of former collections (e.g. Béla Bartók: *Hungarian folk music and the folk music of the neighbouring peoples*, 1934). In these years recording German folk music also took place. The third period started at the beginning of the 1950s, when ethnomusicology got institutionalised under the guidance of Zoltán Kodály in 1953. Researchers of Roma folklore and folk dance researchers also contributed to the study of folk music of minorities. A number of audio and video recordings have been made about this topic involving all minorities in Hungary. In the 1960s and 1980s excellent foreign researchers collaborated with Hungarian scholars, e.g. V. Žganec, J. Bezić, J. Strajnar, Z. Kumer, O. Elschek, K. Ondrejka and P. Kellermann. The author of the article has taken part in the ethnomusicological study of minorities since 1972 and has presented her achievements at a number of international conferences.

„A népismeret terén (...) a nőknek is van hivatásuk” Nők a néprajztudomány születése körül

BEVEZETÉS

A Magyar Néprajzi Társaság idén ünnepi alapításának 130. évfordulóját. A jeles alkalomról ünnepi tanácskozás keretében emlékeztek meg 2019. szeptember 25-én a Magyar Tudományos Akadémia székházában, amely egykor az alakuló ülésnek is helyszínnül szolgált. A társaság küldetése, célkitűzései, a határon túli magyarság kutatásában játszott szerepe, a társadalmi tudományokkal való kapcsolata mellett szó esett a tudományos néprajzi egyesület korai történetéről is.¹ Az 1889-ben megalakult Magyar Néprajzi Társaság az egyik legrégebbi tudományos néprajzi egyesület Európában, ennél korábban csak három olyan néprajzi társaságot alapítottak, amelyek a ma napig folytonosan működnek. Írásommal a jubileumi megemlékezések publikációihoz kívánok kapcsolódni.²

A tanulmány címében szereplő idézet Wlislockiné Dörfler Fanni *A gyermek a magyar néphitben* című írásában olvasható az *Ethnographia* egyik korai, 1893-as évfolyamában, azzal összefüggésben, hogy a gyermek születése, keresztelése, nevelése körüli szokások megfigyelésében „...a nők tehetnek a legtöbbet; ők vannak hivatva első sorban az ethnographia terén idetartozó anyag gyűjtésére.” A nők által végzett néprajzi gyűjtőmunka jelentősége mellett azzal érvel, hogy vannak olyan speciálisan női témák, amelyeket természetes módon igazán csak a nők tudnak megfigyelni és lejegyezni. „Magától érthető, hogy a nő nővel szemben »asszonyi dolgokban« sokkal közlékenyebb, mint férfiakkal szemben. *A népismeret terén tehát a nőknek is van hivatásuk*, [kiemelés: L. I.] mit minden műveltebb fokú magyar asszony igen könnyen teljesíthet.” A szerző arra buzdítja nőtársait, hogy a közelgő millennium alkalmából ők is végezzenek néprajzi gyűjtéseket, s küldjék el azok anyagát az *Ethnographiának*, mely munkák a magyar nép hasznára és a magyar nők megbecsülésére szolgálnak majd „Ha hazánk egyes vidékeiről az ide tartozó anyagot hölgyeink összegyűjtenék és az »Ethnographia« szerkesztőinek beküldenék, az ezredéves jubileum alkalmával a magyar nők is bizonyára oly néprajzi munkával szerepelhetnének, a mely a magyar nép és magyar nő kiváló érdemére válnék.”³

Ezek a sorok arról tanúskodnak, hogy az intézményesülő magyar néprajztudomány korai történetében, már a 19. század végén felvetődött a női gyűjtők sajátos szerepe, illetve a női témák kérdése és megfogalmazódott a nők speciális lehetősége a néprajzi

¹ http://neprajzihirek.hu/sites/default/files/unnepi_konferencia_a_magyar_neprajzi_tarsasag_alapitasanak_130_evforduloja_alkalmabol_2019.pdf (Letöltés: 2019. 09.11.)

² Az írás egy korábbi változata a Magyar Néprajzi Társaság Folklor Szakosztálya és az MTA BTK Néprajztudományi Intézet Folklor Osztálya által közösen szervezett *Emlékek, szövegek, történetek (Női folklór szövegek)* című tudományos tanácskozáson elhangzott és megjelenik a konferencia Frauhammer Krisztina által szerkesztett kötetében.

³ Wlislockiné Dörfler 1893: 107.

terepeken. Wlisslockiné gondolatai adták számomra a kiindulópontot ahhoz, hogy megvizsgáljam, kik voltak, a korabeli magyar társadalom mely rétegéhez tartoztak, milyen iskolázottsággal rendelkeztek azok a nők, akik érdeklődést mutattak a népi kultúra jelenségei iránt. Olyan kérdések foglalkoztattak, hogy kik voltak azok az asszonyok, akik az alapításkor, illetve a kezdeti években beléptek a Magyar Néprajzi Társaságba? Miként kerültek a néprajz ügyét támogatók közé? Milyen személyes, családi vagy egyéb indíttatás járult hozzá, hogy szerepet vállaltak a néprajztudomány születése körül? Milyen kérdések iránt érdeklődtek, milyen témákban gyűjtöttek? Kik voltak az *Ethnographia* első női szerzői és milyen írásokat közöltek?

Az utóbbi évek tudományos és társadalmi diskurzusaiban is élénk érdeklődés mutatkozik a nők, illetve a történeti és a kortárs női témák elemzése iránt, de a magyar néprajztudományban és folklorisztikában önálló kutatási irányzatként a nő kutatás nem jelentkezett. Habár a női életvilágok már a 20. század közepén kutatási témává váltak elsősorban Fél Edit⁴ és Morvay Judit⁵ nemzetközi szinten is úttörő, gazdag tereptapasztalatokra épülő, a helyi viszonyokra, a kapcsolathálók finom szöveteire is érzékeny, komplex társadalomnéprajzi elemzéseinek köszönhetően. A magyar folklorisztikában pedig az 1950-es évektől kezdve az egyéniségkutatás irányzata nyomán kerültek reflektorfénybe a női előadók és repertoárjaik. Kiváltképp Kovács Ágnes, Nagy Olga, Dobos Ilona mutattak rá társadalomnéprajzi érzékenységgű folklórgyűjtéseikben és publikációikban a férfi és női mesélők műfaji, tematikai, stílusbeli különbségeire, a nők élménytörténeteinek, naplóinak, önéletrajzainak jellegzetességeire. A magyar néprajztudomány első interdiszciplináris tanácskozását, amely a nő-témát állította a középpontba *Nők a populáris kultúrában és a folklórban* címmel Küllös Imola szervezte. A konferencia előadói olyan kérdéseket vizsgáltak, mint a hagyományos női szerepek és munkák a népi társadalomban, a nők helye, szerepe a népi vallásosságban, a nőkhöz kötődő műfajok, a nőkkel szembeni társadalmi elvárások és ezek tükröződése a folklórban és a populáris kultúrában, a folklór női előadói és repertoárjuk. Az előadások tanulmányokká formált gyűjteménye nem csak a kérdésfelvetései miatt figyelemre méltó, hanem azért is, mert az írások által hivatkozott kutatások és szakirodalmi tételek nyomán kibontakozik az is, hogy a 19–20. századi magyar etnográfia milyen vizsgálatokat végzett és milyen eredményeket ért el a *nők a népi kultúrában* témakörben.⁶

2018 októberében a Magyar Néprajzi Társaság Folklór Szakosztálya az MTA BTK Néprajztudományi Intézet Folklór Osztályával együttműködve *Emlékek, szövegek, történetek (Női folklór szövegek)* címmel hirdetett konferenciát.⁷ A tudományos tanácskozás elsősorban arra kívánt rávilágítani, hogy milyen társadalmi, gazdasági, kulturális, valamint lelki szerepe volt és van a nők által elmondott vagy leírt történeteknek, hogy mi teszi ezeket a történeteket sajátosan női jellegűvé, hogy ezek a narratívák miként közvetítik, és hogyan alakítják a női identitást, milyen női életvilágok,

⁴ Például Fél 1937, 1941, 1944.

⁵ Morvay 1956.

⁶ Küllös (szerk.) 1999.

⁷ Beszámoló a konferenciáról: Ament-Kovács 2018: 76–78.

szereplehetőségek és elvárások jelennek meg bennük.⁸ A konferencia a speciális női terepek, női témák kérdését is kiemelte. Ezt a témakört nem csupán a női adatközlők szempontjából vélem elgondolkoztatónak, hanem a néprajzi gyűjtést végzők, a női kutatók szempontjából is, tehát oly módon, hogy kik, mikor, milyen indítatásból, iskolázottsággal váltak néprajzi gyűjtővé, illetve néprajzkutatóvá.

NŐI TISZTSÉGVISELŐK A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG ALAPÍTÁSAKOR

A Magyar Néprajzi Társaság 1889-es alapításakor a társaság legfelsőbb vezetésében (elnök, két alelnök, titkár, jegyző, pénztárnok, a hivatalos közlöny szerkesztője, összesen 7 fő), valamint a Választmányban (30 fő) nem találunk egyetlen nőt sem. Ekkor a szervezet még sokkal több szakosztállyal működött, a későbbiekben ezek száma jelentősen csökkent. Összesen 22 *Népfajok szerinti szakosztálya* volt a társaságnak 64 elöljáróval (elnökök+előadók), a további 6 szakosztálya pedig a következők voltak: *Folklore és néppszichologia*; *A népélet használati tárgyai*; *Népzene és táncz*; *Anthropologia*; *Demographia* (népleírás); *Palaeethnologia* (ősnéptan); *Graphika* (a népélet tárgyai- és jeleneteinek képzőművészeti ábrázolása) összesen 24 vezetővel (elnökök+előadók). A 125 fős tisztkarban mindössze három nőt találunk, mindhárman szakosztályi előadók voltak. Ez a tisztség napjaink szakosztályi titkárságának feleltethető meg. Gyarmathy Zsigmondné, Hory Etelka a *Népélet használati tárgyai* szakosztály, Torma Zsófia a *Palaeethnologia* (ősnéptan) szakosztály, Mara Čop-Marleta pedig a *Horvát* szakosztály előadója volt.

Az első tagnyilvántartásban, amit az *Ethnographia* I. évfolyamában közöltek is,⁹ a 497 tagot számláló névsorban rajtuk kívül még két nő nevét találjuk: Reichné Neuhaus Matild, pancsovai tanárét és Leo Norberg (Eleonore von Schwarz-Norberg) Bécsben élő írónőét.

Gyarmathy Zsigmondné Hory Etelka

Gyarmathy Zsigmondné Hory Etelka¹⁰ (1843–1910) a Népélet használati tárgyai szakosztály előadója volt Zichy Jenő elnöklete és Herman Ottó, valamint Xantus János előadótársak mellett. „Kaltaszeg nagyasszonyának” – ahogy a korabeli sajtó gyakran nevezte – társadalmi elismertségét, megbecsültségét mutatja, hogy a Magyar Néprajzi Társaság legjelesebb tudósai mellett kapott megbízatást. Szerepvállalásában feltehetőleg szerepe volt annak is, hogy személyes, jó kapcsolat fűzte Herrmann Antalhoz, aki

⁸ Frauhammer (szerk.) 2019.

⁹ A Magyarországi Néprajzi Társaság szervezete. *Ethnographia*, 1890, I. évf. 59–68. Vö. Kósa 1989: 15–21.

¹⁰ Gyarmathy Zsigáné Hory Etelka tevékenységéhez: Hála 1998: 13–42.; 2003: 39–55.; Sebestyén 1998: 43–62.; Tőkés 1989: 218–231.; Török 2016a: 291–297.; 2016b: 431–454.

titkárként a társaság alapításának egyik motorja volt. Többek között együtt munkálkodtak a mindkettejük számára oly fontos Kalotaszeg történeti, nyelvészeti és néprajzi kutatását ösztönző *Kalotaszeg* című lap megalapításán és kiadásán.

Hory Etelka a magyargyerőmonostori lelkész, terebesi Hory Farkas lánya volt. Gyermekkorát szülőfalujában töltötte, majd 1853-tól a kolozsvári leánynevelő intézetben tanult. 1862-ben férjhez ment érsekújvári Gyarmathy Zsigmondhoz, akivel Bánffyhunyadra költöztek.

Hory Etelka érdeklődése a népi kultúra jelenségei, a népköltészet iránt már fiatal korában megnyilvánult. Népdalgyűjtését tizenhat évesen elküldte Gyulai Pálnak, aki a *Magyar Népköltési Gyűjtemény*ben ebből hat szövegét közölte. A népdalokat feltehetőleg a kolozsvári református kollégiumban tanuló öccse, Hory Béla közvetítésével juttatta el Gyulainak, aki ekkor ott tanított a kollégiumban, és az 1860-as évek elején tanítványai segítségével végzett folklórgyűjtést.¹¹

Gyarmathyné az 1885. évi Országos Kiállításon a rendezvény egyik szervezője, Herich Károly megbízásából egy teljes kalotaszegi tisztaszobát állított ki varrottasokkal, amivel nagy sikert aratott és neve országosan ismertté vált. Ezt követően minden erejével a már majdnem feledésbe merült kalotaszegi varrottas kézimunka felélesztésén és háziiparként való elterjesztésén fáradozott. Törekvései nyomán nemcsak hazai, hanem nemzetközi hírnévre is szert tettek a kalotaszegi hímzések, amelyeket több világkiállításon is bemutatott. A legfelsőbb társadalmi, politikai körökben lelt pártfogókra. A szépíróként is tevékenykedő Gyarmathy Zsigáné *A havasok alján. Elbeszélések a kalotaszegi népeletből* című kötete például József főherceg előszavával látott napvilágot. Gyarmathynénak ugyan nem jelent meg írása az *Ethnographiában*, de a folyóiratban hírt adtak tevékenységéről, könyvei megjelenéséről.¹²

Torma Zsófia

Torma Zsófia (1832–1899)¹³ – a *Palaeethnologia* (ösnéptan) szakosztály előadója volt Pulszky Ferenc elnöklelte és Fröhlich Róbert, valamint Wosinszky Mór előadótársak mellett.

Torma Zsófia volt az első magyar régésznő, sőt világviszonylatban is az első egyike. Ősrégészeti kutatásaihoz a kezdetektől fogva összehasonlító anyagként használta

¹¹ A kérdést körülmintően feltárta: Domokos 2015: 229–231., 306–308.

¹² „Gyarmathy Zsigánénak »A királykisasszony varrattosa« [sic!] czimmel a kolozsvári háziipar-egylet ünnepélyén tartott felolvasása két más dolgozattal együtt megjelent Kolozsvártn; ára 50 kr.” (*Ethnographia*, 1891, II. évf. 87.). „Gyarmathy Zsigáné, A havasok alján Elbeszélések a kalotaszegi népeletből. József főherczeg előszavával. Budapest, 1891, 154 lap. Singer és Wolfner Egyetemes Regénytárának 100 kötete Díszes vászonkötésben ára 50 kr. E kiváló néprajzi érdekű műről még szólanı fogunk” (*Ethnographia*, 1891, II. évf. 268–269.). Gyarmathy Zsigáné: *Erdélyország Tündérország*. („Mesék, igazak, apróknak, serdülteknek. Budapest, Athenaeum, 1900, 92 l. számos képpel. Diszkötés.”) című könyvét Herrmann Antal ismertette: *Ethnographia*, 1901, XII. évf. 46–47.

¹³ Több kiadványban születési éveként ettől eltérően 1831, 1840, illetve 1841 szerepel, vö. Balogh-Palasik 2010: 688.

fel a recens népi kultúra tárgyait, feltehetőleg ezért is kérték fel az Ósnéptan szakosztály előadójának. A Magyar Néprajzi Társaság szakosztályi rendszere az alapításkor még nagyon szerteágazó volt, számos tudományterületet érintett. Ez idő tájt a tudományszakok határai nem voltak még olyan merevek és a tudományos társaságok tag-ságában is nagy volt az átfedés.

Torma Zsófia a magyar néprajz ügyének oly kiemelkedő alakjaival állt kapcsolatban és levelezett, mint Meltzl Hugó, Hunfalvy Pál és Herrmann Antal.¹⁴ A jegyzőkönyvek tanúsága szerint a társaság ülésein több alkalommal részt vett.

Csicsókeresztúron született, előkelő, jómódú családból származott. Édesapja, Torma József nagybirtokos, Belső-Szolnok vármegye királyi pénztárnoka volt, 1838-ban országgyűlési követ. A művelt, felvilágosult apa elmélyült történeti, régészeti ismeretekkel rendelkezett. Saját költségén feltáratta a csicsókeresztúri birtokkal határos Alsó-Ilosva község közelében talált római tábornak.¹⁵ Torma Zsófia testvére, Torma Károly is régész volt, és egy ideig országgyűlési képviselő.¹⁶ Torma Zsófia 1853 és 1858 között egy szatmári leánynevelő intézetben tanult. Később Szászvárosban telepedett le, és Hunyad vármegye őcsiga telepeit kezdte tanulmányozni. Alapító tagja volt az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek. Több ezer darabos, gazdag régészeti gyűjteményét 1891-ben az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára vásárolta meg.¹⁷ Több tudományos és jótékonyági szervezetnek is a tagja volt. Az 1881-ben Déván megalakult Hunyadvármegyei Történelmi és Régészeti Társulat üléseinek gyakori előadója volt.

Egyetlen nőként vett részt az 1876-os Nemzetközi Ősrégészeti és Embertani Kongresszuson. Majd a konferenciát követően, Rómer Flóris kezdeményezésére Tordos¹⁸ őstelepét kezdte ásni, ahol rendkívül gazdag leletegyüttest tárt fel. Az itt talált edények rajzolatait Európa legrégebbi írásos emlékeiként értelmezte, sőt az általa feltártakat összefüggésbe hozta a híres trójai leletekkel. Megállapításai megosztották a tudományos közvéleményt. Elsősorban a német régészek figyeltek fel eredményeire.¹⁹ Az eredeti elképzelések szerint a Magyar Néprajzi Társaság adta volna ki a *Néprajzi összehasonlítások* című munkáját, ami végül nem valósult meg, a könyv német nyelven jelent meg 1894-ben Jénában *Ethnographische Analogien* címmel. Következtetéseinek egy részét, babiloni eredeztetéseit már a kortársak is elvetették. A fővárosi régészek, elsősorban Pulszky Ferenc és köre nem vették komolyan a régészet tudományát autodidakta módon elsajátító Torma Zsófia kutatásait. Szakmai vitái elsősorban Pulszkyval és Hampel Józseffel, a Nemzeti Múzeum régészével, az *Archaeológiai Értesítő* szerkesztőjével nem nélkülözte a személyeskedéseket sem. Halála előtt pár hónappal, 1899 júniusában királyi engedéllyel a kolozsvári egyetem díszdoktorává

¹⁴ Lásd Torma Zsófia levelezését: Gyulai (szerk.) 1972.

¹⁵ Tulok 1990: 253.

¹⁶ Életútjához, kutatásaihoz lásd: Hampelné Pulszky 1899: 813–814.; Téglás 1901: 7–28.; Herrmann 1901: 29–32.

¹⁷ Torma Zsófia gyűjteményéről. *Vasárnapi Ujság*, 1882, 29. évf. 39. sz. 621.; Roska 1941.

¹⁸ A neolitikus Vinča–Tordos-kultúra a Körös-kultúra második felében kezdett terjedni, részben annak területén, vitatott időbeliséggel. Leleteit Kr. e. V. és III. évezred közé helyezik.

¹⁹ Gyulai (szerk.) 1972: 21–22.

avatta, aminek hírét úgy fogadta: „Holt lóra patkó”.²⁰ Pályafutása példázza, hogy a 19. század végére egy-egy kiemelkedő tehetségű, felsőbb társadalmi körből érkező nő akár jelentős tudományos karriert is befuthatott, ám azáltal, hogy Torma Zsófia nem ment férjhez, egyedülálló nőként kiszolgáltatott volt olykor még a szakmai vitákban is, kétségbe vonták tudományos teljesítményét, olykor élclapok céltáblájává vált a „bogarászó kisasszony”.²¹ Riedl Frigyesnek írt levelében panaszolja: „Védtelen nő vagyok, könnyen nekem támadhatnak ezek a hősök, felelni nekik nem szoktam, ide nem törpitem magamat – ők rettegetésbe akarnak hozni, s munka erőmben megbénítani...”²²

Mara Čop-Marlet

Mara Čop-Marlet (1858–1910)²³ a *Horvát* szakosztály előadója volt Josipović Imre elnök, valamint Ivan Bojničić és Fr. S. Krauss előadók mellett. Az író egy osztrák tiszt lányaként született, miután a családja az olasz forradalom idején elveszítette a vagyonát, Horvátországba költöztek, és itt nőtt fel. 1889-ben Algériában összeházasodott Charles Lenger-Marlet francia ügyvéddel, akivel Észak-Afrikában és a földközi-tengeri szigeteken tett utazásokat, úti beszámolóit francia lapok közölték. Útjai során komoly érdeklődést mutatott a cigány közösségek nyelve és kultúrája iránt, erről tanúskodik e témájú levelezése József főherceggel.²⁴ Első férje halálát követően Ausztriába költözött, és 1894-ben összeházasodott Hugo von Berks földbirtokossal. Német nyelven írt novellákat, színdarabokat és fordított.²⁵ Kötődése a Magyar Néprajzi Társasághoz még további kutatásokat igényel.

NŐK A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG TAGJAI KÖZÖTT AZ ELSŐ ÉVEKBEN

Az alapítást követően a társaság válságos éveket élt át, komoly anyagi nehézségekkel küzdött, és szervezeti működése is racionalizálásra szorult. 1896-tól sikerült rendezni a sorokat, és ettől kezdve egy felfelé ívelő korszak köszöntött be a társaság életébe,²⁶ amit jól mutat az is, hogy új tagokkal bővült a szervezet, a csatlakozó nők száma is gyarapodott. 1896-ban a tagnyilvántartásban a 456 tag között 17 nőt, illetve női oktatási intézményt találunk. A Magyar Néprajzi Társaság alapításáról szóló felhívást többek között kiküldték az egyetemeknek, a közép- és polgári iskoláknak, tanfelügyelőknek,²⁷

²⁰ Lásd Schneller István, a kolozsvári egyetem dékánjának értesítő levelét és Torma Zsófia választát: Gyulai (szerk.) 1972: 144–146.

²¹ Téglás 1901: 7–28.; Gyulai (szerk.) 1972: 13.

²² Makkay (szerk.) 1999: 15.

²³ Születése éveként egyes kiadványokban 1859 olvasható.

²⁴ Vö. Soós (szerk.) 2000.

²⁵ Vö. Pataky 1898: 56–57.

²⁶ Vö. Kósa 1989: 21–36., 2001: 106.

²⁷ Kósa 1989: 14.

ennek is szerepe volt abban, hogy elég sok oktatási intézményt találunk a névsorban. Az alapító tagok között ott látjuk Torma Zsófiát, akiről az előzőekben volt már szó, illetve Herrmann Antal feleségét, aki a szervezet alakulása óta így szerepel a névsorban: „Herrmann Antal dr. tanár és neje”. Rendes tagként és az *Ethnographia* előfizetőjeként a következő női tagok és nőket oktató intézmények szerepelnek a listában.

„Ábel Janka polg. isk. tanítónő, Fogaras

Brassói polg. leányiskola

Budapesti II. ker. áll. tanítónő-képző, Csalogány-utca

Budapesti VI. ker. áll. tanítónő-képző, Andrássy-út

Budapesti I. ker. felsőbb leányiskola

Geőcze Sarolta, igazgatónő, Komárom

Gyarmathy Zsigáné, Bánffy-Hunyad

Harmath Lujza, Mosón, u. p. Nyárad-Szereda

Károlyi Melinda grófnő, Arad-Mácsa

Mária Terézia kir. hercegnő, Bécs

Pancsovai községi német leányiskola

Somossy Miklósné, Nagy-Károly

Szarvas Mariska írónő, Vásáros-Dombó, u. p. Kapos-Szekcső

Tattay Irén polg. isk. igazgatónő, N.-Károly.

Újvidéki szerb felső leányiskola”²⁸

Áttekintve a Magyar Néprajzi Társaság korai tagnyilvántartásait három jellemző csoportot alkotnak azok a hölgyek, akik az első évtizedben beléptek a társaságba: *támogató arisztokraták, tudós nők*, valamint *tanítónők, tanárnők*. Ezek a csoportok nem különálló halmazok, sok közöttük az átfedés, több tag akár mindháromba beilleszthető.

Az *első csoportba* azokat az arisztokrata hölgyeket soroltam, akik mint pártoló tagok kapcsolódtak be a Magyar Néprajzi Társaság munkájába. Mind erkölcsileg, mind anyagilag rendkívül fontos volt, hogy a néprajztudomány ügyét a legfelsőbb körök támogassák, a társaság védnöke Habsburg József főherceg volt. Mária Terézia főhercegnő belépését így üdvözlte az *Ethnographia*: „Mária Terézia főhercegnő kiváló jelét adta ismét annak a meleg érdeklődésnek, a melylyel a magyar nép- és néprajz iránt viseltetik, midőn megrendelvén az Ethnographiát, a magyarországi néprajzi társaság tagjai közé lépett.”²⁹

1892-ben lépett be a társaságba özv. gróf Pálffy Sándorné (Gernyeszeg). Károlyi Melinda grófnő (Mácsa, Arad) 1891-től volt tagja a társaságnak és 1898-ban pedig egy jelentősebb összeg befizetésével alapító tag lett.³⁰

²⁸ A Magyar Néprajzi Társaság tagjegyzéke. *Ethnographia*, 1896, VII. évf. 497–502.

²⁹ Társasági értesítések. *Ethnographia*, 1890, I. évf. 210.

³⁰ Magyar Néprajzi Társaság, Jegyzőkönyvi kivonat, 1897. november 27. *Ethnographia*, 1898, IX. évf. 89.

Gróf Matuska Lászlóné Brandl Izabella³¹ nem csak tagságot vállalt, hanem anyagközlő írásait is elküldte az *Ethnographia* számára.³² Matuska grófné azonban a másik két jellegzetes csoportba is besorolható, hiszen egyrészt tanítói oklevelet szerzett, és a néprajz ügyét számos tanítónő támogatta, másrészt a férje, aki Liptó vármegye aljegyzője volt, maga is foglalkozott írással, a *Liptó* című hetilap szerkesztője volt.³³

A második csoportba azok a nők sorolhatóak, akik tudós családba születtek vagy a házastársuknak volt szerepe abban, hogy érdeklődni kezdtek a néprajzi gyűjtő- és kutatómunka iránt. Családtagjaik támogatták tudományos ambícióikat, társadalmi szerepvállalásukat. A már említett Torma Zsófia jó módú, nemesi családjának férfitagjai a régészet- és a történettudomány művelői voltak. A tudósnők kategóriába sorolható a Wichmann Györgynéként publikáló Herrmann Júlia is, Herrmann Antal lánya, aki a neves finnugrista nyelvész, néprajzkutató, egyetemi tanár, a finn Yrjö Jooseppi Wichmann felesége volt. Több alkalommal elkísérte férjét gyűjtőútjaira, például az 1906–1907-ben a csángók körében végzett terepmunkájára. Wichmann Györgyné néprajzi megfigyeléseit, adatközléseit az *Ethnographia* hasábjain tette közzé.³⁴

Wlislockiné Dörfler Fanni néprajzi gyűjtéseinek ösztönzésében feltehetőleg komoly szerepe volt a néprajzkutató férjnek, Wlislocki Henriknek, aki nem volt egyáltalán egy szobatudós, sokat gyűjtött, jól mozgott az etnográfiai terepeken, együtt vándorolt például az általa megfigyelt cigány közösségekkel.³⁵ Gazdag könyvtárral rendelkezett, ami felesége számára is lehetővé tette a tudomány szakirodalmában való elmélyülést. Wlislockinének összesen hét írása³⁶ jelent meg az *Ethnographiában*, valamennyi gazdag anyagközlés, elsősorban a néphit különböző területeiről: például előjelek, tiltások, tabuk, szerelmi jóslások, időjárás jóslások, illetve közreadott a gyermekfolklor témaköréből szövegeket, például mondókákat. Publikációinak jelentőségét emeli, hogy írásai a tudomány szak korai időszakából valók, a népelet 19. század végének viszonyait tükrözik és sok esetben olyan témakörökkel foglalkozott, amelyekkel a későbbiekben sem túl sokan. *Jósló állatok a kalotaszegi néphit köréből* című írása (1892) némi támpontot ad ahhoz, miként gyűjtötte, jegyezte le adatait. „...a mi jósló állatokra vonatkozik, kiegészítvén idevágó jegyzeteimet az által, hogy egyes falvakból nálam megforduló asszonyokat az egyes állatokra nézve – bizonyos kérdések szerint (szülés, betegség, házasság s egyéb alkalommal való jóslás, időjóslás, álom) kihallgattam. Ily módon keletkezett a következő összeállítás.”³⁷

Sajnos, az ő életéről, pályájáról is viszonylag keveset tudunk, mint általában a legkorábbi női gyűjtőkéről, női szerzőkéről. Néprajzi érdeklődéséhez, kutatásaihoz szinte

³¹ Apja a Mocsonyi-uradalom főerdésze volt. A Miasszonyunk Nővérek temesvári intézetében tanult, ahol elemi és polgári iskolai tanítói oklevelet szerzett. Vö. Szinnyei 1891–1914. <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/> (Letöltve: 2019. 08. 12.)

³² Matuska 1899: 297–301.; 1900: 26–31.

³³ Szinnyei 1891–1914. <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/> (Letöltve: 2019. 08. 12.)

³⁴ Wichmann 1907a: 213–214.; 1907b: 287–294.

³⁵ Vö. Kósa 2001: 121.

³⁶ Wlislockiné 1892a, 1892b, 1893, 1894, 1895a, 1895b, 1896. Az *Armeniában*, az erdélyi örménység folyóiratában, illetve az *Erdély* című lapban jelentek meg még írásai, utánközlései.

³⁷ Wlislockiné 1892a: 47.

kizárólag csak az írásai adnak támpontot. Nem ismerjük az arcképét, még a neve is több alakban tűnik fel.³⁸ Wlisllockiné Dörfler Fanni egyébként tanítónőként dolgozott, így ő akár a harmadik csoportba is besorolható.

A tanítónők és a tanárnők alkotják ugyanis a Magyar Néprajzi Társaság iránt érdeklődők és az oda belépők viszonylag népesebb táborát, a *harmadik csoportot*. Többen azok közül – Harmath Lujza, Geöcze Sarolta, Ábel Janka, Korányi Sarolta, Karácsonyiné, Bárczayné, Schvarcz Gyuláné, Tattay Irén – akik a társaság történetének első éveiben tagok lettek és/vagy publikáltak az *Ethnographiában*, részt vettek a hazai nőmozgalomban, írásaik jelentek meg a nők oktatásának, munkavállalásának ügyében és tagjai voltak a Mária Dorothea Egyesületnek, a tanítónők érdekvédelmi egyesületének is. A szervezetet eredetileg egy tanítónőknek szánt menedékház megvalósításának ötlete hívta életre, azonban ez lett az első olyan női szervezet, amelyik nemcsak jótékonykodással foglalkozott, nemcsak a nők helyzetének javítását tűzte ki célul, hanem a szakmai érdekképviselő szerepét is betöltötte. Az egyesület 1885. március 25-én alakult, és Habsburg Lotharingiai Mária Dorottya (1867–1932) főhercegnőt kérte fel védnőnek, valamint az ő nevét vette fel. Fő célkitűzései a magyar nők irodalmi és társadalmi működésének, a tanítónők segélyezésének, a nők képzésének és munkakörüik bővítésének előmozdítása volt.³⁹ A főhercegnő nemcsak a nevével segítette a szervezetet, hanem jelentős pénzzadományokkal is. Így nem csak a *Tanítónők otthona* nevű menedékházat sikerült létrehozni, hanem például könyvtárat alapítottak Mária Dorothea Egyesület Könyvtára létrehozniuk. 1889 nyarán pedig kisdiednevelési kiállítást rendeztek, amelynek keretében a kisgyermekek ápolását és nevelését segítő tárgyakat mutattak be, és szakemberek tartottak előadásokat a témakörben.

A Magyar Néprajzi Társaság tagjai között találjuk például Thuránszky Irén igazgatónőt, aki a jeles folklorista, Katona Lajos felesége volt. Ő az 1878–79 és 1879–80. tanévekben a kőszegi államilag segélyezett polgári iskolában, az 1880–81. tanévtől az 1889–90. tanév végéig pedig a budapesti VI. kerületi állami tanítóképző gyakorló felsőbb leányiskolájánál működött. 1890-ben pedig kinevezték a II. kerületi Tanítónőképítő Intézet igazgatójává. A Mária Dorothea Egyesületben választmányi tag volt, a tanítónői szakosztály alelnöke, az országos tanszermúzeumnak, a magyar pedagógiai társaságnak és több tudományos társulatnak és tanító-egyesületnek pedig rendes tagja.

³⁸ Lásd Szinnyei Józsefnél: Wlisllocki Henrikné, Dörfler [sic!] Fáni. Itt annyi olvasható, hogy Wlisllocki Henrik özvegye és tanítónő Betlenszentmiklóson, illetve „Czikkei az Ethnographiában (1893. A kalotaszegi néphit köréből, 1893. Gyermek a magyar néphitben, 1895. Templom és templomszerek a magyar néphitben, Kakas, tyúk és tojás a magyar néphitben), a Nagyváradi Hirlapban (1892. 88., 89. sz. Jóló állatok a kalotaszegi néphitben)” jelentek meg. Wlisllocki Henrikné néven publikált 1896-ban.

Ő volt hosszan betegeskedő férje ápolója, ahogy az Wlisllocki Henrik rövid nekrológjában olvasható az *Ethnographiában*: „Élte utolsó szakában W. szeme látását csaknem egészen elvesztette, s mint hírlík, elméjében is megzavarodott. Szenvedéseiben neje, sz. Dörfler Fanni, ki maga is író és néprajzi dolgozataival szintén többször kereste fel folyóiratunkat, ápolta önfeláldozó hűséggel. Mindenki mástól elhagyatva, sőt szaktársaitól is elfeledve, nejének tanítónői állomásán, Bethlen-Szentmiklóson húnyt el Wlisllocki mult év március havában.” M. B. 1908: 255.

³⁹ Vö. S.: A Mária Dorothea Egyesület alakuló közgyűlése. *Nemzeti Nénevelés*, 1885. márciusi száma. Újraközlés: Fábri-Borbíró-Szarka (szerk.) 2006: 306–308.

De nem csak a közös tagok, a személyes kapcsolatok kötötték össze a két egyesületet, a Magyar Néprajzi Társaságot és a Mária Dorothea Egyesületet. Az *Ethnographia* hírt adott a Mária Dorothea Egyesület előadásairól, ahol rendre előkerültek néprajzi témák és az előadók között is ott találjuk a társaság vezetőit.⁴⁰ A társaság titkára, Herrmann Antal és a Finn-ugor szakosztály előadója, Vikár Béla is rendszeresen publikáltak a *Magyar Nőnevelés*ben, a korabeli magyar nőmozgalom lapjában, mind a ketten a nők oktatásának, jogainak elkötelezett szószólói voltak. Az első nem adatközlő, hanem filológiai elemző tanulmány női szerzője az *Ethnographiában* Benedek Róza, felső leányiskolai tanítónő volt.⁴¹

A 19. század utolsó harmadában a nők értelmiségi pályára lépésének lehetőségét elsőként a tanítónőképző elvégzése jelentette.

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉS A MAGYARORSZÁGI NŐMOZGALOM

A magyar néprajztudomány intézményesülése időben egybeesett a magyarországi nőmozgalmak kibontakozásával, első korszakának jelentős sikereivel. A nők politikai, oktatási és munkavállalási jogainak kivívását célzó törekvések első hulláma – ami a nő kutatás periodizációja szerint 1860-as években indult el és az I. világháború környékén ért véget – a századforduló az idejére már jelentős eredményeket és szervezeteket hozott.⁴² Az 1865-től 1895-ig tartó időszakban az intézményes nőoktatásban nagyon fontos eredmények születtek. Az első felsőbb leányiskola 1875-ben nyílt meg Budapesten. A felsőbb leányiskola továbbtanulásra nem jogosított, érettségi bizonyítványt nem adhatott, ezért nem nevezhető középiskolának, de ebből az iskolatípusból fejlesztették ki a század végére a leánygimnázium intézményét. Az 1890-es években a tanítónőket tömörítő Mária Dorothea Egyesületben érett követeléssé az egyetemeken megnyitása a női hallgatók előtt. 1895. november 18-án jelent meg a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium rendelete, amely a nők számára biztosította az egyetemeken egyes – az orvosi, a gyógyszerészeti és a bölcsész – karok látogatását.⁴³ Az egyetemi karok közül mindvégig a bölcsészkarokon szerepeltek a nők a legnagyobb arányban, majd az orvosi és a gyógyszerészeti kar következett.⁴⁴ A tanítói és a tanári pálya hamar nőiesedni kezdett, mert a gyerekekkel való törődés nőies tevékenységnek számított.⁴⁵ A 19. század végére a nők jelentős részvétele a tanítói pályán kétségkívül az értelmiségi munkalehetőségek meghódításának első lépése volt.

⁴⁰ „1891. febr. 11. Dr. Ballagi Aladár, A magyar boszorkányokról; márcz 3. Török Aurél, A görög nők típusáról. – márcz. 17. Lóczy Lajos, A chinai nőkről.” Vegyes közlemények. *Ethnographia*, 1891, II. évf. 412.

⁴¹ Benedek 1911: 72–80., 142–148.

⁴² Papp–Sipos 2017: 17. A magyarországi nő történet korszakolásához lásd: Papp–Sipos 2017: 16–42.; Szapor 2007.

⁴³ Vö. Szarka 2006: 85–87.

⁴⁴ Papp–Sipos 2017: 118.

⁴⁵ Papp–Sipos 2017: 144.

Abban, hogy a nők nyilvános közéleti tevékenységének színtere tágulni kezdett az 1860-as évektől, fontos szerepe volt a folyamatosan újabb szervezetekkel gazdagodó egyleti tevékenységnek, amely a nőknek is lehetőséget teremtett az otthon falain kívüli társasági életre. A korszak legjelentősebb nőegyletei az *Országos Nőképző Egyesület*, a *Magyar Gazdasszonyok Országos Egyesülete*, az *Országos Nőiparegylet*, a *Pesti Izraelita Nőegylet*, a kisdédóvással foglalkozó *Fröbel Egyesületek*, valamint a korszak legkésőbb alakult nőszervezete, a már említett *Mária Dorothea Egyesület* voltak. Vita folyt a sajtóban arról, hogy a különböző társadalmi rétegek és csoportok miként képviseltessék magukat a különböző nőegyletekben. Az egyleti munkába a társadalom felső és középosztálybeli tagjai tudtak elsősorban bekapcsolódni, bár később igyekeztek szélesíteni a kört, és a munkásnőket is bevonni ebbe a tevékenységbe. Többen úgy vélték, hogy nem szerencsés, ha kizárólag az arisztokrácia vállalja a vezető szerepet a nőegyletek működésében. Voltak, akik védelmükbe vették az arisztokrata hölgyek szerepvállalását, mint például a magyar nőmozgalom tekintélyes alakja, Kánya Emília, mondván tetteik alapján és nem a társadalmi hierarchia alapján jutottak tisztséghez. Nem beszélve arról, hogy az egyleti célok erőteljesebb anyagi támogatására csak a vagyonosabbak voltak képesek.⁴⁶

A 19. század végére a jótékonysági munka, illetve a gazdagodó egyleti élet egy újfajta és társadalmilag elfogadott kapcsolatot biztosított a nők számára a külvilággal. Veres Pálné nevezetes írásában, „Felhívás a nőkhez!” (1865) – amelynek megjelenésétől számítja a kutatás a magyarországi szervezett nőmozgalom történetének kezdetét – épp az egyesülési eszme fontosságát emelte ki. A „...férfiak tudományos kiképzésére ott van az akadémia, egyetem, s különféle szaktudományok egyesülete, miért ne képezhetnének nagyobb városokban a tudományos képzettségre vágyó nők egyelőre oly társulatot, melybe időszakonként gyülekezve kitűzendő tárgyak fölött tudományos értekezletet tarthatnának, s eszméiket kicserélhetnék?”⁴⁷

ÖSSZEGZÉS

Írásomban azt vizsgáltam, hogy kik voltak, a korabeli társadalom mely rétegéhez tartoztak azok a nők, akik az alapításkor, 1889-ben, illetve a kezdeti években (az első évtizedben) beléptek a Magyar Néprajzi Társaságba. Igyekeztem kideríteni, hogy miként kerültek az etnográfia ügyét támogatók közé. Ahogy láthattuk, ez a kérdés elválaszthatatlan a 19. század második felében a nőket érintő társadalmi változásoktól. A 19. század közepéig a nők írni-olvasni tudása, iskolázottsága is sokkal szűkebb körű volt, mint ezt követően. A nők kapcsolathálója elsősorban a családi, rokoni, ismeretségi körre korlátozódott,⁴⁸ a társadalmi szokásrend nem adott lehetőséget, hogy a

⁴⁶ Vö. Borbíró 2006: 283–287.

⁴⁷ Veres Pálné: *Felhívás a nőkhez!* *Hon*, 1865. október 28-i számában. Újraközlés: Fábri (szerk.) 1999: 312–314.

⁴⁸ A 19. századi női mesegyűjtők kérdéséhez: Gulyás 2019: 324.; A női folklórelőadó emancipációjához pedig Mikos 2019: 343–346.

nők ezeken a határokon túl társasági életet éljenek. Az 1860-as évek közepétől egyre jelentősebb egyleti élet, majd a nők közép- és felsőfokú oktatása teremtette meg a lehetőséget, hogy kilépjenek az otthon falai közül, hogy szélesebb körben váltsanak gondolatokat, tudományos társaságba járjanak, előadásokat hallgassanak, tanuljanak, tegyenek szert ismeretségre, bővíljenek a tapasztalat és ismeretszerzés lehetőségei és akár néprajzi gyűjtéseket végezzenek. A néprajz ügyét támogató nők három csoportja különböztethető meg. Egyrészt az arisztokrata hölgyek, akik kezdetben a férjeikkel együtt voltak pártolói a különböző tudományos társaságoknak, de a nőegyletek támogatásában rendkívül aktív szerepet vállaltak az arisztokrata hölgyek férjeik nélkül is. A második csoportot azok a nők alkotják, akik tudós családba születtek, mint például Torma Zsófia vagy Herrmann Júlia, vagy néprajztudós házastársuk játszott szerepet az etnográfia iránti érdeklődésükben, mint Wlisslockiné esetében. A támogató családi környezet lehetővé tette, hogy tanuljanak, tudományos érdeklődésüket kiteljesítsék. A harmadik csoportot pedig a tanítónők, tanárnők alkotják. A 19. század második felében a nők tanulási lehetőségei kiszélesedtek, a század végén bizonyos egyetemi karok is elérhetőek voltak már a számukra. A nők értelmiségivé válását leginkább a pedagógusi pálya tette lehetővé. A 19. századra a nőegyleti tevékenység és a nők oktatásának kiszélesedésével megváltozott, hogy milyen társadalmi szerepeket tölthettek be a nők, hogy milyen szerepeltvárások fogalmazódtak meg velük kapcsolatban. Lehetségessé vált, hogy egy nő tájékozott, olvasott legyen, hogy többek között a magyar népismeret iránt érdeklődjön.

Irodalom

AMENT-KOVÁCS Bence

- 2018 Emlékek, szövegek, történetek – női folklórszövegek. Interdiszciplináris nemzetközi konferencia (Budapest, 2018. október 26–27.) *Néprajzi Hírek* XLVII. 4. sz. 76–78.

BALOGH Margit – PALASIK Mária

- 2010 *Nők a magyar tudományban*. Budapest: Napvilág Kiadó.

BENEDEK Róza

- 1911 Bolond Istók. *Ethnographia* XXII. 72–80., 142–148.

BORBÍRÓ Fanni

- 2006 Nők a közéletben, nőegyletek. Bevezetés. Fábri Anna – Borbíró Fanni – Szarka Eszter (szerk.): *A nő és hivatása II. Szemelvények a magyarországi nők kérdés történetéből 1866–1895*. 283–287. Budapest: Kortárs Kiadó.

DOMOKOS Mariann

- 2015 *Mese és filológia. Fejezetek a magyar népmeseszövegek gyűjtésének és kiadásának 19. századi történetéből*. Budapest: Akadémiai Kiadó. /Néprajzi tanulmányok/

FÁBRI Anna (szerk.)

- 1999 *A nő és hivatása. Szemelvények a magyarországi nők kérdés történetéből 1777–1865*. Budapest: Kortárs Kiadó.

FÁBRI Anna – BORBÍRÓ Fanni – SZARKA Eszter (szerk.)

- 2006 *A nő és hivatása II. Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből 1866–1895.* Budapest: Kortárs Kiadó.

FÉL Edit

- 1937 A turai viselet. *Néprajzi Értesítő*, 84–105.
 1941 Egy palóc házasság előtti szokásról. *Ethnographia* LII. 250–260.
 1944 *A nagycsalád és jogszokásai a Komárom megyei Martoson.* Érsekújvár: SZMKE Kisalföld-Kutató Intézete. /Kisalföldi Közlemények I.2/

FRAUHAMMER Krisztina (szerk.)

- 2019 *Emlékek, szövegek, történetek (Női folklór szövegek).* Budapest: Magyar Néprajzi Társaság [megjelenés alatt]

GULYÁS Judit

- 2019 Női műfaj volt-e a mese? Mesemondók, mesegyűjtők, meseírók. In Török Zsuzsa (szerk.): *Nőszerezők a 19. században: lehetőségek és korlátok.* 293–335. Budapest: Reciti Kiadó.

GYULAI Pál (szerk.)

- 1972 *Torma Zsófia levelesládájából.* Bukarest: Téka.

HAMPELNÉ PULSZKY Polyxéna

- 1899 Torma Zsófia. *Vasárnapi Ujság* 46. évf. 49. sz. 813–814.

HÁLA József

- 1998 Gyarmathy Zsigáné és Jegenyefürdő jelentősége a szerveződő magyar néprajztudományban. *Néprajzi Értesítő* 80. 13–42.
 2003 Gyarmathy Zsigáné munkásságának jelentősége a szerveződő magyar néprajztudományban. In Hála József: *Hogyan gyűjtöttek elődeink?* 39–55. Marosvásárhely: Mentor.

HERRMANN Antal

- 1901 Dr Torma Zsófiáról. *A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve* XII. 29–32.

KÓSA László

- 1989 *A Magyar Néprajzi Társaság története (1889–1989).* Budapest: Magyar Néprajzi Társaság.
 2001 *A magyar néprajz tudománytörténete.* Második, bővített kiadás. Budapest: Osiris Kiadó.

KÜLLÖS Imola (szerk.)

- 1999 *Hagyományos női szerepek. Nők a populáris kultúrában és a folklórban.* Budapest: Magyar Néprajzi Társaság – Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviselési Titkársága

M. B. [Munkácsi Bernát]

- 1908 Wlislöcki Henrik dr., *Ethnographia* XIX. 254–255.

MAKKAY János (szerk.)

- 1999 *Holt lóra patkó. Tanulmányok Torma Zsófia (1840–1899) emlékezetére.* Budapest: magánkiadás.

MATUSKA Lászlóné

- 1899 Román babonák. *Ethnographia* X. 297–301.
 1900 Krassószőrényi román lakodalmi szokások. *Ethnographia* XI. 26–31.

MIKOS Éva

- 2019 Fehérnéprajz. A női folklórelőadó helye az adatközlő emancipációjának folyamatában. In Török Zsuzsa (szerk.): *Nőszerezők a 19. században: lehetőségek és korlátok*. 337–354. Budapest: Reciti Kiadó.

MORVAY Judit

- 1956 *Asszonyok a nagycsaládban: Mátraalji palóc asszonyok élete a múlt század második felében*. Budapest: Magvető.

PAPP Barbara – SIPOS Balázs

- 2017 *Modern, diplomás nő a Horthy-korban*. Budapest: Napvilág Kiadó.

PATAKY, Sophie

- 1898 Berks, Marie Edle von. In *Lexikon deutscher Frauen der Feder*. 56–57. Berlin: Verlag Carl Pataky.

ROSKA Márton

- 1941 *A Torma Zsófia-gyűjtemény az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárában*. Kolozsvár: Minerva Irodalmi és Nyomdai Müintézet Rt.

SEBESTYÉN Kálmán

- 1998 Gyarmathy Zsigáné Hóry Etelka és munkássága. *Néprajzi Értesítő* 80. 43–62.

SOÓS István (szerk.)

- 2000 *József főherceg cigány levelezése*. Összeállította, a bevezetőt írta és jegyzetekkel ellátta Soós István. A cigány nyelvű leveleket fordította Glonczy Ernő. Szekszárd: Romológiai Kutatóintézet.

SZAPOR Judit

- 2007 A magánszférából a politikai közéletbe: a női politizálás története a kezdetektől 1945-ig. In Palasik Mária (szerk.): *A nő és a politikum. A nők politikai szerepvállalása Magyarországon*. 129–144. Budapest: Napvilág.

SZARKA Eszter

- 2006 A magasabb nőképzés ügye. Bevezetés. In Fábri Anna – Borbíró Fanni – Szarka Eszter (szerk.): *A nő és hivatása II. Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből 1866–1895*. 85–87., 88–182. Budapest: Kortárs Kiadó.

SZINNYEI József

- 1891–1914 *Magyar írók élete és munkái I–XIV*. Budapest: Hornyánszky. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html>

TÉGLÁS Gábor

- 1901 Dr. Torma Zsófia emlékezete. *A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve* XII. 7–28.

TÖKÉS Irén

- 1989 Gyarmathy Zsigáné és a kalotaszegi háziipar története. Személyes visszaemlékezés. *Ethnographia* C. 218–231.

TÖRÖK Zsuzsa

- 2016a Gyarmathy Zsigáné Hóry Etelka hagyatéka kolozsvári közgyűjteményekben. *Ethnographia* 127. 291–297.
- 2016b A kalotaszegi asszony: Gyarmathy Zsigáné. Írónői életpályája a 19. századi nemzetépítés kontextusában. *Irodalomtörténet* 97. 4. sz. 431–454.

TULOK Magdolna

1990 150 éve született Torma Zsófia. *Archaeologiai Értesítő* 117. 253–255.

WICHMANN Györgyné

1907a A moldvai csángók babonás hitéből. *Ethnographia* XVIII. 213–214.

1907b A moldvai csángók szokásaiból. *Ethnographia* XVIII. 287–294.

WLISLOCKI Henrikné

1892a Jósóló állapotok a kalotaszegi néphitben (Felolvastatott a Magyar Néprajzi Társaság 1892. febr. 20-iki ülésén). *Ethnographia* III. 47–55.

WLISLOCKINÉ DÖRFLER F. Anna

1892b A kalotaszegi néphit köréből. *Ethnographia* III. 362–367.

WLISLOCKINÉ DÖRFLER Fanni

1893 A gyermek a magyar néphitben. *Ethnographia* IV. 107–116., 208–224.

WLISLOCKINÉ DÖRFLER Fanny

1894 Adalékok a gyermekről való néphithez. *Ethnographia* V. 117–119.

WLISLOCKINÉ DÖRFLER Fanni

1895a Templom és templomszerek a magyar néphitben. *Ethnographia* VI. 40–49.

WLISLOCKINÉ Dörfler A. Fanni

1895b Kakas, tyúk és tojás a magyar néphitben. *Ethnographia* VI. 205–213.

WLISLOCKI Henrikné néven

1896 Nyál és köpés a magyar néphitben. *Ethnographia* VII. 460–465.

Landgraf Ildikó

(CSc) Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet, MTA Kiváló Kutatóhely, tudományos főmunkatárs

e-mail: landgraf.ildiko@btk.mta.hu

Ildikó Landgraf

„With respect to the study of folklife... even women may have got a calling”: Women at the birth of Hungarian ethnography

By the turn of the 19th–20th century women’s participation in higher education and the establishment of women’s associations made it possible for them to expand their social roles. The author in her article focuses on the following problems: who were the first women members of the Hungarian Ethnographical Society established in 1889? To what social class did women interested in ethnography and folklore studies belong? Who were the first female collectors and researchers of Hungarian folklife?

On the establishment of the Hungarian Ethnographical Society two women became members of the directorate. One of them was Mrs. Etelka Gyarmathy née Hory who revived the art of traditional embroideries in Kalotaszeg (Țara Călatei, Romania) and developed it into a sort of marketable home industry owing to which she received nationwide acclaim and prestige. The other female member was Zsófia Torma, the first woman archaeologist in Hungary (and one of the pioneers even in international terms as well). To her research she used objects of contemporary folk culture as

comparative material. Their lives and careers are fairly well known, but in general our knowledge about the first woman collectors and researchers of Hungarian folklife is very fragmentary, and often not even a portrait of theirs is known. In most cases the only traces leading to and understanding of their activity and ethnographic interest are their publications (for instance in the case of Fanni Wlislocki née Dörfler, whose articles published in the leading journal of the field, *Ethnographia*, have been cited up today).

The author presents those female life and career models that led to an interest in folklife at the end of the 19th century. In 1896, when the nationwide celebration and commemoration of the millennium of Hungarian settlement in the Carpathian basin dominated the public sphere, there were 17 women, women's schools and other educational institutions out the 456 members of the Ethnographical Society. Three groups of women can be distinguished in this respect: (1) aristocratic ladies, who financially supported various associations and scholarly societies including the Hungarian Ethnographical Society. (2) Women whose ethnographic interest was stimulated by their family background: either father or husband was a scholar investigating folklife. The third group includes teachers. At the turn of the century it was most often the pedagogical career (3) that made it possible for a woman to become an intellectual.

Mariológia és népi vallásosság Magyarfaluban

MARIOLOGIA, NÉPRAJZ

A mariológia a katolikus dogmatika önálló, a Mária-hittételekkel foglalkozó területe, és Mária, az egyház üdvtörténetéről szóló tanításában betöltött szerepét tárgyalja.¹ Kiemelt „státusa” okán Mária vallásos tisztelete különbözik mind az Isten(ség), mind pedig a szentek általános tiszteletétől. A mariológia és a néprajz kapcsolatáról, avagy a „mariológia néprajzáról” való gondolkodást, a kérdés tematizálását az teszi szükségesé, hogy – ahogyan a későbbiekben reményeim szerint látható lesz – Mária népi tiszteletében ma már alapvetően a teológia tanai tükröződnek, természetesen a személyes hit értelmező keretében. Dolgozatomban néhány, a Mária-tisztelet mögött rejlő hitbéli motivációt, teológiai elemet szeretnék bemutatni, elsősorban a moldvai katolikus magyarok Mária-tisztelete példáján.

Napjaink (falusi) népi vallásosságában² és folklórájában megfigyelhető, hogy az egykor gazdag biblikus, apokrif, Máriával kapcsolatos szóhagyományt (legendák, mondák, hiedelmek, archaikus imák stb.) ismerők köre jelentősen szűkült. Mindenközb, a Mária szerepét és jelentőségét megalapozó egyházi tanítások ismerete is szegényesnek mondható.³ A témához kapcsolódó, általánosabb kérdés, hogy vajon a

¹ Az *Ethnographia* Szerkesztőbizottságnak – messzemenően indokolt – javaslatára dolgozatom címeben nevesítettem az elemzésben felhasznált adatok forráshelyét (Magyarfalu). A kérdés általános szintű felvetését magam azért nem tartottam problematikusnak, mert a témában másutt szerzett tapasztalatok valamint az olvasmányok révén szerzett ismeretek tükrében úgy találtam, hogy a Magyarfalu vallásossága kapcsán megfogalmazott észrevételek, sőt: a Mária-tisztelet változásában megfigyelhető tendencia, a magyar népi vallásosságban általános jelenségnek mutatkozik (a lelkeségi irodalom, a felnőtt katekézis, a prédikációk, az interneten megjelenő Mária-kultusz stb. hatására).

² A népi vallásosság definiálásával valamint a terminológia problematikájával kapcsolatos vitákra itt nem áll módomban reflektálni. A kérdés legújabb áttekintését lásd: Hesz 2018. Az általam vizsgált közösség vallásossága magán viseli mindazokat a jellemzőket, amelyek alapján a magyar néprajztudomány a népi vallásosságot meghatározza (úgy mint: egyházi környezetben kialakuló, paraszti kultúrához kapcsolódó, szóban hagyományozódó, lokális és közösségi stb. vallásosság), így indokoltnak, sőt megkerülhetetlennek tartom a fogalom használatát. Köszönetet mondok dolgozatom első olvasójának, Lukács László teológusnak észrevételeiért, segítségéért.

³ Lektor véleményében Frauhammer Krisztina jogosan fogalmazza meg hiányérzetét az itt említett „hagyományváltás” háttérének a részletes bemutatását illetően, amire az általa is említett területi korlátok miatt nem keríthettem sort. A hagyományban és ezen belül a Mária-tiszteletben tapasztalható változásokban voltaképpen a „hagyományos világkép” terén általában végbemenő változások csapódnak le illetve köszönnek vissza. A népi kultúrában végbement „modernizációs” folyamatok a szellemi hagyományokat sem hagyták érintetlenül, bizonyos (hagyomány)elemek eltűntek, mások „kicsérélődtek”, ám az ember létezésére vonatkozó „örök”, „egyetemes” kérdések nem avultak el; az egymást követő nemzedékek újabb és újabb válaszokat fogalmaznak meg, amelyek a hagyomány egészébe beépülnek, megújítva és valamelyest „átírva” azt. A Mária-tisztelet alakulását leginkább meghatározó intézmény ma az egyház, korábban, kivált a misszió évszázadaiban viszont a helyi néphit töltötte be ezt a szerepet.

tiszteletben részesített szentek attribútumainak, az életrajzi adatoknak, legendáknak az ismerete szükséges-e avagy sem a hit „teljes értékű” megéléséhez, végső soron a kultuszhoz. A probléma illusztrálásához két példát idézek. Az adatok egy moldvai katolikus magyar közösségben végzett terepmunka során folytatott beszélgetésekből származnak.⁴ Az elképzelések egyike sem mondható általánosnak, éppen ellenkezőleg: kifejezetten szélsőséges példái a Mária-alakjára vonatkozó vélekedéseknek, ám mégis összetartoznak. Ami a két „végletet” összekapcsolja, az maga a kultusz. Aki „semmit nem tud Máriáról” és aki „naprakész” (teológiai) ismeretekkel rendelkezik például a Mária-dogmákkal kapcsolatosan egyformán művelője, sőt alakítója a közösségi Mária-kultusznak.

Kend hogy gondolja, ki a legnagyobb az égbe?

Az Isten, ki legyen?!

És utána?

Utána Szent Péter. Ezek a szentek. Amikor magad (te) azt mondd: Én Istenem, segíts meg, akkor kit mondasz? Vagy: Szép Szűz Mária, segíts meg! Akkor nem azt kell kérni?

És Szűz Mária ki volt?

Hát, Szűz Mária tudod-e [ő] volt, amelyik szülte a bubát (gyermeket). Én láttam sokszor, hogy itt [a tévére mutat] mutatta, hogy Szűz Mária s Szent Péter, ők vannak az Isten után. Azt nem lehet senki meglássa. Az Isten.

A szentek sem láthatják meg?

Nem. Nem tudom! Lehet, meglássák lesz, nem tudjuk. De Isten után Szent Péter van s Sfânta Maria.

És kit szült Szűz Mária?

Hát nem született gyermeket?

De kit?

Hát nem tudom. Én nem csitiltam (olvastam). Én nem csitilok, mert nem is tudok jól írást, de láttam a televízióba, amikor mondja a pap. Prédikálja. (I. C.; nő; szül.: 1932.; gyűjt.: 2008.)

S akkor, mikor Éva megette az izét, akkor nem azt mondta az Isten: Dușmănie voi pune între tine și șarpe, între semănția lui și semănția ei! (»Ellenkezést vetek köztéd és az asszony közé, a te ivadékod és az ő ivadéka közé«.)⁵ Femeia v-a zdrobi capul șarpelui. (Az asszony széttiporja a kígyó fejét.) Deci (tehát): Szűz Mária, hogy meghallgatta Isten, s a aprobat să vină Fiul lui Dumnezeu prin ea, atunci a zdrobit capul șarpelui (az asszony, azáltal, hogy engedelmeskedett Istennek és hagyta, hogy Isten fia általa világra szülessen, e tettével a kígyó fejét szétértte!) (...) Prin femeie s-a mântuit lumea! Printr-o femeie a venit păcatul și prin alta mântuirea! (Egy asszony révén ment végbe a világ megváltása. Egy asszony által jött a bűn a világra, egy másik által a megváltás.) (B. B.; nő; szül.: 1967.; gyűjt.: 2008.)

⁴ A kutatás helyszíne Magyarfalu (Arini). A dolgozatban idézett adatközlők teljes nevének a megadása személyiségi jogi és etikai okok miatt nem lehetséges.

⁵ Isten, kígyóhoz intézett szava az ember bűnbeesését követően. L.: Ter 3,15.

Az idézetek részletes tárgyalást kívánó kérdések sokaságát vetik fel, ám ezek megválaszolása nem lehet ennek a dolgozatnak a feladata. A példák jelzik a népi vallásosság összetett és bonyolult voltát is, a hit „tudományos”, néprajzi megértése szempontjából alighanem a leglényegesebb kérdéseket érintő problémákat jelenítve meg, úgymint: a vallásos ismeret és a hit viszonya; az imádkozó és az ima címzettje közti kapcsolat jellege, tartalma; az egyéni és a kollektív hit együttállásának formái stb.

AZ EGYHÁZ MÁRIÁJA

A Mária-dogmák történetéről továbbá a napjainkban is érvényes hivatalos Mária-kultuszról számos szakkönyvből tájékozódhatunk. A magyar mariológia-kutatás legújabb összefoglalóját a téma legavatottabb szakértője, Kovács Zoltán készítette el és adta közre. Művében önálló fejezetet szentel „A máriás népi vallásosság” kérdéskörének, melynek keretében a népi vallásosság általános egyházi értelmezését is megadja.⁶ Az egyház Jézus anyjaként ismeri el és tiszteli Máriát. Ennek a tiszteletnek a pontos tartalmát a Katolikus Egyház Katekizmusa a következőkben összegzi: „Az Egyház Mária-tisztelete a keresztény kultusz természetéhez tartozik (...) a legősibb koroktól fogva „Istenszülő” néven tisztelik, és a hívők minden veszedelmükben és ínségükben az ő oltalma alá futnak könyörgésükkel (...). Ez a tisztelet (...) teljesen egyedülálló ugyan, mégis lényege szerint más, mint az imádás, mellyel a megtestesült Igét, valamint az Atyát és a Szentlelket imádjuk, s melyre a Mária-tisztelet (...) ráhangol”.⁷ A Mária-tisztelet hivatalos formái a liturgikus ünnepek, a Mária-imádságok (például rózsafüzér).⁸ A katolikus teológia álláspontja szerint „az egészséges Mária-tisztelet az, amely mindig a Fiához vezet”.⁹

A NÉPRAJZTUDOMÁNY MÁRIÁJA

A bevezetőben említettem, hogy a Mária-tisztelet különbözik az Isten, és bizonyos szempontból a szentek tiszteletétől is,¹⁰ illetve azt is, hogy Mária alakjával önálló teológiai traktátus foglalkozik. Hasonló a helyzet a néprajztudomány terén is, ahol a szentkultusz kutatástörténetében szintén azt látjuk, hogy a Mária-tisztelet vizsgálá-

⁶ Kovács 2016. Köszönetet mondok dolgozatom lektorának, Barna Gábornak, hogy felhívta a figyelmemet Kovács Gábor kötetére. A Lektor által ajánlott szakirodalom további tételei (Hanbuch der Marienkunde. Verlag Friedrich Pustet, 1984.; Marienlexikon. I – VI. EOS Verlag, St. Ottilien, 1988–1998.) sajnálatos módon, objektív okok miatt elérhetetlennek bizonyultak.

⁷ KEK 971-es cikkely.

⁸ Néhány jellemző forma, illetve műfaj: ének, himnusz, ún. máriás imák (rózsafüzér, úrangyala, litániák), a liturgia máriás miséi, a Mária-ünnepek és időszakok rítusai. Vallásos élmény „tárgyát” képezhetik a művészeti, képzőművészeti alkotások is, amelyek a Mária-tiszteletet jelenítik meg. Lásd Kovács 2016:202.

⁹ Scheffczyk–Ziegenaus 2004:18. Lásd még a Lumen gentium nyolcadik fejezetében foglaltakat.

¹⁰ Az egyház tanítása szerint az üdvtörténetben betöltött szerepe okán Máriát „különleges tisztelet illeti” (hüperdulia). Scheffczyk–Ziegenaus 2004: 316. Lásd még Urbin 1999.

ta kiemelt figyelmet kap. A diszciplína tudománytörténetének korai szakaszában már exponált kérdés volt például a témához tágabban kapcsolódó Boldogasszony-kutatás.¹¹ Nagyszabású szintézisében, az Ünnepi kalendárium köteteiben Bálint Sándor elsőként a Mária-ünnepek hazai és közép-európai egyházi és népi, írásos és szóbeli hagyományait, valamint képzőművészeti emlékeit tárta fel.¹² Lényegre szorítókozó, rövid áttekintését nyújtja az ezer éves magyar Mária-kultusz történetéről Barna Gábor 2010-ben közreadott tanulmánya.¹³ 2011-ben, Hetény János tollából, a teológia és a néprajz Mária tiszteletével kapcsolatos kutatási eredményeit szintetizáló monográfia is napvilágot látott.¹⁴ A fentiek mellett néprajzi publikációk sokasága tárgyalja Mária szerepét a népi vallásosság különböző területein, melyek között a legnagyobb figyelmet kétségkívül a kegyhelyek,¹⁵ a csodák illetőleg a mirákulumos könyvek,¹⁶ valamint a Mária-ünnepekhez kapcsolódó szokások kapták.¹⁷ A kutatás nagy figyelmet fordított a vallásos tárgyak és a szakrális kommunikáció különféle típusaira és formáira („levelek”, egyházi és archaikus imák, népénekek¹⁸ stb.), a (Mária)társulatok sajátos kultuszformáira, a ponyvák Mária-alakjára,¹⁹ a népköltészeti műfajokra is (archaikus imák, ráolvasások²⁰ stb.), és a vallásos folklór²¹ számos más területén is készültek témához kapcsolódó munkák.²² A népi vallásosságban megjelenő Mária-tisztelet néprajzi kutatástörténetében sajátos helyet foglal el egy kárpátaljai református parasztproféta, Borku Mariska Mária-látomásaira irányuló vizsgálat.²³ A Küllös Imola által elvégzett kutatás tanulsága szerint a református népi vallásosság közegében a tisztaágteleki látnok (látomásokból „merített”, katolikus elemekkel átszőtt) elbeszéléseiben Mária,

¹¹ Kálmány 1885. Vö.: Tánczos 2007: 243.; Hetény 2011: 62–63.

¹² Bálint 1977.

¹³ Barna 2010.

¹⁴ Hetény 2011. Urbin Ágnes egyik tanulmányában rövid, ám kiváló áttekintést ad a Mária-tisztelet kibontakozásának legfontosabb állomásairól. Urbin 1999. A kultusz történetének tanulmányozásához, néprajzi szempontból is igen hasznosak a *Magyar Katolikus Lexikon* Máriával kapcsolatos szócikkei (Szűz Mária, Szűzanya stb.) is.

¹⁵ Jelentősebb munkák: Bálint – Barna 1994.; Tánczos 2016.

¹⁶ Lásd például: Györfy 2012.; Mohay 2015.; Peti 2012. stb.

¹⁷ Például a szeplőtelen fogantatás (dec. 8.); Mária eljegyzése (jan. 23.); gyertyaszentelő (feb. 2.); gyümölcsoltó Boldogasszony (márc. 25.); Nagyboldogasszony (aug. 15.); Mária neve napja/születésnapja/Kisboldogasszony (szept. 8.); magyarok Nagyasszonya (okt. 8.). Bálint 1977. I–II. Jelentősebb (nép)szokások: szálláskeresés, betlehemezés; virágszentelés stb. Lásd még: az öltöztetős Mária szobrok (Lantosné Imre 1990).

¹⁸ Frauhammer 1999.; 2012.; Tánczos 2001.; Volly 1948.

¹⁹ Barna 1998.; Lengyel 2001.

²⁰ Például Takács 2015. Lásd még: Pócs 2006: 255.

²¹ Bálint 1948.

²² A Máriás szövegek jellemzőiről lásd például Urbin 1999: 40.

²³ Küllös 1999: 441–454. Küllös Imola később, Sándor Ildikó közreműködésével Borku Mariska (ifj. Badó Ferencné, 1937–1977, Tiszaágtelek) mellett Szanyi Mikó Borbála (1897–1950, Nagydobrony) parasztproféta szent iratait is közreadta. A kiadvány, számos, egyedülálló vallás-etnológiai tanulsága mellett a reformátusok Máriához kapcsolódó „viszonya” szempontjából is hiánypótló mű (Küllös – Sándor 2009).

„nem az imádat tárgya, hanem az Istenfiú sokat szenvedett anyja (...) tiszteletet érdemel (...); Isten országának munkása (...); az utolsó idők ökumenizmusának jele”.²⁴

Megemlítendő végezetül, hogy a Mária-kultusz a magyarság számára nemzeti kultusz is,²⁵ önálló kutatására ugyancsak figyelmet fordítottak.²⁶ A kutatástörténetből tudjuk, hogy a Mária-tisztelet Szent István király kora óta szerves része a magyar (katolikus) vallásosságnak.²⁷

MÁRIA A JÁSZVÁRÁSI EGYHÁZMEGYE TEMPLOMAINAK PATRÓNUSAI KÖZÖTT

A népi vallásosság kutatására irányuló vizsgálódásaim középpontjában a moldvai magyar katolikus közösség vallásossága áll. Az itt élő katolikusok pasztorációját a Jászvásári Egyházmegye Püspöksége látja el. Az egyházmegye plébániáinak száma jelenleg (2019) 157. A plébániatemplomok közül 45 templomnak valamilyen Mária-dogma, illetve ünnep a patriciniuma.²⁸ Az egyházmegye különféle kiadványok (teológiai, lelkiismereti irodalom, imakönyvek, havilapok stb.)²⁹ és rádiós, illetve televíziós műsorok révén közvetíti, és valamelyest felügyeli, „hivatalos mederben” tartja a közösségek vallásgyakorlatának Mária-kultuszát (is).³⁰ Hogy az egyházmegye vezetősége által megfogalmazott tanításokból mi, illetve milyen formában jut el, különösen a falusi

²⁴ Küllös 1999: 443–445. A kutatás végső következtetése lényeges: „A kárpátaljai református falvakban manapság jórészt középkorú vagy idős asszonyból álló vallásos kisközösségek Máriáról alkotott felfogása lényegében nem mond ellent a kálvini dogmáknak” (Küllös 1999: 447). A témáról lásd még: Szénási 1994.

²⁵ Lásd Pál 1907: 2.

²⁶ Selmeczi Kovács 2007.

²⁷ Kühár 1939: 1. A hazai Mária-tisztelet egyik lényegi vonására mutat rá Selmeczi Kovács Attila témában írt tanulmányában. Mint írja, bár „minden településnek, sőt olykor utcarésznek vagy egyes családnak megvan a saját »Mária-kápolnája«, templomukban az öltöztetős Mária-szobor, mellyel személyes kapcsolatban állnak, a sajátjuknak tartják, mintegy családtagként gondozzák, a lokális Mária-tisztelet, »a mi Máriánk» tudat, lelki viszonyulás, ha nem is kizárja, de lényegesen befolyásolja körükben az elvonatkoztatott, általános érvényű nemzeti szimbólum-képet. Annál is inkább, mert számukra a szomszédos települések, vagy búcsújáró helyek Máriája nem azonos a sajátjukéval, más szerepkörűnek látják” (Selmeczi Kovács 1999: 412).

²⁸ Parohiile diecezei. In: <http://ercis.ro/dieceza/parohii/index.asp> (Megtekintés: 2019. 04. 11). A plébániakörzetekhez tartozó filiák templomainak a számáról és azok patrocíniumáról nem sikerült megbízható adatokat szerezni.

²⁹ Lásd például néhány újabb, igen népszerű kiadvány: Scola 2018.; Coggi 2016.; továbbá a hitoktatók számára készített segédletek: Dancă 2007.; 2019.

³⁰ Ennek célja a Mária-tisztelet egyházi tanítása illetve az evangéliumban foglaltak szerinti irányítása. Az egyház ilyen irányú tevékenységéről, Josef Bommer, mint (általános) feladatról a következőket írja: „Ahol a népi vallásosság végeredményben csak az ember – önmagában teljesen jogosult – vallásos igényeinek tesz eleget, és csak vallásosságában való önmegerősítést szolgálja, ahol mindenekelőtt biztonságot kölcsönöz, vallásos szükségleteket elégít ki, s már nem jelent kihívást a kérdezésre és keresésre, Jézus üzenetének jobb megértésére – ott még a legjobb szándékú népi vallásosság is hűtlen lett evangéliumi küldetéséhez. A népi vallásosságot állandóan evangelizálni kell” (Bommer 1983: 39).

hívekhez, meglehetősen változó (lehet). Minthogy a püspöki körlevelek felolvasása kötelezően elvárt, a benne foglaltakról a liturgián jelenlévők elviekben értesülnek,³¹ ám az elhangzottak további hatása az egyéni és a közösségi vallásosságban ismét csak nehezen ragadható meg.

Az egyházmegye Mária-kultuszának központi vagy kiemelt tere jelenleg a kacsikai Mária-kegyhely és bazilika, ahol a szentkultusz valamennyi „jellemző eleme” (csodatevő kép, gyógyforrás) megtalálható, a kultusz különféle formái (lelkigyakorlat, élő és virtuális vallásos események szervezése és közvetítése stb.) pedig igen népszerűek.³²

MÁRIA A NÉPI VALLÁSOSSÁGBAN

Az általam közelebbről vizsgált moldvai település templombúcsúja Szűz Mária születésének emléknapja (Kisboldogasszony, szept. 8.). A templom közelmúltban végrehajtott felújítása során a Máriát ábrázoló oltárkép helyére Krisztus-korpusz került.³³ A helyi Mária-tisztelet általános bemutatására itt nincs mód, a lábjegyzetben csak azokat a vonásokat emeltem ki, amelyek a kultusz tágabb, „tárgyi” kontextusát jelenítik meg.³⁴

A kutatástörténetből ismerünk olyan adatokat, miszerint a népi szentkultuszban „a Szűzanya szimmetrikus, az istenséggel azonos szinten való és differenciáltan elhelyezkedésű”.³⁵ A moldvai katolikusok vallásosságáról szóló kutatásokban szintén olvashatunk arról, hogy a csángók hitrendszerében Mária „szinte isteni hatalommal bír”.³⁶

³¹ Petru Gherghel püspök néhány ide kapcsolódó, a püspökség honlapján (www.ercis.ro) is elérhető körlevele: Cu Maria la Cacica. (Máriával Kacsikára.) 2003. júl. 27.; Chemarea sanctuarului marian din Cacica. Cu Maria și prin Maria la Isus. (A kacsikai Mária-kegyhely hívó szava. Máriával és Mária által Jézushoz) 2006. aug. 6.; Maria ne invită la Cacica. „Toată frumosa ești, Marie!” (Mária Kacsikába hív. „Egészen szép vagy, Mária!”) 2008. aug. 1.; Sfânta Fecioară Maria, mama Bisericii și mama noastră. (Szűz Mária, az Egyház és a mi anyánk.) 2018. aug. 1. A tanulmány lezárása idejében került sor Petru Gherghel utódának, Iosif Păulețnek a kinevezése a jászvásári egyházmegye élére.

³² Lásd a kegyhely honlapján is olvasható információkat: <http://www.sanctuaracacica.ro/> (letöltve 2019. 10. 10.).

³³ A Máriát ábrázoló egykori oltárkép ma a templom északi bejáratának falára került.

³⁴ Néhány alapvető adat a helyi Mária-tisztelet formai jellemzőire vonatkozóan. A templom egykori oltárképének olajnyomat változata a legtöbb otthonban fellelhető. A liturgikus rendnek megfelelően a Mária-ünnepeken történik a helyi vallásosságban meghatározó jelentőséggel bíró szent tárgyak (gyertya/viasz, virág) egyházi megáldása (vö.: Hetény 2011: 553.). Az egyéni és a hivatalos kultusz mellett Mária-társulatok (Rózsafüzér Társulat, Skapuláré stb.) és különböző imaláncok is működnek. A természetfeletti világ lényével kapcsolatos álmok központi alakja Szűz Mária. Az „üdvösségorientált” helyi vallásosságban az ember üdvösségeért közbenjáró Mária a legtöbb imádság címzettje. Míg az út menti vallásos szobrok (15 kisemlék) egy kivételtől (Sárkányölő Szent György) eltekintve Jézus alakját jelenítik meg, addig a magánporták előtt Mária szobra áll. A helyi lakásdekoráció szakrális tárgyai közt a Máriát ábrázoló ikonok, szobrok és egyéb vallásos tárgyak száma a legnagyobb. Az állandó jelleggel kihelyezett képek, szobrok, tárgyak mellett, „Mária hónapjaiban” (május, október) vagy más időpontban többen ideiglenes Mária „oltárokat” rendeznek be otthonaikban (vö.: Lengyel–Limbacher 1997: 148–149. 153.).

³⁵ Lengyel Ágnes – Limbacher Gábor szerzőpáros kutatásaira utalva említi Hetény János (Hetény 2011: 560).

³⁶ Harangozó 2001: 80.

Kultusz szempontjából a szentek hierarchiájának a csúcsán kétségkívül Mária áll, ám kutatási tapasztalataim alapján úgy látom, a moldvai katolikusok hitrendszerében az Isten és Mária közötti viszony hierarchikus, alá-fölérendelt, és ez markáns kifejezést nyer. A Mária-tisztelet legfontosabb „indítéka” éppen az, hogy az Isten megszólítására önmagát „alkalmatlannak” tartó hívő Mária révén juttatja el üzenetét, fogalmazza meg Istenhez intézett kérését. Ez azonban nem Mária primátusát jelzi, inkább az imádkozó énképét illusztrálja. Az imádkozó számára a „Mária megsegít” más szavakkal azt jelenti, hogy Mária kieszközli Istentől, Fiától azt, amiért az imádkozó hozzá fordult.

A Mária-tisztelet jelentősége és népszerűsége mögött „teológiai” motivációk rejlenek. Az egyén és Mária között fennálló kapcsolat hitbéli alapja Mária túlvilággal kapcsolatos „szerepei”. Mária speciális szerepeinek a megvilágítást három teológiai „csomópont” közelebbi ismertetésével kísérem meg. Ezek a következők: Éva és Mária ellentétes alakja – az új anya; a Fiáért szenvedő anya alakja – a földi anya; a hazaváró anya alakja – az égi anya.

A NÉPI MÁRIA-TISZTELET TEOLÓGIAI „CSOMÓPONTJAI”

Éva és Mária ellentétes alakja – az új anya

A Mária-kultusz és a Jézus Krisztussal kapcsolatos dogmák egymással szoros összefonódásban alakultak és fejlődtek.³⁷ A bevezetőben idézett adatközlői szövegben is visszaköszön az egyház azon tanítása, miszerint Mária az új Éva. Amit az első asszony, Éva engedetlenségével „elrontott”, az Isten akaratát engedelmesen teljesítő Mária révén helyreállt. Ezen a téren tehát a (népi) Mária-tisztelet motivációiban az egyház tanítását látjuk visszatükröződni.³⁸

Az Éva–Mária párhuzam vélhetően a *Protoevangelium Jacobi*-ban jelent meg először, ahol Mária terhessége kapcsán „József a kígyó becsapására gondol (...) mint az Éva esetében történt”.³⁹ Scheffczyk–Ziegenaus hangsúlyozza, hogy „Szűz Mária etikai alakja (...) nem annyira az alkalmi jellegű újszövetségi kijelentésekből bontakoztatható ki, mint inkább személyiségének egészéből. A régi és az új Éva szembeállításánál az Egyház ezen a módon ébred rá arra, hogy Szűz Mária kiemelkedő tulajdonsága a hívő engedelmesség.”⁴⁰ VI. Pál pápa 1975-ben közreadott Evangélii Nuntandi kezdetű apostoli buzdításában úgy fogalmaz: „Mária az evangelizáció vezércsillaga”.⁴¹

³⁷ Ez az összefonódottság a Mária-ikonográfiájában is tükröződik (Belting 2000: 30.; 33).

³⁸ Barna Gábor lektor a téma kapcsán a katolikus hagyomány egyik korai – a latin fordításból eredő – elemére hívta fel a figyelmet, és pedig arra a jelenségre, hogy az Éva megfordítva Ave, amit Gábor arkangyal használt Mária megszólítása, Jézus fogantatásának hírüladása során.

³⁹ Scheffczyk–Ziegenaus 2004: 162.

⁴⁰ Scheffczyk–Ziegenaus 2004: 320. Kiemelés: Iancu.

⁴¹ A pápai dokumentumot idéző Tomka Ferenc hozzáteszi: ebben a szimbólumban az a teológiai értelmezés nyer kifejezést, miszerint Mária élete egészében, önmagában evangelizáció (Tomka 2006).

Az alábbi idézetekben Mária érdemei, és érdemeire épülő kultuszának helyi sajátosságai jelennek meg. Az adatokban visszatérő motívum Mária engedelmissége által nyert „nagysága”, „hatalma”, ami az Éva engedetlensége által megromlott állapot helyreállításában kap szerepet.

Mert mi sokszor azt mondjuk, hogy Istenhez megyünk direkt, de nem tudunk az Istenhez menni direk, mert Ő erőst szent, Ő erőst nagy. S akkor azért van Szűz Mária (...), a neved szentje. (...) Még mondják: Atyám, még segítsd! S még viszik azt a kérést, s még mondják: Ne hagyj el! S Szűz Mária a legjobb az egész felett! Mert ő erőst sokat tud, s őt hallgassa meg a leginkább (ti. Isten). Mert ő erőst sokat szenvedett a Szent Fia mellett. (I. L.; nő; szül.: 1936.; gyűjt.: 2008.)

Mária még megsajnál. Ő tudja, mire való az élés (ti. tudja, milyen szenvedéssel jár az élet). (N. N.)

Én bűnös vagyok, nem vagyok ura (alkalmas), hogy kérjem Istent! De Isten meghallgassa Szűz Máriát!”(N. N.)

Szűz Máriával én beszélgetek mind egyvel (mint egy emberrel)! Sokszor mellettem van, érzem, hogy még meglők, hogy én vigyem (ti. ne adjam fel)! (A. M.; nő; szül.: 1947.; gyűjt.: 2005.)

Én, sokat szenvedtem az életbe, de engem mindig Boldogságos Szűz Mária segített! Mindig megsegítette? Mindig! Mondom: Boldogságos Szűz Mária, segítjen meg! (A. V.; férfi; szül.: 1921.; gyűjt.: 2006.)

Akármilyen nagy nehézségbe legyek, akármilyen betegségbe, ő megbíztat, megszálvál (megment). Nem lehet, hogy ő ne segítjen meg. Legfőbb bázám (bizodalمام) benne van. Mert Jézus volna... de ő még haragszik meg. Csúful haragszik meg. S akkor ő kéri Jézust: Fiam! Sajnáld meg, mert neol (íme) kéri a bocsánatot! Tér meg! S [Jézus] nem akar, csúful néz, de a Szűz Mária nem hagyja el (...), s akkor ő meg kell hallgassa a szent Anyját. Nem lehet, hogy megvesse azt, amit [Mária] minden szívből mond. Én Szűz Máriába erőst bízom! Istenbe hiszek, de én sokszor elgondolom, hogy nincs érdmem! Mert ő e judector drept (igazságos bíró)! S akkor mi mit nem gondolunk el, mit nem mondunk, haragszunk! S akkor ez mind vétek! (...) Jézus sokszor szídjá, hogy annyit szuferiltam (szenvedtem) értük! (...) S akkor no, mint az ilyen anya, ő azt kell sajnálja, azt kell búsulja, amelyik a legbetegebb, legelesettebb. Szűz Mária is úgy van, hogy sajnálja. S akkor ő segíti, hogy megtérjen, s abban bízunk, hogy Szűz Mária, Szent Fia által megsegít. S akkor Jézus meghallgatja a Szent Anyját, mert ő tudja, hogy milyen sokat húzott (szenvedett) vele. (I. L.; nő; szül.: 1936.; gyűjt.: 2006.)

Mária nem pusztán Éva ellentéte. Mintegy kilépve a konkrét dogmatikai „szerepből”, nem „csak” a Megváltó anyja, de Éva gyermekeinek a megváltásáért is küzdő anya. A gyermekek sokaságát felnevelő (moldvai) édesanyák Éva szerepével azonosulnak. A Máriához történő bizalmas fordulás alapja az, hogy Mária maga is átélte az anyaság

fájdalmain és persze örömeit. Ez a közös tapasztalat (ti.: szülőség) az alapja annak, hogy nemcsak a nők, hanem a férfiak is számítanak Mária együttérzésére, közbenjárására.

A Fiáért szenvedő anya alakja – a földi anya

A népi Mária-kultusz kutatás tanulságai között Hetény János kiemeli, hogy a tisztelet egyik kulcsa Mária emberi együttérzése, ami abban is megnyilvánul, hogy „földi lénynek kijáró érzelmi telítettséggel” ruházzák fel, „ami kultuszának valós háttérrel ad”.⁴² Némileg árnyalva a fentieket, utalni kell ezen a helyen Hans Belting kutatására, aki a IV. században végbement, Jézus kettős természetére vonatkozó dogmaviták kapcsán megjegyzi, hogy a Jézus testi voltát tagadó doketisták tanaival szemben, Mária istennőhöz való hasonlóságának a propagálása helyébe emberi gyengéinek a hangsúlyozása kerül, mintegy ezzel is igazolva Jézus valós emberi természetét.⁴³ A „földi lénynek kijáró érzelmi telítettséggel” ábrázolt népi Mária-alak előzményei, párhuzamai tehát ismertek a kereszténység korai évszázadaiból, és pedig nem a népi, hanem a doktrinális vallásosságból – ámbár aligha választhatók szét ily könnyedséggel egymástól a kultusz egyes rétegei.

Mária emberi öröme és szenvedése meghatározó vonása a helyi Mária-tiszteletnek is.⁴⁴ Míg a karácsonyt megelőző adventi időben a vallásosság fókuszában a Messiás-várás kerül, addig, kivált a böjtöléssel töltött karácsony vigíliáján a „szülés szenvedése” (Mária fájdalma), kap hangsúlyt, ami a nap elnevezésében is tükröződik: „karácsony szenvedése”. Mária alakja valamennyi egyházi, a Messiás születésének örömhírét megszólaltató énekben is megjelenik.⁴⁵

Mária anyai szerepkörei, különösen is anyai jósága a közbenjárását⁴⁶ kérők csodáiról szóló (élmény)beszámolóiban, az ún. csodaelbeszélésekben tükröződik a legmarkánsabban.⁴⁷ Az imameghalhatások másik területe a Mária-álmokhoz kapcsolódik, az álmokról szóló elbeszélések és azok hitbéli következményei a kultusz lényeges alkotóelemei. E két terület (csoda, álom) meghatározó jelentőségű a népi vallásosság egészé-

⁴² Hetény 2011: 547. 552. Lényeges, ide kapcsolódó adatok még a *Makula nélkül való Szent Tükör* népkönyvről írottak (Hetény 2011: 564. vö. Frauhammer 2015).

⁴³ Belting 2000: 33. Belting úgy fogalmaz: „A Mária-ikonok kezdettől fogva Isten emberré válásának tanúbizonyságai voltak” (Belting 2000: 299). Mária „helyes” szerepének a megfogalmazása valamint a Mária-kultuszban gyakran megjelenő, dogmatikai szempontból „hamis túlzások” elkerülését segítő döntött úgy a II. vatikáni zsinat, hogy a Máriáról szóló tanítást nem önálló keretben, hanem az egyházzal szóló fejezetben adja közre. Lásd *Lumen gentium*. Köszönetet mondok Lukács Lászlónak, hogy erre a lényeges distinkcióra felhívta a figyelmemet.

⁴⁴ Mária öröme és szenvedése a vallásosságban formalizálódott (lásd: „Mária hét öröme”, „Mária hét fájdalma”).

⁴⁵ Vö. Barna 2010: 164.

⁴⁶ A Mária közbenjárását és oltalmát kérő szövegek, imák a III. századból ismertek (Mechler 2003: 53).

⁴⁷ Vö. Urbin 1999: 41., 44. A kutatástörténetből tudjuk, hogy a keresztény „hívők évszázadokon keresztül bizalommal fordultak hozzá szorongatásaiik közepette, és segítségét sokféleképpen megtapasztalták. A máriás zarándokhelyek nagy száma és az ott látható fogadalmi táblák sokasága bizonyítja a hívők bizalmát és háláját” (Scheffczyk–Ziegenaus 2004: 320).

ben is. A bevezetőben érintett kérdésre is visszautalva látjuk azt, hogy a Mária-tisztelet túlmutat önmagán, általánosabb vallásfenomenológiai kérdések sokaságát veti fel. A román nyelvű imakönyvekből imádkozók álmukban Máriával anyanyelvükön, magyarul kommunikálnak, és az egyházi imakönyvekben román nyelven „üzenő” Mária az álomban magyar nyelven „szólal meg”.

Én magyarul beszélgettem véle! Hát én magyar vagyok, magyarul beszélgettem véle! S ő es magyarul mondta, hogy én vagyok Szűz Mária. S amikor én ezt meghallottam, akkor elkezdtem csókolni, s minden, s ő es megölelt, s azt mondta: Ne (...) búsuljak, ne sírjak, me' ő nem hagy el ingemet. (Á. M.; nő; szül.: 1947.; gyűjt.: 2006.)

Ehhez a „teológiai csomóponthoz”, ti. Mária földi anyaságához kapcsolódik a szentelmények használatának a szokása is. A kutatásokból tudjuk, hogy „Mária érenyeit a kereszténység ősidőktől virággal azonosította”, ugyanakkor a virággal ábrázolt Mária-képeken a virág Jézus jelképe volt.⁴⁸ A növények megáldásával Mária mintegy természetfeletti eszközt nyújt Krisztus követői számára mindennapi gondjaik és nehézségeik orvoslásához. Az ide kapcsolódó elképzelések között népi és egyházi, de leginkább a két „hagyományt” ötvöző elbeszélések, képzetek egyaránt ismertek (ma is).⁴⁹ A különféle betegségek gyógyításához, az élettér és a lakókörnyezet rituális védelméhez, valamint a vihar erejének a megtöréséhez használt szentelt növényekhez kapcsolódó szokások egyedülállóak abból a szempontból is, hogy a kísérő szövegekkel (ráolvasások, archaikus imák) együttesen fordulnak elő, illetve maradtak fenn.

Szente Máriakor? Akkor nagy ünnep van erőst! (...) Szentelnek szép virágokat. Azt mondta a pap a prédikációba, hogy Szente Mária napján melyik virágot leszakítod, az mind szent virág. Be lehet tenni a házádba, s mikor beteg vagy, valami, meg lehet füstölődj vele, olyan, mind az orvosság. (...) Isten hajtsa el a rosszat. (B. V., nő, szül. 1921.; gyűjt.: 2005.)

Idézett munkájában Belting ismertet olyan képi ábrázolásokat, amelyeken – mint írja – Mária arcán „a passió előérzete tükröződik”.⁵⁰ A szerző hozzáteszi: „Mária kezében azt a kezet tisztelték, amely közreműködött mind a gyermek felnevelésében, mind pedig a fiú sírba tételében”.⁵¹ Az alábbi idézetben a „fájdalmak Anyja” motívum jelenik meg,

⁴⁸ A virágzimbólum és az Énekek Éneke sok szálon kapcsolódik egymáshoz (Mechler 2003:54.; Urbin 1999: 43).

⁴⁹ A nagyboldogasszony-napi virágáldás hagyománytörténetéhez lásd: Hetény 2011: 498–500.; Koltay 2000.

⁵⁰ Belting idéz egy, az első ezredfordulóból fennmaradt szöveget is, amely ehhez a képtípushoz kapcsolódik, és amelynek motívumai a későbbi vallásos hagyományban tovább élnek. „Akkor még mézédés és harmatos ajkakat érintette ajkam. Akkor még keblemen szunnyadtál mint gyermek, s most mint halott szunnyadsz karjaimban... Egykor pólyáról gondoskodtam neked, most szemfedőről... Valamikor, ha karomba vettelek, gyermekként kapálózdtál; s most ugyanott fekszel mozdatlanul, halottként” (Belting 2000: 302. vö. Küllös 1999: 443).

⁵¹ Belting 2000: 302. Lásd még Volly István monográfiájának vonatkozó fejezeteit: Volly 1948.

azzal a lényegi különbséggel, hogy Jézus helyét itt az ember „foglalja el), s így ebben a kontextusban Mária teológiai (tulajdonképpen üdvörténeti) szerepe kap hangsúlyt. Saját, személyes szenvedése háttérbe kerül, a másokért viselt fájdalma kap hangsúlyt. A „példázat” másik tanulsága, hogy a hit szerint Máriának nemcsak a halál pillanatában vagy a halált követő személyes ítéleten van szerepe a lelkek üdvösségre segítésében, hanem az ember élete folyamán is, és pedig fia, Jézus ítéletének, büntetésének a késleltetése révén is. Mária az ítélet alatt állók ügyvédje.⁵²

*S erre a dologra haragszik T. erőst!*⁵³ *Hogy azt mondja, annyi rosszat csinált,*⁵⁴ *s mind csak ő szaladjon el (itt: üdvözüljön), bocsásson meg neki az Isten? S én azt mondtam, hogy ne, látod-e, minek mondják, hogy az Isten elhagyja a kilencvenkilencet, s elmenen azért az egyért?! Vagy ne, haragusznak még a szentek is, hogy Szűz Mária miért sajnálja a bűnösöket? Mert vannak asszonyok, bűnösök, minek tart velük (pártfogolja őket), mikor az olyan bűnös?! Haragusznak a szentek! S azt mondta, hogy: Azért, mert az is az én fiam, s az a legbetegebb! S én azt kell, azt kell, hogy hozzam helyre! S látod-e az Isten olyan. (I. L., szül.: 1936.; Gyűjt.: 2009.)*

A következő idézetben végül az az egyébként általánosnak mondható elképzelés jelenik meg miszerint Mária a fájdalmak anyja. Lényeges, hogy az adatközlő, egy protestáns felekezetbe áttért fiával folytatott vita kapcsán fogalmazta meg az alábbiakat, mintegy a katolikus egyház Mária-tiszteletének védelmében. Ugyanakkor, vélekedése nem tekinthető pusztán a katolikus identitás megnyilvánulásának vagy megvallásának, hiszen látjuk, hogy maga az adatközlő helyezte egy másik szintre Mária jelentőségét, ahol a compassio, az „imitatio Mariae” kap szerepet.

*S az írás hogy mondja, hogy mennyi sokat sírt Szűz Mária! Senki ezen a világon nem sírt annyit, s nem szeretette annyit a gyermekét, mind ahogy ő szerette Jézust, s az egész világ (ti. az emberiség), Jézus után mind az övei. Mind az ő gyermekei.*⁵⁵ *Olyan szépen írja, hogy sokszor csitilom (olvasom), s sírok. (J. C. 1934.; Gyűjt.: 2007.)*

A fenti idézetben kiemelt szövegrész átvezet a következő s egyben utolsó teológiai „csomóponthoz”, amelyről a népi Mária-tisztelet kapcsán szólni kell.

⁵² Mária fenti szerepe kapcsán lényeges összefüggésre hívta fel a figyelmemet Barna Gábor lektori véleményében. Mária „ügyvéd” szerepe mély gyökerekkel rendelkezik a katolikus Mária-kultuszban, például a Lorettói litániában, ahol védőügyvédként (advocata nostra) tűnik fel, aki „perel” védencéért. Lásd még: Barna 2010: 146.

⁵³ „T.” az adatközlő szomszédja.

⁵⁴ Ti.: az asszony, akiről T. és L. között a beszélgetés folyik.

⁵⁵ Kiemelés: Iancu.

A túlvilágon hazaváró anya alakja – az égi anya

Egyik írásában Erdélyi Zsuzsanna úgy fogalmaz, hogy a népi jámborság Mária-képében a „Földi Anya – Égi Anya” egymásba mosódott.⁵⁶ A fentiekben is láthattuk, hogy a népi vallásosságban Mária Éva gyermekeinek (is) anyja, a túlvilágon, Éva gyermekeinek anyja Mária lesz. Tegyük hozzá azonban, hogy Mária nem a földi anya szerepét veszi át, hiszen tevékenységének a lényege nem a helyettesítés, hanem a közbenjárás. Mária nemcsak a gyermekek, fiak-lányok anyja, hanem az anyáké és apáké is. Mária tehát az emberiség anyja, az „egyetemes anya”, az „egyetemes szülő” jelképe. Ezt látjuk az archaikus imák esti, defenzív szövegtípusaiban is, ahol „az éjszakai védelem igénye általánosabb perspektívát kap: az imavégző Máriát, mint a *haldoklók*⁵⁷ lelkét oltalmazó és a túlvilágon fogadó istenséget szólítja meg.”⁵⁸

A mennyországban könnyező Mária megjelenik a purgatóriumban tartózkodó lelkek vigasztalásáról szóló elbeszélésekben is. Az Éva – Mária ellentét az üdvözülés szempontjából is jelentős, illetve ebben a kontextusban kap újabb szerepet.⁵⁹ Meglehetősen gyakori Mária tisztelői körében, hogy a „halál órája” Mária valamely egyházi ünnepén vagy ahhoz közeli időpontban „érkezik”, amit a hozzátartozók mintegy jutalomként, ajándékként értékelnek, olykor visszaigazolásként értelmeznek, és ez az élmény az egyéni Mária-tiszteletre jelentősen (ki)hat. Az alábbi idézetek feleségek vallomásai halott házastársuk (egykori) Mária tiszteletéről.

Látod-e, az olvasót (rózsafüzért) a kezéből nem hagyta. Ha el nem mondta négyszer is, ötször is, egy napba! (...) Vette a kezébe, s ha a kapun nézett átal, a kerten (kerítésen), vagy az asztalhoz, ha leült, de a kertbe, ha kiment, az az olvasót nem hagyta! S látod-e, meghalt tot în luna lui rozariu (a rózsafüzér hónapjában, ti.: októberben)! Mind csak nem hagyta Szűz Mária őt es. S enser kérte, hogy Szűz Máriácskám, ne hagyj el, adj egészséget nekem. (Á. M. nő; szül: 1947.; gyűjt.: 2006.)

Szűz Máriát erőst sokat imádtá (értsd: Mária közbenjárását kérte)! Meghalt a Nagy Sente Mária s a Kicsi Sente Mária között. Augusztusba. (...) Olyan szépen meghalt. (...) Szerette erőst Szűz Máriát. (I. L.; nő; szül.: 1936.; gyűjt.: 2006.)

Azt mondta, hogy ne sirassam többé őt, mert ő erősen jó helyen van. Hogy Szűz Mária ott van vele. S örökké a keze fölötté van. Így mondta: Magad ne búsulj, mert Szűz Mária keze mindig felettem van. Nekem mindig azt ad, ami kell. Ha víz kell, azt ad. És úgy van! (...) Sokat imádkozta az olvasót (rózsafüzért)! Amíg beteg volt, ő egybe csak azt mondta, az olvasó volt

⁵⁶ Idézi Hetény 2011: 548. Lectori véleményében Barna Gábor arra emlékeztetett, hogy a hazaváró égi anya alakjában a legrégibb Mária-imádság („Oltalmazd alá futunk Istennek szent Anyja...”) motívumai tükröződnek (Barna 2010: 148).

⁵⁷ Kiemelés: Iancu. Tehát kortól és nemtől függetlenül, a hit szerint, Mária minden ember oltalmazója.

⁵⁸ Tánzos 2007: 193.

⁵⁹ Érdekes, Mária üdvörtörténetben betöltött szerepét (túl)hangsúlyozó adat szerint: Szent Brigittának Mária fedte fel a Jézus kínszenvedéseinek pontos számát. Az egyház által kibocsátott imafüzetekben Brigitta magától Jézustól kapta meg ezeket a „titkokat”. A szent Brigitta-imáról lásd Iancu 2014.

a kezében. *S akkor Szűz Mária lehet, hogy odavette magához, sajnálja lesz. Azt mondta: ne búsulj, mert nekem Szűz Mária olyan, mint édesanyám, még lehet, hogy jobb is. Mert a keze mindig felettem van, s én semmit nem kell búsuljak, mert ő a misére megy.*⁶⁰ (I. L.; nő; szül.: 1936.; gyűjt.: 2006.)

A haldoklók környezetében tartózkodók elbeszéléseiből ismerünk olyan beszámolókat, amelyek szerint a testből távozó lélekre a jó és a rossz lények várakoznak, sőt küzdenek egymással a lélek megnyeréséért. Nem minden esetben egyértelmű, hogy Mária maga is harcol (és olykor veszít), vagy pedig „csak” várakozik, illetve fogadja és/vagy kíséri az üdvözölt lelkeket. Az adatok nagy részében Máriát az ítéletet végzők körében (Isten, Krisztus, esetleg Szent Péter és az őrangyal vagy a védőszent) is ott találjuk, a purgatóriumban tartózkodókat pedig vigasztalja, kintartásra buzdítja.

Erőst hosszú úton kell menjen. Sok mindenen kell átalmenjen, mert ő (ti. a férje) mindegyiken kárhozott. Hány ösvényen ment, s visszatért, s szidott s minden. Bizand, (esküszöm), én úgy álmodom azokat a hidakat, hogy nem tudok rajtuk átalmenn, s akkor Szűz Mária ott van, s néz. (N. N.)

Az Isten legyen velünk! – amikor (...) matusom (nagynéném) halt meg (...), akkor ő örökké imádkozott. S a Boldogságos Szép Szűz Mária volt az ablakfáján (párkányon), mutatózott, s akkor ő mondta, hogy jaj, be szép, (...) olyan, veszi el a szemem világát! S csak oda talált az ördög – az Isten legyen velünk! –, odament hozzá, s akkor ő leszökött az ágyból (...)! Az reva ment, hogy vegye el. S akkor ott bent voltak sokan s felvették! S kérdezték, hogy mitől ijed meg? S azt mondta: Erőst csúful idejött az ördög – az Isten legyen velünk! – bizand (esküszöm), ezt mondta!” B. R.; nő; szül.: 1932.; gyűjt.: 2008.)

Volt az a szép képünk, az mutatta, könyörögnek, hogy vegye ki, Szűz Mária [ti. a tisztítótűzből], s ők még könyörögnek, s akkor ő mondja: Álljatok meg még egy kicsit, még egy kicsit! Ámítsa őket. De az nekik erőst nagydolog, hogy őket megjárja (meglátogatja), mert az alatt az idő alatt ők nem éreznek semmiféle fájdalmat. Linistiltak (nyugodtak). Nekik erőst jól esik az Istennek a fájája (arca). Szűz Mária. (I. L.; nő; szül.: 1936.; gyűjt.: 2006.)

Azok [itt: az újszülött korban elhunytak] szenvedésben vannak, de nem kínozza a rossz. Nem lássák az Istent. Menen hezzik Szűz Mária, az őrzőangyala. Enser azt mondja: várj még egy kicsit, mert még egy kicsid van. (Á. M.; nő; szül.: 1947.; gyűjt.: 2006.)

A vallásos szocializációban az imára nevelés folyamatában a könnyező, szomorú égi anyakép meglehetősen elterjedt, az imák megtanításában hatékony módszernek mutatkozik.

⁶⁰ A férfi élete utolsó éveiben betegség miatt nem tudott részt venni a liturgián, amiért a plébános rendre elmarasztalta, minek következtében a férfi a paptól is félt és attól is, hogy bűnös állapotban éri a halál – végső soron a kárhozattól. Imáinak meghallgatásaként értékeli a felesége azt, hogy halála előtt egy idegen papnál végezhetette el gyónását, aki a szabadságát töltő helyi plébánost helyettesítette. Az asszony álmában azt is megtudta, hogy férje, Mária mellett már a misén is részt vesz a túlvilágon.

Szűz Mária (...) mama cerească (égi anya)! Úgy tanítsuk a kicsikéket is: Mămica cerească (égi édesanya). Nem akart imádkozni s megtanítottuk, hogy nézzen fel fent, s kérdettük: Ce face mămica cerească? Plăge! – azt mondja. Și-ți place dacă plănge? Păi, nu! Hai, fă rugăciune! (Mi történik az égi anyával? Sir! És akarod, hogy sírjon? Hát, nem! No, akkor gyөрünk, imádkozni!) (D. C. szül.: 1956; Gyűjt.: 2007.)

KORUNK MÁRIÁJA

A Mária-tisztelet hatására kétségkívül nagy jelentőséggel bírnak (Moldvában is) a szűkebb és tágabb környezetben „zajló” Mária-jelenések valamint a médiában, az interneten terjedő, Mária-alakjával kapcsolatos hírek stb. Az egyház álláspontja szerint a Mária-jelenések nem tartoznak a kinyilatkoztatáshoz.⁶¹ A jelenések „Istennek lehetségesek, és – amennyiben valódiak – az ember számára értelmesek és jelentősek” – fogalmaz Scheffczyk–Ziegenaus szerzőpáros.⁶² A magánkinyilatkoztatásokat az egyház nem tekinti „revelatio publicának, azaz, az egyén vallásosságát túllépő, az egész Egyházra vonatkozó üzenet hordozóinak”.⁶³ A „népi misztikusok”-nak⁶⁴ nevezett hívők látomásaihoz az egyház kritikusan, de legalábbis fenntartásokkal viszonyul. Egyes nézetek szerint a látomások, valamint a „jelenésekben való hit teológiailag nem eléggé felvilágosult, szellemileg igénytelen népies vallásosságból” erednek, amely vallásosság „mindig kíváncsi volt a rendkívüli, a csodásra, a jövődőlésre, az ún. titokzatosra”.⁶⁵ Mindez a gyermeklátásokra aligha érvényesnek mondható, illetőleg vallástudományi szempontból erősen vitatandó kijelentés. A kutatás alapján az mondható el, hogy a Mária-jelenésekről, csodákról szóló hírek ismertek, és a népi Mária-tiszteletre közvetett hatást gyakorolnak. Az „egyetemes” Mária-csodák mégis távoliak, nem saját élmények, de hozzájárulnak a Mária-tisztelet népszerűségéhez. A népi Mária-tisztelet a személyes imameghallgatáson, csodaélményen alapszik, kultusza lokális.

ÖSSZEGZÉS

Dolgozatomban néhány, a mariológia és a néprajz/népi vallásosság-kutatás metszéspontján megjelenő jelenség bemutatására tettem kísérletet. A népi Mária-tisztelet hátterét alkotó vallásos hagyományokban a teológiai tanok nagyobb szerepet kapnak, aminek következtében a Mária-kultusz egésze látványos és a lényegét érintő változásokon megy át. A kultuszt átható teológiai „csomópontok” közül a dolgozatban három

⁶¹ A katolikus egyház tanításában a kinyilatkoztatás (röviden: Isten önfeltárlkozása, akaratának és szeretetének közlése) Jézus Krisztussal beteljesedett és lezárult, a különféle formákban megnyilvánuló magánkinyilatkoztatások lényegét érintő újdonságokat nem hordoznak, azok elsősorban az egyént szólítják meg.

⁶² Scheffczyk–Ziegenaus 2004: 310. Lásd még: Hetény 2011: 42–43.

⁶³ Scheffczyk–Ziegenaus 2004: 308.

⁶⁴ Molnár Gyulától idézett fogalom (Molnár 2012: 49).

⁶⁵ Scheffczyk–Ziegenaus 2004: 309.

szerepkör („új anya”; „földi anya”; „égi anya”) részletesebb ismertetésére került sor. A téma tanulságait számba véve, mint legfontosabb jellemzőt, Máriának üdvörtörténetben és az ember üdvösségre juttatásában betöltött közbenjáró szerepét kell kiemelni.⁶⁶ Ha összevetjük a II. vatikáni zsinat *Lumen gentium* kezdetű, az egyházzól szóló dogmatikus konstitúcióban megfogalmazott irányelveket a népi vallásosságban megnyilvánuló gyakorlattal, láthatóvá válik, hogy a kettő mégsem feleltethető meg egészen egymásnak, a kultusz lokális jellegű. Ugyanakkor az is látható, hogy a motivációs háttérben már nem a népi hiedelmek, képzetek, hanem a teológiai irányelvek valamint az egyéni élmények és tapasztalatok kapnak nagyobb szerepet.

A kutatás azon megállapítása, miszerint „a népi Mária-ünneplés az imádkozó közösség jámborsága”, azaz a Mária-kultusz alapvetően közösségi jellegű,⁶⁷ a dolgozatban bemutatott közösség gyakorlatára maradéktalanul nem érvényes, itt ugyanis az egyéni, illetve a nem nyilvános vallási hagyományok dominálnak. A misét megelőzően, templomban elimádkozott rózsafüzér vagy a szerény létszámban működő rózsafüzér társulat – tapasztalataim szerint – nem az imaélet intenzitásának fokozását szolgálja, illetve mutatja, hanem az imádkozás rendszerezését, az imaélet szabályozását segíti elő. Az viszont a moldvai közösségben megfigyelhető gyakorlatra is érvényes, hogy az egyéni „tisztelet megvalósulása nem pillanatnyi egyéni magatartás eredménye, hanem (...) a közösségi hagyomány ízlésrendje sugallja”,⁶⁸ ami esetünkben, napjainkban, konkrétan azt jelenti, hogy Mária kultuszában elsősorban az egyház vagy a szerzetesrendek által kibocsátott imakönyvek használata dominál.⁶⁹ Ebből adódóan a népi Mária-tiszteletet tápláló és formáló tartalmi háttérrel alapvetően az egyház nyújtja, a tisztelet megvalósulási módja ellenben valamint a kultusz mögött rejlő motivációk sokfélék, egyéni különbségeket és eltéréseket mutatnak.

Irodalom

BÁLINT Sándor

1947 Szűz Mária élete a magyar néphagyományban. In Nagy Miklós – Saád Béla (szerk.): *Az Új Ember Almanachja 1948*. Budapest: K. n.

1977 *Ünnepi kalendárium: A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából*. Budapest: Szent István Társulat.

BÁLINT Sándor – BARNA Gábor

1994 *Búcsújáró magyarok: a magyarországi búcsújárás története és néprajza*. Budapest: Szent István Társulat.

BARNA Gábor

1998 *Az Élő Rózsafüzér kunszentmártoni társulatának jegyzőkönyvei, 1851–1940*. Szeged: Néprajzi Tanszék.

⁶⁶ A teológia ezt így fogalmazza meg: „Ha Szűz Mária személyes rendeltetése abban áll, hogy közreműködjék abban, hogy a Megváltó megszülessék erre a világra (...) akkor ma is közreműködik az új élet létrejöttében” (Scheffczyk–Ziegenaus 2004: 321).

⁶⁷ Lásd például Hetény 2011: 555.

⁶⁸ Hetény 2011: 556.

⁶⁹ Az imakönyvekben olvasható különféle kilencedekről, litániákról van szó.

- 2010 A magyarok Máriája. Szűz Mária tisztelete Magyarországon. In Rochlitz Bernadett (szerk.): *Keresztény gyökerek és a boldog magyar élet*. 145–168. Budapest: KESZ.
- BELTING, Hans
2000 *Kép és kultusz*. Budapest: Balassi Kiadó.
- BOMMER, Josef
1983 Dinamikus egyházközség és népi vallásosság. *Szolgalat* 58. 32–41.
- COGGI, Roberto
2016 *Fericita Fecioară Maria. Tratat de mariologie*. (Boldogságos Szűz Mária. Mariológiai értekezlet.) Iași: Editura „Sapientia”.
- DANCĂ, Anton
2007 *Itinerarul speranței Maicii Domnului*. (Útmutató az Úr Anyjának reményéhez). Iași: Editura „Presa Bună”.
- 2019 *Itinerarul credinței Maicii Domnului*. (Útmutató az Úr Anyjának hitéhez). Iași: Editura „Presa Bună”.
- FRAUHAMMER Krisztina
1999 *Levelek Máriához: a máriakálnoki kegyhely vendégkönyve*. Szeged: Néprajzi Tanszék.
- 2013 *Írásba foglalt vágyak és imák: magyar kegyhelyek vendégkönyveinek összehasonlító elemzése*. Szeged: Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék.
- FRAUHAMMER Krisztina (közread. és utószó)
2015 *Makula nélkül való tükör*. Budapest: Pytheas Könyvmanufaktura, MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport.
- GYÖRFY Eszter
2012 Csodák és csodatörténetek a szőkefalvi kegyhelyen. In Pócs Éva (szerk.): *Szent helyek, ünnepek, szent szövegek. Tanulmányok a romániai magyarság vallási életéből*. 75–229. Budapest–Pécs: L'Harmattan–PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék.
- HARANGOZÓ Imre
2001 „Jertek kössünk Máriának, szűz fejére koszorút...” A csiksomlyói búcsújárásról. *Turán* XXXI. IV. 3.79–83.
- HESZ Ágnes
2018 A népi valláson túl: egy fogalom kritikája és lehetséges alternatívái. *Ethnographia* 129. 3. 448–466.
- HETÉNY János
2011 *A magyarok Máriája: Mária-tiszteletünk teológiája és néprajza*. Szeged–Budapest: Néprajz és Kulturális Antropológia Tanszék–Szent István Társulat.
- IANCU Laura
2014 A Szent Brigitta-ima. In Barna Gábor – Povedák Kinga (szerk.): *Lelkiségek és lelkeségi mozgalmak Magyarországon és Kelet-Közép-Európában. Spirituality and spiritual movemnets in Hungary and Eastern Central Europe*. 242–254. Szeged: SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék.
- KÁLMÁNY Lajos
1885 *Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- KOLTAY Erika
2000 Boldogasszony virágai In Barna Gábor (szerk.): *Boldogasszony. Szűz Mária tisztelete Magyarországon és Közép-Európában*. 318–332. Szeged: Néprajzi Tanszék.

KOVÁCS Zoltán

2016 *Íme, az Úr szolgálóleánya*. Budapest: Szent István Társulat.

KÜHÁR Flóris

1939 *Mária-tiszteletünk a XI. és a XII. század hazai liturgiájában*. Budapest: Szent István Akadémia.

KÜLLÖS Imola

1999 Egy református parasztproféta Mária-látomásai. In Benedek Katalin–Csonka-Takács Eszter (szerk.): *Démonikus és szakrális világok határán. Mentalitástörténeti tanulmányok Pócs Éva 60. születésnapjára*. 441–454. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet.

KÜLLÖS Imola – SÁNDOR Ildikó (közread.)

2009 *Két kárpátaljai parasztproféta szent iratai*. Pécs–Budapest: PTE Néprajz- Kulturális Antropológia Tanszék–L'Harmattan.

KEK

1998 *A Katolikus Egyház Katekizmusa*. (Diós István ford.) Budapest: Szent István Társulat.

LANTOSNÉ Imre Mária

1990 Öltöztetős Mária szobrok Magyarországon. In Lovik Sándor és Horváth Pál (szerk.): *Néphit, népi vallásosság ma Magyarországon*. 49–61. Budapest: MTA Filozófiai Intézet.

LENGYEL Ágnes

2001 Szűz Mária alakja a vallásos ponyvairodalomban. In Barna Gábor (szerk.): *Boldogasszony. Szűz Mária tisztelete Magyarországon és Közép-Európában*. 136–151. Szeged: Néprajzi Tanszék.

LENGYEL Ágnes – LIMBACHER Gábor

1997 *A Szent és a Profán. Népi vallásosság a Palócföldön*. Balassagyarmat: Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága.

LUMEN GENTIUM

1964 A II. Vatikáni Zsinat Lumen gentium kezdetű dogmatikus konstitúciója az Egyházzól. Elérhető: <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=3>

MOHAY Tamás

2015 *„Istennek kincses tárháza...” P. Losteiner Leonárd ferences kézírata Szűz Mária csíksomlyói kegyszobráról*. Csíkszereda–Budapest: Csíksomlyói Ferenczes Kolostor–Szent István Társulat.

MOLNÁR Gyula

2012 *Mária a történelemben*. Székelyudvarhely: Küküllői Esperesi Kerület.

PÁL István

1907 *A Mária-kultusz pedagógiai jelentősége*. Hely és Kiadó nélkül. Elérhető: Országos Széchényi Könyvtár.

SELMECZI KOVÁCS Attila

2007 A Magyarok Nagyasszonya, mint nemzeti jelkép a népművészetben. In S. Lackovits Emőke – Szöcsné Gazda Enikő (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 7*. 411–423. Sepsiszentgörgy–Veszprém: Székely Nemzeti Múzeum–Veszprém Megyei Múzeum Igazgatósága.

SCHEFFCZYK, Leo – ZIEGENAUS, Anton

2004 *Mária az üdvtörténetben. Mariológia*. Budapest: Szent István Társulat.

SCOLA, Angelo

- 2018 *Maria, Femeia. Misterele vieții sale.* (Az asszony Mária. Élete misztériumai.) Iași: Editura „Sapientia”.

SZÉNÁSI Sándor

- 1994 A református Mária-kép. *Confessio* 18: 1. 85–89.

PETI Lehel

- 2012 Imagisztikus rítusok és vallásosság – csángók a szőkefalvi Mária-jelenségeken. In Pócs Éva (szerk.): *Szent helyek, ünnepek, szent szövegek. Tanulmányok a romániai magyarság vallási életéből.* 231–250. Budapest–Pécs: L'Harmattan–PTE Néprajz- Kulturális Antropológia Tanszék.

PÓCS Éva

- 2006 „Kösziklák hasadnak”. Csodák és lehetetlenségek a folklórban. In Ekler Andrea–Mikos Éva–Vargyas Gábor (szerk.): *Teremtés. Szövegfolklorisztikai tanulmányok Nagy Ilona tiszteletére.* 233–269. Budapest: L'Harmattan.

TAKÁCS György (gyűjt. és közread.)

- 2015 *Elindula boldogságos szép Szűz Mária.* Ráolvasók a régi Csíkszékről. Pécs–Budapest: PTE Néprajz- Kulturális Antropológia Tanszék–L' Harmattan.

TÁNCZOS Vilmos

- 2001 *Nyiss kaput, angyal! Moldvai archaikus népi imádságok. Archetipikus szimbolizáció és élettér.* Budapest: Püski.
- 2007 *Szimbolikus formák a folklórban.* Budapest: Kairosz Kiadó.
- 2016 *Csíksomlyó a népi vallásosságban.* Budapest: Nap Kiadó.

TOMKA Ferenc

- 2006 *Lelkipásztori teológia és az új evangelizáció.* Budapest: Szent István Társulat.

URBIN Ágnes

- 1999 A népi Mária-énekek metaforái. *Új Hevesi Napló* 9. 7–12. 40–46.

VOLLY István

- 1948 *101 Mária-ének: tanulmány a katolikus népénekek kérdéseiről.* Budapest–Szeged: Népkóta–Szent Gellért.

Iancu Laura

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet, MTA Kiváló Kutatóhely, tudományos főmunkatárs
e-mail: iancu.laura@btk.mta.hu

Laura Iancu

„No one has ever cried so much in this world”: Mariology and folk religiosity

The author in her article presents some phenomena at the intersection of Mariology and the study of folklore and folk religiosity. Out of the religious and folk traditions that create the background of the popular reverence of Virgin Mary, the dogma of theology has got a major role, owing to which the whole cult of Virgin Mary undergoes spectacular changes. The most important feature in popular reverence

of Virgin Mary is her mediatory role in access to salvation. Basically, it is the church and its various institutions that provide the conceptual background for the popular reverence of Virgin Mary, but the realisation of the cult and the motivations behind it are multifaceted and reveal individual differences.

Vélemények a történeti mondák katalógusáról

Magyar Zoltán: A magyar történeti mondák katalógusa. Típus és motívumindex.

I. Alapítási mondák. 347 lap; II/A. és II/B. Hősök, történelmi személyek. 1. Nemzeti hősök. 519 és 456 lap; III. Hősök, történelmi személyek. 2. Tematikus csoportok. 354 lap; IV. Háborúk, harcok, szabadságharcok. 546 lap; V. Legendák. Vallásos témájú mondák. 618 lap; VI. Bűn és bűnhődés. 308 lap; VII. Betyármondák. Betyárok és más törvényen kívüliek. 846 lap; VIII. Kincsmondák. 460 lap; IX. Egyéb földrajzi és történeti jellegű mondák. 519 lap; X. Motívumindex és bibliográfia. 892 lap; XI. A magyar történeti mondák rendszere és tagolódása. 480 lap. Kairosz Kiadó: Budapest, 2018.

Voigt Vilmos

Magyar történeti mondák európai keretben

A katalógus ebben az esetben tiszta szöveglogikai rendszer és nem a szövegek magyarázata. Magyar Zoltán eddig is páratlanul gazdag kutatói és kiadói tevékenysége példaképként állhat nem is egy-egy kutató, hanem egész kutatócsoport elé. Hatalmas szóbeli és írott szöveganyagot gyűjtött egybe, ezt mintaszerű pontossággal rendszerezte, és a kötetek mutatói lehetővé teszik, hogy az érdeklődő csakugyan használhassa e művet, amely különben igazán tetszetős kiadvány is. Ráadásul a kötetek egyszerre jelentek meg, vagyis homogén jellegűek, és körülbelül 2017-es tárgyévvél egyszerre záródtak. A „katalógus” megjelölés is pontos: nem antológia vagy szöveggyűjtemény, hanem olyan tartalmi kivonatokat ad a rövidebb-hosszabb szövegekről, amelyek morfológiai-tematikus (vagy inkább tematikus-morfológiai) jellegűek. Vagyis nem Magyar Zoltán tömörítését, hanem csakugyan a szövegek tartalmát veszik alapul. A magyar népmondák ugyanis mind a feldolgozást, mind a terjedelmet tekintve igazán változatosak: egyetlen mondattól egész kis olvasmányos elbeszélésig terjedhetnek. Noha a nemzetközi folklorisztika már megkísérelte, hogy proppianus morfológiai rendbe illessze a szövegeket – a mondák sokfélesége azonban nehézzé tette a tisztán morfológiai csoportosítást.

Egy másik sajátosság az, hogy a szövegek jelentős részét Magyar Zoltán és munkatársai „napjainkban” gyűjtötték, vagyis a közelmúlt ideológiáit így vagy úgy viszsztatükrözik. Szent István vagy Mátyás király egy „társadalmilag haladó” felfogásban jelenik meg, a szorosabb értelemben vett legendák nem az extatikus víziókat, hanem a tevékeny szenteket jelenítik meg. A történeti mondákban az „ellenség” és a „árulók” ennek a felfogásnak felelnek meg. És az is jellemző, hogy mondjuk a második világháború vagy 1956 bemutatása a köztudott: Kun Béla 1, Horthy Miklós 20 említést kapott, Kossuth Lajos többszáz, Görgey Arthur tucatnyi mondában kerül elő. Szent-Györgyi Albert nem szerepel, Puskás Ferenc 1 említést kapott Puskás Klára többet. Zogu albán király és magyar felesége hiányzik – mivel senki sem kérdezte történetüket.

Természetesen a jól beosztott sorozat első kötete a bevezetés. Ez röviden bemutatja a katalógus létrejöttét és használatát. A XI. (záró) kötet pedig részletesen áttekinti a

magyar mondakutatást és tematikus áttekintést ad a bemutatott szöveganyagról. Voltaképpen ez a magyar „történeti monda” summázata, és a kortársak, az utókor ennek alapján alakítja majd ki a maga felfogását a történeti mondáról, mint olyanról. A kötetek úgy vannak csoportosítva, hogy voltaképpen lényegében nincs mit hozzátenni a később előkerült/előkerülő szövegekhez, legfeljebb oda lehet írni Magyar Zoltán jelzeteit.

Mint aki magam többször foglalkoztam a mondák (és más hasonló műfajok) klaszszifikálásával, úgy hiszem, tisztában vagyok e téma bonyolultságával. Magyar Zoltán odaadó pontossággal idézi ide vonható dolgozataimat, köztük az olyanokat is, amelyekben tőle eltérően fogom fel a mondák történetiségét. (Hogy egyértelmű példát említek, továbbra sem hiszem, hogy a 19–20. században előkerült Szent István szövegek ezerévesek lennének.) A XI. kötet bevezetőjében a szerző rendkívül gondos magyar és nemzetközi tudománytörténet keretében, és négy nép (finn, litván, lett, svéd) mondatakatalógusával tucatnyi szempont alapján hasonlítja össze a maga tematikus rendszerét. Azt írja, hogy a sorra vett külföldi katalógusok egy általában a 19–20. századi szokásos folklorisztikai gyűjtőmunka eredményeit tükrözik. Magyar Zoltán viszont más, tárgabb forrásanyagot vesz alapul, amelyet legegyszerűbb volna történeti tudásnak, nemzeti hagyománynak nevezni. Mindkét, egymástól lényegesen eltérő megoldásnak van létjogosultsága. Noha a szerző ad tudománytörténetet, és a magyar folklorista külön magyarázat nélkül is tudja, iskolakönyvekből származik „mondáink” régi rétegre – a mai pedig a tömegkommunikációból.

Helyesnek tartom, hogy a magyar történeti mondákat európai keretben értelmezi. Kutatótörténetük is hasonló. A 19. század közepén főleg „mitológiai” szövegeket vizsgáltak. A mesékkel együtt folyó kutatásra is sok példánk van. A voltaképpeni „népi” mondakutatás csak a 20. század második felétől kezdve jellemző. A már meglevő katalógusok egyesítésével egy európai mondatakatalógust reméltek létrehozni. Az 1963-as budapesti nemzetközi „Folk Narrative” szimposium ezt a tervet tükrözi. Ám nálunk is hamar kiderült, hogy a hiedelemmondák vizsgálata nem azonos a történeti mondáéval.

Noha azt sem könnyű definiálni, hogy mi a „hiedelemmonda”, még ehhez képest is alig született jó meghatározása a történeti mondának. A magyar kutatók a Grimm-testvérek nyomán a meséhez képest határozzák meg a mondát – és nem pontosan éppen a történeti mondát. Jóllehet a *Deutsche Sagen*¹ inkább történeti és írásbeli, mint folklór jellegű és szóbeli (és hiedelem-szöveg) adatokat tartalmaz. A magyar kutatók a legutóbbi kézikönyvekben (mint a *Magyar Néprajzi Lexikon*, az akadémiai kézikönyv „Népköltészet” kötete) is valódi „történeti monda-definíciót hiába keresünk, Dobos Ilona a történeti témájú mondát említi,² Lengyel Dénes pedig „definíció helyett” nyilatkozata a feladatot illetően egyenesen kitérőt jelent.³ Nem csoda, hogy Magyar Zoltán sem ad valódi definíciót. A *magyar folklór* egyetemi tankönyvünkben Dömötör Tekla ugyan a történeti mondáról szólván említi a „műfaj” megnevezést,⁴ ám igazi definíciót nem kísérel meg. Arra viszont mindannyian kitérnek, hogy nálunk a honfoglalással és középkori

¹ Grimm Brüder, 1835.

² Dobos 1970: 97–112.

³ Lengyel 1988: 148.

⁴ Dömötör 1998: 281.

eseményekkel foglalkozó írásos alkotásokat minden további nélkül történeti mondának szokták nevezni. Például így tárgyalta ezt Solymossy Sándor (és nem az aktuális népi elbeszélésekre utalt), végül pedig megállapítja, hogy ez a felfogás „elavultnak tekinthető”. Nem véletlen, hogy a magam definíciója műfajelméleti („a monda alműfaja”) és a leírásban poétikai, valamint az emlékezetre vonatkozó utalásokkal,⁵ tekintélyes irodalommal. (Ez a címszó 1993 előtt készült, vagyis az újabb „emlékezetkultúra” tematikát nem ismerte.) Azt hiszem, Magyar Zoltán áttekintésének ismeretében érdemes volna a történeti monda (nemcsak a magyar!) definícióját újra gondolni.

Feltűnő körülmény, hogy az utóbbi néhány évtizedben sok minden jelent meg a „történeti monda” keretein kívül és belül. Folkloristák több ízben foglalkoztak a történeti hagyomány írott formáival és ikonográfiájával – legalábbis több fontos tartalmi szöveganyag alapján. Nemcsak történészek tematikusan állítottak össze köteteket az első és a második világháborúról, Horthy és Rákosi országaról, a légerekről, a Kádár-korszakról, legutóbb már nemcsak 1956-tól, sőt a rendszerváltozásról antológiákat és leíró tanulmányokat egyaránt. A tematikus vicc- és anekdota-gyűjteményekben is sok szöveg akár történeti mondaként is felfogható. (Mint például a Bacso Péter filmjéből ismert „magyar narancs”.) Ráday Gedeon szerepel, Orgovány és Recsk viszont kimaradt. Ha az ember nem ismeri a szövegek közlésére vonatkozó évet, az ilyen szövegek kompozíciója alig tér el egymástól. És mindben érvényesül Jan Assmann hagyományelmélete: az esemény után 30 évvel kezdődik a mondaképződés.⁶ Ez sokak számára releváns téma ma is. Elöttem van Tóth Gábor kéziratos „modern monda”-jegyzéke: négy fő és 50 résztémával (például Horthy Miklós, Adolf Hitler, Teleki Pál, Horthy István története, csodafegyverek, rémhírek, jóslatok a Margit-híd felrobbantása, a pesti gettó megmentői, földalatti alagutak, oroszok és szabotőrök a Mária Magdolna toronyban, stb. Együtt helyemben magam is még ugyanennyi témát említhetnék. Magyar Zoltán csak éppen bemerészkedett ebbe a kortársi „mondavilágba”, amelyben például az UFÓ-k külön könyvtárnyi irodalmával szerepelhetek volna.) Anonymustól Farkas Vladimírig egymástól annyira különböznek e szövegek, hogy csak elméleti tájékozódással nevezhetjük mindegyiket „történeti mondának”.

Ha komolyan vesszük a történeti monda megnevezést, azt mondhatjuk: ugyanolyan műfaj ez, mint a hiedelemmonda. Társadalmilag azonos bennük az alkotó és a közönség. A megpatkolt boszorkány ugyanúgy és ugyanannyira folklór történet, mint valamely megnevezett történeti hősé, akinek fordítva van megpatkolva a lova lába. Bizonyos forrástípusok (például a vallási ponyva) is egyeznek. Mások meg nem. E hagyomány történetéhez egy csodálatos könyvet említek: Lajtai L. László: *„Magyar nemzet vagyok”. Az első magyar nyelvű és hazai tárgyú történelemtankönyvek nemzetdiskurzusa*.⁷ A könyv a magyar nyelvű nemzeti történetírás évszázadokon át nyomom követhető kialakulásával foglalkozik. Nemcsak a modern európai nemzettudat vagy az Anonymusszal kezdődő hazai „hivatásos” történetírás és annak változásainak bemutatása tanulságos. A mű zömében a magyar történelemmel foglalkozó iskolakönyveket

⁵ Lásd Világirodalmi Lexikon; Voigt 2014: 468–470.

⁶ Assmann 1999.

⁷ Lajtai 2013.

tüzetesen bemutatja. Például a *Hármas Kis tükör*⁸ tudásanyaga évszázadokon belül hatott. Történeti mondakincsünk kincsestára ez, annál inkább, mivel Lajtai László tüzetesen vizsgálja a különböző kiadásokat is. Leginkább Attila, Árpád, Szent István, a Szentkorona-történetek sokévszázados népszerűsége értelmezhető ilyen összefüggésben.

Ha a „történeti monda” definiálására törekszünk – ez végül is nem lehetetlen. Aból kell kiindulnunk, hogy ez az „alműfaj” legközelebb áll a hiedelemmondához, és mindkettejük szövegfelépítése merít a mese vagy a legenda szövegeiből. Noha vannak valódi mesemondók és van közönségük is: e szövegek szórakoztató előadásban jelennek meg. Valóságtartalmuk nem döntő. Ezzel szemben a hiedelemmonda a „sokak” műfaja: nemcsak professzionátus monda-elbeszélők vannak hanem „mindenki” ismeri az ilyen történeteket, amelyek bárkivel megtörténhetnek. Gyakran a közösség tudásához tartoznak, ugyanakkor egészen az irodalmias narratívumokig elérnek. Például a boszorkányper-történetekben. Nemcsak Magyar Zoltán, hanem Pócs Éva és munkatársai is észreveszik ezt a szövegszerkezeti különbséget, és joggal mutatnak arra, hogy például a „boszorkányszombat” vagy az „ördöggel közösülés” széltejében, de nem mindenhol (!) ismertek, akár egy-egy nép esetében is meglepő egyes motívumok kedvelése, mások nem is említése. (Idén a normandiai partraszállás jubileumán sokezer ilyen történet bukkant fel: hol hiteles, hol költött motívikával.)

Ezekhez hasonló és szemben is álló a „történeti monda”. Van ennek is „a mindenki folklórja” szöveganyaga. Például bármely helynév, bármely kisebb-nagyobb csetepaté helyszíne szolgálhat alapul. Török, tatár, de cseh és orosz előtagú nevek, szólások potenciális történeti monda-szövegek, és el is terjedhetnek az egy mondatos magyarázattól a frappáns Szent László vagy Mátyás király történetekig. Csak azután számolhatunk történeti mondáink krémjével, az országos események vagy vezetőik mondakörével. Rákóczi vagy Kossuth voltaképpen mindig is a néptől „kikérdezhető” téma volt, és újabban minden magyar tud 1956-os mondat. Amikor én kezdtem népköltészetet gyűjteni, „hivatalos kérdőíveinken” a táltos meg a garabonciás diák és az ördögös kocsis volt a favorit. (Különböző megterheltséggel.) Ám a javakorabeli férfi adatközlők nem ezt, sokkal inkább az első világháború eseményeit kívánták elmondani. Mára már a második világháború hasonló monda anyaga is kevésbé érdekli a monda-mondókat. (Fiatalabbak a „viszkis” rabló történetét említik, ami biztosan nem hiedelemmonda.) Nehogy félre értsük, nem csak napjainkra jellemző ez a tematikus változás, korábban is megvolt.

Sajnos igazán kevés hiteles katona-mondánk van a boszniai okkupációról, Tömörkény István viszont kiváló ilyen adatokat maga is ismert és fel is használt műveiben. Még korábról, a Hány János (és Napóleon) szövegek is értelmezhetők ebben a műfaji keretben. Az 1848-49-es szabadságharc máig eleven a mondakincsben – a társadalom legkülönbözőbb csoportjai körében, és a legváltozatosabb forrásokból táplálkozva. Nem folytatom e töredékes történeti-monda rekonstrukciót. Mindezzel csak arra kívántam rámutatni, hogy az „országos” vagy „helyi” történeti mondák régen is megvoltak, legfeljebb nem írták le ezeket. Ezek tematikája a következő nemzedékekben meg is változott. (A *Légy jó mindhalálig* regényben a „Simonyi óbester” vers megfogalmazásáról Móricz gyémántfényű képet ad.)

⁸ Losontzi 1773.

Magyar Zoltán tisztában van az ilyen fogalmakat és problémáit illetően, több fejezetben foglalkozik is velük. Ám ő „alulról felfelé” kíván értelmezést adni: az egyes szövegek sokaságából tematikus csoportokat, majd katalógus-fejezeteket konstruál, és ezek összevetéséből jut el a műfajhoz és annak meghatározásához. Magam itt is „fordított” („felülről lefele”) sorrendet képviselek: a népköltészet műfajelméletén belül a narratív műfajokat, ezen belül az alműfajokat definiálnám. Noha tudom, nem sok hatással (ez eufémizmus!), ám éppen ezért vettem fel itt is a „műfajhierarchia” fogalmát, hogy végre tisztában láthassunk a műfajok között.

A történeti monda (is) kiváló terep az ilyen megállapításokhoz. Ugyanis nem csupán „felfelé” vannak ezen (al)műfaj határai és rokonai (mint *A köszívű ember fia* vagy *A Tenkes kapitánya* és az *Egri csillagok*) – hanem lefelé is. Proverbiumaink ezréhez (!) kapcsolhatuk nemcsak nyilvánvalóan „történeti mondákat” (mint a máig érthetetlen „Gritti vesztese” szöveget, illetve a nagyapámtól még hallott „*daz vae hübnene*” kifejezést – az egykor nevezetes Hübner-féle számtani-fizikai tankönyvre utalva.

Magyar Zoltán voltaképpen nyolc fő csoportot különít el. Ezek végső soron a már Christiansen⁹ és Peeters¹⁰ javasolta nagy „európai” csoportokat veszik alapul (alapítások, hősök, háborúk, legendák, bűn és bűnhődés, kincsmondák, rablók). Minthogy ezeken belül további alcsoportokat is kialakított, ez a megoldás elégségesnek látszik és a nemzetközi folklorisztika megoldásait is figyelembe vette. Mintegy példatárként (XIXIX fejezetek) néhány csoportot külön is bemutat: birtokalapítás, Mátyás király, sárkányölők, eszkatológia, kegyképek, bűn és bűnhődés, Pintyea, kincsszerzők, mitikus előidők. Persze átfedések (és hiányok) még így is maradtak, és nem mindig egy szinten jelennek meg a tartalmi csoportok: I. kötet alapítás (és építőáldozat); II. kötet nemzeti hősök (történetileg csoportosítva Attilától napjainkig két kötetben); III. kötet (a hősök cselekedetei szerint csoportosítva); IV. kötet háborúk (ideértve a válásháborúkat és parasztlázadásokat). Az V. kötet (legendák) egy egész rokon műfajt képvisel. A megfogalmazás maga is óvatos („vallásos témájú mondák”). Kegyhelyek, harangok, csodák, látomások, szentek és még sokféle más téma jutott ide. Persze itt a forrásszövegek szerint történt a beosztás és az említettekén kívül akár ezerszámra létezhetnek angyalokról vagy szentekről és látomásokról szóló történetek. Az ördögűző Jézus történetéhez maga idéz egy másik fejezetet is. „A harangok szava” (F 99) újabban igen népszerű volt a magyar folkloristák körében, több mint száz szövegadattal. De éppen az idevágó áttekintő magyar folklór tanulmányokat nem említi a szerző. (A magam tanulmánya európai áttekintést adott, és voltaképpen csak a 19. század végétől említi európai és magyar adatokat.¹¹) A VI. kötet tartalmazza a világszerte legismertebb „bűn és bűnhődés” szövegeket: mint például Ibykosz darvai, a Holdra átkozott emberek, a talp alá rejtett földre esküvés, Micbánné és gyermekei, a bolygó zsidó, az elátkozott mérnök, Ikarosz stb. Ezekhez nem ad kimerítő filológiát. A legtöbb ilyen szöveg száznál is több változatban ismert, mások viszont ritkák, majdnem mindegyik szöveghez van régi példánk. Voltaképpen külön értelmezhetők az ilyen

⁹ Christiansen 1958.

¹⁰ Peeters 1963.

¹¹ Voigt 1994.

motívumok. Igen tanulságos a Kaszparek-szöveg (M 23). Ezt szépeességi irodalmi forrásból 1880-tól kezdve ismerjük, és a Mikszáth Kálmán által (először 1882-ben, újságban, folytatásokban a történeti forrásközléssel szinte egy időben megjelent a „kísértet Lublón” novellából vált népszerűvé) – egy jól körülhatárolható területen. Sőt ez hasonlít „az eldugott pénz” szöveghez, amely csak egy helyen, főként Gyimesben lett feljegyezve. És hogy még érdekesebb legyen a történet, ezt említi Esterházy Pál 1690-ben megjelent nevezetes Szűz Mária ikonográfiájában (ahol egy Pozsonyban 1641 óta hazajáró lélek történetét mondja el).

Nyilvánvaló, hogy miért kapott önálló kötetet (VII.) a betyármondák anyaga. Ha nem is országsgzerte, ám igen sokfelé ugyanazokat a történeteket ismerték, illetve egy-egy nevezetes betyárhoz a közismert történeteket könnyen oda vonták. Magyar Zoltán igen gondos szelektálással közli az ezernyi betyármondát. Külön fejezetet kap az archi-betyár Rózsa Sándor, és mintegy 40 nevezetesebb betyárról is külön esik szó (ábécésrendben). Mind a datálást képviselő szövegek, mind a ponyvakiadványok külön is megérdemelnénk egy-egy áttekintést. Noha a földrajzi eltérések már most is jól érzékelhetők, azért a mostani kötet után nyilván megelégnék a betyárfolklor mikrofilológiánk. Mivel a magyar kutatók (elsősorban Küllös Imola) részt vettek a „Kárpát-Balkán” folklór-kutatás nemzetközi bizottságában, noha e kötet nem közöl nemzetközi anyagot, mégis érdemes lenne e témát is ismét elővenni. Emiatt is érdekes a magyar Jánosik-hagyomány (C 251–270). A történetek a szlovák-magyar nyelvhatár környékéről származnak. Magyar Zoltán apránként mutatja be e szövegeket, így kiderül, hogy a „magyar” betyárhagyományhoz képest több bennük a mágikus elem. A román/ruszin Pintea (C 411–430) Nagybánya és Máramaros környékén működött, és inkább a társadalmi igazság képviselőjeként tűnik fel. Tanulságos lenne komparatív képet alkotni a két nevezetes (és a 18. században a Rákóczi felkeléshez kapcsolható) betyárról. (Pintearól Magyar Zoltán külön tanulmányt közölt a XI. kötet 316–327. lapjain, mintaszerű forráskezeléssel. Úgy látom Dobos/Dovbus szöveg nincs a katalógusban. Minthogy a régi és új történeti munkában nem szokták emlegetni, ide írom az *Iffabb Teleki Mihály naplója* kiadványt,¹² amely az 1703 és 1712 közötti időszakra vonatkozik, és Pintyeát többször személyes vonatkozásban említi.)

A VIII. kötet (kincsmondák) nemzetközileg is jól körülhatárolható világ, és noha egy vékonyabb kötetet tesz ki, mégis gazdagabb, mint eddig gondoltuk volna. Ma is megmaradt alműfaj, akár modern környezetben is. Ezzel összefüggésben talán a leggazdagabb köztük a kígyókö motívuma – amely más folklór műfajokban is ismert.

Nép- és helynevekből származik a IX. kötet (földrajzi és történeti mondák). Ide sorolta a szerző a felszíni formákat, a mitikus előidőket, óriásokat és tündéreket és a nevezetes helyeket: Itt is a vártnál több és látványosabb a bemutatott szöveg. Ugyanakkor a „reformkori” romantikus történetek esetében a források nem népi és szóbeli jellegűek voltak. A vízözön, és az óriások cselekedetei közül igazán érdekes „az óriáslány játékszere” (B 21) vagy az idősök megölése (C 158 l 1) szüzisé,

¹² Teleki 1960.

tekintélyes nemzetközi motívumháttérrel. Azt, hogy milyen gazdag is a háttér, a X. kötet 655. lapján találjuk meg. Ma ATU 701 számon ismert (a magyarban is), és Skandináviában és a Baltikumban terjedt el, A közelmúltig úgy gondoltuk, hogy az „etnogóniai” népmondák száma csekély. Ezt a témakört is újra kell gondolnunk, a történeti és nemzetközi források alapján.

Kiindulópontként a „Motívumindex” a X. kötet 895 nyomtatott lapján található meg. Az egyes nevek, fogalmak, szereplők a magyar ábécében szerepelnek, mondjuk az „Aba Sámuel”, „ablak”, „agrárszocialista”, „akasztófa” címszavaktól a „vízpróba”, „vonat”, „Vörösmarty Mihály”, „zsuppfedél” címszavakig. Külön van „konkordanciajegyzék”, amely az MZ I. A.1 (a „csodaszarvasmonda” címszótól a MZ IX: J 55.4 (Dávid és Góliát) címszóig terjed.

Az egyes mesetípusokról mind ATU, mind MNK számsorrendet is találunk. A rövidítésjegyzékben pedig nemcsak kötet-rövidítések, hanem teljes folklór művek is szerepelnek. Ez után jön a több mint 200 oldalas bibliográfia. Biztosan van benne hiány vagy hiba, kimaradt munka is – mindazonáltal kiváló ez a szakirodalom, és a magyar népköltészet más műfajához még csak hasonló sem készült. Ha például kíváncsiak vagyunk arra, ismert-e a magyar történeti mondák között a „meséljek a zöld disznóról?” szöveg (ATU 2275) a X. kötet. 679. lapjáról negatív választ kapunk, „A három lusta” (ATU 1951) viszont több változatban is megvan a mondákban, lásd a X. kötet ugyancsak 679. lapját.

Már említettem, hogy a XI. kötet (A magyar történeti mondák rendszere és tagolódása) milyen alapos monográfia a történeti mondáról és ezek kutatásáról. A nemzetközi áttekintés is egészen a közelmúltig terjed. (Persze nem hiánytalan.) A nagy témák végső soron az „európai” rendszerezést tükrözik, ezt azonban szükség szerint változtatva, kiigazítva. Még érezni, hogy Magyar Zoltán maga is többféle rendszerezést próbált ki. A mondák területi elterjedése most végre megbízható. Főként a „Trianon utáni” gyűjtések más keretben folytatódtak. Legjobban Penavin Olga vajdasági kötetei, az erdélyi mondák (különösen a „székely” és csángó variánsok) módosították a magyar történeti népköltésről kialakítható felfogást. Ezt a kötetet össze is kell vetni a 19. századi szépirodalmi, iskolai publikációkkal. Ami a történeti rétegeket illeti, Szendrey Zsigmond ilyen tevékenységét Magyar Zoltán a korábbiakhoz képest magasabbra helyezi. (Joggal.) Solymossy esetében viszont az a feltűnő, hogy ő éppen a szóbeli történeti mondákra kevés figyelmet fordított, a nemzetközi távlatokat pedig elhanyagolta. A külföldi források (nemcsak a kincskeresők) és óriások szintén további kutatást igényelnének.

Az egész XI. kötet elmemozdító. A 133 színes kép jegyzéke is itt olvasható. Zömük fontos, mégsem agyonpublikált (Uz Bence vélt sírja, a Kutyakaparó csárda, angyal alakú felhő Csíksomlyó felett stb.). Ezek közül többön a szerző is megfigyelhető – magnetofonos gyűjtés közben. Persze ez az ikonográfia is végtelen, akár ha csak a betyárokról gondolunk. Szerencsés megoldás az egyes kötetekben hozott angol áttekintés, és az utolsó kötet végén ugyancsak angol rezümé. Itt írom le, hogy a magyar „történeti monda” ugyanolyan homályos fogalom, mint az angol „Hungarian Historical Legends”. Mindkét esetben a „nép”/ „Folk” megnevezés hiányzik. De voltaképpen magam sem tudok jobb megoldást, és itt mind a hazai, mind a nemzetközi párhuzamok sem egyértelműek. A kötetek angol nyelvre érthető.

A kiadvány nem foglalkozik a „nemzetiségi” folklórral. Erre is sort kell majd keríteni. Magam többször is emlegettem Joseph Hormayr körének publikációit,¹³ és Magyar Zoltán is egyetért.

A 112 ezer szöveg mintaszerű megjelentetése, beosztása nemcsak a magyar, hanem az összehasonlító folklorisztika számára is ünnep. A magyar népköltési kutatás csúcsteljesítménye e kötet. Remélem, most már csakugyan azon dolgozik a szerző, hogy legyen megfelelő angolnyelvű katalógusként is hozzáférhető. Végül némileg személyes megjegyzést: vannak, akik tudnak folklór-típus-katalógust készíteni, vannak, akik nem. Dömötör Ákos óta Magyar Zoltán az első, akinek van érzéke a mondakatalógushoz. Igazán használható nemzetközi példát sem említhetnénk. A szlovák és a román szakmunkák egymástól jócskán eltérnek. Noha Leander Petzoldt több kötetben is adott német mondatípus-jegyzéket, ez sokszor kisebb szöveganyagot képvisel. Úgyhogy jelenleg a nemzetközi mondakutatás csak tanulhat Magyar Zoltán könyvsorozatából.

A katalógusban nem csupán valóban történeti mondák találhatók, hanem ezekhez hasonló más szövegek is. (Ez nem baj, sőt emeli a katalógus becsét.) Ám azt is tanulságos észrevenni, milyen sokféle „para-történeti monda” került a kötetekbe, és milyen sokféle módon jutottak a történeti mondák közé.

A B131.5 szöveg a „mitikus előidőkre” hivatkozik. Rokonai a tündéreket szerepeltető eredetmondák. Ám még ezek között is külön csoporthoz tartozik két szöveg: Marczell Béla 1994-es és Zsigmond Győző 1999-es közlése. Ebben a szivárványt egy gonosz tündér ellopja, majd a jó tündér visszaszerzi. A történet forrása az „Óz a csodák csodája”, az amerikai Frank Baum gyermekmese-regénye (a 20. század elejéről), még valószínűbben az 1939-es, világsikert arató film, amelyet Judy Garland felejthetetlenül ad elő: *Somewhere over the rainbow*. A regény 1940 óta magyarul is olvasható volt (nyilván tudomással a filmre).

Irodalom

ASSMANN, Jan

1999 *A kulturális emlékezet*. Budapest.

CHRISTIANSEN, Reidar Thoralf

1958 *The Migratory Legend*. Helsinki.

DOBOS Ilona

1970 A történeti mondák rendszerezéséről., *Ethnographia* LXXXI 97–112.

DÖMÖTÖR Tekla

1998 Monda. In: Voigt Vilmos (szerk.): *A magyar folklór*. 281–300. Budapest.

GRIMM Brüder

1835 *Deutsche Sagen*. 1–2 kötet.

LAJTAI L. László

2013 „Magyar nemzet vagyok”. *Az első magyar nyelvű és hazai tárgyú történelemtankönyvek nemzetdiskurzusa*. Budapest: Argumentum.

¹³ Voigt 1989.

LENGYEL Dénes

1988 Történeti monda. In: Vargyas Lajos (főszerk.): *Magyar népköltészet*. 148–166 Budapest.

LOSONTZI István

1773 *Hármas kis tükör*. Pozsony

PEETERS, Karel C. (ed.)

1963 *Tagung der „International Society for Folk Narrative Research“ in Antwerp* (6.–8. Sept. 1962). Berichte und Referate. Antwerp.

Ifjabb TELEKI Mihály

1960 *Ifjabb Teleki Mihály, II. Rákóczi Ferenc főtitkjének naplója*. Budapest.

VOIGT Vilmos

1989 A magyar mese- és mondakutatás bécsi triásza. In: Jamkovics József (et al. szerk.): *A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében*. I. 375–379. Budapest –Wien.

2004 A harangok szava Európában. In: Voigt Vilmos: *Magyar, magyarországi és nemzetközi. Történeti folklórisztikai tanulmányok*. 336–342. Budapest.

2014 *A folklórisztika alapfogalmai*. Budapest.

Voigt Vilmos

Folklorista, egyetemi tanár, Budapest

e-mail: voigtbudapest@gmail.com

A valóra váltott álom: a magyar mondakatalógus

Magyar Zoltán emberfeletti szorgalommal és nagy-nagy körültekintéssel valóra váltotta a mondakutatók közel százéves álmát. A földrajzi-történeti folklorisztikai irányzat a 20. század első felében tűzte napirendre a felgyűlt folklórszövegekben ismétlődő motívumok, az azonos narratív sémát követő típusok különválasztását, rendszerezését, a típusok változatokban való újjászületésének, kombinációjának, a típusok földrajzi térben, etnikus-kulturális közegben való előfordulásának, terjedésük okainak és útvonalainak, egymásra hatásának, a hasonlóságok és különbözőségek módszeres kutatását. A katalógus-munkálatokat eredetileg a pozitivizmus racionalizmusa, a megismeréssel kapcsolatos optimizmusa, a kvantifikációba vetett bizalma hívta életre, s csupán később, eredmények birtokában vált a strukturalizmus megszületésének ösztönzőjévé. Antti Aarne *Verzeichnis der Märchentypen* című mesekatalógusa a tipizálás és a rendszerezés modelljének adaptálására, tökéletesítésére ösztönözte a folklórkutatókat. Az ISFNR által 1962-ben Antwerpenben, majd az 1963-ban Budapesten megszervezett konferencia fektette le a mondák rendszerezésének alapelveit. Tillhagen vetette fel a tanácskozás problematikáját: készíthető-e olyan katalógus, amely a világ minden népének mondaanyagát felölelheti? Ha igen, milyen szövegek kerüljenek bele? Egyik álláspont szerint a nemzetközileg elterjedt, nagy területen ismert, valamint fabulat jellegű szövegeket érdemes katalogizálni. Tillhagen véleménye eltért ettől: az egy motívumból álló, egységes, formailag zárt, hitelemtartalmat közlő, legalább két területen rögzített szövegeket is érdemes archiválni. További vélemény szerint nemcsak a kiértelt szövegeket, hanem a töredékeket, a helyi változatokat is be kell vonni a vizsgálatba. Az értekezletnek jelentős magyar visszhangja volt.¹ Az eszményt nagy, de nem teljes, svéd mondakatalógusban Bengt Klintberg valósította meg 2010-ben.

A recenziens egyike volt a kiadásra szánt kézirat lektorainak. Az alábbi mondatok a lektori értékelésből származnak.

A kézirat bevezető része tudományos összefoglalás. 20 fejezetben összefoglalja a magyar mondakutatás történetét és előzményeit, a nemzetközi mondakutatás történetét, szempontjait és eredményeit, a katalógusmunkálatok történetét. Ezt követően néhány reprezentatív mondakör bemutatását készíti el.

A katalógusmunkálatokat az tette szükségessé, hogy a 19. századi folklórgyűjtések hatalmas szövegkorpuszokat eredményeztek, s a gazdag, szerteágazó anyagot rendszerezni és kivonatossan áttekinthetővé kellett tenni. A katalógus mint folklorisztikai összefoglaló és alapmunka egyszerre tesz láthatóvá olyan összefüggéseket, mint egy szűzsé tartalmi struktúrája (a típus váza), egy típus variálódási lehetőségei, különböző típusok morfológiai hasonlóságai és affiniális érintkezései, egy típus kutatástörténete, egy típus alakulástörténete, egy típus elterjedtsége nemzeti térben, egy típus elterjedtsége nemzetközi térben. A népmesekatalógus elkészülte és többszöri korrekciója

¹ Dömötör 1964.; Voigt 1965.; Dobos 1970.

más folklórműfajok számára is kutatási lehetőséget villantott fel. 1963. okt. 13-14-én Budapesten került sor az International Society for Folk-Narrative Research munka-értekezletére. A mondatkutatók akkor és ott állapodtak meg abban, hogy egy nemzetközi s az ehhez igazodó nemzeti katalógusoknak milyen tematikus szerkezetet kellene követniük. Annak a tanácskozásnak volt egy másik tanulságos kérdésfelvetése is: a mondatkatalógus a mondatkutatás végcélja-e vagy pedig kiindulópontja. A korabeli magyar folklorisztikai mezőben lezajlott a felvetődött kérdések vitája (Dömötör Tekla, Voigt Vilmos, Dobos Ilona). A kutatás azonban elodázta a katalógus elkészítését. Sőt, úgy látszott, ennek a szintézisnek az elkészítése lekerült a napirendről. Az 1960-as évektől olyan paradigmák nyíltak meg a társadalomtudományokban (beszélés néprajza, diskurzuselmélet, tartomelemzés, szemiotika; a társalgás, az emlékezés, a narratív identitás, az autobiografikus narratívumok kutatása), amelyek más kérdésfelvetést érvényesítettek. A szájhagyományozás, a hagyományos narratívumok, a típusok, motívumok, típuskombinációk, a típusok diffúziójának, térbeli előfordulásának vizsgálata úgy került le a napirendről, hogy a 19. századi kérdésfelvetésre nem hozta meg a választ. Nem azért, mintha a kutatás zsákutcának bizonyult volna, hanem azért, mert a kutatás figyelme más irányba fordult.

Magyar Zoltán gazdag életművének nagy szintézise ez a munka. A katalógus sorra az alapítástörténeteket, a nemzeti és a történelmi hősökkel, a szentekkel, a betyárokkal kapcsolatos narratívumokat, a bűn és a bűnhődés témáján alapuló történeteket, a kincssel kapcsolatos történeteket, majd az egyéb mondatokat mutatja be és rendszerezi. Ezt követően újabb áttekintést kapunk, ezúttal a motívumok betűrendes összegzését. A munkát a szükséges jegyzékek és mutatók zárják (bibliográfia, rövidítések).

A munka erőnei: a nemzetközi szakirodalomban való tájékozottság; a magyar mondagyűjtés történetének ismerete és összefoglalása; a magyar mondaanyagban a magyar nyelvterület mindenik régiójából történt összegyűjtése; a magyar mondaanyag archívumokból és a publikációkból történt összegyűjtése; a magyar katalógus rendszerének kidolgozása; a mondatípusok bemutatása (tartalmi kivonat, a felbukkanás helye); a motívumok rendszerének összeállítása.

A magyar folklór kutatójaként az én érdeklődésem is egyéb kérdésekre irányult. A magyar folklorisztika oktatójaként viszont értékelem a katalógus-kutatást mint a folklorisztika egyik kutatási paradigmáját. Meggyőződésem az, hogy Magyar Zoltán munkája hasznos és hozzáértéssel elkészített szintézis. Azok, akik ezt a paradigmát követni szándékoznak, a Magyar Zoltán által elkészített katalógust haszonnal fogják használni. Azok, akik a magyar mondaanyagban tájékozódni szeretnének, haszonnal lapozhatják. Amennyiben angol nyelvű összefoglaló is készül, Magyar Zoltán katalógusa a magyar mondaanyagot a külföldi érdeklődés számára átfogóan mutatja be. Amennyiben a magyar folklorisztikában folytatódnak a történelmi emlékezettel kapcsolatos kutatások, a katalógus (és a mögötte húzódó archívum) megkerülhetetlen segédeszköz. Az utóbbi évtizedekben fokozottá vált a lokális, a regionális és a nemzeti identitásépítés. Alulírott sajnálattal konstatálja, hogy ebből a folyamatból a szakemberek kizáródnak és jószándékú, ám amatőr kezdeményezések és értelmezések, kitalált hagyományok és revival-kezdeményezések kapnak lábra. Jelen munka ennek a mozgalomnak is bázisa lehetne.

A korábbi tematikus és szerkezeti javaslatokat, előzményeket meglepő módon és mértékben túlszárnyalja és árnyalja Magyar Zoltán megjelent mondakatalógusa. A katalógus kilenc témakört („alműfaji témakörök”) (jelzet: római szám és explicit címszavak), ezen belül több-kevesebb témát (iniciálékal és explicit címszavakkal azonosított típuscsoportok), a témán belül típusokat (arab szám és címszavak), a típusokon belül pedig altípust (további arab szám) különít el, s ezután megnevezi a változat lelőhelyét (előbb a nagyrégió, majd a település megnevezésével) és forrását (lelőhely és gyűjtő). Magyar Zoltán tízkötetes munkájának, a magyar történeti mondák katalógusának alapját a Magyar Történeti Mondák Archívuma 112 ezer szövege képezi, amelyek a magyar nyelvterület hat nagytájáról (Dunántúl, Felföld, Alföld, Erdély, Székelyföld, Moldva) származnak. Egy példával szemléltetve: az *Elkóborolt állat keresése közben talált templom* altípus 5 lejegyzésben ismert a Dunántúl 5 településéről, 2 lejegyzésben az Alföld 2 településéről, 3 lejegyzésben Erdély 3 településéről. Az altípus típusszáma 2., a típusé 118., a téma a G, a témakör pedig az *I. Alapítási mondák* fejezetben foglal helyet. Összesítve: *I. Alapítási mondák. G 1–130. Templom alapítása, építése. G 111–130. Egyéb templomalapítási hagyományok. G 118.2 Elkóborolt állat keresése közben talált templom.* A katalógus tag, ezen belül árnyaltan tagolt, rugalmas keretbe illeszti a hatalmas mondaanyagot, minden esetben jelezve a témakörök és a típusok közötti érintkezéseket, a típusok és a variánsok további témakörben való elhelyezhetőségének lehetőségét.

Az első, *I. Alapítási mondák* témakör A–M iniciálékkal azonosított 12 témát határol el, ezek: a honfoglalás (A, 4 típuscsoport, összesen 70 típus), társadalmi csoportok eredete (B, 3 típuscsoport, 40 típus), településalapítási történetek (C, 8 típuscsoport, 180 típus), birtokalapítási mondák (D, 2 típuscsoport, 90 típus), családok, családnevek, családi címerek eredete (E, 6 típuscsoport, 110 típus), várak története (F, 7 típuscsoport, 110 típus), templomok alapítása és építése (G, 7 típuscsoport, 130 típus), egyéb kultúrjavak (bánya, kastély, malom, kút stb.) alapítása (H, 14 típuscsoport, 180 típus), halommondák (J, 6 típuscsoport, 110 típus), árokmondák (K, 6 típuscsoport, 70 típus), ünnepek, ünnepi szokások (emlékbúcsú, népszokás, fogadott ünnep, harangozás) eredettörténete (L, 5 típuscsoport, 90 típus), építőáldozat eredete és alkalmazása (M, 5 típuscsoport, 50 típus). A példaként bemutatott első témakör tehát 1230 típus helyét jelöli ki. A *II. Hősök, történelmi személyek. Nemzeti hősök* témakör 16 témát, 237 típuscsoportot, 3290 típust nevez meg, a *III. Hősök, történelmi személyek 2. Tematikus csoportok* témakör 10 témát, 67 típuscsoportot, 1050 típust, a *IV. Háborúk, harcok, szabadságharcok* témakör 13 témát, 94 típuscsoportot, 1200 típust, az *V. Legendák (Vallásos témájú mondák)* témakör 17 témát, 91 típuscsoportot, 1280 típust, a *VI. Bűn és bűnhődés* témakör 12 témát, 58 típuscsoportot, 870 típust, a *VII. Betyármondák (betyárok és más törvények kívüliek)* témakör 7 témát, 100 típuscsoportot, 1880 típust, a *VIII. Kincsmondák* témakör 10 témát, 44 típuscsoportot, 670 típust, a *IX. Egyéb földrajzi és történeti jellegű mondák* témakör 9 témát, 49 típuscsoportot, 770 típust. Ha összegezzük az előbbi számításokat: a katalógus a magyar mondaanyagot 9 témakörbe, 106 témába, 813 típuscsoportba, 12240 típusba sorolja. A variánsok, az adatok ebbe a keretbe integrálódnak.

Magyar Zoltán a nemzetközi keretszerkezet tagolásával és feltöltésével újra fogalmazza a magyar történeti monda eddigi tartalmi definícióját. A katalógus forrásanya-

gába bevont narratívumok érintik a magyar település-, telepítés-, alapítás-, építés-, társadalomtörténetet, a szokások és a rítusok eredetét (I., IX. témakör), a nemzeti múlt korszakainak eseményeit és történelemalakító személyiségeinek, a 19. századi lázadó hős és haramia, a betyár emlékezetét (II–IV., VII., IX. témakör), a vallásos és felekezeti élet eseményeit, vallásos objektumok, nyomok, rítusok és szokások eredetét, a vallásos élmények (álom, látomás–jelenés, gyógyulás) szereplőit és történetét, a vallásos szolgáltatások specialistáinak természetfeletti tudású pap) tevékenységi körét, a (többnyire a keresztény vallási morálon alapuló) bűn és bűnhődés okait, formáit, eseteit (V–VI. témakör), a kincsek eredetének, megszerzésének a hiedelemtudat által átítatott történeteit (VIII. témakör), föld- és természetrajzi objektumok eredetének történetét (IX. témakör), a lokális társadalom életének feszültségeit és emlékezetes eseményeit (I., V., VII., IX. témakör).

A katalógusban és a történeti mondákban való tájékozódást könnyíti a katalógus végén külön kötetben elhelyezett motívumindex. A köteteket olvasva örömmel konstatáljuk, hogy a szerző a magyar folklorisztika különböző területein (rítuskutatás, társadalomnéprajz) tematizált fogalmakat, narratívumokat, rítusokat, képzeteket integrál a katalógus struktúrájába (például családtörténeti epizódok, építőáldozat, kortárs társadalmi mítoszok, a bűnös ember temetése). A hiedelemmonda katalógus előkészítésének fázisában Körner Tamás tette szóvá az elkészült katalógusok rendszerezésének egyik következtetlenségét: olykor a cselekmény, máskor a főszereplő, máskor pedig a történetben szereplő tárgy képezi a típusba való besorolás szempontját. Habár a cselekmény lehetett volna a rendszerezés egyedüli, kizárólagos szempontja, az anyag szövevényes volta miatt alkalmazása nem bizonyult célravezetőnek.² Ugyanez a dilemma felvetődik a jelen katalógus esetében is. Fokozottan olyan esetekben, amikor a szerző – külső, nem tematikus, nem narratív szempontot követő – külön témacsoportot különít el a női hősök, az ambivalens és a negatív hősök számára.

Természetesen, a „magyar történeti mondák katalógusának” értékeléskor paradigmikus kérdésként lenne felvethető az, hogy a rendszerezett narratív anyag milyen kultúra-, folklór-, népköltészet-koncepciónak felel meg. Azaz: ki a nép, mi a népi és mi a populáris a kultúrában, milyen mértékben szinkretikus, orális, kollektív, anoním, tradicionális, variatív, alkalomszerű a katalógusba beépített minden egyes adat. A kérdést a szerző is diszkréten kezeli. Munkáját alapvetően folklorisztikai, a népköltészeti anyagot feldolgozó szintézisnek tekinti. Erre utal a záró kötet élén tett megjegyzés: „A továbbiakban *folklór* alatt a nép hagyományos jellegű szellemi produktumait, *népköltészet* alatt pedig a művészi, esztétikai értékkel is bíró folklóralkotásokat értjük” (XI: 9). Szintén a bevezetőben a következő megjegyzés is olvasható: „Mivel a történeti monda egy olyan speciális alműfaj, amelyben – sokszor szinte kibogozhatatlanul – összekeverednek a különféle műveltségi elemek (irodalmi hatások, egyházi tanítás, folklorizáció, refolklorizáció, a tömegmédia szerepe), vegytiszta *népmonda* katalógus összeállítása – akárcsak Európa nyugati felén – a magyar folklór anyaga alapján sem lehetséges. [...] A Magyar Történeti Mondák Archívumában található folklórszövegek mintegy kétharmadának (és a típusok felének) nincsen közvetlen előzménye, előké-

² Körner 1967.

pe, párhuzama a különféle hazai írott forrásokban, populáris kiadványokban, vagyis a legszigorúbb mércével is *népmondának* tekinthetők, a műfaj komplexitására tekintettel szándékosan mondakatalógusról és nem népmonda-katalógusról beszélek” (I: 16–17.). A szerző szerint a folklór definíciójának érvényesítése miatti szelekció „egy-fajta öncsonkítással ért volna fel” (I: 17). Ezzel az érveléssel a recenzens nem szívesen ért egyet, a felhasznált forrásokkal, a rendszerezésbe bevont adatokkal kapcsolatos döntéssel azonban igen. Magyar Zoltán felhasznált publikált, kéziratos mondákat, publikált és kéziratos földrajzinév-gyűjtéseket, recens mondagyűjtéseket (XI: 105). Pontosabban, 1. mondakötetek, 2. újságok, periodikák, évkönyvek, 3. publikált földrajzinév-tárak, 4. kéziratos földrajzinév-tárak, 5. kéziratos mondagyűjtések, 6. felsőoktatási intézményekben lévő kéziratok, 7. ponyvanyomtatványok, kalendáriumok, 8. önkéntes gyűjtők magánarchívumai, szervezett mondagyűjtések anyaga, 10. saját terepmunkájának gyűjtött anyaga (I: 109–114) szolgáltak forrásul.

A recenzens egyetért a változatos források felhasználásával, és azt reméli, hogy a mondakutatás klasszikus kérdéseit ismételten megválaszoló XI. kötet a közeljövőben jelentősen kiegészül további felvetésekkel. A műfajelmélet normatív megközelítése mellett érdemes lenne a különböző műfajokat az emlékezés eltérő, különböző korokra, társadalmi rétegekre és különböző beszédhelyzetekre jellemző beszédmódjaként, narratív viselkedésként értelmezni. A jelen esetben a katalógus céljait, a műfajközpontú szemléletet követő dekontextuáló adatgyűjtésen és a katalógusba történő rekontextualizáló klasszifikáción túllépve további izgalmas kérdéssé tehető az, hogy a középkori krónikák, a reformáció históriás énekköltészete, a normatív történelemtudomány, a tankönyvek, a ponyvairodalom és a kalendárium, a harmadlagos média (sajtó, hírlap), az autodidakta (naiv) irodalom és a településmonográfia, újabban a települések honlapja, továbbá a történelmi regény, a rajzfilm, a film ugyanarról a múltról készítenek eltérő szándékokat követő narratív reprezentációkat. E megjegyzés kifejtésétől eltekintünk, mert *A történetmondás antropológiája* című egyetemi jegyzetünkben³ alkalmunk volt részletesen értekezni a narratívumok és a narráció történetiségéről, szociális sajátosságairól, a történetmondásban érvényesülő attitűdökről, a követett funkciókról és narratív stratégiákról, habitusokról, a narráció, a médium és a műfaj összefüggéseiről. Minthogy most már rendelkezünk a magyar történeti mondák impozáns katalógusával, bizonyára hamarosan sor kerül a mondák narratológiai megközelítésére. Amely a sokezer narratívum mindenikét visszavezeti primér beszéd- és szövegkontextusára, s az így összegyűlt adatokat ugyanolyan szintézisbe állítja, mint Magyar Zoltán a „szöveg hagyományozódás rétegeit”, a „magyar történeti mondák kronológiai tagolódását”, „területi tagolódását”. A recenzens feltételezi, hogy a kerek, zárt, pre- és poszttextus nélküli mondák eredetileg egy-egy lokális társadalom kommunikatív és kulturális emlékezési szokásainak, a családtörténeteknek stb. képezték organikus részét. Eredeti formájuk és terjedelmük változatosabb volt. (Egyetlen példaként a recenzens által is kutatott lokális monográfiákat, a település-, társadalom-, oktatás-, építkezéstörténeti epizódokból szerveződő gombirakatok említjük.⁴

³ Keszeg 2011.

⁴ Keszeg 2006.

Remélhető továbbá, hogy sor kerül a magyar társadalom emlékezési habitusainak összefoglalására. Az utóbbi évtizedekben kitermelődött az az emlékezés kultúrájára reflektáló antropológiai irodalom, amely a múlt felidézését a diskurzus, az egyéni és kollektív identitások, a kulturális emlékezet alakzatainak, a rítusok keretében értelmezi (M. Bloch, M. Foucault, J. Assmann, F. Braudel, O. Marquard, D. Fabre, P. Nora, Gyáni Gábor). A „történelem házasítása”, az emlékezésantropológia kérdéseit és irodalmát az *Ethnographia* hasábjain korábban összefoglaltuk.⁵ Itt csupán annyit jegyzünk meg, hogy máig nem készült párja Kósa László *Megjártam a hadak útját. A magyar nép történeti emlékezete*⁶ című, a nemzeti múltat csupán az orális források alapján alapján bemutatató könyvének. Mint ahogy modell értékű Jakab Albert Zsoltnak a kolozsvári, fél évezredes emlékállítási gyakorlatát elemző munkája.⁷ Ez utóbbi kapcsán fogalmazzuk meg azt a meggyőződésünket is, hogy az emlékezésnek egy lokális társadalom keretében és longue durée-ben történő vizsgálata teszi láthatóvá a múlthoz, a történelmi időhöz való viszonyulás típusait⁸ a korszak retorikáját,⁹ a történetiség rendjeit,¹⁰ a történelem házasításának eljárásait,¹¹ a rólunk szóló történelem előállításának igényét.¹² Ezek a megközelítések győznek meg arról, hogy a történeti monda nem csupán repertoár, hanem a térben való élés feltételezi a tér múltjának ismeretét; a helyi tértudat, a térről való tudás az elődökkel és a kortársakkal való összetartozás horizontja, amelyen belül kötelékek és távolságok születnek és működnek,¹³ interaktivitások zajlanak.¹⁴

A katalógus tökéletes tudástár, mint ahogyan a keresztretjtvény a legtökéletesebb írott szöveg. A katalógusszerkesztés kezdetekor is felvetődött a kérdés: a katalógus végcél vagy kiindulópont kíván lenni. Magyar Zoltán révbe juttatta a magyar történeti mondák katalógusának, mint végcélnak a gondját. Meggyőződésünk, hogy a mondákkal való foglalatosskódás termékeny folyamatát indítja el.

Irodalom

APPADURAI, Arjun

2001 A lokalitás teremtése. *Regio* 12. 3. 3–31.

BAUSINGER, Hermann

1995 *Népi kultúra a technika korszakában*. Budapest: Osiris. (Eredeti kiadás: 1961.)

⁵ Keszeg 2012.

⁶ Kósa 1980.

⁷ Jakab 2012.

⁸ Lévi-Strauss 1952.

⁹ Marquard 2001.

¹⁰ Hartog 2003.

¹¹ Fabre 2000.

¹² Bensa–Fabre 2001.

¹³ Bausinger 1961.

¹⁴ Appadurai 2001.

BENSA, Alban – FABRE, Daniel (dir.)

- 2001 *Une histoire à soi. Figuration du passé et localités.* Paris: Éditions de la Maison des sciences de l'Homme.

DOBOS Ilona

- 1970 A történeti mondák rendszerezéséről. *Ethnographia* LXXXI. 1. 97–111.

DÖMÖTÖR Tekla

- 1964 A mondakutatók nemzetközi értekezlete Budapesten. *Ethnographia* LXXV. 1. 166–167.

FABRE, Daniel (dir.)

- 2000 *Domestiquer l'histoire. Ethnologie des monuments historiques.* Paris: Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme.

HARTOG, Francois

- 2003 *Régimes d'historicité. Présentisme et expérience du temps.* Paris: Seuil.

JAKAB Albert Zsolt

- 2012 *Emlékállítás és emlékezési gyakorlat. A kulturális emlékezet reprezentációi Kolozsváron.* Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
2012 *Ez a kő letéetett. Az emlékezet helyei Kolozsváron. 1440–2012.* Adattár. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

KESZEG Vilmos

- 2006 *Hiradás a 'Késő Maradékhoz. 17–20. századi erdélyi toronygombíratok.* Marosvásárhely: Mentor.
2011 *A történetmondás antropológiája.* Egyetemi jegyzet. Kolozsvár: KJNT–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék.
2012 Recenzió: Jakab Albert Zsolt: *Emlékállítás és emlékezési gyakorlat. A kulturális emlékezet reprezentációi Kolozsváron.* Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2012. 320 p. Jakab Albert Zsolt: *Ez a kő letéetett. Az emlékezet helyei Kolozsváron (1440–2012).* Adattár. Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2012. 512 p. *Ethnographia* 123. 3. 301–306.

KÓSA László

- 1980 *Megjártam a hadak útját. A magyar nép történeti emlékezete.* Budapest: Móra.

KÖRNER Tamás

- 1967 A magyar hiedelemmondák rendszerezéséhez. *Ethnographia* LXXVIII. 2. 280–285.

LÉVI-STRAUSS, Claude

- 1991 *Race et histoire.* Paris: Denoël. (Eredeti kiadás: 1952.)

MARQUARD, Odo

- 2001 A szellemtudományok nélkülözhetlensége. In *Az egyetemes történelem és más mesék.* 343–360. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.

VOIGT Vilmos

- 1965 A mondák műfaji osztályozásának kérdéséhez. *Ethnographia* LXXVI. 2. 200–220.

Keszeg Vilmos

Folklorista, egyetemi tanár, Kolozsvár, Babes-Bolyai Egyetem

e-mail: vkeszegv@gmail.com

A történeti mondakatalógus és a népmesekutatás

A magyar és a nemzetközi folklorisztika megelégedésére 2018-ban megjelent Magyar Zoltán nagyszabású műve, *A magyar történeti mondák katalógusa. Típus és motívum-index*. Az igényes kivitelezésű munka tartalmi szempontból is színvonalas olvasmányt ígér. A kézikönyvsorozat tizenkét kötetet számlál, típus és motívumrendszer szerint osztályozza a magyar történeti mondák anyagát. A kötetek ezt a tematikus tagolódást követik. A mondaklasszifikációt a X. kötetben egy motívumindex, konkordanciajegyzék és a katalogizálásnál használt művek bibliográfiája, rövidítések jegyzéke, valamint a XI. kötetben a magyar történeti mondák rendszerére és tagolódására vonatkozó összefoglaló tanulmány, illetve kilenc esettanulmány zárja idevonatkozó irodalommal és képmelléklettel. A munka angol nyelvű rezümét, illetve tartalomjegyzéket is tartalmaz. Ezáltal a klasszifikáció fő tematikus rendszerébe érintőlegesen a nemzetközi folklorisztika is betekintést nyerhet.

Magyar Zoltánt joggal tarthatjuk korunk egyik legtermékenyebb magyar néprajzkutatójának, aki az elmúlt húsz évben elsősorban tudatosan a történeti mondák katalógusának előmunkálatait végezte el. Kitaró anyagfeltáró munkája közben nemcsak adattárakat, könyvtárakat, magánarchívumokat stb. látogatott, hanem „...katalógushoz vezető út stációiként került sor a magyar nyelvterület különböző részein célirányos mondagyűjtésekre, e terepmunka keretében pedig egyes jeles történeti hősök népi hagyománykörének (a róluk szóló folklórszövegeknek) az összegyűjtésére, és mindezek birtokában néprajzi monográfiák elkészítésére” is.¹ Magyar Zoltán a magyar történeti mondák anyaga alapján, a földrajzi-történeti irányzat módszereit követve, egy új klasszifikációt felállító, de a nemzetközi standardokhoz illeszkedő, műfaji kategórián belül szerveződő, egyedülálló katalógust hozott létre. A mű kötetének kézbevételekor már érzékelhető a munka adatgazdagsága. A X. és a XI kötetben található bibliográfia és összefoglaló tanulmány mindezt pontosítja is. Ez utóbbi külön fejezetben tárgyalja a mondakatalógus adatbázisát. „Ha szövegfolklor kutatás alfája és ómegája egy jól összeállított műfaji katalógus, a katalógusé magáé az a teljességre törekvő archívum, adatbázis, ami nélkül bárminemű ilyen kézikönyv csak egyes részeiben lehet időtálló és érvényes.”² – írja a szerző. A katalógus szövegbázisát a Magyar Történeti Mondák Archívuma képezi, amelyet a szerző hozott létre (sajnos a fenntarthatóság szempontjából ideális intézményi struktúra hiányával, a Magyar Zoltán Archívum részeként), s amely tartalmazza a mondaköteteket, az újságok, periodikák, évkönyvek, publikált és kéziratok földrajzinév-tárak, kéziratok mondagyűjtések, felsőoktatási intézményekben lévő kéziratok, ponyvanyomtatványok, kalendáriumok, önkéntes gyűjtők magánarchívumainak, szervezett mondagyűjtések és saját terepmunkán alapuló gyűjtések szö-

¹ Magyar 2018: XI. 115.

² Magyar 2018: XI. 75.

vegeit, szám szerint 112 000 darabot.³ A XI. kötetben található több mint 200 oldal terjedelmű bibliográfia nevesíti is a publikált forrásokat. A kéziratos források sajnálatos módon nem váltak a bibliográfia részévé. A szerző terjedelmi okokra hivatkozva elégségesnek tartja, hogy az annotációnál földrajzi megjelölés mellett a gyűjtő neve, kézirat adattári jelzete szerepeljen minden bibliográfiai feloldás nélkül. Mindez a hiány napjainkban – amikor bevett gyakorlat a könyvkiadás esetében is a mellékletbe helyezhető, adattárolásra alkalmas DVD – könnyen pótolható lett volna, s ezzel teljes bibliográfia került volna az olvasó kezébe.

A bibliográfia jól mutatja Magyar Zoltán teljességre törekvő elvét, miszerint a katalógus forrásanyaga a kéziratok mellett az „...összeállító szándéka szerint minden olyan publikációt felölel, amelyben magyar nyelvű és/vagy magyar vonatkozású, történeti mondai témájú/jellegű folklórszöveg, szűzsé, adat szerepel.”⁴ A bibliográfia szemlélteti, hogy ez a nagyszabású vállalkozás szisztematikusan megvizsgálta a lehetséges forrásokat, viszont áttekintésekor szembetűnő a források gazdagsága mellett a források heterogén volta, illetve a források szétválasztásának elmaradása. Az, hogy a forrásdokumentumok típusai nem egyneműek, illetve időbeli és társadalmi beágyazódásuk is eltérő, általános jelenség a folklórarchívumoknál és a katalógusoknál, de éppen emiatt az adatgyűjtést, illetve adattárépítést egy jól körvonalazott, forráskritikát nem nélkülöző stratégia szokta jellemezni. Ez általánosságban Magyarnál is olvasható, tanulmányában jelzi, hogy számos kiadványcsoportot fokozott szövegkritikával használt, például egyes népszerűsítő mondakiadványok, mondafeldolgozások, ponyvanyomtatványok és kalendáriumok adatait. Eszerint a „... folklorisztikailag kontrollálhatatlan népszerűsítő mondakiadványok, mondafeldolgozások, akárcsak a 19. századi ponyva és regekötetek, nagyfokú fenntartással kezelendők, és ebből adódóan a katalógusban is csak indokolt esetben történik hivatkozás e művekre, illetve azok egy-egy néprajzilag is igazolható szövegrészre”.⁵ Forráshasználat kapcsán a szerző arról is ír, hogy a katalógus tartalmazza a felhasznált publikált és kéziratos földrajzinév-tárak mondaszövegei mellett a regiszterre jellemző mondaszűzséket is.⁶ Ezt a koncepciót támogatnánk is, ha azt követné egy olyan gyakorlati megoldás, amely a bibliográfiában, illetve/vagy a változatok adatainál, egy erre a célra kialakított jelrendszerrel (például betűkkel) jelezné, hogy hiteles néprajzi gyűjtésből, illetve átírt, egyéb forrásból (például földrajzinév-tárból, egyházi- ponyva- vagy kalendáriumirodalomból, esetleg tankönyvből, egyéb népszerűsítő irodalomból stb.) származik a közlés. Hasonló jelöléssel csak a középkori források esetében találkozhatunk, ahol a szerző bizonyos mérvű elkülönítés szándékával rövidítéseket használ. Efféle szegregáció használatával csak bővülne a különben információkban gazdag, változatokra vonatkozó annotáció. Itt emelnénk ki, hogy nagyon szerencsés megoldásnak tartjuk a szerző azon törekvését, hogy az egyes típusoknál, illetve altípusoknál a szűzsé közlését követően a változatok adatsorát földrajzi tájegységek szerint rendszerezte, illetve, hogy jelölte a szöveg lokális voltát, az

³ Magyar 2018: XI. 116.

⁴ Magyar 2018: X. 689.

⁵ Magyar 1918: XI. 110.

⁶ Magyar 1918: XI. 111.

invariánsokat (a típustól tartalmilag eltérő, idegen vagy romlott, illetve kétes hitelességű variánsokat). Magyar Zoltán a változatok annotációjánál szövegek utánközléseit is feltünteti: „ha az első említés és a későbbi közlések között szövegszerű egyezést találtam, illetve konkrét utalás történt az átvételre, egyazon annotációs körben (ugyanazon zárójelen belül) található a jelzett hagyomány, ha azonban a direkt átvétel nem igazolható egyértelműen, a vonatkozó szövegeket külön-külön adatként kezeltem – írja.⁷ Fontos lenne az annotációk még további bővítése. Hiszen nem mindegy például, hogy milyen kontextusban mesélt és tárolt történetről van szó, illetve, hogy ki volt az adatközlője az adott narratívának, milyen korú és nemzetiségű személy, földműves, értelmiségi, esetleg helytörténész vagy revival mesemondó stb. Véleményünk szerint egy ideális, 21. századi nemzeti katalógusnak és a hozzá kapcsolódó adatbázisnak tartalmaznia kell minden olyan információt a folklóranyagról és annak kontextusáról (az adatközlőről, a gyűjtés és rögzítés, illetve a szövegközlés módjáról, állomásairól, nyelvi állapotáról stb.), amely az adott változat későbbi felhasználását, kutatását segíti. Minderre az elmúlt évtizedekben (gyakorlatilag a katalógus készítésének ideje alatt) kifejlődő digitális folklorisztika módszereinek az alkalmazásán belül lett volna lehetőség, mint ahogy azt számos nemzetközi példa és magyar kezdeményezés is igazolja.

A műfajkatalógusok esetében mindig releváns kérdés, hogy mit is sorol a katalógusszerző az adott műfaj közé, azaz esetünkben a fontos kérdések között szerepel, hogy mi tartozik Magyar Zoltán szerint a történeti mondák körébe? A katalógus azt mutatja, hogy a szerző a történeti mondák műfaj határait nagyon tágra értelmezi. Véleménye szerint a történeti mondák a szóbeliség mellett az írásbeliséghez is szervesen kötődnek: „A meséhez, balladához képest, amit általában a parasztság kulturális produktumaként értelmeznek, a monda társadalmi értelemben jóval szélesebb körben élő, ha nem univerzális műfaj. Noha elvitathatatlanul a paraszti kultúra része, a társadalom minden rétege éltette, teremtette és hagyományozta, a vonatkozó szöveg-hagyomány jelentős részét illetően ma már kibogozhatatlan módon. Ez a narratív műfaj, amelyre az írott források, nyomtatványok és idővel a populáris közkultúra is jelentős hatást gyakorolt, indirekt módon a szájhagyományozó népi műveltséget is tovább éltette.”⁸ Műfaji tekintetben sem kíván éles határt húzni: „Száz százalékig vegytiszta műfaji katalógust összeállítani persze nem lehetséges és talán nem is érdemes, hiszen a szöveg-folklór korábbi és ma ismert műfaji repertoárját végigkísérik és átszövik a műfaji átmenetek. Balladák, hősénekek prózává oldódnak, klasszikus meséknek mondai redakciói lesznek, és így tovább.” – írja.⁹ Számunkra mégis elvárás lett volna, hogy egy új klasszifikációt felállító, műfaji kategórián belül szerveződő nemzeti katalógus kísérletet tegyen a műfaj határok meghúzásra, még ha az képlékeny is, és sok esetben változattól függő. Ennek hiányát a szerző a kötet végén található konkordanciajegyzékkel igyekszik pótolni, illetve a téma általános összefoglalásával, ahol a hasonló nemzetközi gyakorlatokra utal, például a legnagyobb hagyománnyal rendelkező népmese-klaszsztifikációra: „A nemzetközi mesekatalógus máig is, többszöri revideálást követően is

⁷ Magyar 1918: I. 24.

⁸ Magyar 1918: XI. 103–104.

⁹ Magyar 1918: XI. 94–95.

egész sor olyan narratívát tartalmaz, amelyek mondaként is értelmezhetők, vagy elsősorban egy mondakatalógusban lenne a helyük”.¹⁰ Ezt a tendenciát követve a népmesék közül nem csak olyanokat sorol be a mondák közé, amelyeket a szakma eddig határesetnek tekintett, hanem más szövegeket is. Például feltűnnek a történeti mondák katalógusában (külön számmal jelölve) azok a népmesetípusok, amelyeknél csupán néhány változatban (nem tipikusan) szerepel Mátyás király alakja: MZ II. H. 37. A kevély bárókisasszony, ATU 900; MZ II. H. 68. Mátyás király a kávéházban, ATU 1558; MZ II. H. 88. A kőleves, ATU 1548; MZ II. H. 192. A kakas igazságos elosztása, ATU 1533, MNK 1533B*; MZ II. H. 253. Mátyás király igazmondó juhásza ATU 889; MZ II. H. 268. A megcserélt házaspárok, ATU 951A; MZ II. H. 281. A boldog ember inge, ATU 844. Hasonló gyakorlatot figyelhetünk meg egyéb műfajoknál is, például az anekdotánál, hiedelemmondánál, legendánál, proverbiumoknál stb.

A műfaji kérdések kapcsán szólnunk kell még a katalógusban található, a 20. század és napjaink eseményeire reflektáló narratívumokról. Külön elismerést érdemel ennek a sokszor még definiálatlan forrásanyagnak a munkában való feldolgozása, de kérdéseket is felvet. Hol húzódik az oral history és a történeti monda a határa? Magyar szerint történeti mondának akkor tekinthető egy narratívum, „...ha a közelmúlt eseményeire reflektáló elbeszélésben a valóság elemei vándormotívumokkal, folklorisztikus mozzanatokkal kombinálódnak.”¹¹ Ennek függvényében történeti mondának vagy történelemrekonstrukciónak vehetők a második világháború bácskai és a romániai vérengzésének sokáig elhallgatott narratívái, illetve véleménynyilvánításnak vagy eseményelmondásnak az egy-egy változattal rendelkező Antal József, Orbán Viktor, Gyurcsány Ferenc tevékenységére, életére reflektáló történetek (MZ II. R 18. 1.; MZ II. R 18. 2.; MZ II. R 19. 2.; MZ II. R 20. 1.; MZ II. R 20. 2.; MZ II. R 20. 3.)?

Szólnunk kell még a magyar történeti mondák katalógusa kapcsán a szerző által kialakított új klasszifikációról. A műfaji katalógusok központi kérdése a szövegrendszerezés. „Minthogy jelen mű által a nemzetközi folklorisztika első átfogó igényű történetimonda-katalógusa készült el, a szerző korábbi mintákra csak érintőlegesen támaszkodhatott, vagyis mind szerkezetileg, mind pedig módszertanilag ki kellett dolgoznia azokat a kereteket, melyek révén a szövegrendezés – legalábbis elméleti síkon – kivitelezhető lehetett.”¹² írja a szerző. Ennek tükrében a katalógusban – az eddigi gyakorlatoktól részben eltérően – típus, altípus, valamint motívum szerint osztályozott anyagot találunk, amely a történelmi személyek és események, valamint egyéb tematikus egység szerint rendezve. Az azonos vándormondák és motívumok nem egy típuson belül vannak elhelyezve, ezt a hiányt pótolja a X. kötetben található motívum-index, amely átjárhatóságot biztosít a katalógus részei között. A nagy tematikus egységeken belül került sor a típusok és az altípusok létrehozására. A szerző az összetartozó típusokat, véleményünk szerint sokszor indokolatlanul altípusokba sorolva tárgyalja. Szerencsés lenne ismerni, hogy az adattárban szereplő 112 000 szöveg hány típust, altípust, típuskombinációt alkot, illetve hogyan kontaminálódik a monda, a szövegek

¹⁰ Magyar 2018: XI. 144.

¹¹ Magyar 2018: XI. 144.

¹² Magyar 2018: XI. 144.

hány százaléka alkot önálló típust? Mindennek a hiánya azonban nem csorbítja a mű érdemeit. Az, hogy a Magyar Zoltán által elkészített klasszifikációs rendszer mennyire

követhető, a használat fogja megmutatni, viszont az már most is bizonyos, hogy egyedülálló munkája mérőöldkőnek számít a magyar folklorisztikában.

Magyar Zoltán munkájában arról is beszámol, hogy a katalógus és az archívum digitalizálása is folyamatban van.¹³ Mindez hatalmas előrelépést jelent majd, ugyanis annak ellenére, hogy napjainkban is lehet papíralapú műfajkatalógust és adattárat készíteni, a kortárs folklorisztika textualizációs paradigmáit figyelembe véve, egy számítógépes adatbázison alapuló műfajkatalógus lenne nemcsak igazán korszerű, de új távlatokat nyitna meg a mondanutató területén, lehetőséget biztosítva a kvantitatív összegzésekre is. Ezáltal Magyar Zoltán egyedülálló munkája bekapcsolódhatna a digitális szövegfolklorisztikai adatbázisokról, valamint a narratívák egyéb elemzéséről szóló élénk nemzetközi diskurzusba.

Raffai Judit

PhD, rendkívüli egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka, Szerbia

e-mail: judit.raffai@magister.uns.ac.rs

¹³ Magyar 2018: XI. 75.

A történeti mondák katalógusa a segédtudományok látószögében

Személyes meggyőződése, hogy egy kutató életművének megkoronázását mindig egy általa megírt kézikönyv jelenti. Ilyen Nagy Iván 12 kötetes genealógiai műve, a *Magyarország családai*, Fejér György összesen 43 kötetes *Codex diplomaticus*-a, vagy éppen Szinnyei József 14 kötetet számláló életrajzi lexikona, a *Magyar írók élete és munkái*. Az ilyen kézikönyvek azok, melyek egy szerzőt kiemelnek az adott tudományterület művelői közül, és amely művek használata az adott tudománysszakkal/szakterülettel foglalkozó szakemberek számára (is) nélkülözhetetlen. Fejér művét időközben sikerült kiegészíteni és korrigálni, azonban máig is alapmű, Nagy Iván kézikönyvsorozata pedig még több mint százötven év távolából is megkerülhetetlen, azt máig sem tudta meghaladni a magyar genealógia.

Immár a néprajztudomány egy – a nemzeti identitás és kulturális hagyaték szempontjából is nagy jelentőségű – ágának, a mondakutatásnak is megvan a saját kézikönyve, az a 12 kötetes mondakatalógus, amelynek jelentősége az előbb említett művekhez hasonlítható. Néprajzi tekintetben pedig csakis e diszciplína legnagyobb szabású, legjelentősebb vállalkozásaihoz mérhető, utalhatunk itt Ipolyi Arnold *Magyar Mythológiájára*, *A magyarság néprajza* 4 kötetére, a *Magyar néprajzi atlasz* elkészültére, az 5 kötetes *Magyar néprajzi lexikonra*, a 11 kötetes *Magyar népmesekatalógusra*, legújabbán pedig a közelmúltban befejezett *Magyar néprajz* című kézikönyvre. Míg azonban Ipolyi műve kivételével az összes itt felsorolt néprajzi kézikönyv nagyszabású szakmai összefogás révén, kutatók tucatjainak a részvételével valósult meg, *A magyar történeti mondák katalógusa* egyetlen kutató kimagasló tudományos teljesítménye. A szerző eddigi folklórkutatói életművében nagy valószínűséggel ez a kötet sorozat jelenti a csúcspontot – az idáig megjelent 75 könyve és számtalan tanulmánya mellett.

E mű nemzetközi viszonylatban is egyedülálló. Mindössze néhány, ehhez fogható kézikönyv létezik: a neves amerikai professzor, Stith Thompson *Motif-Index of Folk-Literature* című nagyhatású műve, valamint a többszörösen átdolgozott nemzetközi mesekatalógus (legutóbb, 2004-ben a német Hans-Jörg Uther kiadásában). S noha az 1960-as években nemzetközi konferenciák sora tűzte ki célul az európai mondaanyag rendszerbe foglalását, e munkálatok rövid időn belül megrekedtek, és mindössze néhány nemzet esetében készült el tudományos igényű mondaarendszerezés, többnyire hiedelemmonda-katalógus formájában. A történeti mondát feldolgozó, azt középpontba állító releváns és nagyszabású tudományos kézikönyv azonban nem létezett ez idáig a nemzetközi folklórkutatásban, Magyar Zoltán műve tehát már ennyiben is példaadó és kiemelkedő jelentőségű.

Mint az a kézikönyvsorozat bevezetőjében olvasható, a szerző olyan típus- és motívumindex kidolgozását tűzte ki célul, amely a magyar kulturális örökség alapján módszertani és szerkezeti mintaként szolgálhat más nemzetek folkloristái számára is,

és amelynek végső célja, mint ahogyan azt már bő fél évszázaddal korábban is megfogalmazták, egy nagyobb régió: Európa, az európai kultúrkör, sőt az írott történelemmel rendelkező Európán kívüli népek mondaanyagának rendszerbe foglalása. E célt hivatott majd szolgálni e mondakatalógus tömörebb angol nyelvű verziója is, amelynek megalkotása, mint egy helyütt olvasható, már szintén folyamatban van.

Művében a szerző többször is felhívja arra a figyelmet, hogy a magyar történeti monda-kincs nagy valószínűséggel a folklorisztikai univerzumban egyike a leggazdagabbaknak, legalábbis az alapján, ami a tudományos kutatás számára hozzáférhető és megítélhető. A magyar anyag nagyságrendjét jelzi, hogy Magyar Zoltán kézikönyvsorozatában összesen 112 000 folklórszöveg került feldolgozásra, több mint 20 év szisztematikus adatgyűjtésének, kéziratári kutatásainak és folyamatos, intenzív folklórgyűjtéseinek eredményeképpen. Az így létrejövő Magyar Történeti Mondák Archívuma egyike a nemzetközi folklorisztika legnagyobb szabású szakarchívumainak. E rendkívüli népköltészeti gazdagság azonban egyúttal magyarázatra is szorul, és e tekintetben Magyar Zoltán logikus és meggyőző érvekkel támasztja alá a magyar mondaanyagra jellemző tematikai és tipológiai változatosság eredőit, illetve ama tényt, hogy miért foglal el ez az almfaj központi szerepet a magyar népi epika műfaji rendszerén belül is (több mint ezeréves múlt, a történeti Magyarország nagy és domborzatilag változatos területe, vallási és etnikai sokszínűség, „sűrű” történelem és a magyarságot ért kulturális impulzusok sokfélesége stb.).

A magyar történeti mondák katalógusa a mondakutató elődök által kijelölt műfaji keretek mentén, ám azokat számos ponton felülírva és kiegészítve jelenít meg egy logikus, szemléletes, és lexikonszerű kézikönyvként is használható struktúrát a tárgyalt epikus műfaj tekintetében. Külön-külön kötetben kerültek feldolgozásra az alapítási mondák, a nevezetes történeti személyekről (hősökről) szóló folklórszövegek, a háborúk hagyományköre, a betyármondák és kincsmondák, továbbá a bűn és bűnhődés típusú hagyományok és a vallásos témájú népi elbeszélések. A kézikönyvsorozat külön erénye az a sűrű belső hivatkozási háló, az utalók rendszere, amely át- meg átszövi a különféle tematikákat és köteteket, lényegileg együvé tartozó, ám különböző mondakörökhöz, illetve mondai eseményekhez fűződő típusokat és motívumokat mintegy egymás mellé is téve. E célt szolgálják azok az összesítő fejezetek is (a történeti hősök, a betyárok, valamint a háborúk kapcsán), melyek a dramatis personae bemutatásának – a nemzeti kulturális kontextusban – szükségzerű igényén túlmenően a cselekmény tipológiailag fontos aspektusát is kihangsúlyozzák. S noha a katalógus minden egyes kötete felfogható egy-egy külön monográfiának, a sorozat egyik kulcsköteté a X. sorszámot viselő vaskos kötet, az abban fellapozható motívumindex, konkordancia-jegyzék és bibliográfia. A már említett Stith Thompson nemzetközi motívumindexét előképpnek tekintő, 500 oldal terjedelmű magyar motívummutató szemléletesen utal a betűrendbe rendezett tárgyszó változó szöveggörnyezetére is, miáltal még inkább használhatóvá válik az előző 10 kötet – főként típusmutatóként funkcionáló – anyaga. A kézikönyvsorozatot külön tanulmánykötetet formájában annak elméleti összegzése zárja, egy olyan, az MTA doktori értekezések szakmai színvonalát idéző műfaji monográfia, amely a mondakatalogizálás történetét és műfaji kérdéskörét taglalja, 9 – mondaelméleti szempontból jelentős – esettanulmányt is közreadva.

Műve bevezetőjében Magyar Zoltán maga is hangsúlyozza, hogy enciklopédikus igényű folklorisztikai kézikönyvének a néprajzin kívül nagyszámú történeti, régészeti, irodalomtörténeti, művelődéstörténeti, nyelvészeti és művészettörténeti vonatkozásai is vannak. És valóban, e katalógus a szerző által nem említett történeti segédtudományok, a genealógia és a heraldika művelői számára is hasznos lehet, új szempontokkal és analógiákkal gazdagítva az ilyen témájú kutatásokat. Különösen a sorozat első kötete számos olyan címermondát is tartalmaz, melyek egyes családok és települések eredetét világítják meg a folklór irányából, történelmi alulnézetben.

Történészként, a heraldika kutatójaként mint rokon, ám mégiscsak egy másik tudomány szak művelőjének a szemszögéből szemlélve is rendkívül informatív és inspiráló e mű interdiszciplináris szemlélete és anyaga. Így a recenzió terjedelmi korlátai miatt csakis a heraldikai vonatkozásokra utalva szükséges kihangsúlyozni azt, hogy a történészek között ez idáig még senki sem foglalkozott érdemben a címerekkel kapcsolatos mondákkal, és ha esetenként fel is jegyezték, még senki sem gyűjtötte össze és rendszerezte azokat. A pozitivista történelemszemlélet, amely a pusztá tényeken és hiteles forrásokon alapul, sok tekintetben a legutóbbi időig száműzte a racionalitáson kívüli elméleteket. A címermondák ellenben éppen azt mutatják meg a számunkra, hogy miként gondolkodtak a címerekről azok viselői és a külső szemlélők. E címermagyarázó történetek általában pozitív tartalmat örökítenek meg, egy-egy nemesi rangú család vagy személy társadalmi presztízsét növelik, és az ebből adódó személyes narratívák is részei a tágabb társadalmi kontextusnak, illetve kulturális kódrendszernek. A címermondák a címerek funkcióit ahhoz hasonlóan világítják meg, ahogyan Leopold von Ranke vélekedett a történelem céljáról, mely szerint annak feladata az, hogy megtanítsa nagyra lenni a nemzetet. Ehhez hasonlóan az egyéni címerszemlélet az érintett családot tanítja meg arra, hogy nagy dolgok véghezvitelére méltónak és elhivatottnak tekintse a tagjait (vö. a nemesség kötelez).

Magyar Zoltán mondakatalógusa térben és időben egyaránt teljes körű regiszterét adja a magyar népi történelmi emlékezetnek és az azt tükröző folklóralkotásoknak. Attila mondakörétől a magyarság eredethagyományán át egészen a legendás erdélyi püspök, Márton Áron személyéig, avagy a harmadik világháborút előre vetítő eszkatológus jövődölésekig terjed a kronológiai horizont, olyan tematikus kicsúcsosodások kismonográfia-szerű számba vételével, mint például Mátyás király narratív hagyományköre, a Szent László-mondakör, a tatár–török mondakör, vagy éppen az őstörténeti mondák csoportjába sorolt óriás- és tündér-hiedelemkör. E sorok írója szlovákiai magyar kutatóként külön is figyelemmel kívánt lenni a történeti Felföld, a mai Felvidék vonatkozó folklórhagyományaira, s a katalógus köteteit olvasva alig maradt hiányérzet benne, a korábban még csak sejteni sem vélt tematikai és tipológiai gazdagság fölötti rácsodálkozás élménye annál inkább. Mint azt a szerző az utolsó kötet archívummal és archiválással kapcsolatos fejezetében megemlíti, a szlovákiai magyar nyelvterületen szisztematikus mondafeltárást végzett az utóbbi 20–25 évben, konkrétan fogalmazva: a Csallóköz és Vág-Garam köze kivételével alig van olyan szlovákiai magyarlakta település, ahol mondagyűjtőként nem fordult volna meg. E nagyszabású terepmunka közbülső dokumentumai, és részben a mondakatalógus előfutárai azok a táji mondagyűjtemények és mesemondói egyéniségmonográfiák, melyek 2001 és 2018 között

publikált (*Torna megyei népmondák; A mindentudó fű. Zoborvidéki mondák és hiedelmek; Népmondák a Medvesalján; Amikor még szűk vót a világ... Mondák és hiedelmek Fülek vidékén; A Rétiember. Bodroghközi népi elbeszélések; Bebek juhász kincse. Népmondák Rozsnyó vidékén; Bucsek József mesél. Kiskovácsvágási mesék és mondák; Három szem klockocska. Egy gömöri pásztor hiedelemvilága és történetei; Petőfi a Felvidéken* stb.), illetve amelyek (további 8 kötet kéziratosa anyaga!) a bibliográfia tanúsága szerint megjelenésre várnak, több száz, esetenként több ezer tételes szövegkorpuszok formájában.

A felföldi mondakincs korábban csak sejthető gazdagsága e mű lapjain tárul fel teljes egészében és a maga impozáns voltában. Igaz, a változatos földrajzi környezet, az épített kulturális örökség (középkori templomok, reneszánsz kastélyok, várak stb.) nagy száma mind-mind sejtette mindezt már korábban is. Mint ahogyan az Bél Mátyás, majd Mednyánszky Alajos óta számos 19. századi honismereti író és szépirodalmi szerzőt olvasva is valószínűsíthető volt, a történeti Magyarország északi vármegyéi nem csupán bővelkednek mondákban, és azon belül is történeti mondákban, hanem éppenséggel a Kárpát-medence talán legdúsabban mondatermő vidékei. A publikált művekből, kéziratok forrásokból és recens folklórgyűjtésekből összeálló regionális adatbázis e korábbi sejtést, hipotézist messzemenően igazolta, és kivált az északi részeket regisztrált párját ritkító gazdagságú mondakincset (kivált Gömör, a Gömör-Tornai karsztvidék, a Szepesség tekintetében). Mint e tudományos rendszerezés kimutatta, számos monda és mondakör jószerével csakis a felföldi tájakon honos: utalhatok itt a hajdani Torna vármegye határait is mintegy kijelölő Bebek-monda táji ismeretére, a tatárok elől menekülő IV. Béla király mondakörére, a nagyfokú tipológiai változatosságról tanúskodó, ám jószerével csakis a Nyitra megyétől Bodroghközig húzódó északi sávban fennmaradt „véres kocsma” folklórhagyományára, a Jánosik-mondakörre és számos kisebb hírű törvényen kívüli személy mondavilágára, a husziták népi emlékeztetére, a különféle bányaalapítási mondákra, vagy éppen olyan, más tájakon is ismert, ám a felföldi tájakról származó, egyes itteni helyekre lokalizált hagyományokra, mint például a Mátyás király-féle sajógömöri szőlőkapáltatás története, a Szádelői-hasadék eredethagyománya, a Magas-Tátrát mondai helyszíneként szerepeltető kincsmondák, vagy néhány nagy visszhangot kiváltó Mária-jelenes képzetkör.

Előljáróban már utaltam arra, hogy Magyar Zoltán történetimonda-katalógusa úttörő munka, egyedülálló mű a folklorisztikában. Noha a 20. század második felében különböző nemzetek néprajzkutatói körében történtek lépések hasonló kézikönyvek létrehozására, e kezdeményezések többnyire hamvába holtak, elakadtak az archívumépítés közben, illetve nélkülözték azt az univerzálisan is használható szerkezeti struktúrát, amely végre a rendelkezésükre áll, amelyet Magyar Zoltán a magyar folklórányag rendszerezése közben kialakított. Mintaadó mű tehát, és nem csupán nagyszabású volta miatt az, hanem mert minimális módosításokkal az eurázsiai kultúrkör egészére is adaptálható, egy azzal kompatibilis klasszifikációs struktúra, amit jelez az is, hogy a készülő ukrán mondakatalógus már javarészt e magyar kézikönyvet tekinti mintájának. E szerkezeti adaptálhatóság idővel elvezethet akár az 1960-as évek mondakonferenciáinak végső célkitűzéséhez is: a mondaanyag határokon átívelő jellegét is illusztrálva egy reprezentatív európai mondakatalógus létrejöttéhez. Az utóbbi években

publikált, elsősorban hiedelemmondai vonatkozású kézikönyvek (Bengt af Klintberg svéd katalógusa, a Jan Luffer által összeállított cseh hiedelemmonda-katalógus, a Magyar Zoltán által beharangozott erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus és moldvai csángó mondakatalógus) némi reményt ad arra, hogy egy páneurópai adatbázis és az azon alapuló típusmutató a belátható időn belül létrejöhessen. Egy ilyen nemzetközi archívumnak és tudományos kézikönyvnek pedig Magyar Zoltán szövegfolklorisztikai munkássága eredményeképpen végre a magyar mondaanyag is számottevő, integráns és megkerülhetetlen részévé válhat.

Összefoglalásképpen csak megismételni tudom ama meggyőződésemet, hogy az igazán nagyformátumú kutatók esetében a tudóssá válás egyik fokmérője a hasonló nagyszabású kézikönyvek létrejötte. Magyar Zoltán 12 kötetes műve ilyen megkerülhetetlen alkotás, a magyar és nemzetközi mondakutatás kiemelkedő és időtálló teljesítménye. S mint enciklopédikus igényű kézikönyvsorozat – az alapját képező grandiózus adattárral együtt – immáron maga is a magyar kulturális örökség része.

Szegedi László

Régész, Rimaszombat

e-mail: gryfmedia@gmail.com

Kéz/Mű/Remek kiállítás a Műcsarnokban – a kurátor szemszögéből (Népművészeti Nemzeti Szalon 2018)

Ennek a tanulmánynak az a célja, hogy a kurátor szemszögéből bemutassa egy rendhagyó – nem a múzeumi szférában és megközelítéssel megvalósított –, kortárs tárgyakat bemutató és értelmező kiállítás munkálatait, koncepcióját és módszertani kérdésfelvetéseit. Egyrészt dokumentatív jelleggel, némileg belátást engedve egy összetett munkafolyamat kulisszatitkaiba, másrészt emléket állítva egy – a kiállításkatalógus¹ és az online digitális tartalmak² ellenére is hiányérzetet keltően dokumentált – kiállításnak. A jelenkori, részben népművészeti ihletésű kézműves tevékenység és az általa létrehozott tárgyaknak az „átmeneti” státusza (kifejtését lásd később), fogalmi tisztázatlansága is fontos koncepcionális kérdéseket vet föl. Egy (néprajzkutató-művészettörténész-történész képzettséggel rendelkező), kurátor dilemmáinak, a kiállítás műfaji eszközeinek segítségével formált kérdésfelvetéseinek, válaszainak és motivációinak az önreflexív feltárása is szakmai tanulságokkal szolgálhat. Ugyanakkor az esemény bemutatása konkrét példáját adja annak, hogyan tud az akadémiai néprajzi alap kutatás ösztársadalmi, alkalmazott hasznát hajtani és a nyilvánosság elé lépni.

¹ Götz (szerk.) 2018.

² A kiállítás Műcsarnok által készített honlapja: A <http://mucsarnok.hu/panoramafoto/kezmuremek/> (2019. 09. 25.) link egy virtuális sétához vezet, amely 360 fokos szögben felvett panorámafotók segítségével, interaktív módon, körbejárhatóan mutatja be a kiállítás 12 temét. A tárgyakra nem lehet ráközelíteni, de a felvétel jó összképet ad a termék elrendezéséről, a térhasználatról és az installációról. (A fenti linket a Műcsarnok honlapján lehetetlen megtalálni. Az angol nyelvű oldal VIRTUAL TOUR füléhez tévesen egy másik kiállítás panorámafotóit rendelték hozzá.) A <https://nepmuveszet.nemzeti-szalon.hu/kiallitas/index.php> (2019. 09. 25.) link a kiállítás főoldalára vezet. A kinyitható fülek a következők: KIÁLLÍTÁS: a 12 terem tematikájának szövege olvasható és az alkotók munkáiból válogatva néhány reprezentatív fotó látható azokból, amelyek a nyomtatott katalógusban tárgyfotóként megjelentek. (A válogatás csak hozzávetőleges képet ad. A honlapon megjelenő tematikus tárgyelrendezés nem fedi teljességében a termekben megjelenő tárgyak spektrumát, és egyes alkotók, tárgyak nem abban a teremben jelennek meg, ahol ténylegesen ki is voltak állítva.) MŰVÉSZEK: a kiállító alkotók névsora. TANULMÁNYOK: a kiállítási katalógus (Götz E. 2018.) nyomtatásban is megjelent bevezető tanulmányait Szegő György: *A minta* (5–17. old.) Andrásfalvy Bertalan: *Kéz/Mű/Remek* (19–29. old.) Beszprémy Katalin: *Beköszöntő* (31–43. old.) és Fülemile Ágnes: *Népművészeti örökség és hagyományörzés Magyarországon* (45–77. old.) írta. (A tanulmányhoz kapcsolódó képgaléria az angol változatnál nem jelenik meg, csak a magyarnál, ott viszont képaláírások nélkül.) TÁRSMŰVÉSZETI PROGRAMOK: a kiállításához kapcsolódó tárlatvezetések, előadások, koncertek adatai. MŰZEUMPEDAGÓGIA: A Műcsarnok Schopp Ildikó által kidolgozott múzeumpedagógiai programjának: *Mese a vándorról, aki elindult szerencsét próbálni* (5–8 éveseknek), *Motívumvadászat* (8–10 éveseknek), *Miről mesélnek a tárgyak?* (10–14 éveseknek), *Alkossunk jövőhagyományt!* (középiskolásoknak). VIDEÓ: kilenc a Műcsarnok által készített hosszabb-rövidebb tudósítás, riport, tárlatvezetés felvétele.

A KIÁLLÍTÁS ELŐTÖRTÉNETE ÉS MUNKÁLATAI

A 2013 óta a Magyar Művészeti Akadémia fenntartásában működő Műcsarnok 2014 tavaszán kezdte el – a korábbi kiállítási előzményeket idézően (1894–1960) – a kortárs művészetek seregszemléjeként a Nemzeti Szalonok sorozatát (2014 – építőművészet, 2015 – képzőművészet, 2016 – fotó-és médiaművészet, 2017 – iparművészet és tervezőművészet, 2018 – népművészet). Az évente külön kiállításon szereplő öt művészeti ág egyben az MMA főbb ágazati tagozatait is képviseli,³ ezért az MMA nemcsak a pénzügyi háttérét adja a kiállításoknak, hanem szakmai kérdésekben is véleményt formál.

A sorban az ötödik, a „népművészeti” szalon megrendezése az eredeti elképzelés ellenére – háttérinformációk szerint – majdnem „elmaradt”, de mivel a leköszönő, és a nemzeti szalonok megrendezését ambicionáló MMA elnök, Fekete György (és a Népművészeti Tagozat elnöke, a maga is Népművészet Mestere fafaragó Népi Iparművész Kékedi László is) személyes szívügyének tekintette a kérdést – feltételezhetően a közbenjárásuknak is köszönhetően –, ha megkésve is, de végül rászánta magát a Műcsarnok a népművészeti szalon meghirdetésére. Ebből több minden is következik. A kurátorokra nehezedő terhek szemszögéből nézve a projektet a kezdetektől fogva megkésetttség, időhiány, már-már az elviselhetőség határáig túlhajszolt, feszített tempó jellemezte.⁴ A másik szempont – amit nehéz eldönteni, hogy pozitív, vagy negatív megkülönböztetésként értelmezhető-e –, hogy a Műcsarnok vezetése úgy döntött: a korábbi gyakorlattal ellentétben ezúttal nem egy általuk felkért megbízott kurátorral dolgoznak, hanem meghívásos pályázattal döntenek el a nyertes kurátor személyét. Az indoklás szerint a „népművészet” jelenségköre annyira komplex, értelmezési lehetőségei annyira tágak, hogy a kurátori rátermettséget nem akarták személyi alapon eldönteni.⁵ A pályázat benyújtási határideje 2017. szeptember 30. volt, amire 10 nevesített pályázót hívtak meg.⁶ Miután a kurátori felhívás 4. pontja lehetőséget adott arra, hogy „a pályázók társultan is benyújthatták pályázatukat, illetve bevonhattak konzulenseket az egyes szakterületről”, így a kurátori pályázatra meghívást kapott Beszprémy Katalin,⁷ G. Szabó Zoltán⁸, Pál Mik-

³ A kiállíthatóság vizuális kívánalmainak kevésbé megfelelő művészetelméleti, irodalmi, színház- és zeneművészeti tagozatok nem szerepelnek önálló seregszemléken. <https://www.mma.hu/tagozatok> (2019. okt. 15.)

⁴ Nyugati, amerikai múzeumi műhelyekben egy-egy hasonló nagyságrendű kiállítás előkészítésére legalább 2–4 évet szoktak hagyni.

⁵ A 2017 augusztus végén kiküldött felkérő levél szövege szerint: „Az eddigi Nemzeti Szalonok mindegyikét a Műcsarnok által felkért kurátor, kurátorok által megfogalmazott koncepció alapján, az általa/általuk válogatott műtárgyakból rendeztük. A 2018-as esztendő Nemzeti Szalonja esetében a művészeti terület sajátosságai miatt a kurátor/kurátorok felkérését megelőzően meghívásos pályázatot hirdettünk, hogy kellő megalapozottsággal kidolgozásra kerüljenek a lehetséges kiállítási koncepciók.”

⁶ A pályázatra meghívott szakemberek névsora: Beszprémy Katalin, Fehér Anikó, G. Szabó Zoltán, Jakab Csaba, Lágler Péter, Pál Miklósné, Sulyok Miklós, Szerényi Béla, Vidák István.

⁷ A Hagyományok Háza Népművészeti Módszertani Műhelyének vezetője, aki több évtizedes szervezői, irányítói, szakértői, zsűri- és kurátori szerepvállalása révén a magyarországi kézműves mozgalom meghatározó alakja.

⁸ Etnográfus, népzeneész, a Néprajzi Múzeum Közlekedés-, Építkezés-, Halászati és Hangszergyűjteményének volt kurátora, jelenleg a Hagyományok Háza Magyar Népi Iparművészeti Múzeumának vezetője.

lóné (a NESZ⁹ elnöke) és Szerényi Béla¹⁰ társultak Fülemile Ágnes¹¹ néprajzkutatóval, az MTA BTK Néprajztudományi Intézetének tudományos főmunkatársával és a kurátori pályázatot öten, közösen nyújtották be.¹² Az ötük mögött álló intézményi, szervezeti háttér és az együttműködési szándék fontos fegyvertény volt. Együttesen sokrétű tudás, tapasztalat birtokában voltak a történeti és a jelenkori népművészeti jelenségek kutatásával és a népművészeti revival mozgalom működésével, irányításával és működtetésével kapcsolatban. Mindezekon túl komoly kapcsolati tőkével rendelkeztek, ami előnyt jelentett a magányos pályázókkal szemben, egy ilyen nagy horderejű rendezvény hatékony előkészítésekor és kivitelezésekor. Ugyanakkor ez az összefogás megtestesítette azt az ideális felállást is – amely az egykori táncházmozgalom erőssége is volt –, hogy az akadémiai kutatói tudás a mozgalmi, tapasztalati szakértelemmel karöltve, közös célokért,

⁹ A Népművészeti Egyesületek Szövetsége (NESZ) a Kárpát-medencei népi kézművesség legnagyobb szakmai érdekvédelmi szervezete, 59 tagszervezetet tömörít, amelyek hálózatként működnek, több mintegy 4500 aktív, alkotó taggal. Elnökasszonya nemcsak a Békés megyei egyesület elnökeként, hanem kiváló szervezői adottságai révén, országos jelentőségű szakmai programok szervezőjeként is elévülhetetlen érdemeket szerzett a kézműves mozgalomban.

¹⁰ Ezüstkoszorús hangszerkészítő mester, előadóművész, tanár, az Óbudai Népzenei Iskola igazgatója, a Magyar Hangszerműves Céh elnöke.

¹¹ Fülemile Ágnes felkérése egyébként egybehangzott azzal a szándékkal, hogy még jóval a pályázat kiírása előtt a NESZ elnökasszonya, valamint az MMA Népművészeti Tagozatának vezetője felkérte őt a lehetséges népművészeti szalon kurátorának. Fülemile Ágnes a megelégedett bizalmat annak köszönhetette, hogy már több korábbi, a NESZ-t érintő, vagy általa kezdeményezett kulturális rendezvény, kiállítás kurátora volt, s együttműködése a szervezettel harmonikus. Fülemile 2013-ban a Washingtonban a National Mall-on rendezett kéthetes Smithsonian Folklife Fesztivál *Hungarian Heritage – Roots to Revival* című, a magyar népművészetet bemutató programjának kurátora volt, amelynek előkészítésén a New York-i Balassi Institute, Hungarian Cultural Center igazgatójaként két éven át dolgozott. 2015-ben a NESZ felkérésére kurátora volt a Várkert Bazár Testörpalotájának 5 termében (500 m²-en) a NESZ alkotóinak munkáiból rendezett *Örökség és Újítás – Kortárs Magyar Kézműves Remekek* című kiállításnak, amelynek kisebb, utaztatható változatát 2016-ban Pekingben, a magyar kulturális hónap egyik eseményeként mutattak be. (A pekingi Song Qingling palota az alkalommal először nyitotta meg a terét diplomáciai jelentőségű rendezvénysorozatnak, közte a kiállításnak.) A kiállítással a NESZ azt a célt szerette volna elérni, hogy az Élő Népművészet kiállítássorozat hagyományához képest a kortárs kézművesség másféle szemlélettel, értelmezéssel, kiállítási technikákkal és erőteljesebb vizualitással mutatkozhasson be. (A kiállítás elérni látszott eredeti célját, a megrendelő NESZ maga is, az elnökasszony szavait idézve „az utóbbi 20 év egyik legelegánsabb népművészeti kiállítása”-ként értékelte. Lásd a benyújtott pályázat 2. old.) Fülemilét 2017-ben a Reformáció emlékévében a NESZ újra felkérte kurátornak, hogy az országos pályázatának anyagából egy reprezentatív kiállítást válogasson és rendezzen *A Reformáció történelmi és kulturális öröksége az élő népművészetben* címmel a Budapesti Történeti Múzeum Gótikus termében. Ezek a megelőző kurátori munkák, a kiállítások előtti tárgyválogatások kiváló lehetőséget adtak Fülemilének, hogy a kézműves mozgalom főbb irányzatait, mestereit megismerje, s az utóbbi 10–15 év tárgyi terméséről áttekintést nyerjen.

¹² A jelen tanulmányban bizonyos szövegrészleteket használok a pályázati anyag általam írt fejezeiteiből. Az elméleti bevezető (5–21. oldalak) kizárólagosan és a teremtetikák nagyobbik része (21–31. oldalak) a saját írásom. (A koncepciót és a tematikákhoz rendelt mesterlistákat természetesen közös megbeszélések során alakítottuk ki, hagytuk jóvá.) A pályázat szövege PDF formátumban elérhető: https://nepmuveszet.nemzeti-szalon.hu/res/beszpremy_pal_szabo_szerenyi.pdf (2019. 09. 10.). Megtévészto lehet a külső szemnek, hogy a fentiek ellenére a nevem ezidáig nincs feltüntetve a PDF megnevezésében.

együtt erővel dolgozva, komoly alkalmazott eredményeket érhet el, együtt erősítve az összefogással a revival mozgalom elmélyültségét, hitelességét.¹³

A pályázatok 2017. októberi versenybizottsági meghallgatását követő többfordulós egyeztetések – koncepció-átdolgoztatások és a belsőépítészeti vázlatterv után – (és az MMA szorgalmazására) végül is csak december elején kapott biztos választ, hivatalos felkérést a kuratori csapat. Miután a kiállítás megnyitásának időpontját 2018. április 21-re tűzte ki az intézmény, a rendelkezésre álló 3,5–4 hónap már eleve igen szűkös időnek bizonyult, főleg a kiállítás gigantikus volumenét tekintve.

A Műcsarnok hezitálása több tényezőtől fakadt, s ezek között csak egy volt a magasművészettel foglalkozók 'ab ovo' idegenkedése a látókörenek és a művészeti műfaji hierarchiának a perifériáján lévő és a „népművészet” címkéje alá sorolt tárgyal-kotási tevékenység fogalmi tisztázatlansága.¹⁴ Bizonyos fokig érthető volt a Műcsarnok vezetésének a műfaj természetéből fakadó azon aggodalma – amely szinte a kiállítás megnyitásáig érzékelhető volt –, hogy miközben egy képzőművészeti, vagy fotókiállítás esetén többnyire 10–15 alkotást szoktak elhelyezni szellősen egy-egy teremben – előre elkészült, világosan átlátható, pontos forgatókönyv szerint –, addig nehezen tudták elképzelni, hogy vajon lehet-e több ezernyi tárgyat bemutatni anélkül, hogy ne egy kaotikus és ízléstelen vásári „mütyürke” kiállítás legyen belőle. Ráadásul a folyamat elején, (a tárgybegyűjtés befejeztéig, sőt lényegében az installálás konkrét lezárultáig) még nem lehetett olyan végleges műtárgylistát sem felmutatni, amelyben darabszámra pontosan szerepeltek volna a kiállításra szánt tárgyak. A Műcsarnok vezetése arról igyekezett meggyőzni a kuratori csapatot, hogy minél kevesebb tárggyal dolgozzanak és kételkedve álltak azelőtt a tény előtt is, hogy miként lehet begyűjteni, átválogatni, leltározni, kezelni olyan mennyiségű tárgyat, amivel a kurátorok dolgoztak (3500 db). Ennek a munkafolyamatnak a sikeressége egyébként elképzelhetetlen lett volna a NESZ és tágabban a kézműves mozgalomban megszokott, lelkes önkéntességen alapuló hálózatos működés nélkül. Ki kell mondjuk, hogy a mozgalomban meglévő civil összefogás ereje és hatékonysága kivívta mindenki, még a Műcsarnok vezetése elismerését is.¹⁵

A kuratori csapat tagjai már a szabad jelzés megadása előtt kialakították egymás között a lehetséges munkamegosztást, és elkezdtek együtt gondolkodni a munka részleteit és a bevonandó külső szakmai segítség személyi kérdéseit illetően. Közös meg-egyezőssel Beszprémy Katalint a kiállítás főkurátorának,¹⁶ Fülemile Ágneszt pedig a

¹³ Végül is az intézmények, mint együttműködő partnerek elismerését a Műcsarnok vezetése – némi gondolkodás után, a kurátorok határozott kérésére – maga is jónak látta.

¹⁴ Nem mellékesen, nekünk kurátoroknak az volt az érzésünk, hogy az intézmény (valószínűleg a működésében bekövetkezett több eredőjű változásokból fakadóan is) saját „identitáskeresésének” egyfajta kivetítése is volt az az ambivalens habitus, amellyel a kiállítás ügyéhez viszonyultak.

¹⁵ Ugyanakkor el kell ismerni, a Műcsarnok kollektívája (köztük Dekovits Dóra és Fazakas Réka, a projekt mellé kijelölt kurátor asszisztensek), nagy tapasztalattal, hatékonyan tette a dolgát a bármely kiállítás megrendezésekor felmerülő összetett háttértevékenységek esetén, mint például a munkaszakaszok ütemeztetése, a termek festetése, tárgyak bevételezése, szállítás, raktározás, műtárgyfel-mérés, biztosítási szerződések megkötése, fotóztatás, kiállítástechnika beszerelése, kiadványszer-kesztés, promóciós anyagok készíttetése, programszervezés, múzeumpedagógia, médiakapcsolat. Az ő kapacitásukat is a végletekig lekötötte a kiállítás nem mindennapi volumene és karaktere.

¹⁶ Beszprémy volt az, aki számos szakmai kérdésen túl nagy felelősséget is magára vállalva, a kiállí-

kiállítás „szakmai és művészeti koncepciójáért felelős” kurátorának¹⁷ választották meg maguk közül. Szerényi Béla a kiállításához kapcsolódó koncertszerű külső programok szervezését és lebonyolítását vállalta magára.¹⁸ Az audiovizuális háttéranyag összeállításával a kurátorok javaslatára a Műcsarnok Tari Jánost¹⁹ kérte fel. A kiállítás koncepciójának és a termék tematikájának véglegesítése után mind a 12 teremhez teremfelelősöket, és az installáláshoz 2–3 további külső segítséget kértek fel azért, hogy a szigorú menetrend szerint tervezett mintegy háromhetes kiállításépítés során (beleértve az installációs rendszer megépítését és a termék berendezését) – amikor párhuzamos termekben folyt a munka és termenként csak 2–3 nap jutott a tárgyak installálására –, legyen elég rendelkezésre álló segítő kéz.

A Műcsarnok ajánlására, az egyik felkért pályázó, Jakab Csaba építész,²⁰ műegyetemi tanár kapott megbízást a belsőépítészeti installáció megtervezésére. Jakab Csaba nagy tapasztalattal rendelkező alkotó, aki a kurátori csapattal „közös nyelvet” beszélve, együttgondolkodva, maximálisan és a lehetséges utolsó utáni pillanatig is figyelembe vette a felmerülő, a térszervezésre és az installációs rendszer részleteire vonatkozó ötleteket, kéréseket.²¹ Olyan installációs rendszert alkotott, amely megoldotta a dilemmát, hogy miként lehet a Műcsarnok képzőművészeti műfajok bemutatásához tervezett, elegáns, hűvös nagy tereibe bevinni apró tárgyak százait, és egy olyan sokoldalúan variálható keretben megjeleníteni, amely kiemeli, összefogja, harmonizálja az eredendően használati

tás szervezési, ütemezési, kapcsolattartási, adminisztratív és pénzügyi megafeladatait is koordinálta, irányította.

¹⁷ Ez a címke ténylegesen is tükrözte Fülemilének mind a koncepcionális, tematikai, szöveges tematizálási kérdésekben nyújtott, mind a kiállítás részletes tervezési és berendezési munkálatai során tett szakmai és kreatív hozzájárulását, amely feladatokban néprajzkutató kollégájának G. Szabó Zoltánnak az együttműködésére, szakmai kompetenciájára teljes mértékben támaszkodhatott.

¹⁸ A nyitva tartása idejében 2019. április 21. – augusztus 20. Lásd https://nepmuveszet.nemzetisalon.hu/tarsmuveszeti_programok/index.php (2019. 09. 18.)

¹⁹ Tari János néprajzkutató, filmrendező, a Károli Gáspár Református Egyetem tanára, a Néprajzi Múzeum Filmgyűjteményének volt vezetője, az AVICOM (International Committee for Audiovisual, New Technologies and Social Media) most leköszönő elnöke.

²⁰ Prof. Dr. habil Jakab Csaba DLA egyetemi tanár, építőművész, szakíró, építész-belsőépítész-bútortervező, az MMA tagja.

²¹ Jakab Csabának a közösségi lét és alkotás erejébe vetett – és a kurátori csapattal osztott – hitvallásának szellemiségét mi sem bizonyítja meggyőzőbben, minthogy 2014-ben a Velencei Építészeti Biennálé Magyar Pavilonjának kurátora volt, ahol Márton László Attilával közösen valósíthatták meg az *Építés – Az építés folyamata, ember- és közösségformáló ereje, hatása az épített környezetre* című pályaművüket. A biennálé bíráló bizottsága nagyra értékelte, hogy a pályázók az ún. Kárpát-medencei modellt választották, amelynek szélesebb körű, nemzetközi megismertetését különösképpen indokoltak tartották. A biennálés „kiállítás alapja az 1981-ben indult Visegrádi építésztáborok története, melyekhez több építészgeneráció tevékenysége is szervesen kapcsolódik. De helyet kap a tárlaton – mások mellett – a MOME építőtábor, a Sztánai Műhely (Kertészeti Egyetem), a győri Széchenyi István Egyetem Épülettervezési Tanszéke és a BKF Össztűz-projektje is (...) az építőkalákák pedig nemcsak fotókon, filmekben jelennek meg, hanem a látogatókat bevonó alkalmi csoportként, azaz jelen időben is (...) a kalákában folyó építésbe pedig bármelyik látogató szabadon bekapcsolódhat.” <http://epiteszforum.hu/velencei-epiteszeti-biennale-marton-laszlo-attila-es-jakab-csaba-kiallitasa-lesz-a-magyar-pavilonban> (2019. 09. 27.) A biennáléről fotókat lásd Jakab 2017. 3. kötet: 78–83.

jellegű tárgyakat, amelyek esztétikai minőségük folytán ezúttal, ebben a közegben „műalkotásként” értelmeződnek. S mindezt úgy, hogy ne elvigye a figyelmet, ne agyonnyomja a tárgyakat, hanem „megemelve” azokat. A farkaslaki székelő szarmazású építész egész munkásságára ráüti a bélyegét az „otthonról” hozott lelki, alkotói nyitottság, amelynek révén magához közel állónak érzi, „megéri” a paraszti világ tárgyait. Vele a legapróbb részletekig át lehetett gondolni a megvalósíthatóság térbeli és vizuális módozatait, s miközben rugalmasan alkalmazkodott a kuratori elképzelésekhez, igényekhez, kidolgozta a maga nagyívű koncepcióját és egy elegáns installációs környezetet hozott létre nemcsak megértve, hanem megtisztelve is a kézművesek alkotta tárgyi világot. A beltéri installációs rendszer létramotívuma, egy légies, áttört vázszerkezetet adott (ehhez a lazúros festésű fehér fafelület is hozzájárult), amely úgy tudott jellegadó lenni, hogy mindamellett a háttérben maradt és mégis képes volt külön atmoszférát, kisebb mikrotereket, hangulatokat teremteni a kiállító helyiség nagybelterű saját környezetében. Jakab Csaba, egy az MMA által készített, a kiállítást megelőző werkfilmben így nyilatkozott: „Az volt az elsődleges, hogy a gyöngytől, gyöngyfüzértől, a bicskától kezdve a székelő kapuig és a festett, kazetás mennyezetig bezárólag különböző léptékű és jellegű tárgyakat ebbe a monumentális térbe, a Műcsarnok terébe valahogy úgy helyezzünk el, hogy ezek egymás mellett is érvényesüljenek, illetve ezekben a terekben érvényesüljenek együtt, közösen.”²²

Jakab Csabának nemcsak abban vannak elévülhetetlen érdemei, hogy a saját kuratori ambícióit félretéve szerényen, érzékeny rugalmassággal, szakmai elhivatottsággal dolgozott a koncepció megvalósításáért, hanem abban is, hogy az MMA akadémiaként, kapcsolatait megmozgatva sikerült többletforrásokat is felhajtania az installáció megalkuvások nélkül, maradéktalanul és kiváló minőségben történő elkészítéséhez. A belsőépítészeti munka sikeréhez három tapasztalt asztalosműhely²³ is hozzájárult, amelyeknek mindössze hat hét állt a rendelkezésére, hogy legyártsák és összeszereljék a 12 teremnyi installációt. A részletes építészeti terv és költségvetés 2018. február közepére készült el, s a kiállítás építése március 20. után kezdődött.

A kiállítás látványtervezésében Kaszta Dénes designernek is szerepe volt.²⁴ Az általa tervezett logó egy szétnyitott tenyerű kézpár síkidoma, amelyből egy ornamentális motívum „nyílik ki”, de a kézfejek maguk egy-egy kitárt szárnyú összenéző páros galambként is értelmezhetőek. Így a forma egyszerre idézi a népművészet kedves madármotívumát (a szerelem, a békesség és egyetértés népművészeti szimbólumát), ugyanakkor lírai módon utal az alkotó emberi kézre, s az általa létrehozott értékekre. Színe

²² MMA Műcsarnok videója: 0:40 – 1:05 sec. <https://www.facebook.com/magyarmuveszetiakademia/videos/1635356596541672/> (2019. 09. 28.)

²³ Az Ász-Építő Kft., a Ligeti Design és a karcagi Csontos György asztalosmester műhelye.

²⁴ Kaszta Dénes tervezte a kiállítás logóját, a szövegek tipográfiai megjelenését, végezte az apszis falfelületein és az ablakmolinókon megjelenő archív fotók méretezését, nyomdai előkészítését. Kasztától, a számos díjjal büszkélkedő Arkasdesign (<http://www.arkasdesign.hu/hu/dijaink>) (2019. 09. 30.) stúdió tagjától nem áll messze a népművészeti ihletű tárgyi környezet prezentálása. Hosszú ideje arcuattervezője a NESZ-nek (Népművészeti Egyesületek Szövetsége), a Mesterségek Ünnepeinek, a 2013. évi Smithsonian Folklife Festival magyar programjának (és az arról készült kiadványnak: Fülemile 2014.), a 2015-ben a Várkert Bazárban és 2017-ben a BTM-ben rendezett kézműves kiállításoknak, valamint az *Acta Ethnographica Hungarica* folyóiratnak. Ezen előzmények alapján jó szívvel ajánlotta őt a kuratori csapat a Műcsarnok figyelmébe.

1. ábra. A kiállítás logója

pozitív-negatív színfoltként azokat a sötétviolet és halványzöld²⁵ színeket állította kiegészítő párba, amelyek a termék angol/magyar nyelvű címfeliratain, valamint néhány terem paravánjain, posztamensein is feltűntek egyfajta vezérszínpárosként, így oldva az egyébként csupasz fehér falak színélnküliségét.

A logó kézmotívuma nemcsak a kiállítás *Kéz/Mű/Remek* címére utalt, hanem azt az üzenetet is erősítette, ami a kiállítás főkurátorának, Beszprémy Katalinnak ötlete, szívesen emlegetett szlogenje volt, hogy vezérfonalként a kiállításon

fusson végig „a kéz intelligenciája” gondolkör, ezzel is utalva a kézműves tevékenység kreatív manualitásának személyiségfejlesztő szerepére, amiről a modern lélektan, a neveléstudomány és az agy kutatás egyre többet beszél.²⁶ Ennek megfelelően a Műcsarnok külső oszlopcarnoki homlokzati installációjaként is megjelenő Jakab Csabaféle monumentális létrarendszer fokaiba olyan fotókat helyeztek el, amelyek munka közben látható kezekre fókuszáltak rá, s így magára a tevékenykedő, alkotó kézre irányították a figyelmet (48. kép).

A kurátori csapat hosszas tanakodás után a kiállítás címéül a *Kéz/Mű/Remek* elnevezést választotta. Ez olyan rövid, könnyen megjegyezhető szójáték, amely a tárgyak és az alkotó tevékenység átmenetiségét, határterületiségét fejezi ki, a 'kézmű' és a 'műremek' szavak mozaikos egymásra csúsztatásával. A 'műremek' kifejezés egyrészt – idézve azt a minőséget és történeti konnotációt – utalt arra, hogy az egykori céhes képzést végigjárt tanult mesterek, rátermettségük bizonyítékeként egy technikailag magas színvonalon kivitelezett mestermunkát nyújtottak be, mielőtt beengedést nyertek volna az elismert mesterek megbecsült társadalmi rangot adó céhszervezetébe. Ugyanakkor e kétértelmű kifejezést nemcsak a céhes ipari tárgyak magas minőségének jelölésére szokta a köznyelv használni, hanem a képzőművészet kiemelkedő mesterei által alkotott műalkotásokra is. Így ez a kifejezés önmagában kifejezte azt a szándékot és dilemmát, hogy a kiállított tárgyakra ne csak használati eszközként tekintsen a látogató, hanem a tárgyi világ sajátos esztétikuma és minőségossága révén műalkotásként is értelmezhetők legyenek a 'művészi ipar' régebbi vagy az 'iparművészet' újabb keletű fogalmi körében. A cím angol megfelelője *Hand/Craft/Art* hasonló többértelműséggel és játékosággal kiválóan adta vissza a magyar *Kéz/Mű/Remek* elnevezés tartalmi többletét.

²⁵ Pale green RAL 6021, claret violet RAL 4004.

²⁶ MMA Műcsarnok videója: 0:11 – 0:36 sec. <https://www.facebook.com/magyarmuveszetiakademia/videos/1635356596541672/> (2019. 09. 28.)

AZ ALKOTÓK KÖRE, A KIÁLLÍTANDÓ TÁRGYAK JELLEGE

A kiállítandó mesterek körét meghatározni nem volt egyszerű feladat. A NESZ egyéb kiállításaival és az Élő Népművészet kiállításokkal ellentétben, részben az idő rövidsége miatt is, nem nyílt versenypályázatot hirdettek a szervezők, hanem személy szerint megszólítva hívták meg az 520, a kiállításon végül is mintegy 3500 tárggyal szereplő alkotót.²⁷ Az egyes mesterségeken belül a legkiválóbb mesterek névlistájának összeállítása nagy áttekintő képességet kívánt, amit a kézműves mozgalom elmélyültebb ismerete nélkül lehetetlen vállalkozás lett volna elkészíteni.²⁸ A mesterek jó részétől már a közelmúlt kiállításain sikerrel szerepelt konkrét tárgyakat, tárgye gyűteseket kértek be, ugyanakkor az alkotók saját belátásuk szerint további, általuk sikerültnek tartott munkákat is beküldhettek a regionális válogatásokra.

A NESZ, a kézművesmozgalom ernyőszervezete, 36 éves története során imponáló hatékonysággal működő hálózatot alakított ki, melynek szervezetei olajozott fogaskerék módjára, rutinosan teszik a dolgukat, ha egy-egy feladatra mozgósítani kell őket.²⁹ Hathatós közreműködésük nélkül (Pál Miklósné elnökszöny irányításával) a tárggyűjtés kivitelezhetetlen lett volna. A területi szervezetek hét központba (Békéscsaba, Berettyóújfalu, Miskolc, Százhalombatta, Székesfehérvár, Szekszárd, Zalaegerszeg) gyűjtötték össze a magyarországi és egyes határon túli területekről a bekért anyagokat, amit a kurátori csapat a helyszínen átnézett, zsűrizett és a kiállításrendezés szempontjai alapján kiválogatta belőle a bekérendő tárgyakat.³⁰

Ehhez természetesen szükség volt az előzetes koncepcióra, de sok ötlet, részlet, csak a konkrét tárgyakat látva fogalmazódhatott meg: „menetközben”. Nem volt egyszerű feladat az arányosítás, hogy a kiválogatott anyag ne legyen se sok, se kevés, miközben a zsűrizés elején még azt sem lehetett előre pontosan látni, hogy egy-egy tárgytípusnak a későbbi helyszíneken lesznek-e melléje állítható társai. Ez a munkamenet – bár lehetőséget adott a kurátoroknak az anyag időben történő átlátására, előtervezésére – a nagy tárgyszám miatt, minden tudatos tervezés dacára, a lehetséges „utolsó utáni” pillanatig megkövetelte a rugalmasságot, a kreatív ötleteket. A helyszíni gyűjtéseken túl, utólag is meg-megszólítottunk még egy-egy mestert, ha bizonyos tárgytípus nagyon hiányzott a repertoárból valamely tematikus blokk kialakításához.

Az ilyen típusú, kézműves kiállítások rendezésének szépségéhez hozzátartozik, hogy a betöltendő felületek, terek – ahol a kiállítás tematikus részleteit bontjuk ki –

²⁷ A több darabból álló, összetartozó tárgye gyűtesek egy leltári számon szerepeltek, így a ténylegesen kezelt tárgyak darabszáma ennél lényegesen több volt.

²⁸ Mivel a bemutatandó mesterségek felölelték a NESZ kézműves szakosztályai által képviselt kismesterségek teljes spektrumát, ezek a listák a NESZ kézműves szakosztályvezetőivel történt konzultációk eredményeként tovább finomodtak.

²⁹ Sokan vannak a tagok között, akik önkéntes munkával, nagy szakmai szeretettel, alázattal dolgoznak, mindig ott vannak, ha pályázati, vagy kiállítási anyagot szükséges begyűjteni, leveleznek, leltároznak, adminisztrálnak, ki-, és becsomagolnak, kiállításra előkészítik a tárgyakat, vasalnak, kiállítást építenek vagy installálnak.

³⁰ A területi szemlézés, válogatás során készített tárgyfotók a kurátoroknak nagy segítséget jelentettek a kiállítás részleteinek előzetes tervezésében. A katalógusba szánt tárgyakat Dusa Gábor fotós a helyszínen fényképezte.

szinte kreatív „játéktérként” szolgálnak a kurátor és a kiállításrendező számára. Amikor a tárgyakat egymás mellé, egymás közelébe rendezzük, azok vizuálisan és gondolatilag párbeszédbe „elegyednek” egymással. Különös izgalmat, magának a rendezőnek is az „alkotás” örömét nyújtja az a kísérletező folyamat, ahogyan a formák, színek, motívumok együttesének összehangzó játékaival elérheti a kívánt harmóniát, *equilibriumot*.

Az mindenesetre a válogatás során nem egyszer kiderült, hogy a kurátorok szempontjai eltérőek lehetnek: más a preferenciája a kézművesmozgalomban évtizedek óta zsűriző szakértőnek, más egy muzeológusnak,³¹ és más az anyag iránt esztétikai elvek alapján is közelítő és a kiállításrendezés szempontjait figyelembe vevő kurátornak. Az inspiráló szakmai viták számos érdekes kérdés megvitatására adtak lehetőséget.³² A válogatás során felvetődött dilemmákból az is kiviláglott, hogy adott esetekben, ha csak azon koordináták között mozognánk, amit egy több évtizede bejáratos – tegyük hozzá, szakmailag megalapozott és helyeselhető irányokba mutató – zsűrigyakorlat elvárni szokott, akkor a kiállítás nem tudna műfaji határokat feszegetni, új szemléletet hozni az Élő népművészet kiállítások kikristályosodott gyakorlatának (egyébként) magas színvonalához képest.³³

Más volt a tárgygyűjtés módja az erdélyi anyag esetében, ahol Fülemile Ágnes (és Balogh Balázs³⁴) mintegy negyedszázados terepmunkájuk előnyeit és részben saját kapcsolatrendszerüket felhasználva, 2018 januárjában egy hetes gyűjtőút során személyesen keresték fel a jelentősebb mestereket Kalotaszegen. Az erdélyi anyag kapcsán Tötszegi Teklának a Kolozsvári Néprajzi Múzeum néprajzos igazgatóhelyettesének és férjének Tötszegi Andrásnak fontos szakmai közreműködését ki kell emelni. Mezőkövesd is kivételes terepnek bizonyult, ahol szintén Fülemile személyes helyszíni konzultációi (2017. október) során és a helyi Népművészeti Egyesület segítségével formálódott a kiállítás néprajzi tájakat bemutató termék terve.³⁵ A zenei terem elkészítésében hasonlóképpen G. Szabó Zoltán és Szerényi Béla személyes háttere és kapcsolatrendszere, illetve a tárgyalgó népművészet terén Beszprémy Katalinnak a kézművesiskolákkal meglévő konstruktív kapcsolata segített az anyaggyűjtésben.

A kiállítás a magyarországi és tágabb Kárpát-medencei kézműves mozgalom legkiválóbb alkotóinak³⁶ az utóbbi 10–15 évben készült munkáiból válogatott. A tárgyak fő ihlető forrása a Kárpát-medencei magyar és nemzetiségi paraszti tárgyalgó művészet és a történeti kézműipari hagyomány volt. A tárgytípusok, anyaghasználat, technikák,

³¹ A zsűrizéseken külsős szakértőként Csupor István a kerámia anyag válogatásában nyújtott segítséget.

³² Annál is inkább, mert a zsűrizésekkor nem elfogadott, visszaküldött tárgyak mellé szöveges indoklást, ajánlásokat is kellett írni.

³³ A kurátori pályázatot elbíráló szakmai grémiumnak kifejezett kérdése és elvárása volt, hogy a szalon ne egy „megszokott” – csak nagyobb léptékben megvalósított – Élő népművészet kiállítás legyen a sorban.

³⁴ A BTK Néprajztudományi Intézete, az MTA kiváló kutatóhelyének igazgatója, akivel 1994 óta végeznek Kalotaszegen és tágabb környezetében terepmunkát és számos publikációt közösen írtak.

³⁵ Köszönettel tartozunk az egyesület elnökének, Berecz Lászlónének és Zeleiné Papp Bernadettnek.

³⁶ Többségük a NESZ tagja, bár ez közel sem volt feltétel. Szerepeltek olyan „magános” alkotók is, akik a revival-mozgalom révén szerezték tudásukat, de nem léptek be a szervezett szakmai csoportosulásokba.

technológiák, díszítések a népművészet táji stílusainak és a háziipari és kézműves kismesterségek hiteles ismeretén alapultak.

A kiállításra a kurátorok bekértek: (1) rekonstrukciós jellegű tárgyakat (akár replikákat); (2) a népművészeti hagyomány keretein belül maradó, „autenticitásra” törekvő, a paraszti tárgyalakotó művészet logikája szerint dolgozó, ugyanakkor kreatív alkotói variációkat megmutató tárgysorozatokat; (3) továbbá a hagyományos keretből kilépő, már iparművészeti szemlélettel alkotott mai tárgyakat is. Törekedünk arra, hogy a tárgyértelmezés, megközelítés e fenti három fokozatát lehetőleg minél sokoldalúbban megmutassuk a kiállítás rendezésében is.

Egyes esetekben összetartozó tárgysorozatokon, illetve tárgye gyütteseken mutatuk be egy-egy mestertől egy-egy gondolat kifejtésének teljesebb forma-, szín-, motívum-variánsait, amelyek betekintést nyújtottak az alkotás, kísérletezés, komponálás, folyamatába (például Szabó Éva tojássorozata). Az is előfordult, hogy több mestertől hoztuk ugyanannak a motívumnak a kifejtését. Így az egymás közelébe rendezett tárgyak nem, vagy nemcsak elkülönülő entitásokként hatottak, hanem egymással aktív párbeszédben állva, a problémafelvetés gondolatiságát erősítették.

A megszólítottak jó része a *Népművészet Mestere*, *Népművészet Ifjú Mestere*, *Népi Iparművész*, *Gránátalma Díjas*, *Magyar Mesterremek Díj* és más kitüntető címmel rendelkező alkotó, akik rendszeresen zsűriztetnek, vesznek részt pályázatokon, többen maguk is oktatják a mesterségüket, műhelyeket, iskolákat, szakmai szervezeteket vezetnek, vagy szakkönyveket, tankönyveket írnak. Személyüket, munkásságukat ismerve elmondható, hogy magas szakmai felkészültséggel, és elmélyült, néprajzi-történeti ismeretekkel felvértezett alkotókról van szó, akik az anyagok, technológiák, formák, díszítések, technikák „anyanyelvű” ismeretének a birtokában vannak. Munkáik igényessége, „hibátlan” kivitele nemegyszer hajdanvolt mestereikét is túlszárnyalja.³⁷ Ugyanakkor tudatos és motivált alkotók, akik az anyagválasztás, a kompozíció, a forma, a díszítés és funkció összehangolása tervezése során kreatív újítások kipróbálására, az egyéni hang megtalálására, művészi, iparművészeti értékkel bíró, egyedi alkotások létrehozására törekcszenek.

Külön kategóriát képeztek azok az alkotók, akik valamely magyarországi, vagy határon túli néprajzi táj helyi tudását képviselik, otthonról hozzák ’háziipari’ tudásukat, nem egyszer nagy múltú mesterdinasztiák leszármazottjai, jó esetben helyi keresletre is dolgoznak, ott ahol a lokális vagy regionális identitás kifejezésének mai reneszánsza miatt újra társadalmi értékkel bír a hagyományos tárgykultúra egyes elemeinek, vagy tárgye gyütteseinek jelképerejű használata (például viseletfelújítások). A kézműipari tevékenységből hivatásszerűen megélő, apáról-fiúra szálló tudást őrző mesterdinasztiák mellett (például késes, kádár, kékfestő, kalapos) meg kell említeni azokat a mestereket, akik évtizedeken át valamely háziipari szövetkezet munkatársaként tervezői-, vagy kivitelezői munkát végeztek (szövők, hímzők, fazekasok, például a sárközi, matyó és

³⁷ Egy-egy eredeti történeti, vagy paraszti tárggyal összehasonlítva az új mesterremekeket, gyakran meglepő, hogy a régi tárgy – amelynek készítője, egyáltalán nem biztos, hogy olyan manualitással rendelkezett, mint egy mai alkotó – adott esetben mennyivel esetlegesebb, darabosabb, az új tárgy technikai „makulátlansága” mellett.

hevesi szövetkezet tagjai.)³⁸ Megint más kategóriát jelentenek azok a lényegében lokális paraszti családokban a mai napig saját családi szükségletre szövő-varró asszonyok, vagy fafaragó férfiak, akiknek az időszakos háziipari tevékenysége megtestesíti a helyi paraszti népművészeti tevékenység klasszikus ideáját.

Külön csoportot alkotnak azok a professzionális képző-, restaurátor-, és iparművészképzésben részt vett alkotók, akik tárgyrekonstrukcióik révén, egyházművészeti, vagy a modern design irányába mutató munkáik által kapcsolódnak a népművészeti ihletésre dolgozók tágabb körébe. Az iparművészeti iskolázottsággal rendelkező alkotók szemléletében egyaránt megfigyelhető: (a) a dekoratívabb felfogás, amikor csak egy-egy kiragadott motívumot ütköztetnek egy egyébként modern szemléletű designnal, ahol a két pólus anakronisztikus kontrasztja hoz létre valamely üzenetet; (b) illetve egy integránsabb szemlélet, ahol az alkotás elveinek és a szerkezetnek mélyebb megértése és egy jól alkalmazott hagyományos technika hozhat létre új művészi minőséget. (Természetesen mindegyik megközelítés hozhat kvalitásos eredményt, s erre példákat is hozott a kiállítás.)

A kurátorok úgy gondolták, hogy a kiállítás kereteibe viszont már nem fér bele, hogy megjelenítse azokat a problémás határterületeket, amikor egyrészt egy figurális, tematikus megközelítés, s a feldolgozás szimplicitása, (adott esetben „amatőrsége”) már a naiv művészet kategóriájába sorolja a művet. Másrészt, amikor egy képzőművészeti felfogás jegyében jelenik meg a paraszti élet egy-egy szűzsége zsánertémaként. Annak ellenére, hogy voltak a háziipari mozgalomnak olyan évtizedes korszakai (és vezetői), akik ösztönözték a figurális megfogalmazásokat, s a paraszti kultúra elmúlásának késői korszakában volt nem egy olyan paraszti származású alkotó, aki identitását és a múlt félben lévő paraszti világ iránti érzelmi kötődését nosztalgikus „emlékállítással” fejezte ki, ám ennek a vonulatnak a tárgyalását nem tartottuk indokoltnak. Még leginkább a figurális plasztika esetében (ahol a műfaji sajátosságok miatt még a legerősebben érvényesül ez a tendencia) tettünk kivételt egy-két jelentősebb alkotó esetén, de ezek a munkák vagy a szakrális térben jelentek meg (Mónus Béla faszobrai, Kaján Ferenc faragott köreliefjei, Erdélyi Tibor korpusza, Petrás Mária figurális kerámia- és üvegplasztikái) vagy a Nomád nemzedék korszakát idéző kiállításrészben (például Nagy Kristóf és Csákvári Nagy Lajos szoborszékei). Ezeket az alkotásokat a megfogalmazás stílusa többnyire rokonítja az egykori provinciális egyházművészet régi vidéki mestereinek munkáival, amelyek a falusi templomok, köztterek, szőlőhegyek (kápolnák, fészületek, kálváriák) környezetéhez természetszerűleg és karakteresen hozzátartoztak.

Bár a tárgyak többségét akár néprajzi jellegű tárgynak is lehetne nevezni (egyes régiók, lokalitások esetében – például Kalotaszeg, Szék, Kalocsa – még valóban, a helyi reprezentatív tárgyszférához tartozó, hagyományos funkciókat betöltő tárgyakról is volt szó), a kiállítás ez esetben mégsem lehetett egy muzeológiai, sőt azon belül is a néprajzi muzeológia műfajában mozgó kiállítás. Nemcsak a Múcsarnok, mint kiállítóhely, hanem a Magyar Művészeti Akadémia által felújított Nemzeti Szalon sorozat

³⁸ Például Holb Margit textilművész, Komjáthi Tamásné Horváth Ágnes népi iparművész szövő, vagy a rendszerváltozást egyedül túlélő és ma is működő háziipari szövetkezet, a Hevesi Népművészeti és Háziipari Szövetkezet alkotói.

is, mint kiállítástípus, a képzőművészeti, esztétikai szemlélet kívánalmával lépett föl. Ezt a bíráló bizottság és az intézmény vezetése is hangsúlyozta, amikor az eredetileg benyújtott koncepció átdolgozását kérték.³⁹

Tehát a pályázat kiíróinak, a kiállítási környezetnek és a koncepció alapjául szolgáló kurátori tárgyértelmezésnek is egyaránt az egyik nagy dilemmája volt, hogy egy esztétizáló, művészettörténeti gondolati koordinátarendszerben hova is helyezhetőek el ezek a tárgyak. Tekinthetünk-e rájuk, mint műalkotásokra?⁴⁰ Csúpn mindennapi használatra szánt funkcionális tárgyak, amelyek hordoznak bizonyos esztétikai értékeket? A tradicionális használó/létrehozó közegük által kitermelt szimbolikus, szemantikus

³⁹ Ennek következtében például kimaradtak, vagy csak részben valósultak meg a következő elképzelések, mely szerint a kiállítás három főbb, a történeti és jelenkori népművészeti tárgykutatás komplex jelenségre reflektáló gondolati tengely köré szerveződött volna. A főhajó tengelye a „receptió” korszakait követte volna, az egyik mellékhajó a „tárgyértelmezések” módozatait, a másik mellékhajó az „inspirációk”, az alkotó szándékok mögöttes indítékait elemezte volna. A kiállítás nyitóterme „A paraszti kultúra és művészet receptiójának korszakai, folklorizmusjelenségek” címmel azt mutatta volna meg, mit gondoltak a parasztságról és kultúrájáról a megelőző korszakok nem paraszti rétegei, milyenek írták le, hogyan látták és ábrázolták őket, milyen jelentéseket tulajdonítottak a paraszti alakok és a vidéki élet „felmutatásának”. A fogadóterem terét „rétegző” álló és függesztett síkokon a paraszti tematika képzőművészeti megfogalmazásának legfontosabb toposzai jelentek volna meg egyfajta idővonalban, de nem lineárisan, hanem bizonyos csomópontokra sűrűsödve. Egy-egy, a Nemzeti Galériától és az Iparművészeti Múzeumtól kölcsönzött programadó emblemikus eredeti műalkotás „stabil” pontja mellett, a különböző hordozókon megjelenő fotók és az áttetsző szitaszerű textilfelületekre vetített illékony képek (lehetőség szerint egyfajta szcenikai hangulatot keltve M. Tóth Géza színpadi munkáira emlékeztetően) keveredtek volna egy-egy sommás szöveges idézettel, melyek a korszak gondolkodásáról jellemzően árulkodtak volna. A néhány kiemelt műtárgy mellett, a Néprajzi Múzeumtól kölcsönzött néhány eredeti emblemikus néprajzi tárgy is párbeszédbe lépett volna a képzőművészeti alkotások tematikájával. A teremhez kötődő filmvetítés programjában megjelent volna egy filmválogatás, amely azt mutatta volna be, hogy „a nemzeti táj képe és a parasztság” hogyan jelenik meg a magyar filmművészet korai alkotásaiban (Tari János kutatási témája). A kapcsolódó következő terem a revival törekvéseket mutatta volna meg. Tehát az első, a képzőművészeti percepciót tárgyaló terem előkészítette volna a következő terem tematikáját, azzal a kontraszttal, amely a populáris és művészi felfedezés sztereotipizált toposzainak „irrealitása” és az 1970-es évektől induló revival felfedezés autenticitást kereső „földszagú realitása” között feszül. A revival teremben tárgyaltuk volna többek között az 1950-es évektől formálódó népi iparművészet kialakulását is (amely a lokális tárgyi kultúrát emelte át, még ha ellentmondásosan is, a mindenkor kortárs tárgykutatásba), a háziipari szövetkezetek néhány jellegzetes negatív és pozitív példáját kiemelve, veretes (több mesterségből és tájegységről válogatott) tárgyak által. Ez az első két terem lényegében egy tágabb társadalomtörténeti kontextusát tervezte adni a mai jelenségeknek és az elején szembesítette volna a látogatót azokkal a vulgarizáló toposzokkal, amelyek mélyen beivódtak a közgondolkodásba, és amelyeknek a lebontására, „cáfolatára” a kiállítás vállalkozni szeretett volna.

Annak ellenére, hogy a fenti elképzelés nem valósulhatott meg, mégis érdemes utalni rá, ugyanis ennek az volt a kritikája – mind az MMA, mind a Műcsarnok részéről –, hogy nem népművészettörténeti kiállításra van szükségük, ez a „Néprajzi Múzeum dolga” és hogy az elképzelés kivitelezhetetlen. A későbbi megbeszélések során pedig hangsúlyozták, hogy más gyűjteményekből tárgykölcsönzésre nem kerülhet sor.

⁴⁰ Természetesen nem a klasszikus esztétika fogalmai szerinti immanens és inherenciával rendelkező műalkotás fogalmáról, hanem az esztétikai mimézis határterületén lévő alkotói folyamatról lehet csak szó.

itikai többlettartalmaik beemelik-e őket a műtárgy kategóriába, vagy csak sajátos időhöz és térhez kötött társadalomtörténeti kontextusukban értelmezhetőek egyáltalán? Az esetleges múzeumi gyűjteményekbe kerülés, a múzeumi műtárggyá válás, vajon megemeli-e ezeket az alkotásokat, vagy csak az etnográfiai, etnológiai gyűjtemények szempontgazdag, de a képzőművészeti gyűjteményekkel kevésbé kommunikáló muzeológiai koncepciójának koordinátarendszerében kapnak értéktöbbletet?

EGY KIS KITEKINTÉS A TÁRGYAK ÁTMENETI STÁTUSZÁVAL KAPCSOLATOS NEMZETKÖZI PÉLDÁKRA

Ha a tárgyak státuszának átmenetiségéből indulunk ki és keressük az elhelyezésük, értelmezésük lehetséges árnyalatait egy kiállítási gondolatrendszer keretében, akkor érdemes nemcsak hazai példákat hozni. Mit kezdjünk azokkal a nemzetközi párhuzamokkal, ahol végeredményben ugyancsak egy 19. század végi, 20. század elejei múzeumi koncepció alapján létrehozott gyűjtemény meglévő tárgyainak helyet keresnek egy 'grand' képzőművészeti gyűjteményben? Eklatáns példa a *New York-i Metropolitan Museum American Wing*-jében kiállított 18. századi pennsylvaniai német telepések paraszti kerámiái, amelyek azt a közép-európai fazekaskultúrát jelenítik meg, amely a magyar fazekasságnak is minősége. Ezek a kerámiák és a 18–19. századi Amerika vidéki életének mindennapi használati eszközei természetes módon férnek meg Louis Comfort Tiffany monumentális mozaikablakai, vagy Frank Lloyd Wright bútorai mellett. (Hosszú kitérő lenne a nemzetközi terminológiai „inkompetenciák” „összeférhetlenségek” bemutatása. Itt csak arra utalunk, hogy a 'folk art' fogalma az USA-ban mennyire különbözik a mi Kelet-közép-európai terminológiánktól.) De említhetnénk ugyancsak a *Metropolitan Museum Arts of Africa, Oceania, and the Americas* szárnyát, ahol az antropológiai gyűjtések által a múzeumba került Európán kívüli népek anyagát egy grandiózus csarnokban állítják ki, hasonlóan és pendantjaként az ókori egyiptomi csarnoknak. Megint csak más kérdés hogy a premodern, vagy pre-kolumbián birodalmak uralkodói reprezentációját szolgáló tárgyak egy európai nézőpontból vajon magas művészetnek számítanak-e, s mit kezdjünk ezeknek a korai társadalmaknak a homogénebb, „köznépi” tárgyi anyagával, amely stílusegységet mutat a reprezentatív tárgyszférával? A 'műtárgy' egyben 'műalkotás-e' kérdés fejtegetését hosszan folytathatnánk, ha történeti kalandozásaink során megpróbálnánk meghatározni, mondjuk a hellenisztikus időszak tanagráinak státuszát, vagy például egy japán Edo-kori, de alapvetően nyugati exportra készült aritai porcelánedény státuszát a Victoria and Albert Museum gyűjteményében.⁴¹

⁴¹ Hauser Arnold (1978) *A művészettörténet filozófiája* című nagy művészettfilozófiai, művészeti-méleti munkájában (V. fejezet: *A művészettörténet műveltségi rétegek szerint: Népművészet és népszerű művészet* 231–301. old.) számos példáját elemzi, definiálja ennek az átmenetiségnek, határterületnek a magas művészet, a közösségi, paraszti, vidéki, provinciális, népi, ipari, népszerű művészet helyének keresésével (Alois Riegl „Kunstwollen” fogalmától, a kései antikvitás iránti érdeklődésétől és Heinrich Wölfflin stílustörténeti módszerétől, pszichologizáló esztétikai megközelítésétől is áthatva, illetve arra reflektálva). Példái között az átmenetiségre a hellénizmus, a

Ez a művészetelméleti dilemma nem újkeletű, régóta foglalkoztatta az alkotókat és művészeti írókat a tárgyi népművészet felfedezésének lelkesebb korszakaiban; az 1851-es londoni kiállítással nyíló ipari és világkiállítások (Bécs, Párizs, stb.) idején, ahol a néprajzi és etnológiai tárgyak a kor egzotikum igényét elégítették ki; a historizmusából kinövő ornamentikatervezés tudományának megszületése táján⁴²; a 19–20. század fordulójának esztétikai és *arts-and crafts* mozgalmi, a preraffaeliták; a szecesszió,⁴³ a *Wiener werkstätte*, majd az *art deco* időszak népművészet értelmezései óta.

későrómai provinciák vagy a népvándorláskor művészete, mint „hibrid képződmény” (259–260.) szerepelnek sok más egyéb mellett. Még ha a parasztművészet, népművészet definíciójával polemizálunk is – főleg a Fél Edit, Hofer Tamás, Csilléry Klára, Kresz Mária társadalomtörténeti elmélyültségű tárgyértelmezése és muzeológiai koncepciója tükrében –, Hauser kultúrtörténeti áttekintő képessége lenyűgöző.

⁴² A 19. század második felében megerősödő elméleti alapokra helyezett ornamentika rendszertanának tudásanyaga (Owen Jones: *The Grammar of Ornaments*. 1856. könyve óta), az analitikus formaképzés, és síkornamentika tervezés mérföldkövévé vált a művészetoktatásnak (Katona 2005:12.; 2013a, 2013b). A mintarajz tanodái, „étképményes rajz” részét képezte a századforduló középfokú rajzoktatásának és a felsőfokú művészképzésben megjelenő tervezéseméletnek (Sinkó 2002). Az ornamentika történeti-néprajzi anyagának értelmezése, centrális kérdése volt mind a historizmus és eklektika akadémikus alkotóinak, mind az azon túllépni akaró és a nemzeti stílus megalkotásához az ősi forrást kereső Huszka, Lechner, Zsolnay féle törekvések követőinek.

⁴³ A gödöllőiek komplex népművészet felfogására jellemző, hogy nemcsak részt vettek a néprajzi gyűjtőmunkában, s feldolgozták a megismert díszítő motívumokat az alkotásaikon, hanem a népművészeti tárgyak jelen voltak mindennapi környezetükben, és a paraszti világ élménye áthatotta életszemléletüket, szociális és nevelési elveiket (Öriné 2006: 71). (A gödöllőiekről bővebben lásd például Gellér–Keserű 1987.; Gellér–G. Merva–Öriné 2003). A korabeli oktatást irányító minisztériumi tisztviselőket is foglalkoztatta a rajztanításnak és az iparoktatásnak a népművészet által történő megreformálása (Kriesch 1906: 164–165.; Molnár 1907: 289–307. Bővebben lásd Németh R. 2010). (A népművészet szerepéről a művészetoktatás reformjában lásd még Németh A. 2002.; Köves 2003.) Ez az univerzalizás jellemezte az 1910-es években a Thoroczkai Wigand Ede, Kós Károly, Medgyaszay István, Haász Gyula, Málnai Béla, Lajta Béla, Kozma Lajos nevével fémjelvezhető, már pre-modernnek nevezhető építész, belsőépítész generáció munkásságát. Az öncélú dekorativitás helyett az anyagszerűség, funkcionalitás és letisztultabb geometrikus formavilág jellemző rájuk. A magyar szecesszió és a gödöllőiek csúcskorszaka és az 1910-es évek művészgenerációja nemcsak a népművészeti iránti érzékenységekben volt példaadó, hanem az ösművészeti produktumban való gondolkodásban is. A századelő osztrák-magyar-német művészetoktatásában érvényesülő szemlélet a ‘Gesamtkunstwerk’ iránti igényt erősítette legjobb alkotóiban, akik nem fogadták el a műfajok hierarchiáját, több műfajban otthonosan mozogtak, figyelmük kiterjedt a legapróbb részletekre, s polihisztori tudással és a kézműves technikák ismeretében, egy alkotó elme gondolatosságának egységében, a teljes külső és belső épített és tárgyi környezet harmonikus egészében gondolkodtak. Az I. világháború előtti monarchiában tanuló, módszeres képző-, és iparművészeti képzettségben részesülő művész egyaránt megkapta a paraszti népművészet ismeretét, a kézműipar iránti elkötelezettséget és a Wiener Werkstätte tárgyalakításának művészi elveit. (Fülemile 2016.)

FOGALMI KÉRDŐJELEK: A 'NÉPI IPARMŰVÉSZET' ÉS EGYÉB A KÉZMŰVES TEVÉKENYSÉGET JELÖLŐ KIFEJEZÉSEK

A népművészet, díszítőművészet, kézműipar, háziipar műfaji elhelyezése körüli bizonytalanság és vita hasonló ahhoz, amit a 19. század végétől és a 20. században az iparművészet, design, ipari design fogalmi tisztázását, elhelyezését a magas művészetek hierarchiájában kísért. ⁴⁴

Külön fogalmi tisztázást igényelne a 'népi iparművészet' fogalma. ⁴⁵ Az elnevezés egy sajátos korszülemény, de kifejezte a tárgyakkal azt az átmeneti státuszát is, amely a tradicionális néprajzi kontextusból kilépő – de még nem 'sui generis' alkotás igényével készülő – funkcionális tárgyak iparművészethez közelítő karakterére utalt. Az egyetemi iskolázottság hiányzott a tárgyak mögül, ⁴⁶ de a tradicionális tudást részben otthonról hozó, részben tanfolyami keretekben elsajátító szövetkezeti dolgozók számára profi tervezői és szakemberi gárda adta meg a szükséges háttértudást. Az államilag létrehozott, részben ideologikus, aktuálpolitizált szocialista háziipari mozgalom munkásságát később sokat kárhoztatták, mégis a fogalmat megalkotó Kresz Máriáról ⁴⁷ és az akkori Néprajzi Múzeumban dolgozó és népművészettel foglalkozó kurátorok ⁴⁸ legjobbjairól elmondható, hogy hihetetlenül elmélyült tudással, terepismerettel és kifinomult muzeológiai koncepcióval rendelkeztek. ⁴⁹

A „Népi Iparművész” címre napjainkban 44 foglalkozási ág művelője pályázhat ⁵⁰, akinek a tevékenysége elsősorban a Kárpát-medencei kézműves hagyományokon ala-

⁴⁴ A kérdéskör kiterjedt irodalmát idézni itt utalásszinten sincs lehetőség.

⁴⁵ A kifejezést Kresz Mária, néprajzkutató 1952-ben, egy konferencián vezette be (Kresz 1952). A Magyar Néprajzi Társaság és a Népművészeti Intézet Győrben megtartott tanácskozása új korszakot nyitott az „elő népművészet” alakulásában: előterjesztést intéztek a kormányhoz, hogy létesítsenek olyan szervezeteket, amelyek képesek az alkotó népművészek támogatására. Politikai döntés következtében 1953-ban megalakult a Háziipari és Népi Iparművészeti Szövetkezetek Országos Szövetsége (HISZÖV) és a Népi Iparművészeti Tanács (NIT). A népművészeti, népi iparművészeti tevékenység intézményi háttéréről lásd Benedek 2013. 36-47.

⁴⁶ Az elavult elitista tudománytörténeti hierarchiából származó szemlélet sajnos a mai helyzetet is jellemzi: a kézműves ágazatok oktatásában mind a mai napig hiányzik a felsőoktatási szint, miközben a néptánc és népzene oktatásában már működnek az egyetemi katedrák. Miközben a középfokú iparoktatás a rendszerváltozás óta összeomlott, s az iparművészeti és restaurátor egyetemi szakokon az alapos gyakorlati technikai felkészítés és a paraszti és etnikus művészet történetének korszerű és kreatív oktatása komoly hiányosságokat szenved.

⁴⁷ Kresz Mária 1980-ben így nézett vissza az eltelt időre: „Az évek során megfigyelhettük, hogy egyre több jó születik: olyan tárgyak, amelyeknek formája jó, díszítése harmonikus, múzeumi tárgyakon iskolázott szemünk is megpihenhet, némelyik semmivel sem marad alatta a régi népművészet remekműveinek: szép, tökéletes, művészi. ...Úgy érzem, hogy reményeim valóra váltak: volt értelme a hitnek, a 25 évvel ezelőtt tett hitvallásnak, hogy érdemes felvirágoztatni a régi kertet...” (Kresz 1980).

⁴⁸ G. Szabó 2013. 24.

⁴⁹ Az a néprajzi tárgyértelmezési elméleti keret, amit a Fél-Hofer-K. Csilléry (1969) által írt *Magyar népművészet* kötet jelentett, Kresz Mária munkássága, valamint a Fél-Hofer szerzőpáros – nagy nemzetközi sikert elért és itthon agyonhallgatott – Átány monográfiái a parasztság komplex tárgyi világának társadalomtörténeti kontextusban való feltárására irányuló kutatásukkal jelentik a mai napig is a magyar néprajz egyik csúcsteljesítményét.

⁵⁰ Benedek 2013. 33.

pul és a mai kor követelményeinek megfelelő, esztétikailag igényes használati és dísz-tárgyakat készít.⁵¹ A népi iparművészettel kapcsolatos állami feladatokkal a koncepció megszületése óta több állami intézmény foglalkozott, majd 2004-től a zsűrizéssel, pályázatattal, képzéssel kapcsolatos országos feladatrendszert a *Hagyományok Háza Magyar Népi Iparművészeti Osztálya* vette át. Egyik legfontosabb feladatuk a tárgyalkotók szakmai segítése és az országos hatáskörű műbírálás rendjének biztosítása, a védjeggyel ellátás, amelyben jelentős eredményeket értek el.⁵² Folyamatos a dialógus az alkotók és a szakemberek között.⁵³

G. Szabó Zoltán 2010-ben a MANÉTA és az MTA Néprajzi Kutatóintézete által szervezett, a kortárs népművészeti mozgalom jelenségét tárgyaló tanácskozás kapcsán a következőképpen definiálta a fogalmat: „Ezt a kulturális folyamatot a magyar népművészet szerves, tudatos folytatásának kell tekintenünk, ami az elmúlt 50–60 évben folyamatosan változott, átalakult. Ezt a változást, megújulást az alkotói indíttatás, a társadalmi környezet, a társadalmi igény és a műbírálás (kialakított bírálati rendszer) folyamatosan alakítja, az adott kor követelményeinek megfelelően változtatja.”⁵⁴

Szabó Zoltán, több más kollégájával együtt, szívesen használja a szóösszetétel előtt a kortárs jelzőt és gyakran a „kortárs népművészet” és „kortárs népi kézművesmozgalom” kifejezést preferálja. A Néprajzi Múzeumban háromévente rendszeresen megrendezésre kerülő *Élő népművészet* című kiállítás kapcsán (melynek kurátora Beszprémy Katalin) ez utóbbi szóösszetétel is gyakran elhangzik. A NESZ 2015-ben (Fülemile Ágnes kurátorságával) a Várkert Bazárban rendezett reprezentatív kiállításának címe *Örökség és újítás – Kortárs magyar kézműves remek*ek volt, tehát a ’nép’ előtagot egy tudatos kurátori döntéssel ki is hagyták a szóösszetételből és a „kortárs” és „kézművesség” kifejezésekre fókuszáltak. A NESZ által gyakran használt „hagyományos mesterségek” kifejezés is szabatos megfogalmazás.

(A terminológiai tisztázás során itt most sürgősnek tartjuk a régibb keletű „kézműipar és háziipar” kifejezések használata és a mögöttük lévő tevékenység gazdag történetébe, mint előzménybe betekintést adni.)

Kérdés az is, hogy az iparművészeti jellegű dísz- és használati tárgy-alkotás megjelölésére szolgáló egyéb rokon kifejezések (design, formatervezés, applied arts, decorative arts, arts and crafts, folk crafts, handicrafts) mennyiben alkalmazhatóak a terület számára. Felmerül, hogy lehetséges-e egy „fiatalosabban”, „trendibben” hangzó újabb keletű és idegen eredetű szóval mondjuk az ’ethnic design’, vagy méginkább a ’folk-design’ kifejezést elfogadni. Az angol-francia ’ethnique-ethnic’ szó a komplex kelet-közép-európai multiethnikus térségben a nyugatiakétól eltérő konnotációkat idéz,

⁵¹ A népi iparművészeti tárgyak minősítésének feltételei: a tárgy tartalma – néprajzi hagyománya és esztétikai értékei –, egykori és jelenlegi funkciója, valamint az alkalmazott technika és a kivitelezés magas minősége.

⁵² A minősített alkotások piacra segítése sajnos számos más tényezőtől akadályoztatott komplex problémakör.

⁵³ Ez az irányító szerep, a trendek fölötti kontroll – a kritikák és ajánlások révén –, a mozgalmon belüli vadhajítások „visszanyírbálása”, a követendő irányok megadása, fontos eredmény, ugyanakkor nagy felelősség is.

⁵⁴ Idézet helye: G. Szabó 2011: 89. A népi iparművészetről bővebben lásd G. Szabó 2013.

ezért nem szerencsés a használata. (Például az angolszász terminológiában a népviseletre alkalmazott ‘ethnic dress’ kifejezés sem honosítható meg a magyar szaknyelvben.) A revival alkotásfolyamat jelölésére a kortárs ‘folk-design’ kifejezés, mégha elégtelen is a teljes jelenségkör lefedésére, logikáját tekintve nem is lenne olyan újkeletű, gondoljunk arra, hogy a magyar szakmai és köznyelv által is használt bevett folklór kifejezést „népi tudás” jelentésben William Thoms 1846-ban vezette be.

Kell-e nekünk tehát a *folk-design* kifejezés, vagy maradjunk a jól bevált és magyar *élő népművészet*, *kortárs népi kézművesség*, *népi iparművészet*, vagy *hagyományos mesterségek* kifejezések mellett, vagy mondjuk egyszerűen *kortárs revival kézművességnek*, ami egy sokkal tágabb jelentésmező és magában foglalja az alkotói értelmezés mindazon kategóriáit, amelyet a kiállítás kapcsán már felvetettünk. (Ezt a dilemmát valószínűleg nem mi itt és most, hanem a szakmai terminológia és a köznyelv fejlődése fogja eldönteni.)

SZAKMAI MEGFONTOLÁSOK (GONDOLATÉBRESZTÉS, ÍZLÉSFORMÁLÁS)

Tehát a kiállításra szánt tárgyak státuszának átmenetisége, duális karaktere (műalkotás/műtárgy, használati tárgy/piaci termék) az értelmező szándéka szerint, a bemutatás kontextusának függvényében mutathatja meg egyik, vagy másik arcát. Ez egy olyan, lényegében művészetelméleti kérdés, amelyben mi kurátorok nem voltunk, nem lehetünk teljesen elfogulatlanok. Mert a revival mozgalomban való személyes saját történetünk, aktív érintettségünk révén, saját érzelmi ráhangolódásunk által, valóban értéként tekintettünk a kiállítás tárgyára. Határozott szándékunk és meggyőződésünk volt, hogy ennek a tárgyi világnak a kétségbe nem vonható esztétikai kvalitása le tudja nyugtázni a látogatót, sőt úgy gondoltuk, hogy a reveláció erejével hathat, ha a kiállítás, mint kommunikációs műfaj, eszközeivel megfelelően tudunk bánni.

A fent részletezett – egyébként a kurátoroktól sem távol álló – esztétizáló irány ellenére, igyekeztünk a koncepciót úgy hozzáigazítani az elvárásokhoz (és praktikus szempontból egyszerűsíteni), hogy az értelmezési tartományok sokoldalúságából lehetőleg minél kevesebbet veszítsen a kiállítás. Legyenek olyan gondolati, csatlakozási pontok (‘junction’-ok) amelyek vonzanak, összekötnék, közvetítenek, átjárást biztosítanak a hatalmas, heterogén, könnyen atomjaira hulló tárgyrengetegben. Tehát nem egy egyszerűen szép tárgyakat és kiváló alkotókat seregszemleszerűen felsorakoztató tárlatot szeretünk volna. Meg akartuk mutatni egyrészt a mai tárgyalakotás folyamata mögött álló iható források, inspirációk, alkotói szándékok és értelmezések sokrétűségét; a mesterek tudásának, a munkafolyamatok technikai hátterének gyökereit, a tudásátadás folyamatát. Az alkotó személye és az alkotás folyamata mellett magának a tárgynak a funkcióira és szimbolikus jelentéseire, valamint a szociológiai tényezőkre a befogadókra, használókra, (mint különböző ízléspreferenciákkal rendelkező egyének és összességüknek, a társadalmi kollektívumnak a tágabb közege) is igyekeztünk ráterelni a figyelmet.⁵⁵

⁵⁵ György Péter esztéta, a kiállítás megnyitása után egy héttel az *Élet és Irodalomban* megjelent

Érzékeltetni akartuk, hogy a kortárs revival kézműves tárgyalkotás tárgyalkotás nem közelíthető meg egyszerűsítő, egyjelentéses, sztereotipizáló felfogással, hanem azt szeretnénk volna elérni, hogy ennek a tárgyi komplexumnak a létjogosultságán az is elgondolkodjon, aki nem a revival-mozgalom berkeiből jöve, pozitív elfogultsággal közelít, hanem vagy az utcáról téved be mindenféle előismeret nélkül, vagy kételkedő távolságtartás, netán elutasítás jellemzi a hozzáállását. Tehát végsősoron provokálni és elgondolkodtatni is akartunk. Mindamellet a tárgyak sajátos és erőteljes esztétikumának a megmutatása a mi szándékunkkal is egyezett (ily módon találkoztak a megrendelők és a kurátorok elképzelései.)

Egy esztétikai szempontokat is érvényesítő kiállítás munkálatainak vannak nemcsak objektív, hanem szubjektív elemei is. A kiállítás céljának tematizálásán, a koncepcionális preferenciákon, az értelmezési keretek felállításán túl, egy kurátornak a saját kvalitásérzéke, ízlése, is rányomhatja a bélyegét a tárgyválogatásra és elrendezésre, és ez egy lényegében egy tudatosan vállalt szakmai kompetencia kell, hogy legyen. A tárgyak válogatásánál az „autentikusság” kérdése nem csak az alapján ítéltető meg, hogy vajon van-e kimutatható kapcsolódás az egykori paraszti tárgykultúrához és az milyen mértékű. Egy ennél tágabb, másfajta (esztétikai) „hitelesség”-értelmezéssel szükséges dolgozni, amely átjátszik a „minőség” fogalmi körébe. Tehát ez nemcsak azt jelenti, hogy van-e technikai igényességre törekvés, hiteles szakmai tudás, ami adott esetben nem csak a paraszti háziiparnak, hanem más professzionális céhes kézműiparnak, kismesterségnek a technológiai tudását is jelentheti. (A tradíció, amelyhez visszanyúl az alkotó, lehet kézműiparteknikai, de megidézhetheti történeti korok tárgykultúráját, vagy néprajzi tájak népművészetét is, amellet, hogy a továbblépés egyértelmű.) A technikai megvalósítás képességén túl is rendelkezik-e az alkotó a művészi tervezéshez szükséges anyag-, forma-, szín- és arányérzéssel, tud-e olyan sikerült kompozíciót tervezni, ahol a fentiekén túl a regionális mintakincs és a konkrét motívumok megválasztása, az ornamentika mérete és összefűzése, a felületkitöltés mértéke és a kivitelezés technikája harmonikus összhangban vannak? Vannak-e kreatív ötletei, felvetései, újításai, amelyek még nem feszítik szét a kereteket, nem uralják el az alkotást és ugyanakkor a mai használó számára is vonzóvá teszik a tárgyat? A „hitelesség” egy arra érdemes bevalogatott alkotónál egy teljes művészi habitust is jelenthet, azt, hogy „ízlésesen”, „kvalitatosan”, izgalmasan, eredeti, kreatív módon, alázattal és őszintén alkot.

kritikájának sorai – melyekben a kiállítás kapcsán az „átjárás”, „minták”, „határátlépések”, „hatástörténetek”, „értelmezési rétegek” kifejezéseket használja – megerősítettek abban, hogy a kiállítás a fenti célt elérni látszott. Többek között ezeket írja: „...a század eleji tradíción messze túllépő kiállítás”, amely „nem 'a' népművészettel magával, a határozott névelővel védett, óvott, azaz fetisizált hagyománnyal, hanem annak kortárs gyakorlatával foglalkozik, szálazza szét egyes értelmezési tartományait, hetvenes évektől meginduló újjászületésének történetét”; a „hatalmas kiállítás” „elfogulatlan és távolságtartó”; a „lenyűgöző tárgykultúrákat teljes gazdagságukban bemutató kiállítás számos értelmezési” réteget kínál; „világossá teszi, hogy a népművészet a kortárs társadalom, illetve a fogyasztási szokásokat alakító piac tárgykultúrájának része, s ez így a legjobb. Ha híres néprajzi tájak továbbéléséről, ha az archaikus életformák újrafelfedezéséről, ha tárgyrekonstrukciókról, szakrális terekről vagy az öltözködés és identitás viszonyáról van szó, újra és újra szembetaláljuk magunkat a hagyományok újraírásának, értelmezésének, azaz alkotó használatának élményével.” (György 2018.)

A szervezők szigorú minőségi elvek mentén válogattak: a hiteles tudás mellett szempont volt az is, hogy a piaci hatásoknak túlzottan alárendelt „vásári” tárgyakat, vagy a blöff szintű üres „poénkodást” is kiszűrjék, ugyanakkor az öncélú, mértékevesztett dekorativitásról és a technikai bravúrok hajszolásáról árulkodó tárgyakat is kerülendőnek tartották.

A TERMEK TEMATIKÁJA, ELRENDEZÉSE

A kiállítás a Műcsarnoknak majdnem teljes terjedelmét (egy kamarakiállításokra használt terme kivételével), 2500 négyzetméteren 12 termét megtöltötte. Az épület elrendezése egy háromhajós (bazilikális), kereszthajós, félköríves apszisú templom alaprajzának felel meg. A főhajóba a nagyobb térigényű, hangsúlyosabb témák kerültek. A termék tematikáját úgy gondoltuk át, hogy az egyes témák gondolati mezője ne csak a főtengely hosszanti irányába építkezzen, hanem az asszociációs mezőknek keresztirányú kapcsolódása is legyen. Így a látogatók haladási irányát nem korlátoztuk, nem szabtuk meg, a vertikális tengelyirányú olvasat mellett a tematika egyben a keresztirányú horizontális átjárásnak is lehetőséget adott, az érintkező téma blokkok által.⁵⁶

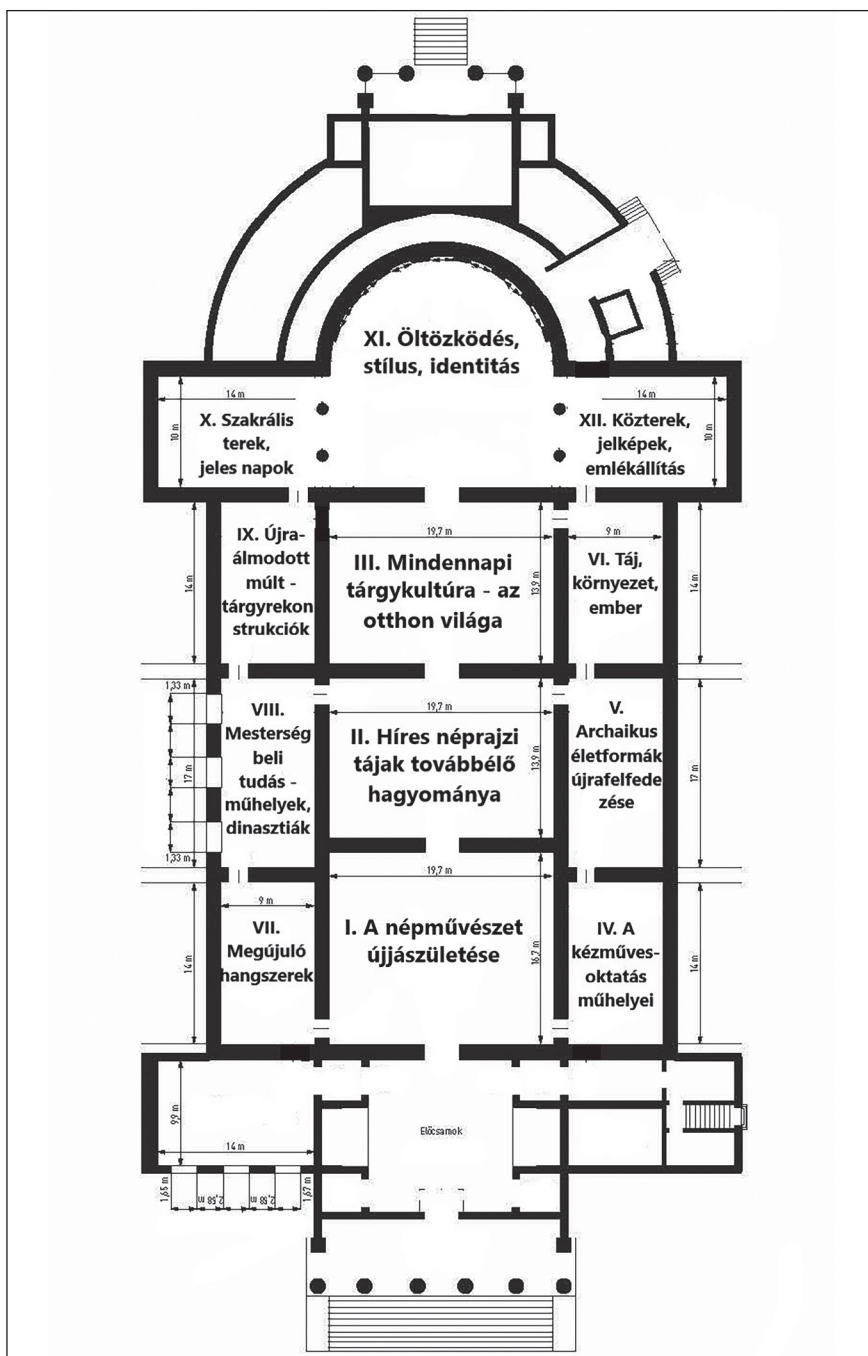
A feliratok az egész kiállításon kétnyelvűek voltak, magyarul és angolul jelentek meg.⁵⁷ A termék címeit a belépők számára azonnal látható helyen, magasan a mennyezet alatt, horizontálisan helyeztük el. A kiállítás feliratozása az információ terjedelmét tekintve visszafogott maradt. Minden terem kapott, egy, a terem tematikáját tömören indokló, értelmező feliratot, amelynek a hossza (kb. 350 szó, 2500 leütés) a befogadhatóság határán belül volt. Ezen kívül a kiállítás főbejáratánál elhelyeztünk egy, a koncepció egészét felvázoló magyarázatot. A tárgycédulák minimális információt adtak (mester neve, működésének helye, a tárgy megnevezése, táji affiliációja, ahol releváns volt).⁵⁸ Egyéb néprajzi, szakmai jellegű magyarázatok egy-két bekezdéses terjedelemben, csak néhány teremben jelentek meg, ahol a tárgycsoport értelmezése elengedhetetlen volt a terem tematikájának erősítéséhez.

Az I. terem *A népművészet újjászületése* (teremfelelősök: Bárány Mara, Beszprémy Kata, Fülemile Ágnes, G. Szabó Zoltán) címet kapta. Ez a fogadóterem, egyben az egész kiállítás gondolatiságának a magja, kiindulópontja volt. Az 1970-es, 80-as évek ifjúsági, népművészeti revival mozgalmának kezdeti korszakát idézte fel, ahonnan

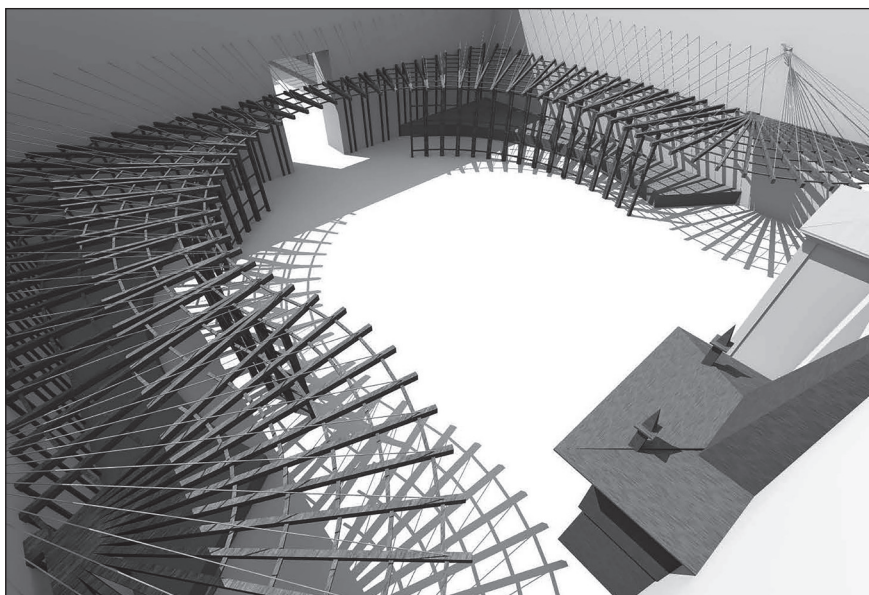
⁵⁶ Egyetlen esetben zártuk le a közlekedést két egymás melletti terem között (IX. és III. között), ahol a gondolati átjárás nem volt logikus.

⁵⁷ Teremfeliratok: Fülemile Ágnes (bejáratí főszöveg, I., II., III., V., VI., VIII., IX., X., XI., XII.), Cseh Fruzsina (I., V., IX., VIII.), Beszprémy Katalin (honlap, sajtóközlemény, IV.), Eplényi Anna (VI.), Szabó Zoltán (VII., XII.)

⁵⁸ Bár minden egyes tárgy esetében komoly kultúrtörténeti és néprajzi magyarázattal világíthattunk volna rá a megjelenített tárgytípus, díszítőtechnika, táji stílus, motívumkincs részleteire; az alkotó számára forrásként használt, újragondolt történeti, és/vagy népi hagyomány háttérére; arra, hogy milyen megfontolások mentén került be a tárgy a kiállításba, s hogyan kapcsolódik a körülötte elrendezett tárgyi környezethez, de ezt mégsem, vagy nagyon ritkán tettük meg. Hagyni szerettük volna, hogy a látogató használhassa saját minőségigényének viszonyrendszerét és elmerülhessen az alkotások irányítatlan, önálló felfedezésében.

2. ábra. A kiállítás alaprajza a teremcímekkel

3. ábra. Jakab Csaba belsőépítészeti vázlatterve az I. teremhez⁵⁹

elindult, kiágazott eszmeiségében, gyakorlataiban, hagyományértelmezésében, a jelenlegi – a kiállításon bemutatott – kézműves mozgalom tevékenysége. A mozgalom érdeme volt, hogy az alkotás folyamatába bekapcsolódó egyén megerősödhetett az intenzív emberi kapcsolatok, a közösségi együttlétek által, a hagyományos tudások nem kanonizált, kreatív szabadságot engedő folyamataiban. A négyszögű terem belsőépítészeti installációja a szellős, filagóriára emlékeztető, létramotívumos szerkezettel, a nyári alkotótáborok, műhelyek, táncházak hangulatát idézte (1–2. kép). A terem bal felében a táncházmozgalomra, a jobb felében a kézműves alkotótáborokra, a Nomád Nemzedék művészgenerációjának első évtizedére koncentráltunk.

A tér elrendezése segítette a tartalom kibontását. A négyszögű terem installációja körformát képezett. A kör mint szimbolikus, mágikus forma, fontos üzenetet fejez ki. A körtánc gondolatiságát, az ősi rituális, közösségi táncformát idézi, amelybe mindenkit befogadnak, mindenki szabadon bekapcsolódhat, s ezzel a tánc, a zenei és a kézműves mozgalom közösségi jellegére, egységére, közös gyökereire, látásmódjára, a tudásátadás közvetlenségére utalt. Ez a körforma, a főtengely mentén haladva visszaköszönt a kiállítás legimpozánsabb terében, a szentélyszerű apszisban, ahol nemcsak az alaprajz, hanem a belsőépítész is ráerősített a félkörforma hatására. A kör közepéről keresztülnézve a termeken, az apszis falán a kiállítás logója látszott, a szárnyas, madárformájú alkotó kéz, melyből virág nyílik, feléje V alakban megnyíló, fehér, egész alakos női ruhák sora (40–41. kép).

⁵⁹ A 2017. decemberi vázlatterv egyik modellterve. Jakab Csaba munkatársai: Gábor Erika, Bacsó László, Tompa Tünde.

Az I. terem közepén szabadon hagyott tér magja lényegében egy kerek táncter volt, amely a rendezvények, koncertszerű bemutatók, táncelőadások rendezésére is lehetőséget adott. (A Műcsarnok kérése volt, hogy a rendezvények termét ide tervezzük, mert ennek a teremnek az akusztikája a legjobb.) A bejárati akusztikai tornyokat az építész felöltöztette, és erdélyi templomtornyok sziluettjét formálta meg körülöttük. Ez a motívum utal az Erdély-járó fiatalság élményére, a magyar kisebbségi és nemzetiségi kultúrák felfedezésére.

A körkaréjos elrendezésű installáció vázszerkezete egyben hordozófelület is volt. A létrafokok belső felületére, a kör középpontja felé nézve, a jelen pillanatai jelentek meg színes fotókon, amelyek a mai táncházak, klubok, örömmzenélések, hazai- és nemzetközi utcai flashmobok, fesztiválok, műhelyek, alkotótáborok hangulatát villantották fel.

A karéjos körszelet külső oldalával és a terem falaival behatárolt “folyosó” vagy külső burok, az a tér, ahol a mozgalom 1970-es, 80-as évekbeli előzményei, a múlt, a gyökerek, a forrás jelent meg fekete-fehér archív fotókon és korabeli tárgyakon. Ebben a teremben az audiovizuális technikának nagy szerep jutott. Tari János a kis monitorokon futó, a korszak jelentős alakjait idéző portréfilmekből (például Timár Sándor portréfilm) készült válogatás mellett összeállított egy-egy nagy falfelületen mozgó, mozaikképekben megjelenő filmmontázst is, a korszak gyűjtőútjait, az adatközlők szereplését, a táncházak, alkotó táborok hőskorát megidézve. A táborok között a Téka zenekar táncháza volt az egyik legjelentősebb, a táncházi táborok első példája, ahol a kézművesség is fontos szerepet kapott (Beszprémy Katalin volt annak idején a tábor háziasszonya) és amelynek nagykállói tábor épületeit Ekler Dezső tervezte az organikus építészet szellemében.⁶⁰ Arday Ildikó szőnyegek közül az egyik annak a szőnyegnek a mása volt, amelyik annak idején a Kassák klubban, a legendás Sebő együttes táncházában, a zenekar mögött díszítette a falat, később a klub bezárta után pedig Halmos Béla dolgozószobájában lógott. A magántulajdonban lévő táncházi öltözetösszeállítások, a '80-as években valóságosan viselt, jellegzetesen hibrid folkvárosi öltözetek voltak, mellettük a Kallós alapítvány küldte mezősi ruha, amelyet a 80-as években Kallós Zoltán kezdeményezésére kezdtek mezősi asszonyok újravarni, s amelyet többek között például Sebestyén Márta is gyakran viselt. A kézműves oldalon a Nomád nemzedék és Csókos Varga Györgyiék Etyeki Műhelyének ikonikus alkotóitól került be egy-egy munka a kiállítótérbe.⁶¹ A tornyok bábjai és Boka Gábor vásári utcaszínházának felvételei is a korszak közösségi hangulatát idézték.

Az első terem installációja legyezőszerűen fordult át a mellette levő szomszédos termekbe. A baloldalon a táncház oldaláról a zene termébe – VII. *Megújuló hangszerek* (teremfelelősök: G. Szabó Zoltán, Szerényi Béla) –, jobboldalon a Nomád Nemzedék tárgyai közül IV. *A kézműves oktatás műhelyei* (teremfelelősök: Beszprémy Katalin, Galánfiné Schmidt Teréz, Vetró Mihály) terembe léphettünk be. A motívum áthúzása,

⁶⁰ https://ekler-architect.hu/munkak/tanccsur_nagykallo/ (2019. nov. 5.)

⁶¹ A nemzedék képviselői közül a kiállításon szerepelt: Bárány Mara, Beszprémy Katalin, Csákvári Nagy Lajos, Dugár János, Galánfi András, Kozák József, Landgráf Katalin, Lakatos Lilla, Molnár Imre, Nagy Mari, Nagy Kristóf, Lukovszky Ilona, Kun Éva, Szatyor Győző, Székely Éva, Szittner Andrea, Takáts Zoltán, Vidák István.

az „átvezetés” nem véletlenül történt, azt hangsúlyozta, hogy a megidézett tevékenység, a „tudásátadás” és személyiségfejlesztő kreativitás „átszivárog” a hozzájuk kapcsoló interaktív terekbe. Ahol egyrészt olyan interaktív eszközök jelentek meg, amelyeket a látogatók útmutatás nélkül, önállóan használhattak. Másrészt hétvégeken, ünnepi alkalmakkor irányított speciális foglalkozásokat is szerveztek ezekbe a termekbe. Tehát a főtengelyre merőleges első keresztengely: a zene, a revival mozgalom, és a kézművesség terme a megelevenedő, hangos, kreatív, játékos közösségi aktivitás tere volt.

A jobboldali, IV. *A kézműves oktatás műhelyei* terem, a jelenlegi kézműves oktatás legfontosabb iskoláinak⁶² tanáraitól és legtehetségesebb tanítványaitól mutatott be jellegzetes, a műhelyek tevékenységét leginkább jellemző munkákat (18. kép). Itt az anyag és a technika felfedezésére, a tudásátadás folyamataira, a kézműves tevékenység és a játék fejlesztő szerepére terelődött a figyelem. Volt itt felvetett rongyszőnyeg-szövőszék, amelybe bárki beülhetett szőni. Játsszani lehetett a dunántúli pandúros táblajáték⁶³ asztalméretű változatán, és más képességfejlesztő, a díszítőművészet motívumait használó vizuális játékokkal⁶⁴.

A baloldali VII. *Megújuló hangszerek* elnevezésű terem fő gondolata az volt, hogy bemutassa, milyen jelentős megújuláson ment keresztül a hangszerkészítés a táncházmozgalom indulása óta. A magas színvonalú fejlesztés a magyar népzenei mozgalom sikerének a háttérét adja. A legkiválóbb mai hangszerkészítő mesterektől fűvös és húros népi hangszerek (citera, koboz, tambura,⁶⁵ tekerő, ütőgardon,⁶⁶ furulya, duda,⁶⁷ tárogató) közül teljes típussorozatok jelentek meg (24. kép). A terembe belépve Szerényi Béla hangszerkészítő műhelyében találta magát a látogató. A gyalupad, a szerszámok és a tekerőlant készítésének fázisai magára a munkafolyamatra irányították a figyelmet (26. kép). Szerényi két interaktív hangszert készített (Kobzos Kiss Tamás ötlete nyomán⁶⁸), kifejezetten a kiállítás számára. Mindkét ötletes hangszer egy

⁶² Szerepelt Nádudvari Népi Kézműves Szakiskola (nemez, bőr, fa, szaru, szövő), a Hagyományok Háza OKJ-s tanfolyamai (nemez, szövő, kosár, gyékény-csuhé, csipke, bőr) a Dr. Kresz Mária Alapítvány (fazekasság), a békéscsabai Kézműves Szakközépiskola és Alapfokú Művészeti Iskola (hímzés, kályhaépítés). Ezek a műhelyek egyben a házigazdái voltak a hétvégi kézműves foglalkozásoknak.

⁶³ Áment Éva felújítása.

⁶⁴ Sevelle Zsuzsa fejlesztései.

⁶⁵ A délszláv hangszerek közelében egy mohácsi busó alak utalt a Szellemi Kulturális Örökség nemzeti listájára elsőként felvett szokásra. Az azóta reneszánszát érő szokás nyomán feltámadt igény fellendítette a szokástárgyak előállításához szükséges kézművességet (G. Szabó 2011: 89). A mohácsi tárgyakat, a fűvös hangszereket, tamburákat Szabó Zoltán személyes ismeretségei nyomán és saját hangszergyűjteményéből szerezte be.

⁶⁶ Kevés látogatónak tűnhetett fel, de a rendezés finom játéka volt, hogy az ütőgardonon háttérét egy gyimesi szöttes lapszoknya, katrinca adta, amit a 80-as évek közepén Gyimesben vett az egyik híres primás Halmágyi Mihály feleségétől, az ütőgardonon játszó Gizi nénitől, az akkor együttesben aktívan táncoló néprajzos gyűjtő. A teljes öltözet ingje és bernyége a tánc házi részben jelent meg, egy olyan zöld bő „paplanselyem” szoknya társaságában, amely a 80-as években kedvenc tánc házi öltözet volt. A tánc házi divatokról Juhász 2017.

⁶⁷ A revival dudakészítés megújulásáról az innováció és tradíció viszonylatában, nemzetközi kitekin-téssel lásd Szabó–Juhász 2013.

⁶⁸ Kobzos Kis Tamás, az Óbudai Zeneiskola volt igazgatója emléke előtt is tisztelgés, hogy Szerényi

hangdoboz asztal volt, négy oldalán négy faxilofonnal, illetve citerával. A faxilofonok pentaton hangsorúak voltak, ezért bárki játszott rajta, így az összhangzás harmonikus volt, s a magyar népdalok régi rétegének hangzását idézték (25. kép).⁶⁹ A terem interaktivitásához még egy digitális duda is hozzájárult.

A főtengelyre visszatérve, a revival mozgalmat idéző első teremből az út a II. *Híres néprajzi tájak továbbélő hagyománya* (teremfelelős: Fülemlile Ágnes, Tötszegi Tekla, Zeleiné Papp Bernadett) című terembe vitt. Célunk ebben a teremben az volt, hogy néhány reprezentatív magyarországi és erdélyi lokális és regionális példa felvillantásán keresztül bemutassuk egykori híres néprajzi tájaink továbbélő hagyományainak mai utóéletét. Logikus gondolati ív volt, hogy a revivalmozgalom után a hagyományos néprajzi tájak színterét, világát jelenítsük meg, amelyből a mozgalom inspirációt merített, amelynek a felfedezésére elkötelezte magát, és amellyel az élénk személyes interakciók révén, kölcsönösen meghatározó, kétirányú egymásrahatások érték a revivalmozgalmat és a felfedezett faluközösségeket egyaránt.

A paraszti kultúra széthullásának a folyamata tájanként más és más módon és ütemben zajlott le, jelentős eltérés figyelhető meg Magyarország és Erdély között. A kiállító termet két térfélre osztottuk, az egyik oldalon az erdélyi, a másik oldalon a magyarországi példákat mutattuk be. Mindkét oldalnak megvolt a maga súlypontja, egy-egy középpontba állított kiemelt példa, a tájak leghíresebbike: Kalotaszeg és Mezőkövesd. E két korán, már a 19. század végén felfedezett néprajzi csoportnak kivételes a „sikertörténete”, az irántuk megnyilvánuló külső hatás gerjesztette a hagyományörzés belső intenzív formáit és a piacra termelő háziipar hálózatának kiépülését. A terem két felébe, egymással szembenézően, egy-egy gerendákkal imitált kontúrú ház került, valóságos faragott oromzattal (3., 9–10. kép).⁷⁰

Az erdélyi példák között, a híres néprajzi tájak most is használt és a közelmúltban készített tárgyi öröksége jelent meg. A munkák olyan helyi alkotók keze alól kerültek ki, akik a tudást otthonról tanulták, többnyire a saját szűkebb és tágabb pátriájuknak dolgoznak, s tudatosan vállalják a tradíció továbbörökítését. Van közöttük fafaragó, bútorfestő, kályhás (6. kép), fazekas, szűcs, bujkakészítő, csizmadia, pártakészítő, szövő (7. kép), hímző, viseletvarró és tojásfestő. A továbbélő, alakuló hagyomány kései korszakának alkotásai nem mindig mérhetőek a paraszti művészet fénykorának csúcsteljesítményeihez. Azonban ennél fontosabb a jelentősége, hogy még működik egy helyi tudás és esztétikum, s van igény a helyi közösség öntudatát tápláló tradicionális kifejezésformák fenntartására.

Béla elődjének egykori ötletét megvalósította.

⁶⁹ A hangszernek az oktatásban betöltött lehetséges szerepét mutatja, hogy a kiállítás után az Óbudai Zeneiskola növendékei vették használatba azokat, míg az ugyancsak kiállított duda-szintetizátort már évtizedek óta eredményesen használják a népzeneoktatásban.

⁷⁰ A 6 m széles matyó és a mezőkövesdi pávás oromzatot egy mezőkövesdi fafaragó, Kiss Mátyás készítette, kifejezetten a kiállításra. Az ő kezének köszönhető az utóbbi 20–30 évben a hagyományos mezőkövesdi kapuk, házoromzatok újraállítása.

A kalotaszegi házba a főbb kistájairól, Alszegegről, Felszegegről,⁷¹ Nagykapusról és Nádas-mentéről kerültek be tárgyak. A mérai szoba és viseletek a Tötszegei családtól érkeztek (3–5. kép).⁷² A terem erdélyi oldalán a mezősegi Szék „városát” egy vetett ágyas szoboraszlet jelenítette meg felöltöztetett vőlegénnyel és menyasszonnyal, a kosarak és botok a lakodalmi menetben vonuló „nyűszőlányok” és legények kellékei voltak (8. kép). A tárgyak kivétel nélkül a csipkeszegei Serestély István mai napig viseletben járó családjától érkeztek,⁷³ és még napjainkban is használják azokat.⁷⁴ A viselet minden kiállított darabját, a szűcsmunkát, a csizmát és a szalmakalapot is beleértve, ma még elő tudják állítani a közösségben működő mesterek, specialisták és asszonyok, tehát a közösség egyelőre még minden tudás birtokában van, ami a hagyományos viselet rendszerének a működtetéséhez szükséges. Az installáció kiegészítéseként egy képernyőn 1982 és 2018 között készült néprajzi gyűjtésfotókat vetítettünk Székről és Kalotaszegről.⁷⁵

A széki szoba mellett erdélyi szűcsmunkákat állítottunk ki.⁷⁶ A magyarországi kézművesmozgalom fehér foltja a szűcsmesterség. Már alig vannak, akik megfelelő minőségben tudnának vállalkozni egy-egy darab elkészítésére, pedig a magyar és erdélyi népviseletek különösen gazdagok a szűcsmunkák táji variációiban. Szándékunk volt, hogy ezzel az összeállítással felhívjuk a figyelmet az utolsó, folytonos, élő tudású műhelyekre.

⁷¹ Egy a faragó tudását „mellékesen”, hobbiként, elkötelezett szeretettel gyakorló, a helyi közösségnek sokat dolgozó fiatal nyárszai fafaragó (Balázs János) a kiállítás számára készített egy kiskaput, amelyen a kapuiról ismert falu legszebb motívumaiból válogatott. Vagdalásos textileket egy 2017 őszi eltávozott idős nyárszai varróasszony hagyatékából, annak Ausztriában élő fiától sikerült kölcsön szerezni.

⁷² Tötszegei Tekla és férje András jóvoltából. A nagytekintélyű Tötszegei család a közösség egykori nagygazda családjai közé tartozott, András édesanyjának híresen gazdag ruhatárával Fél Edit és Hofer Tamás, jelenleg Hofer nyomán Katona Edit foglalkozik. András táncosként a helyi hagyományörzés motorja volt. Neki és feleségének személy szerint kimagasló szerepük volt abban, hogy a kalotaszegi táncrendet a magyarországi néptáncmozgalom beemelte a repertoárjába. A pártás konfirmandus öltözet a színművészetet frissen végzett és a kolozsvári Magyar Színház társulatába belépett lányuk, Tötszegei Zsuzsa saját ruhája, amelynek nem egy darabját az édesanyja varrta. Tötszegei Tekla azon kivételes kutató, aki nemcsak tudományos oldalról emelte be Mérát úttörő szemléletével a magyar viseletkutatásba (Tötszegei 2003., 2009.), hanem gyakorló módon maga is birtokában van minden tudásnak, ami a viselet előállításához szükséges.

⁷³ A hagyományörzésben ma is élenjáró egykori „első családban” a már eltávozott apai nagyapa, Serestély István híres nótafa volt, hangját felvételek is őrzik. Az 1970-es években nem egy *Megénekünk Románia* dalversenyt nyert, és feleségével együtt adatközlőként gyakran fordult meg budapesti táncházakban, így a Kassák klubban is. Házuk a Székre zárandókló magyarországi vendégek előtt mindig nyitva állt, számos vezető értelmiséggel ápoltak kapcsolatot.

⁷⁴ A falon lévő képet – a bekeretezett koszorúval és esküvői fotóval, a Serestély házaspár 1976-ban tartott esküvőjének emlékképét – a házuk tisztaszobájából kiemelve adták kölcsön a kiállításra. A festett ládikát a pár huszonéves fiatal menyé festette. A menyasszony rozmarinkoszorúját a férj nővére, Zsoldos Istvánné Zsuzsa, a kiállítás számára készítette. Ő ma a közösség egyetlen specialista, aki még el tudja készíteni a lakodalmakra a rozmarinkoszorút. (E sorok írásakor éppen Japánban mutatja be tudását.) A bemutatott szőtt és „rámán varrott” textilek mindegyikét kivétel nélkül a feleség, az 1960-as születésű Serestély Klára szőtte és hímizte. Az asszony a mai napig is be-beül a szövőszékbe, amikor ideje engedi.

⁷⁵ A válogatás Balogh Balázs és Fülemile Ágnes fotóiból készült.

⁷⁶ A mezőkeszűi és gyimesi mellény a kiállításra készültek.

A Székelyföldet reprezentáló tárgyak már revival-alkotások, vagy a piacra termelő mesterektől származtak. A viseletrekonstrukciók iránt a székely identitás mai formáinak felerősödésével komoly kereslet mutatkozik. A textilmunkák között a Magyarországra költözött bukovinai székelyek hagyománya is megjelent.

A terem másik felében a magyarországi néprajzi tájak közül a matyó Mezőkövesd mellett még kiemelt figyelmet kapott Sárköz, Kalocsa⁷⁷ és a palóc vidék (9–13. kép). Ezekben, az egykor a paraszti művészet szinte minden műfajában kiemelkedőt létrehozó régiókban, a hagyomány ereje még mind a mai napig táplálja az alkotó kedvet. Vannak helyben működő és a lokális hagyományt továbbéltető alkotók, akiknek munkája iránt nemcsak a helyi kulturális közélet fordul figyelemmel, hanem a tágabb kézművesmozgalom is nemegyszer óálta luk sajátítja el a régióra jellemző mintakincset, technikát. Kalocsa népművészeti öröksége 2009-ben, Mezőkövesd 2010-ben, Sárköz 2012-ben került fel a Szellemi Kulturális Örökség Nemzeti Jegyzékére, amely elismeri azokat a közösségeket, ahol a hagyományörzés élő gyakorlatai révén a közös kulturális tudás megismételhetően fenntartható, s amelyet a közösség saját örökségeként büszkén ismer el. Egy-egy példával képviselve Harta, Sióagárd és a barkók⁷⁸ is megjelentek.

A néprajzi tájak ünnepi szféráját, a hagyományörzés mai módozatait és hajtóerőit megjelenítő terem után a következő nagyterem, III. *Mindennapi tárgykultúra – az otthon világa* (teremfelelősök: Beszprémy Kata, Trom Kata) címmel, a jelenleg alkotó revival kézművesek munkáira koncentrált (14–17. kép). Az általuk készített tárgyak zöme olyan esztétikus használati tárgy, amely beleillik a lakókörnyezetbe a gyerekszobától, a konyhán és kamrán át, a hálósobáig és nappaliig. Jakab Csaba a tér két felében, a haladási irány hossz tengelyében, egy-egy háromszatú hosszúházat tervezett, amely kifelé-befelé nyíló meander-vonalban fülkéket kínált, mely lehetőséget adott enteriőrök berendezésére. Az egyik ház nappali-gyerekszoba-háló, a másik konyha-kamra-ebédlő funkciójú volt. A bejáratok felé a nagyhelyiségek nyíltak, míg hátul, jobban elrejtve, az oldalsó fal felé esően, a gyerekszoba, illetve a kamra került. Ezek hátfaláról, a főmozgást biztosító középső folyósóra egy-egy ablak nyílt – egy tipikus osztású, parasztházra jellemző homlokzati ablak, illetve egy rácsos szellőző ablak –, amelyen keresztül be lehetett kukucskálni a kis térbe. A házak mögött, a falak mentén, egy kreatívan variálható installációs polcrendszer jelent meg, ahol az enteriőrökön túl, további reprezentatív tárgye gyűttesek jelenhettek meg a tematikához kapcsolódóan. Beszprémy Katalin a terem berendezésére egy merész ötlettel, egy a kézműves mozgalmon kívüli szakembert, a lakberendező és a feng-shui elvei szerint alkotó Trom Katát hívta meg.⁷⁹ Arra tettek kísérletet, hogy hol játékos, hol meghökkentő, konvenciókat felülíró szabadsággal mutassák meg azokat a lehetőségeket, hogy hogyan il-

⁷⁷ Az öcsényi viseletkészítő Minorits Jánosné a saját ruhatárából adott kölcsön darabokat. Komjáthi Tamásné sárközi szőttes sorozata és Tóth Lászlóné Török Rózsa pingálása a kiállítás számára készült, ő is a családi ruhatárból hozott egy rend fehérhímzéses kalocsai öltözetet.

⁷⁸ Ez utóbbi esetében a Hagyományok Háza vezetésével és egy divattervező, Madarász Melinda részvételével érdekes és eredményes revitalizációs kísérlet folyik.

⁷⁹ A *Tér-Lélek-Tan. Otthonod titkos üzenete* című könyv írójával <http://tromkata.com/pages/terlelektan.html> készült interjú lásd <https://divany.hu/offline/2018/07/03/trom-kata-lakasmustra-galeria/> (2019. okt. 18.)

leszthetők be, a hagyományos szemlélettel és kézműves igényességgel készített egyedi tárgyak a modern élet mindennapi keretébe. Bár a végeredmény nem feltétlenül azt és úgy mutatta meg, amit egy kutatói módszeresség szemléletével végigvittünk volna, a bemutatás intuitív, provokatív frissessége hatott és gondolkodásra készítetett.

Az otthon személyes intim világát bemutató terem után – mint ahogy otthonunkból kilépünk az utcára –, a látogató kilépett a „nyilvánosság” színtereibe, az apszisban és a kereszthajóban megjelenő, egymással összefüggő három térbe. Közepén a félkörívű XI. teremben az *Öltözködés, stílus, identitás* (teremfelelős: Fülemile Ágnes, Illés Vanda, Vidák Anna) című tematika jelent meg. Az öltözködés a társadalomba kilépő egyén önreprezentálásának legfontosabb eszköze. Az, hogy valaki önmagáról milyen képet formál, az egyéniségeből, mit akar és mit mer kifelé megmutatni, a belső motivációk és külső elvárások érzékeny összjátékának eredménye, amely komplex pszichológiai, társadalomlélektani, gazdasági és társadalmi hatások erőterében zajlik. Ezért az apszisba, a kiállítás fejébe, fókuszába, a társadalomba kilépő személyiséget állítottuk, aki döntéseket hoz, válaszokat ad. S ezért bár az apszist a szakralitás szentélyének is berendezhettük volna (s voltak is ezzel kapcsolatban felmerülő ötletek) mégis tudatos kurátori döntés volt, hogy a vallási élet a kereszthajóban, mint egy oldalsó kápolnában jelenjen meg. A modern ember értékrendjében, választási preferenciáiban ugyanis az egy személyes belső döntés, hogy fontos-e neki és milyen formában, milyen helyet foglal el az életében a szakralitás. A társadalmi, 'én' kifejezése az öltözködés által, mindenkit érint. Ezért az apszis terét, a félköríves falak mentén futó lépcsős dobogókkal, mint egy amfiteátrumot rendeztük be, amely egyben egy 'agora', a társadalmi nyilvánosság színtere volt, ahova visszahoztuk az első teremben használt, a közösséget szimbolizáló rituális körtáncformát. A térhasználattal, az installáció koncentrikus köröket képző rendszerével itt is egy múlt és jelen időjáték jelent meg (40–41. kép). A falakat körben a Néprajzi Múzeum legszebb felvételeiből válogatott, életnagyságnál nagyobb, a képek kereteit betöltő, egészalakos archív fotók díszítették. A portrék monumentális hatást keltve, nagyon intenzív jelenlétét adták a velünk szembenéző, öntudattal és tartással rendelkező, 80-100 éve élt erős egyéniségeknek (43. kép). Kifejezett szándékunk volt, hogy a látogató vonzónak, közelállónak érezze magához a paraszti múlt alakjait. Ezek a képek elegyedtek párbeszédbe az idősíkok koncentrikus köreivel. A belső körben mai készítésű tradicionális népviseleteket állítottunk ki, a fal mellett futó külső kör lépcsős szintjein mai modern ruhákat, amelyeket nemezesek, textilesek, csipkekészítők, viseletvarrók, szabók, vagy professzionális divattervezők készítettek (42. kép). Az egy-egy táji stílus ihletésében készült kollekciókat a táji népviseletet megmutató archív fotó közelébe, körcikkelyébe rendeztük el. Az apszis körét félbevágó körátló falához egy belső világítású üveges vitrinrendszer került. Különböző magasságú oszlopai a modern nagyvárosi környezet toronyházainak érzetét voltak hivatva előhívni (44. kép). A kiegészítők (cipők, táskák, ékszerek, kendők, stb.) azok a tárgyak, amelyek a legkönnyebben beilleszthetők a modern öltözködésbe, és ugyanakkor jól dekódolható „kijelentésként” viselőjük egyéniségét, ízlésorientációját jelvénytyszerűen megmutatják.

A tárgyak hátteréről a falon, a folkpedia.hu oldal készítőinek (maguk is profi táncosok) fotóiból válogattunk. A makulátlan autenticizálással összeállított népviseleteket mai szépségideálú, erős, kontúros sminkű táncos modellekre adják, akik a nagyvárosi

lét ikonikus kulisszái előtt jelennek meg. A képek telített, túlvezérelt színvilága és keményített kontúrossága tudatos eszköz, amellyel a népi és a modern között feszülő ellentétet meghökkentően provokatív módon emelik ki. Az új kommunikációs környezetben felnövő, közösségi médiát használó, világzenét hallgató, színpadhoz szokott mai fiatal táncos generáció számára a folklór használata már sokkal inkább egy individualizáltabb, különcebb önkifejezésnek a kirakatba könnyebben kitehető, szélesebb gesztusú, expresszívebb eszköze. A „folklórsztár” szerepet rakoncátlan féktelenséggel vállaló habitusnak felel meg egy olyan újfajta, erőteljes vizualitás, ahogyan a kozmopolita élettér rekvizitumai ütköznek a tökéletesre polírozott folklór kulisszájával. A már-már képzőművészeti eszközökkel komponált hiperrealista portrék a két világ ütköztetése ellenére (vagy abból fakadóan), egy olyan új, poétikus életérzést közvetítenek, amely nemhogy ennek a duális létnek a lehetetlenségét fejezné ki, hanem éppen ellenkezőleg, azt sugallja, hogy az új generáció otthonosan mozog ebben a közegben, vállalja identitását és a velejéig magának érzi az önkifejezésnek ezt a hibrid formáját.⁸⁰

Az öltözködés teréből a kereszthajóban két irány, két választás nyílt meg a nyilvánosság közegébe kilépő ember számára a közélet helyeiként, színtereiként: a X. *Szakraális terek, jeles napok* (teremfelelős: Fülemile Ágnes, Illés Károlyné, Borbényi Éva), és a XII. terem: *Köztterek, jelképek, emlékkiállítás* (teremfelelősök: Jakab Csaba, G. Szabó Zoltán).

A szakraális terem fallal is kerített ökumenikus „templomi” terében több vallás (református, evangélikus, katolikus) tárgyai, enteriőrreszletei, „mikrohangulatai” kerültek. A teret monumentálisan uralta az egész kiállítás talán legdekoratívabb tárgya, Gaál János festő-restaurátornak a kiállítás számára készített, 47 táblából álló kalotaszegi festett mennyezete, a 18. századi híres festődinasztiának, az Umlingoknak a stílusában megfestve (36–37. kép). Ugyan vitát váltott ki, de végül nemcsak a praktikum döntött abban, hogy a mennyezet nem funkcionálisan az üvegtető alá került felfüggesztve. Kiállítási tárgy jellege, emblematikussága a rendhagyó elhelyezéssel meg inkább kiemelődött. A templom „kanonizált” terébe kerültek mindazon tárgyegyüttesek, amelyeket a szakraális terekben használnak, beleértve a papi öltözeteket, keresztelő ruhácskákat, úrasztali edényeket, házioltárokat is (37–39. kép). Viszont a templom előterébe került az „apokrif” népi vallásosság, a kalendáriumi ünnepekhez kötődő szokások tárgya, a festett tojások (gazdag technikai- és táji variációiban), a mézeskalácsosság, a gyertyaöntés, a betlehemi bábáncoltatás.

A szakraális térből nyílt a baloldali oldalhajó utolsó, IX. terme: *Újraálmódott múlt – tárgyrekonstrukciók* (teremfelelős: Fülemile Ágnes, Illés Károlyné, Borbényi Éva), mert ennek a történeti stílusú tárgyanyagnak (úríhmzés, gömöri csomós technikájú, csipkebetétes textilek, recsecsipkék, majolika edények) van a legtöbb kapcsolódása az

⁸⁰ Az egyik legizgalmasabb kollekció a szegedi papucs hagyományát sikeresen, a nemzetközi divattrendekhez igazodóan gondolta tovább Sallai Tibor papucsos mester és Attalai Zita iparművész együttműködésében. György Péter (2018.) a kortárs textil és ruha kiállítása kapcsán a következő tárgyat emelte ki: „Pataki Zsuzsa babahordozó kendőjének absztrakt mintája látható és láttatható a népművészet felől nézvést, amint az is tény, hogy ez a tárgy erősen kötődik a kortárs értelmiségi városi kultúrához, megannyi ökológiai, pszichológiai kérdéshez, jó példával szolgálva a fogalmak gyakorlaton alapuló értelmezésének hasznához.”

egyházak által ma is megrendelt, használt templomi díszítéseknek (33. kép). A tárgy-rekonstrukciók esetében a restaurálás, rekonstrukció munkafolyamataira érdemes volt didaktikusabban (kísérő szöveges felirattal) is rávilágítani, amelyet három projekten illusztráltunk. Gaál Jánostól azt kértük, hogy egy kazettasorozaton mutassa be, hogy az alapozástól az utolsó ecsetvonásig milyen munkafázisokon keresztül jut el egy menyegyzetkazetta megfestéséig. Holló János (bútorfestő, néprajzos végzettségű restaurátor) és Kiss Margit (a Néprajzi Múzeum restaurátora) 3 tárgyon egy hartai téka feltárásának fokozatait mutatta be (35. kép).⁸¹ Péter Alpár székely kályhászmester 17–18. századi rekonstrukciós kályhacsempéinek nemcsak a mintája, hanem a készítési technikája is autentikus.⁸² A teremben még olyan különlegességek jelentek meg, mint Bangó Alíz (néprajzkutató-fazekas) kárpátaljai hucul gyűjtései nyomán készített figurális hucul kályhája; egy brassói ötvös hétfalusi csángó viselethez készített ékszerkiegészítői (34. kép), amelynek a jelenkori viseletfelújítások, az evangélikus hétfalusi magyarság identitáskifejezésének erősödése adja a háttérét; történeti nyereg-rekonstrukciók, honfoglaláskori régészeti ötvöstárgyak replikái, Lórántffy Zsuzsanna úrhímezéses úrasztali terítőjének másolata vagy egy kardcsiszár munkája a York-ban őrzött magyar kardról, amely Zsigmond király sárkányos rendjének egy lovagjáé volt hajdan. Ez volt az a terem, ahol a történeti rekonstrukció tág gondolatköre miatt a műfaji kereteket talán a legrugalmasabban kellett tágítani. De miért ne jelenhetne meg Szabó István remekművű kardja, még ha ki is lóg a népies tárgyak műfajából, ha van egy kiváló késes, aki nemcsak bicskákat készít, hanem töröket és kardokat is? Miért ne jelennének meg régészeti ötvösreplikák és honfoglaláskori nyereg-rekonstrukciók, vagy a pásztor és lovaskultúrát megjelenítő teremben a Kassai Lajos lovasíjászainak készített bőrvértezetek? (19. kép) Ezek a tárgyak nagy vitákat váltottak ki. A jelenlegi kézművesmozgalom nem, vagy csak részben fogadja be ezeket, s a viszonyulás hozzájuk ambivalens. Közben a nemezelés húzóágazata lett a kézműves revivalnak, meg is jelennek a munkákon honfoglaláskori minták, pedig ilyen formában és a közép-ázsiai nomád kultúrát felidéző motívumkinccsel a magyar paraszti műveltség történeti hagyatékában sem találunk tárgyakat. Akkor miért ne lehetne tudomást venni arról, hogy Koszta Zoltán vagy Szakács Márton (restaurátor) bőrs tudása jelenleg a legmagasabb színvonalat képviseli Magyarországon. Lehet, hogy szubjektíven nem vállalunk közösséget a romantikus történelmi mitizálással és múltba fordulással, de egy objektív kutatói szemlélettel tudomásul kell vennünk, hogy a kézművesek között és a kézművestermékek

⁸¹ Holló, a tulajdonában lévő, 1884-es évszámmal ellátott, Hartáról származó falitékán, a festékréteg alatt, súrló fényben, egy korábbi díszítményre lett figyelmes. A tékán kutatóablakot nyitottak és a festékréteg alatt terpentines letöreléssel egy korábbi évszám részlete mutatkozott. Elkészítették a tékának két nyersfa másolatát. A nyers tékára Holló megfestette a letisztításra szánt 1884-es mintát. Ezt követően Kiss feltárta az 1817-es eredeti festést. Végül Holló László megfestette az 1817-es téka másolatát is az egyszerű, komáromi stílusban készült díszítménnyel. A muzeológus-restaurátor és az alkotó együttműködése a hartai bútorművességgel kapcsolatos ismereteinket jelentősen gazdagította.

⁸² Péter Alpár saját házának, egy bikfalvi udvarháznak a műemléki felújítása során a padló alatt egykori kályhák összetört csempéire, köztük Bethlen Gábor korabeli csempékre akadt. Ez adta az indítást, hogy kályha rekonstrukciókkal kezdjen foglalkozni.

piacán is megjelenik, tehát tényező az a szubkultúra, amelyik a rendszerváltozás óta egyre erősödve, egyfajta megelevenített múltként („living history”) éli újra a magyar történelem korai korszakát és épít identitást, ideológiát belőle. Ilyen meggondolások mentén, a teljes spektrumú összkép miatt, miután a vonulatnak megvannak a kvalitások képviselői, nem akartuk őket sem kihagyni a bemutatásból.

A mellékhajóban visszafelé haladva, a rekonstrukciós munkafolyamatokat megvilágító IX. terem mellett, és a hangszerésműhelyek VII. terme között kapott helyet a VIII. terem: *Mesterségbeli tudás – műhelyek, dinasztiák* (teremfelelősök: A. Kovács Bence, Ament Éva, Cseh Fruzsina, Fülemile Ágnes), ahol a kézműves kisiparok, gyakran egykori céhes iparos mesterségek tudására és tudáshagyományozódására próbáltuk irányítani a figyelmet (27–32. kép). Olyan egykori professzionális kézműipari mesterségek mutattunk itt be, amelyek a vidék vásároskörzetének népét látták el használati és díszített reprezentatív tárgyakkal. Portékáik vásárokon keltek el, vagy megrendelésre dolgoztak (fazekasok, ládakészítők, bútorfestők, kovácsok, késesek, kékfestők, csizmadiák, kosár-, gyékény-, és szalmafonók, mézeskalácsosok). Bemutattunk ma is dolgozó műhelyeket, mesterdinasztiákat, ahol több generáción át adták tovább a mesterségbeli tudást. A terem a tárgyakon, installációkon és fotóanyagon keresztül a vásárok és műhelyek hangulatát idézte. A Néprajzi Múzeum filmanyagából válogatva, néprajzi filmek mutatták be például az ácsoltláda készítés, a kádármesterség, vagy a fekete kerámia készítésének munkaszakaszait. A gazdag Kárpát-medencei kerámiaanyagból kronologikus megközelítéssel az alábbi három technika, illetve értelmezés bontakozott ki: az archaikus technikájú nádudvari fekete kerámia a többgenerációs Fazekas család példáján; a 19. századi népművészeti virágzás által életre hívott nagy alföldi kerámiaközpontok mázas díszített kerámiáinak rétege tiszafüredi és hódmezővásárhelyi példák; végül a nyugat-dunántúli vasi, zalai díszítetlenebb használati kerámia hagyományából továbblépő, technikailag bátran kísérletező, magas tűzön égetett, új mázakat kipróbáló újítások – amelyek az iparművészet határait feszegetik és a mai modern ízléshez közel álló tárgyakat hoznak létre – Csuti Tibor példáján.

A keresztirányú átjárhatóságot megmutatva nem véletlen, hogy a kézművesműhelyekre koncentrálnak a terem, ahol a hagyományos tudás megőrzésének útjait kerestük, a II. *Híres néprajzi tájak tovább élő hagyományát* bemutató terem mellé került; a kapcsolódás nagyon szoros a kettő között, sőt bizonyos tárgyegyütteseknél hezitáltunk is, hogy hova kerüljenek. A VIII. teremben bemutatott vargyasi Sütő család festett bútorai akár a székelyföldi részhez, Gyenes Tamás ácsolt ládái a palóc vidékhez is kerülhetek volna. Ugyanígy a II. teremben kiállított mezőcsáti, gyöngyösi kerámia, vagy a hevesi szövetkezet, vagy Komjáthiné sárközi szőttes sorozata pedig a VIII. terem tematikájában is erősen hatottak volna. Az sem véletlen, hogy ezen a keresztirányú tengelyen, a néprajzi tájakhoz jobbról az V. terem: *Archaikus életformák* újrafelfedezése (teremfelelősök: Vidák István, Nagy Mari, G. Szabó Zoltán, Szakács Márton, Fülemile Ágnes) kapcsolódott. Ugyanúgy hagyományos életformákat, közösségeket, foglalkozáscsoportokat, tudásokat elevenített meg, mint a másik két terem (19–22. kép). A halász és pásztorélet, valamint a lovaskultúra tárgyainak egy jó része megjelenhetett volna a VIII. teremben is, így például a Mihalkó kalaposdinasztia, vagy a Gyífkő szíjgyártó műhely. Ráadásul egyes esetekben olyan majdnem kivesző tudáso-

kat mentett meg az utolsó pillanatban az enyészettől a revival mozgalom, mint például a rézművesség, vagy hálókötés tudása. Ugyanakkor *Az archaikus életformák* teremben helyeztük el azokat a törekvéseket is, amelyek vagy egy letűnt nomád magyar múlt, a „Kelet” hívása, vagy egy frissen felfedezett nomád, közép-ázsiai környezet újraálmódását jelenti. Arról már a fentiekben szó esett, hogy a nemezelés technikájának felfedezése, újrafeltalálása és nemzetközi színtereken való megerősítése, a Nomád Nemzedékkel induló Vida István és Nagy Mari munkássága által, a magyar revival kézművesmozgalom meghatározó vonulatát alkotják. A termet úgy rendeztük el, hogy a IV. *A kézműves oktatás műhelyei* terme felől belépő, a terem első harmadában a kultúrák ősbib, archaikusabb rétegével találkozson (halászkok, nomadizmus), viszont a terem látóterének nagyobbik felét a magyar pásztor és lovaskultúrának a 18–20. századra jellemző állapotából sarjadó kifejezésekre koncentráljunk. A terem installációja a többi teremétől eltérő volt, és itt a fehér lazúros festésű csiszolt fagerendák helyett, gyalult, kezeletlen akácfa ágasok és szelemenek, gúzsos kötéssel idézték a népi építészet legarchaikusabb rétegét (22. kép). A terem témája, mint hagyaték, mint inspiráció, nagyon fontos szerepet töltött a revival mozgalom ihletadó forrásai között, ezért logikusan kötődött *A kézműves oktatás műhelyei* (IV.) teremhez.

A jobboldali mellékhajó mentén haladva, *Az archaikus kultúrák* terméből a VI. *Táj, környezet, ember* (teremfelelős: Jakab Csaba, Eplényi Anna, Krizsán András) terembe léptünk, amely az építészeti környezettel foglalkozott. Tudatos döntés volt, hogy ne egyszerűen olyan projektekre, trendekre, alkotókra koncentráljunk, akik a népi építészet formai elemeit beemelik a munkásságukba, hiszen ennek az alkotói körnek a megmutatása az építészeti szalon feladatköre kell legyen. Ennél fontosabb jelenséget, az egész kiállítás nyitótérmenek, valamint a revival-mozgalomnak a gondolatiságával szorosabban összefüggő kalákázást állítottuk a középpontba, mintegy a közösségi alkotóerőt megjelenítve.⁸³ A terem azokra a kezdeményezésekre terelte a figyelmet, ahol építész, tájépítész hallgatók, néprajzkutatók, lelkes önkéntesek a helyi közösségekkel együttműködve építenek olyan objektumokat, amelyek a helyi közösség számára fontosak lehetnek, az identitásukat erősítik, ugyanakkor az önkénteskedő „városiak” megtanulhatnak hagyományos technikákat és élvezhetik az együtt munkálkodás közösségi élményét.

Ennek megfelelően a terem objektumait (kemence, tetőzet, hat különböző technikával készült falazat) önkéntes munkában, Krizsán András építész és Eplényi Anna tájépítész hallgatói építették meg 23. kép). A döngölt, fecskerakásos, szalmatörékes vályogfalazatok földszagú fizikai valósága meghökkentő kontrasztot alkotott a Múcsarnok elegáns, elidegenítő terével. Ez lett talán az egész kiállítás egyik legizgalmasabb terme: a sötét félhomályban megvilágított objektumok, a két nagyképernyős vetítés a kárpátmedencei kalákaprojektek helyszíneiről, az együttműködés felvillantott emberi jelenetei, a hallgatók által festett táblácskák a főbb helyszínek

⁸³ György Péter (2018) írja: a „...kiállítás számos értelmezési rétegéből az építészettel, tájalakítással, illetve a táncházak hagyományával összefüggő tevékenységeket, a kaláka és alkotás közti átjárásokat, a határátlépésekből adódó felszabadultságot tekintem a Múcsarnok tárlata kiindulópontjának (...) ez a múzeumi kultúra ritka csodája: a tárgyak és cselekvések párbeszédeinek élménye.”

neveivel – mind, különös erővel idézte föl a táborok hangulatát, az emberi kapcsolódások lelki örömét.

György Péter (2018) szavaival: „Van azonban valami, ami sokkal fontosabb a kulturális fogyasztás és az idézőjelben vagy anélkül értett népművészet közti viszonynál, s ez a *Táj, környezet, ember* címet kapott, döntő mértékben Erdélyben zajló építészeti és tájalakítási gyakorlatokat bemutató terem, amelynek jelentőségét nehéz túlbecsülni. A részben az Ars Topia Alapítványhoz kötődő székelyföldi fürdő- és közösségépítő Kaláka, részben a nyárszai játszótérépítő népművészeti kaláka keretében történtek, mint az a filmekben, fényképeken látható, nem egyszerűen s nem is elsősorban a népi építészet fetisizálásának kérdése, amint az – ki-ki szomorúan láthatta – Csete György és Makovecz kései munkássága esetében történt. Sokkal fontosabb annál a közös építés élményének – vélhetően – kevés dologhoz fogható varázsa, azaz a kulturális közösség teremtő erejének személyessége, csoportalkotó tapasztalata. A téralakítás, a tájteremtés, a házépítés, az együttműködés nagy kalandja a kaláka, nem csak a népművészet vagy az azt érteni vágyó fiatal értelmiségiek nyári élménytúrájának sajátja.”

A közösségi építőkalákák terméből a látogató három kapun keresztül léphetett be a XII. *Közterek, jelképek, emlékkiállítás* (teremfelelősök: Jakab Csaba, G. Szabó Zoltán) terembe, amivel visszakapcsolódott az egyénileg megélt, bensőséges élményből a kereszthajónak a már korábban tárgyalt *társadalmi nyilvánosság* terébe. Ebben a teremben azokat a kezdeményezéseket villantottuk fel, amelyek egy-egy település bel- és külterületére egyrészt visszahoznak, felújítanak, vagy újraépítenek a tájhoz régen is hozzátartozó objektumokat (kapuk, hidak, szőlőhegyi építmények, temetői sírjelek, kápolnák, útszéli keresztek, kálváriák, stb.), másrészt a (szakrális, kommemoratív, politikai) emlékműállítás, köztéri szimbólumállítás olyan új objektumait jelenítik meg az épített környezet „tradicionálisítása” jegyében, amelyek a jelenben is tükrözik a közösség, vagy a település vezetőinek kulturális orientációját, ízlését. A kapu- és kopjafaállítás jelenségét hosszan lehetne elemezni. A teremben felállított kapuk, egy mezőkövesdi, egy farkaslaki székely és egy körösfői kalotaszegi – három kiemelt szimbolizmusú néprajzi tájat képviselte a magyar nyelvterületnek (47. kép). A zetelaki, nagy kötött székely kaput, már sem a kiállítótér mérete, sem a biztonsági megfontolások nem viselték el. Ezért a kaput a Műcsarnok mögötti parkban állították fel, ahol a megnyitó ünnepség zajlott (49. kép). Az csak a helyszínen derült ki, hogy a kapu faragott, festett motívumai meglepő módon léptek párbeszédbe a Műcsarnok frízén körbefutó színes kerámia relief ornamentikájával, a klinkertéglás külső falfelületek és murális díszítés színvilágával, s ezáltal sokkal harmonikusabb összhatást keltettek, mint vártuk. (Újabb bizonyítékeként a 19. század végének eklekticizmusa és a népi díszítőművészet közötti rejtett kapcsolódásokra.) A teremben volt szőlőhegyi feszület, kopjafa, a sarkokban (a szelvényes domborzati építészeti makettekre hasonlító) dobogókból képzett „dombon” református és katolikus sírjelek (45–46. kép), játszótéri hordó-libikóka (Ilona-malom, Kaposcs) filagória, pihenőpad, sőt a képzeletbeli „szelídmotoros” kiránduló parkoló motorja rátétes palmetta-motívumos motoros táskával.

(A nagy falfelületeken két filmet vetítettek.⁸⁴) Érdekes volt látnunk nekünk rendezőknek, hogy a látogatók ugyanúgy pihentek meg, telepedtek le a padokra, ugyanúgy töltődött meg a tér élettél, mintha egy kisváros főterén lettünk volna, bizonyítva a térképzés csoportokat formáló erejét.

A kiállítást közel harmincezen látták, ezzel a Nemzeti Szalonok sorozatának leglátogatottabb kiállítása lett. Viszonylag megfelelő médiaviasszhangot kapott, televíziós és rádióriportok, újságcikkek szép számmal foglalkoztak az eseménnyel.⁸⁵ Érdemes kiemelni, hogy a Szellemi Kulturális Örökség Igazgatóságának megbízásából készült *HAND / CRAFT / ART* című film (Konkam Stúdió, rendező-operátor: Kovács László felelős szerkesztő, riporter: Csonka-Takács Eszter) ezüst díjat nyert Shanghaiban, az AVICOM Nemzetközi Audiovizuális Fesztiválon 2019. augusztusában.⁸⁶

A kiállítás kurátorai közül Beszprémy Katalin és Fülemile Ágnes, a NESZ nevében Pál Miklósné 2018., Szabó Zoltán 2019. augusztus 20-án, a Mesterségek Ünnepe színpadán vehette át az MMA Népművészeti Tagozatának Elismerő Oklevelét a kiállítás megrendezésében nyújtott teljesítményéért.

A kiállítás vaskos katalógusa sajnos nem tartalmaz fotókat, tervrajzokat a kiállítás berendezett tereiről, csak a tárgyakról. Így ezt lapozgatva az olvasó nem alkothat képet arról, hogy a kiállítás maga hogyan nézett ki. (Az alkotók és a tárgyak egy része sem az alatt a teremcím alatt jelenik meg, ahol a valóságban kiállították őket.) Érthető, hogy a megjelenést sürgette az ünnepélyes megnyitó túl közeli időpontja. Mindazonáltal elszalasztott lehetőségnek tartjuk, hogy a kiállítást a könyv nem kellőképpen dokumentálja. Ezért is készült el ez a tanulmány, amely egyszerre dokumentatív visszaemlékezés és elemzés. A magyar kézműves revival mozgalomnak kiemelkedő nyilvánosságot biztosított ez az egyszeri, soha nem látott volumenű kiállítás, amely mindannyiunk – a népművészetet kutató kurátorok és az alkotásaikat a kiállításon örömmel viszontlátó művészek – számára felemelő ünnep volt.

⁸⁴ Egy hangnélküli képmontázs a kézműves, faragó alkotó táborok tevékenységéről, amelyek nem egy település arculatának gazdagításához hozzájárultak, például Gébárt, Kisgyőr. A másik egy magyarul- angolul-franciául futó 10 perces hangosfilm, amelyet a Szellemi Kulturális Örökség Igazgatósága készíttetett az UNESCO felterjesztésre, amikor 2011-ben a „táncház” módszer, mint a szellemi kulturális örökség átörökítésének magyar modellje felkerült a jó gyakorlatok UNESCO listájára. A film lényegében ugyanarról a témáról adott áttekintést, mint maga a kiállítás. Összefoglalja a revival mozgalom mintegy 45 évét, nem feledkezve meg a mozgalmat alakító akadémiai kutatás szerepéről sem.

⁸⁵ A *Magyar Iparművészet* szakmai folyóirat két egymást követő számában is foglalkozott a Népművészeti Szalonnal (Beszprémy 2018.; Jakab 2018.; Juhász 2018).

⁸⁶ A 6 perces kisfilm linkje: <http://youtu.be/ifTdonZnPOA> (2019. szept. 15.)

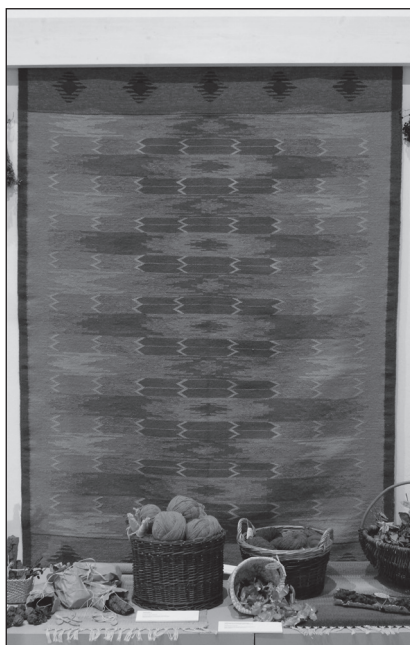

1–2. kép. I. terem: *A népművészet újjászületése* (teremfelelősök: Bárány Mara, Beszprémy Kata, Fülemile Ágnes, G. Szabó Zoltán). A hetvenes évek ifjúsági népművészeti mozgalmait bemutató első teremben Jakab Csaba installációja az alkotótáborok és táncházak hangulatát idézi.⁸⁷ A képen a teremnek a táncházmozgalmat reprezentáló fele látható korabeli, táncházi alkalmakkor viselt öltözetekkel. Fönt a háttérben Arday Ildikó szövött faliszőnyege.

⁸⁷ A képmelléklet fotóit Fülemile Ágnes és Cseh Fruzsina készítették. Helytakarékosági okból az egyetlen, nem innen származó fotónál szerepel csak a fotót készítő személy neve.

3–5. kép. II. terem: *Híres néprajzi tájak továbbélő hagyománya* (teremfelelős: Fülemile Ágnes, Tötszegi Tekla, Zeleiné Papp Bernadett). Főnt: a terem erdélyi népművészetet reprezentáló fele, közepén a kalotaszegi ház, előtte székely viseletek (Dávid Alpár), jobbra az erdélyi és bukovinai székelység, balra a széki szoba, és az erdélyi fazekasságot bemutató posztamens, lent: Bálint Tibor türei bujkavarró munkái és mérai szoba a Tötszegi család öltözetével és textilneműivel.

6–8. kép. II. terem: *Híres néprajzi tájak továbbélő hagyománya* (teremfelelős: Fülemile Ágnes, Tötszegi Tekla, Zeleiné Papp Bernadett). Fönt: A teremnek a Székelyföldet idéző részéből bikfalvi cserepes (Péter Alpár), csíki festékes szőnyeg (Páll Etelka) és természetes festőanyagok, lent: a mezőségi Szék, csipkeszegi falurészén lakó Serestély család által berendezett szoba.

9–10. kép. II. terem: *Híres néprajzi tájak továbbélő hagyománya* (teremfelelős: Fülemile Ágnes, Tótszegi Tekla, Zeleiné Papp Bernadett). Fönt a terem magyarországi tájait bemutató részéből balra a mezőkövesdi matyó ház, középen Sárköz, jobbra Kalocsa és az előtérben hartai festett bútor, lent: Mezőkövesdi oromdísz (Kiss Máttyás).

11–13. kép. II. terem: *Híres néprajzi tájak továbbélő hagyománya* (teremfelelős: Fülemile Ágnes, Tótszegi Tekla, Zeleiné Papp Bernadett). Főnt: sárközi, öcsényi pávaszemes kályha (Mayer István) és mezőkövesdi viselet, lent: sárközi mesterek munkái.

14–17. kép. III. Mindennapi tárgykultúra – az otthon világa (teremfelelősök: Beszprémy Kata, Trom Kata).

18–19. kép. Fönt: IV. terem: *A kézműves oktatás műhelyei* (teremfelelősök: Beszprémy Katalin, Galánfiné Schmidt Teréz, Vetró Mihály), a Nádudvari Népi Kézműves Szakiskola munkáját bemutató teremrészlet. Lent: V. *Archaikus életformák újrafelfedezése* (teremfelelősök: Vidák István, Nagy Mari, G. Szabó Zoltán, Szakács Márton, Fülemile Ágnes). A nomád múlt képzete ihlette tárgyak, lovas-íjász vértesz (Kosztá Zoltán, Szakács Márton), kéregedények (Kékedi László), nemezmunkák (Vidák István és tanítványai).

20–22. kép. V. terem: *Archaikus életformák újrafelfedezése* (teremfelelősök: Vidák István, Nagy Mari, G. Szabó Zoltán, Szakács Márton, Fülemile Ágnes), fönt tiszai halászeszközök, lószerszám (Gyífkó Gyula), lent „pásztorkunyhó” az alföldi pásztorelet tárgyaival.

23–24. kép. Főnt: VI. terem: *Táj, környezet, ember* (teremfelelős: Jakab Csaba, Eplényi Anna, Krizsán András). „Nagyapám háza” projekt önkéntesei (projektgazda: Krizsán András): Kalákamunkával épült kemence és falazatok a kiállításon. Lent: VII. terem: *Megújuló hangszerek* (teremfelelősök: G. Szabó Zoltán, Szerényi Béla).

25–26. kép. VII. terem: *Megújuló hangszerek* (teremfelelősök: G. Szabó Zoltán, Szerényi Béla). A teremben a látogatók háromféle hangszert is kipróbálhattak. Fent a Szerényi Béla által készített négyoldalú pentaton faxilofon, lent Szerényi Béla tekerőlant készítő műhelye.

27–28. kép. VIII. terem: *Mesterségbeli tudás – műhelyek, dinasztiák* (teremfelelősök: Ament Éva, A. Kovács Bence, Cseh Fruzsina, Fülemile Ágnes). Fent Kovács Attila csizmadia munkái, magyarországi kékfestő műhelyek munkái és tápai gyékényszatyrok, lent: lakatok, kerekes huszár (Bakó Ernő).

29–32. kép. VIII. terem: *Mesterségbeli tudás – műhelyek, dinasztiák* (teremfelelősök: A. Kovács Bence, Ament Éva, Cseh Fruzsina, Fülemile Ágnes). Fent dunántúli fazekasmunkák, kovácsmunkák (Tóth István, Molnár Péter), Kovács Attila cipésműhelye, biciklis kosarak (Legeza Márta).

33–35. kép. IX. terem: *Újraálmodott múlt – tárgyrekonstrukciók* (teremfelelős: Fülemile Ágnes, Illés Károlyné, Borbényi Éva). Fent: Diósgyőri kerámia (Donkóné Angyal Kornélia, Czibor Imre) szász keresztzemes függőny, pelikános szőttes (Csapó Frigyesné, Petrovics Nikolett) hétfalusi csángó bogláros övek (Sipos Gaudi István), lent: 1817-es hartai faliténka rekonstrukció (Holló László, Kiss Margit).

37–39. kép. X. terem: *Szagrális terek, jeles napok* (teremfelelős: Fülemile Ágnes, Illés Károlyné, Borbényi Éva). Fent: harang és sárkányos házioltár (Sliz Róbert, Kajla Ferenc), lent evangélikus kápolna bútorgzata, korpusz, úrasztali edények, aranykazula és stációk (Velemi stúdió, Nagy Bertalan, Csuti Tibor, Sallainé Ádám Erzsébet, Jakab György)

40–41. kép. XI. terem: *Öltözködés, stílus, identitás* (teremfelelős: Fülemile Ágnes, Illés Vanda, Vidák Anna). Fent középen a falon a Néprajzi Múzeum archív fotói között a kiállítás Kaszta Dénes tervezte logója, lent: Sebestyén Márta és Andrejszki Judit koncertje a kiállítótérben (2018. augusztus 11.)

42–44. kép. XI. terem: *Öltözködés, stílus, identitás* (teremfelelős: Fülemile Ágnes, Illés Vanda, Vitéz Anna). Fent: nemezruhák (Józsa Szaka E. Katalin, Illés Vanda, Szaniszló Judit) torockói kollekció (Madarász Melinda Meyke), lent: ékszerek, fejviseletek, kiegészítők és a falon a Folkpedia fotói (Papp Kornél).

45–46. kép. XII. terem: *Köztetek, jelképek, emlékkiállítás* (teremfelelősök: Jakab Csaba, G. Szabó Zoltán). Katolikus kovácsoltvas sírjelek, korpusz (Vajda László, Tóth István, Erdélyi Tibor), református fejfa rekonstrukciók (gébárti fafaragó alkotótábor).

47-49. kép. XII. terem: *Közterek, jelképek, emlékkiállítás* (teremfelelősök: Jakab Csaba, G. Szabó Zoltán). Körösfői, farkaslaki és matyó kapu (Albert András, Jakab György, Kiss Mátyás). Jobbra fent: kültéri installáció a Műcsarnok homlokzatán (Jakab Csaba), lent: Zetelaki székelypark (Szabó Gábor, Szabó István) a Műcsarnok hátsó bejárata előtti parkban.

Irodalom

BENEDEK Krisztina

- 2013 Kézművesség, népi kézművesség. In: Hagyományok Háza: *Mesterségem címere – a használható hagyomány, a népi kézművesség stratégiája I.* Budapest, 32–47.

BESZPRÉMY Katalin

- 2018 Kéz–Mű–Remek. Népművészeti Nemzeti Szalon a Műcsarnokban. *Magyar Iparművészet* 5. 2–6.

FÉL Edit - HOFER Tamás – K. CSILLÉRY Klára

- 1969 *Magyar népművészet.* Budapest: Corvina.

FÜLEMILE Ágnes

- 2016 Avantgarde szűrmo-tívumok – Magyar inspiráció, amerikai modernizmus. In: F., Dózsa Katalin, Szatmári Judit Anna, Vér Eszter Virág (szerk.): *Dívat, egyén, társadalom.* Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 205–247.

- 2018 Népművészeti örökség és hagyományörzés Magyarországon. In: Götz Eszter (szerk.) - *Kéz/Mű/Remek Nemzeti Szalon 2018 Népművészet. Hand/Craft/Art National Salon 2018 – Folk Art.* Budapest: MŰCSARNOK Nonprofit Kft., 45–61.

GELLÉR Katalin – KESERŰ Katalin (szerk.)

- 1987 *A gödöllői művésztelep.* Budapest: Corvina .

GELLÉR Katalin – G. MERVA Mária – ŐRINÉ NAGY Cecília (szerk.)

- 2003 *A gödöllői művésztelep 1901–1920.* Gödöllő: Városi Múzeum.

GYÖRGY Péter

- 2018 Népművészet a Műcsarnokban. *Élet és Irodalom* (Műbíráló – Tárlat) LXII. 17. (április 27.). Online változat: <https://www.es.hu/cikk/2018-04-27/gyorgy-peter/nepmuveszet-a-mucsarnokban.html> (2019. 09. 20.)

HAUSER Arnold

- 1978 *A művészettörténet filozófiája.* Budapest: Gondolat.

JAKAB Csaba

- 2017 *Munkák 1-2-3. Rajzok, tervek, tárgyak, bútorok, épületek.* Második, átdolgozott kiadás. Budapest: Hét-fő Bt.

- 2018 Installáció és látványtervek a belsőépítész tervező szemszögéből. Kéz | Mű | Remek – Népművészeti Nemzeti Szalon a Műcsarnokban. *Magyar Iparművészet* 5. 10–13.

JUHÁSZ Katalin

- 2017 От народного костюма до «этно-дизайна» – модные тенденции в фольклористическом движении «танцхаз» в позднесоциалистической Венгрии. *Teoriya Mody/ Fashion Theory* 46. 12–45.

- 2018 Kortárs népművészet – élő, éltető, élhető hagyomány Kéz | Mű | Remek – Népművészeti Nemzeti Szalon a Műcsarnokban. *Magyar Iparművészet* 5. 2–9.

KATONA Júlia

- 2005 Az ornamentikairó-dalom a XIX. Században. A díszítő elme és a díszítő kéz. *Műértő* VIII. évf. 12. sz. 12.

- 2013a „Az iparból elköltözött a művészet”. Az Ékítményes rajz és az iparművészeti tárgyak oktatása a Mintarajztanodában és a Képzőművészeti Főiskolán (1871–1932). In *Reformok évtizede. Képzőművészeti Főiskola 1920–1932*. 45–62. Budapest: Magyar Képzőművészeti Egyetem.
- 2013b Magyar mustrák Ornamentális formaképzés és nemzeti identitás Gróh István és Kovács Géza tervezésméletében. In *Tanulmányok. Filozófiatudományi Doktori Iskola / Művészettörténet-tudományi Doktori Iskola*. 281–290. Budapest: ELTE BTK.
- KRESZ Mária
- 1952 Népi díszítőművészetünk fejlődésének útjai. *Ethnographia* LXIII. 10–43.
- 1980 A népi iparművészet múltja és jövője. In Varga Marianna–M. Szabó Mária (szerk.): *Népi iparművészetünk időszerű kérdései* 1. 34–40. Budapest: TIT.
- KÖVES Szilvia (szerk.)
- 2003 *Reform, alternatív és progresszív műhelyiskolák (1896–1944)*. Budapest: Magyar Iparművészeti Egyetem.
- KRIESCH Aladár
- (1906) A magyar nép művészetének jövője. *Népmívelés* 1. 1–2. 159–165.
- MOLNÁR Viktor
- 1907 A magyar nép művelésének országos szervezése. *Népmívelés*, 2. 4–5. sz. 289–307.
- NÉMETH András (szerk.)
- 2002 *Reformpedagógia-történeti tanulmányok. Európai kölcsönhatások, nemzeti sajátosságok*. Budapest: Osiris Kiadó.
- NÉMETH Regina
- 2010 A népművészet és a népi kultúra nevelési vonatkozásai a 20. század elején. *Iskolakultúra* 20 (12). 3–14.
- ÖRINÉ NAGY Cecília
- 2006 A népművészet a gödöllői művésztelepen. In: Öriné Nagy Cecília (szerk.): *A népművészet a 19–20. század fordulójának művészetében és a gödöllői művésztelepen*. Gödöllő, 71–78.
- SINKÓ Katalin
- 2002 Ékítményes rajz és festés. In: Blaskóné Majkó Katalin–Szőke Annamária (szerk.): *A Mintarajztanodától a Képzőművészeti Főiskoláig*. 197–222. Budapest: Magyar Képzőművészeti Egyetem.
- SZABÓ Zoltán, G.
- 2011 Tárgyak - alkotók - minőség - hitelesség: a népi iparművészet jelene és jövője. In Diószegi László–Juhász Katalin (szerk.): *Hagyomány - örökség - közkultúra: A magyar népművészet helye és jövője a Kárpát-medencében* 85–92. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- 2013 Népművészet – háziipar – népi iparművészet. In: *Hagyományok Háza: Mesterségem címere – a használható hagyomány, a népi kézművesség stratégiája I.* Budapest, 19–31.
- SZABÓ, Zoltán – JUHÁSZ, Katalin
- 2013 Bagpipe Revival in Hungary: Táncház Model as Practice and Transmission of Tradition In Drago, Kunej–Ursa, Sivic (eds.) *Trapped in Folklore? Studies in Music and Dance Tradition and Their Contemporary Transformations*. 15–40. Berlin–Zürich–Münster–: LIT Verlag.

TÖTSZEGI Tekla

2003 *A mérai kötény*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. /Kriza könyvek/

2009 *A mérai viselet változása a 20. században. A mérai magyar női viselet és kontextusai*.
Marosvásárhely: Mentor. /A Kriza János Néprajzi Társaság könyvtára/

Fülemile Ágnes

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet, MTA Kiváló Kutatóhely,
tudományos főmunkatárs

e-mail: fülemile.agnes@btk.mta.hu

KÉZ-MŰ-REMEK – Népművészeti Nemzeti Szalon a Műcsarnokban 2018: az alkalmazott néprajztudomány társadalmi haszna

A magyar néprajztudomány történetét végigkíséri a szakemberek azon törekvése, hogy egyrészt a kutatási eredményeik széles körű közreadásával, másrészt szakértő útmutatásaikkal közvetlenül és tevőlegesen segítsék, alakítsák a folklorizmus-tevékenységek legkülönbözőbb formáit. Az etnográfusok a népművészet felfedezésétől kezdve országrészt vállaltak a muzeológiai tárgy-gyűjtésben és dokumentálásban, az ismeretterjesztésben¹ és – különösen az 1950-es évektől – a kortárs népi iparművészek számára az „autentikusság”, az esztétikai minőség kritériumainak meghatározásában, és (a mindenkori szakmai zsűrik oszlopos tagjaiként) a kész alkotások bírálatában, értékelésében is.² A néprajz továbbá a folklorizmus-jelenségek, a revival mozgalmak kutatásával, elemzésével is régóta foglalkozik (egyúttal a saját szerepét is tisztázva).³ A tudományos háttér a népművészeti kiállítások esetében is – a pusztán esztétikai élményen túl – például a kiállított alkotások különböző szempontú rendszerezése/csoportosítása révén, vagy a tárgyakat történeti-néprajzi keretbe helyezve az értelmezés új dimenzióit nyithatja meg a látogatók számára. A Műcsarnokban 2018. április 21-én megnyílt *Kéz/Mű/Remek* kortárs népművészeti kiállítás – melynek szakmai és művészeti koncepcióért felelős kurátora Fülemile Ágnes néprajzkutató-művészettörténész, az MTA BTK Néprajztudományi Intézetének tudományos főmunkatársa volt – minden eddiginél komplexebb és sok tekintetben újszerű megközelítésben mutatta be a mennyiségében is kiemelkedően impozáns anyagot. A kiállítás a Magyar Művészeti Akadémia 2014-ben indított, évenként más-más vizuális művészeti ág aktuális termését reprezentálni kívánó Nemzeti Szalon kiállítás-sorozat első ciklusát záró, ötödik, közel 29 ezres látogatószámát tekintve is a legsikeresebb tárlata volt. A kiállításról született kritikák mindegyike leszögezte, hogy a tárgyakotó népművészet mai értékeit ténylegesen reprezentatív merítéssel bemutató szalon szakmai színvonalát és esztétikai minőségét tekintve is magasan kiemelkedett a sorból.

A *Kéz/Mű/Remek* kiállítás nemcsak minden eddigi népművészeti kiállítást meghaladó méretei miatt volt jelentős, hanem azért is, mert olyan helyen rendezték, ahol a „magas” művészeti ágak, ezen belül is elsősorban a képzőművészet alkotásait szokás bemutatni. A kiállítást beharangozó és ismertető sajtóanyagokban több helyen hangsúlyozták is, hogy a Műcsarnokban ez az első népművészeti kiállítás, azonban ez tévedés. A Műcsarnokban, de a Magyar Nemzeti Galériában és az Iparművészeti Múzeumban is rendeztek már korábban nagyszabású népművészeti/népi iparművészeti tárlatokat. Ahhoz, hogy a népmű-

¹ Lásd például Kresz Mária az „európai népművészet felfedezésének 100 éves évfordulója” alkalmából írt tanulmányát (Kresz 1968.).

² Egy rendszeres zsűritag szemszögéből vázolja fel a népi iparművészet problémakörét Szilágyi 2005.

³ Itt csupán egy kiemelkedő interdiszciplináris tanácskozás nyomán megjelent tanulmánykötetre utalnék, amely a kortárs folklorizmus szinte valamennyi területét áttekintette: Diószegi–Juhász 2011.

vészeti szalont el tudjuk helyezni az elmúlt bő fél évszázad hasonló profilú kiállításainak sorában, érdemes ezek közül röviden és a teljesség igénye nélkül, néhány nagyobb felidézve kitérnünk az előzményekre is. Ez több szempontból is tanulságos lehet. Egyrészt láthatóvá teszi, hogy a kiállítások révén milyen kontextusban reprezentálódnak, illetve kerülnek be a köztudatba az „eredeti”, néprajzi gyűjteményekben őrzött, muzeális *népművészeti* tárgyak mellett a kortárs *népi iparművészeti* alkotások.⁴ Másrészt egyúttal jól mutatja azt is, hogy a szakmai szempontok mellett miként szűrődhet be (vagy hatja át teljesen) egy népművészeti kiállítás koncepcióját az érvényben lévő állami kultúrpolitika.

A 2. világháborút követő időszak első igazán grandiózus kortárs 'népművészeti' seregszemléjét 1952. márciusában, az akkor megnyitott Munkásmozgalmi Intézetben,⁵ a Rákosi Mátyás születésnapja alkalmából rendezett kiállítás részeként láthatta a nagyközönség. Az összesen 32 termet és a folyosókat megtöltő nagyszabású kiállítás jelentős része a születésnapra felajánlott ajándékokat mutatta be, melyek között számos áttematizált, kortárs népművészeti tárgy is volt.⁶ Ennek kapcsán kezdtek a néprajz kutatók is az „új, szocialista népművészet” fogalmáról beszélni.⁷

1953-tól a Néprajzi Múzeum – esetenként együttműködve a Népművelési Intézettel, illetve a Népi Iparművészeti Tanáccsal – több alkalommal is rendezett népművészeti tárlatokat, többek között a Múcsarnokban is. 1953 nyarán a Néprajzi Múzeum munkatársai (Balassa Iván és Domanovszky György) a *Népművészeti és iparművészeti kiállítás* részeként mutattak be a Múcsarnok hat termében egy „nagyszabású, reprezentatív”, fele-fele arányban múzeumi anyagból és a kortárs népművészeti tárgyakból álló tárgyegyüttest. Míg a múzeumi anyagot bemutató három termet átgondolt szakmai koncepció alapján rendezték be, addig az új népművészeti tárgyak termeinek egyenetlen, esetleges, zsúfolt és információhiányos elrendezése a szakmai háttér hiányáról tanúskodott.⁸ Ezt követte a II. és III. *Magyar iparművészeti és népművészeti kiállítás* 1954-ben és 1955-ben, majd az 1958-ban Boross Marietta és Domanovszky György által rendezett *Népi iparművészeti kiállítás* a Múcsarnokban.⁹ 1963-ban a Múcsarnok hat termében „nagy szorgalommal, hozzáértéssel és fáradtságos munkával” rendeztek népművészeti kiállítást ugyancsak a Néprajzi Múzeum munkatársai (Szolnoky Lajos, Kresz Mária, Fél Edit és K. Csilléry Klára).¹⁰

⁴ E tanulmányban nincs módom a terminológiai fejtegetésekre, ezt egyébként is megtették mások, csupán utalok arra a folyamatra, amelynek eredményeképpen a „népművészet” fogalma kiszélesedik, majd a népi iparművészet kategória is komplexebbé, többretegűvé válik (vö. Fülemile és Cseh e számban közölt tanulmányával).

⁵ A Kossuth téri volt Kúriaépületben, mely 1975–2018 között a Néprajzi Múzeumnak adott otthont.

⁶ Az *Ethnographia* folyóirat 1952. (LXIII.) évfolyamának 1-2. száma a szerző feltüntetése nélkül, részletes, fényképekkel illusztrált beszámolót közöl a kiállítás népművészeti anyagáról, melyet 60 év múltán, a Néprajzi Múzeum emlékkiállítása kapcsán részletesen elemez Fejős Zoltán is (Fejős 2012).

⁷ Vö. Kresz 1952.

⁸ Boross Marietta beszámolója nyomán (Boross 1954). A kiállítás válogatott anyagát ugyanez év decemberében Moszkvában is bemutatták.

⁹ A II. számú kiállításról nem állnak rendelkezésre adatok, csupán a számozásból következik, hogy lennie kellett egy ilyennek. 1955-ben ugyanis már a III. ilyen kiállítást rendezték, ezúttal Az Iparművészeti Múzeumban. A kiállítások teljes listáját közli Fejős 2000: 959–996. a 6. és 7. függelékben.

¹⁰ Kresz 1963.

1975-től előbb Borbély Jolán, majd Beszprémy Katalin vezetésével – eddig összesen 16 alkalommal – rendezték meg az *Élő népművészet* című országos pályázatot és kiállítást különböző helyszíneken. E seregszemlék elsősorban a népművészeti zsűrirendszer kritériumai szerint, néprajzos szakértők bevonásával válogattak a pályázatra benyújtott alkotások közül, és díjazták az alkotókat. A kortárs népi iparművészetben igazán a rendszerváltozás utánra érett be az, amit a nomád nemzedék az 1970-es években elkezdett. A Néprajzi Múzeumban néprajzos muzeológusi szakmai irányítással rendezett grandiózus *Élő népművészet* kiállítások sora jól jelzi az általános szemléletváltást, amely a hagyomány-korszerűség-esztétikai minőség mátrixrendszerébe illeszthető, kiemelkedő színvonalú tárgyak sokaságában testesült meg.¹¹

Bár nem kortárs bemutató volt, de mindenképpen meg kell itt említenünk az 1971-ben, a Budapesti Történeti Múzeum 710 négyzetméterén, a Néprajzi Múzeum anyagából, Csilléry Klára által rendezett, 1284 tárgyat felvonultató népművészet-történeti tárlatot. Ez volt az elmúlt bő fél évszázad legjelentősebb kiállítása, amely nemcsak méreteiben és azonos helyszínében, de rendezés tudományos koncepciója és az esztétikai igénye tekintetében is a 2018-as *Kéz/mű/remek* kiállításához mérhető.¹²

A 2018-as népművészeti szalont a négy művészeti ág (képzőművészet, iparművészet, építészet, fotó) szalonjaitól eltérően egy szerencsés döntés folytán nem egyszerűen az MMA vagy a Műcsarnok vezetése által *kijelölt* kurátor rendezte, hanem erre a feladatra *meghívásos pályázatot* írtak ki, azzal a szándékkal, hogy a mai magyar népművészetet megfelelően reprezentáló, a Műcsarnok, mint rangos kiállítóhely esztétikai követelményeinek is megfelelő kiállítás jöhesse létre.¹³ Ennek eredményeképpen, a népművészeket (NESZ), a minősítési rendszerért felelős szakmai módszertani intézményt (HH), valamint a tudományos megalapozottságot biztosító akadémiai intézetet (MTA BTK Néprajztudományi Intézete) képviselő, egymással egyébként is jó szakmai kapcsolatokat ápoló pályázók egy részét együttesen bízták meg a feladattal.

¹¹ A 90'-es években a pályamunkákból készült kiállításokat Balogné Horváth Terézia, Fügedi Márta és Sáfrány Zsuzsa rendezte.

¹² Kresz 1972.

¹³ A névsor egyrészt jól jellemzi az MMA és a Műcsarnok vezetésének előzetes tájékozottságát, elképzeléseit a kortárs népművészetről illetve a népművészeti szalonról, másrészt a személyes szakmai kapcsolathálóról is árulkodik, ezért közöljük itt is (vö. Szegő 2018: 11). A pályázat meghívottjai voltak: Beszprémy Katalin, a Hagyományok Háza (a továbbiakban HH) Népművészeti Módszertani Tár vezetője, Fehér Anikó (karnagy, népzene kutató, az MMA Művészettelméleti és Módszertani Kutatóintézetének munkatársa), G. Szabó Zoltán (néprajzos muzeológus, a HH Magyar Népi Iparművészeti múzeumának vezetője), Jakab Csaba (építész, belsőépítész, bútortervező, egyetemi docens, az MMA köztestületi tagja), Lágler Péter (néprajzkutató, a Nemzeti Művelődési Intézet Komárom-Esztergom megyei munkatársa), Pál Miklósné (népi iparművész, a Népművészeti Egyesületek Szövetségének – a továbbiakban NESZ – elnöke), Sulyok Miklós (művészettörténész, az MMA levelező tagja), Szerényi Béla (népzene, hangszerkészítő, az Óbudai Népzenei Iskola igazgatója), valamint Vidák István (népi iparművész, az MMA rendes tagja). A zsűri elnöke Sebő Ferenc (Kossuth díjas népzene, tagjai Csupor István (néprajzos muzeológus), Fekete György (belsőépítész, az MMA tiszteletbeli elnöke), Keserű Katalin (művészettörténész, az MMA rendes tagja), valamint Szegő György (építész, látvány- és díszlettervező, a Műcsarnok igazgatója) voltak.

Beszprémy Katalin¹⁴ lett a kiállítás *főkurátora*, aki mellé Kékedi László és Pál Miklósné határozott kérésére Fülemile Ágnes is felkérték, hogy mint *szakmai és művészeti koncepcióért felelős kurátor* vegyen részt a szakmai előkészítési, tervezési és a kiállítás-építési munkálatokban. (Fülemile Ágnes az utóbbi években három kiemelkedő népművészeti program rendezésével is bizonyította, hogy a tudományos-elméleti háttér milyen új minőséget eredményez, mennyivel sokrétűbb ismereteket és mondánivalót közvetít, akár kiállításról, akár egy komplex és reprezentatív népművészeti programról legyen szó.)¹⁵

Úgy tűnik, hogy egyszemélyi megbízott helyett egész team-et megbízni szerencsés döntés volt, nemcsak azért, mert a maguk területén kiemelkedő kompetenciákkal rendelkező csapattagok tudásukat összeadva, közösséggé csiszolódva működtek együtt, hanem azért is, mert maga a népművészet is, természetéből adódóan kollektív jellegű. A mai tárgyalkotó népművészet letéteményese, az 1970-es évek elején a táncházmozgalommal együtt újtára indult kézműves „nomád nemzedék” ugyancsak közösséget kovácsolt, miközben a gyökereit keresve egyúttal az elődök nagy közösségéhez is kapcsolódott, ez adta az erejét. Ez az erő, a gyökerekbe kapaszkodás biztonsága mellett a szárnyaló kreativitás öröme, a közösségi lét komfortos érzése, a természetközelség harmóniája, a szép tárgyak esztétikumának élvezete volt az, ami a látogatót a kiállítás minden szegletében magával ragadta.

A teljes munkafolyamatban – a koncepció kialakításától a tárgyválogatáson keresztül a kiállításrendezésig – társkurátorként oroszlánrészt vállalt G. Szabó Zoltán,¹⁶ valamint a hangszereket bemutató terem rendezésével és a kiállításhoz kapcsolódó programok szervezésével Szerényi Béla.¹⁷ A kiállításépítést segítő teremfelelősök között további olyan elismert néprajzkutató és kézműves szaktekintélyek szerepeltek, mint például Tötszegi Tekla a kolozsvári Néprajzi Múzeum kurátora, Cseh Fruzsina kézműpartörténet-kutató (MTA BTK Néprajztudományi Intézet), Eplényi Anna tájépítész, vagy a teljesség igénye nélkül Vidák István és családja, Illés Károlyné, Vetró Mihály, Bárány Mara, Galánfiné Schmidt Teréz, Ament Éva, Szakács Márton stb. (teljes névsoruk a katalógusban).¹⁸ A kiállítás több pontján megjelenő mozgóképes anyagokat Tari János szerkesztette.

¹⁴ Beszprémy Katalin 1973 óta kézműves népművész, a Nomád Nemzedék tagja, 1992 óta a Magyar Művelődési Intézet, illetve átszervezés után a HH munkatársa. Borbély Jolán utódaként nemcsak legendás országos kiállítások főrendezője, de például a *Népi Kézműves Stratégia* elkészítésében és a minősítési, valamint a képzési rendszer megújításában is múlhatatlan érdemeket szerzett (<https://umvp.kormany.hu/download/6/d0/60000/strategia.pdf> letöltve 2018.07.12.).

¹⁵ Fülemile Ágnes a New York-i Magyar Kulturális Központ vezetőjeként 2013-ban társkurátora volt a két hét alatt 1,2 millió látogatót regisztráló washingtoni *Smithsonian Folklife Festival*-nak, ahol Magyarország diszvendégként történő bemutatkozását kétszáz közreműködővel szervezte meg – zajos sikerrel (Fülemile 2014). 2015-ben a Várkert Bazár *Örökség és újítás – Kortárs magyar kézműves remek* című kiállításának (Gombosi 2015), 2017-ben a *Reformáció történelmi és kulturális öröksége az élő népművészetben* című országos tárlat főkurátora volt.

¹⁶ Számos néprajzi és népművészeti kiállítás, többek között a 2004-ben a Néprajzi Múzeumban rendezett, nemzetközi elismerést aratott dudakiállítás főkurátora.

¹⁷ Bővebben lásd a 12. jegyzetet.

¹⁸ Götz 2018: 556–557.

A tárlat volumenéhez mérten a rendelkezésre álló szokatlanul rövid idő a rendezőtől emberfeletti erőfeszítéseket követelt. Az egész Kárpát-medence népművész alkotóinak összefogását és a mintegy négyezer népi iparművészt tömörítő NESZ elnöke, Pál Miklósné társkurátor közismerten kiváló szervező-irányító tehetségét dicséri, hogy a nyolc helyszíni „zsűrizés” keretében az elmúlt öt év legkiválóbb alkotásaiból a kurátoroknak sikerült kiválogatniuk a kiállításra kerülő tárgyakat. A tárgyválogatás és a tematika kapcsán érdemes megjegyeznünk, hogy Fülemlile Ágnes szintén néprajzkutató férjével, Balogh Balázssal⁶ együtt nemcsak otthonosan mozog a terepen, hanem az „adatközlőkkel” évtizedes mély baráti kapcsolatokat alakított ki, sőt a kutatott településeken közösségi projektek sorának ötletgazdája és szervezője is volt. Ennek révén sikerült például az erdélyi Szék és Kalotaszeg több településének megújuló kézműves-ségét is gazdagon reprezentálni.

Szakítva a megszokott gyakorlattal, a rendezők a kiállított tárgyakat nem egyszerűen alapanyag, technika, funkció vagy tájegységek, netán történeti szempontok szerint csoportosítva mutatták be, bár természetesen e rendezőelvek is sok ponton megjelentek. A tizenkét teremben a 21. századi ember életvilágának azokkal a szféráival találkozhatott a látogató, melyekbe a hagyományos paraszti gazdálkodási ismeretek, mesterségbeli tudás és esztétikum szervesen beépíthető.

A hely adottságaihoz is alkalmazkodó koncepció a megszokott lineáris útvonaltól eltérően termenként különböző tematikák és megközelítések mentén tulajdonképpen tizenkét – akár önállóan is értelmezhető – kiállítást eredményezett, amelyek mindegyike szervesen kapcsolódott a szomszédos termék tematikájához, és egymáshoz is. Akármerre indult is el tehát a látogató a kiindulópontként szolgáló – az 1970-es évek kézműves nomád nemzedékét és táncházmozgalmát emblematikus filmrészletekkel, fotókkal és tárgyakkal felidéző első teremből, mindig úgy érezhette, hogy a következő terem folytatása az előzőnek. Ez az elrendezés ugyan nem könnyítette meg a hagyományos, egyféleképpen bejárható kiállításokhoz szokott látogató dolgát, de nagyon is passzolt mind a hagyományos paraszti kultúra, mind a jelenkori magyar kézművesmozgalmak gazdag műfaji, technikai és alkotói sokrétűségéhez.

A kiállítás 3500 m²-en, közel ötszáz alkotó mintegy három és fél ezer alkotását mutatta be (köztük számos tárgye gyüttessel).¹⁹ Ilyen mennyiségű tárgynál már fennállt a veszély, hogy a bőség nyomásának engedve túlszűfölik a tereket, de az átgondolt koncepció és az esztétikai érzék segített az egészséges egyensúly megtartásában. Komoly szerepe volt ebben a látványtervnek és az installációnak is, mely kreatív együttgondolkodás eredményeként Jakab Csaba tervei alapján valósult meg – példászerűen.²⁰ A tereket impozánsan és változatosan osztó/határoló szellős létramotívum már a bejáratnál megjelent, s minden teremben a tematikához igazodó karakteres formát öltött – hol egy köralakú tánc tér, vagy pajta, hol egy vásár, vagy egy kellemes szabadterei lugas érzetét keltve, vagy épp otthonok belső tereit megidézve. E határozott keretet adó installáció-szerkezetek fehér színükkel mégsem voltak hivatkozók, kiváló (hát)teret képeztek a „főszereplő” tárgyak mögött. Az installáció mellett mindenkép-

¹⁹ Az alkotók teljes névsorát a katalógus tartalmazza (Götz 2018: 542–554).

²⁰ Jakab 2008.

pen említést érdemelnek azok a kreatív megoldások, amelyek magukat a műtárgyakat használják installációként. Ilyen volt például a *Híres néprajzi tájak továbbélő hagyománya* című második teremben a két kiemelt tájegység – Mezőkövesd és Kalotaszeg – kortárs népművészeti alkotásait bemutató kiállítási egység, amelyeket mintegy keretbe foglalt az egymással szemben elhelyezett két életnagyságú házoromzat. A jobboldali kereszthajó utolsó előtti, *Táj, környezet, ember* elnevezésű terme merész elgondolással, a szó szoros értelmében vett kalákamunkával készült. Az itt felállított kemencét és hagyományos falazatokat a Fekete Bertalan – Eplényi Anna tájépítészek és Krizsán András építész nevével fémjelzett a *Nagyapám Háza* mozgalom önkéntesei építették a helyszínen, így teremtve sajátos miliőt a hagyományos építészeti technológiák és formavilág kollektív újragondolásának példáit bemutató kiállításrésznek – a látvány mellett a jellegzetes szagokat is ideértve. Ehhez a kiállítási egységhez tematikában és látványban is jól kapcsolódott szomszédos hátsó terem, amelyben települések képét jelentősen meghatározó alkotásokból nyújtottak ízelítőt. Kiváló ötlet volt az egyik teremből a másikba átvezető faragott kapuk sora, amelyeken áthaladva a gébárti fafaragók szépen megvilágított és szinte temetőszerűen elhelyezett sírjel-rekonstrukcióihoz érkezett a látogató, ahol a megpihenésre is alkalmas, padokkal hívogató térben nemcsak az említett tárgyakban gyönyörködhetett, hanem egy mozinagyságban kivetített filmet is végignézhetett.

E teremmel átellenben, a kereszthajó bal oldalán egy másik monumentális alkotás határozta meg a szakrális tereket megjelenítő terem arculatát. Rendhagyó módon ugyanis, a bejáratnál szemben, a *falra* került föl Gál János – külön a kiállításra készített – kazettás mennyezete, megadva egyúttal a témához illő alaphangulatot.

Az esztétikus látványelemek, a magas színvonalú tárgyak sora mellett a kiállítás több termében is az adott tematikához illő ötletes interaktív elemeket helyeztek el a rendezők, így mélyítve el az ismeretek átadását. A mai hangszerkészítők népi hangszereit bemutató teremben a látogatók például kipróbálhatták a facimbalmot, a citerát és a dudát, archív felvételekről belehallgathattak egy-egy híres hangszerjátékos muzsikájába. A kézműves iskolák termében stílszerűen különböző kézműves foglalkozásokra alkalmas teret alakítottak ki, emellett egy asztali társasjáték és óriás kirakó is várta a gyermekeket. A pásztorművészetet és a magyarság őseinek keleti gyökereihez köthető, legősibb technikákkal készült kézműves alkotásokat bemutató teremben magam is részt vettem azon a nemezkészítő foglalkozáson, melyet tárlatvezetésük során (a kiállításrendezésben is közreműködő) Vidák István és Nagy Mari rögtönöztek. Így saját tapasztalatom nyomán állapíthatom meg, hogy e módszer kiválóan működik. Bármi egyszerű volt is az elvégzendő feladat, a kész alkotások között, a manuális tevékenység közben nemcsak sok mindent megtudtam a nemezkészítés kultúrtörténetéről, de jóval mélyebben megértettem annak technikai, mesterségbeli fortélyait is, mintha csak passzív szemlélőként tekintettem volna meg a kiállítást.

Bár az egyes alkotások az adott terem koncepciójának megfelelően elhelyezve „magukért beszéltek”, az is nagyon fontos, hogy az összkép mennyire esztétikus és letisztult. A *Kéz/Mű/Remek* kiállításon ez a követelmény is maximálisan teljesült. Talán csak *Mindennapi tárgykultúra – az otthon világa* című teremben – amely pedig az egyik legtöbb lehetőséget rejtő témát dolgozta fel, s az installációja is kiváló háttérrel képezett

parasztházat felidéző zezgugos szerkezetével – lehetett érezni némi bizonytalanságot, zavarosságot a tárgyak elrendezésében. Ennek oka a tárgyak táji, formai és funkcionális sokfélesége és nagy mennyisége mellett az is lehetett, hogy a terem berendezésével megbízott (nem szakmabeli) munkatársak nem rendelkeztek kellő háttérismerettel ahhoz, hogy a táji stílusok és a funkciók szerint biztos kézzel nyúlhassanak az anyaghoz.

Sajnos a vaskos és tartalmilag is igényes katalógus formai szerkesztésén még inkább érzékelhető efféle „idegenkezűség”. Már első látásra is fájóan szembetűnik, hogy a grafikai tervezőnek a népi iparművészet világához valószínűleg nincs túl sok köze, és nem is kellően nyitott erre. A fekvő tájolású kötet vastagsága miatt nehezen lapozható, a tanulmányokat követő jegyzetek apró, bordó színű betűi szinte olvashatatlanok. A tartalomjegyzék nem a kötet elején, hanem az alkotók névsora és a kiállítás megvalósításában közreműködők listája között bújik meg, így nagyon nehéz a tájékozódás a kötetben. A hatszáz oldalas kiadványban elhelyezett többszáz fotó jó részének képaláírása (amelyet egyébként a kiállításrendezők igen gondosan és részletezően írtak meg!), a főszöveg irányára merőleges, így az olvasó garantáltan nyakfájást kap, mire végig lapozza a könyvet. A képek mérete esetleges, a szerkesztő mintha ötletszerűen nagyítana, vagdosna szét darabokra egyet-egyet, vagy gyakran csupán a kép (és a tárgy) egy részletét helyezi el az adott oldalon. Az oldalakat ugyancsak ötletszerűen elhelyezett szürke és bordó vonalakkal és különböző szélességű sávokkal tagolja, megzavarva ezzel az amúgy is érthetetlen koncepció szerint hol egyik oldalra eltolva, hogy a tárgyat a középhajtással félbevágva elhelyezett fotók, illetve az ábrázolt alkotások esztétikáját.²¹ Valószínűleg a túlfeszített munka és időbeosztás miatt a katalógusba egyetlenegy enteriőrfotó sem került be. Nagy kár, mert a tárlatot már lebontották, ilyen formában megismételhetetlen, és a katalógus messze nem hozza vissza azt a minőséget, amit maga a kiállítás és az ott kiállított minden egyes alkotás képviselt.

A kortárs népművészethez való viszonyulás sokféle lehet. Ha azokat a nézőpontokat és véleményeket leszámítjuk, melyek a felszínes ismeretekből vagy teljes tájékozatlanságból adódnak, akkor is különféle megközelítésekkel találkozunk alkotói (és „fogyasztói”) szakmai berkeken belül is. Még mindig létezik egy romantikus „mozgalmi” szemlélet, amely ugyan elfogadja, hogy az eredeti értelemben vett „hagyományos népművészet” a paraszti létforma, a tárgyak eredeti funkciója, és a mesterség hagyományos elsajátítási módjának megszűnésével/átalakulásával gyakorlatilag eltűnt, a mai kézműves tárgyalakotók tevékenységét mégis „élő népművészetnek” nevezi. A néprajz ugyanerről a folyamatról jóval árnyaltabban gondolkodik.²² Míg egyes tárgycsoportok, illetve alkotók esetében kimutatható a hagyomány folytonossága, tehát a tudás átadása közvetlenül történik, addig más területeken már inkább folklorizmusról

²¹ A számos példa közül csak egyet említenék: a 324–325. oldalon bemutatott népi hangszerek bájos (vagy inkább lehangelő?) összevisszaságban, a rendelkezésre álló helyhez képest jóval kisebb méretben láthatók, a középre helyezett két mesterien elkészített és díszített tekerőlantot pedig a középhajtás éppen félbevágja, lehetlenné téve, hogy az olvasó zavartalanul szemügyre vehesse a hangszerest arányait és a műves díszítményeket.

²² E tanulmánynak nem tárgya a népművészettel kapcsolatos eddigi elméleti munkák áttekintése, csupán néhány, az hasábjain megjelent munkára utalnék, mint például Kresz 1952., 1968.; Gráfik 2004.; Szilágyi 2005.; Verebélyi 2015.

beszélhetünk. Ez utóbbi esetében a hagyományhoz történő *oda-*, sőt inkább *visszafor-*
dulás és annak újjáélesztése, illetve újfajta értelmezése valósul meg.

A hagyomány-interpretációk azonban nagyon sokfélék lehetnek az eredetitől való távolodás mértéke szerint,²³ amelyre a *Kéz/Mű/Remek* kiállítás gazdag példatárral szolgált. A hagyománytól való elrugaszkodás foka fontos mérce a minősítési rendszerben és a jelenkori használhatóság szempontjából is. A kiállítás ennek mindhárom szintjét megjelenítette: pontos tárgyrekonstrukciókat, egy-egy motívum, forma, technika újszerű alkalmazását, s a hagyomány inspirálta modern tárgyakat is láthattak a látogatók. Különösen jól nyomon követhető volt ez a háromféle alkotói attitűd az apszisban, három félkörívben, eredeti viseletfotók elé kiállított öltözetek, és a velük szemben látható kiegészítők sorozatán.

A *Kéz/Mű/Remek* kiállítás kiváló apropója lehetett volna egy nemzetközi tudományos konferencia összehívásának – már csak azért is, mert ahogyan már megállapítást nyert, nem egyszerűen csak szép tárgyak szemléléről volt szó, hanem egy olyan egyedülálló népművészeti mozgalom sokrétű, tudományos igényű elemző bemutatásáról is, amelyre világszerte követendő példaként tekintenek/tekinthetnének.²⁴

Irodalom

ÅKESSON, Ingrid

- 2006 Recreation, Reshaping, and Renewal among Contemporary Swedish Folk Singers. Attitudes toward Tradition in Vocal Folk Music Revitalization. *STM Online* vol. 9. (www.musik.uu.se/ssm/stmonline/vol_9/akesson/index.html letöltve 2008. 17. 14.).

BESZPRÉMY Katalin

- 2018 Beköszöntő. In Götz Eszter (szerk.): *Kéz/Mű/Remek. Nemzeti Szalon 2018. Népművészet*. Katalógus. Budapest: Műcsarnok–Magyar Művészeti Akadémia.

BOROSS Marietta

- Népművészeti és iparművészeti kiállítás a Műcsarnokban *Ethnographia* LXV. 280–283.

GOMBOSI Beatrix [– Fülemile Ágnes]

- 2015 Örökség és újítás. Beszélgetés Fülemile Ágnessel a MTA BTK Néprajztudományi Intézete tudományos főmunkatársával. *Magyar Múzeumok* [a Pulszky Társaság online folyóirata] 2015-09-15. http://archiv.magyardarmuzeumok.hu/kiallitas/2723_orokseg_es_ujitas (letöltve 2019. 14. 22.)

GÖTZ Eszter (szerk.)

- 2018 *Kéz/Mű/Remek. Nemzeti Szalon 2018. Népművészet*. Katalógus. Budapest: Műcsarnok–Magyar Művészeti Akadémia.

²³ Itt utalok Åkesson modelljére, aki a hagyományinterpretációk sokféleségében három fő irányvonalat különböztetett meg: reconstruction, reshaping, renewal (Åkesson 2006.).

²⁴ Lapzártakor jelent meg a BTK Néprajztudományi Intézet konferenciafelhívása a Budapesten, 2020. április 23–24-ére tervezett *Creative Heritage in the Making – Contemporary Folk Design* című nemzetközi tanácskozársra (főszervezők: Fülemile Ágnes és Cseh Fruzsina), ahol többek között a *Kéz-Mű-Remek* kiállítás kapcsán felmerült tudományos/elméleti kérdések is terítékre kerülnek.

GRÁFIK Imre

2004 A népművészet szűkebb és tágabb értelmezéséről. *Ethnographia* CXXVIII. 710–730

GYÖRFFY István

1939 *A néphagyomány és a nemzeti művelődés*. Budapest: Egyetemi Néprajzi Intézet. /A Magyar Táj és Népismeret Könyvtára 1./

FEJŐS Zoltán

2012 „Rákosi elvtárs élete” – egy hatvan évvel ezelőtti sztárkiállítás rétegei. *Ethnographia* CXXIII. 1–47.

FEJŐS Zoltán (szerk.)

2000 *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Budapest: Néprajzi Múzeum.

FÜLEMILE Ágnes

2014 *Magyar örökség Washingtonban: a 2013. évi Smithsonian Folklife Festival magyar programja*. Budapest: Balassi Intézet–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.

2018 Népművészeti örökség és hagyományörzés Magyarországon. In Götz Eszter (szerk.): *Kéz/Mű/Remek. Nemzeti Szalon 2018. Népművészet*. Katalógus. Budapest: Mücsarnok–Magyar Művészeti Akadémia.

JAKAB Csaba

2018 Installáció és látványtervek a belsőépítész tervező szemszögéből. Kéz | Mű | Remek – Népművészeti Nemzeti Szalon a Mücsarnokban. *Magyar Iparművészet* 5. 10–13.

JUHÁSZ Katalin

2018 Kortárs népművészet – élő, éltető, élhető hagyomány Kéz | Mű | Remek – Népművészeti Nemzeti Szalon a Mücsarnokban. *Magyar Iparművészet* 5. 2–9.

KÓSA László

1989 A magyar néprajz a két világháború között – új tudományos célok és gyakorlati feladatok. *Ethnographia* C. 342–355.

KRESZ Mária

1952 Népi díszítőművészetünk fejlődésének útjai. *Ethnographia* LXIII. 10–43.

1963 A Néprajzi Múzeum kiállítása a Mücsarnokban: „Magyar népművészet” (1963 augusztus 2 - 1963 szeptember 29). *Múzeumi Közlemények* 4.37–53.

1968 A magyar népművészet felfedezése. *Ethnographia* LXXIX. 1–32.

1972 „Népművészetünk története” A Néprajzi Múzeum kiállítása, 1971. *Néprajzi Értesítő* LIV. 145–156.

PALÁDI-KOVÁCS Attila

2015 Hungarikum és értékmérés a néprajzi felfogásban. *Néprajzi Hírek* 3. 78–85.

ISPÁN Ágota Lídia – MAGYAR Zoltán (szerk.) BALOGH BALÁZS (főszerk.)

2014 *Társadalomnéprajzi kutatások a 21. század elején – Kérdésfelvetések, megközelítések és a társadalmi hasznosulás perspektívái*. Budapest: MTA BTK /Ethno-Lore XXXI./

ROMSICS Imre (szerk.)

2008 *Hagyomány, szellemi kulturális örökség, népies rendezvény: pillanatképek a mai népművészetről. Néprajzi konferenciaelőadások*: Kalocsa, 2017. július 5–7. Kalocsa: Viski K. Múzeum. /Kalocsai múzeumi értekezések/

SZEGŐ György

- 2018 Minta. A Népművészet Nemzeti Szalon 2018 kiállítása elé. In Götz Eszter (szerk.): *Kéz/Mű/Remek. Nemzeti Szalon 2018. Népművészet*. Katalógus. Budapest: Műcsarnok–Magyar Művészeti Akadémia.

SZILÁGYI Miklós

- 2005 Tendenciák, átalakulási folyamatok a népi iparművészetben. *Ethnographia* CXVI. 321–328.

Sz. n.

- 1952 Rákosi Mátyás elvtárs 60. születésnapja: az új magyar népi díszítőművészet fejlődésének hatalmas forrása. *Ethnographia* LXIII. 1–9.

VEREBÉLYI Kincső

- 2015 Utak és tévutak a népművészet kutatásában. *Ethnographia* CXXVI. 1–23.

Juhász Katalin,

Bölcsezzettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet, MTA Kiváló Kutatóhely,
tudományos főmunkatárs

e-mail: juhasz.katalin@btk.mta.hu

Kéz-Mű-Remek: egy korhű kiállítás

A népi iparművészet helyet keres magának a művészetek és a tárgykalkotás különböző területeinek rendszerében. Egy szerteágazó gyökerekből kinövő, az utóbbi évszázadban többször „korszerűsített”, újragondolt örökségről beszélünk, melynek egyes ágai elhaltak, mások hol kézműves mesterségként, hol népi iparművészetként élnek tovább. A néprajztudományban évek óta zajlik a diskurzus arról, megnevezhetjük-e egyetlen összefoglaló terminussal ezt a tárgykalkotó örökséget, és ha igen, hogyan; vagy merjük külön választani a hagyományos kézműves mesterséget, a népművészetet, a népi iparművészetet, esetleg a népművészet által ihletett iparművészetet, stb.¹ A kézművesek, népi iparművészek, sőt, iparművészek egyre nagyobb lendülettel keresik a hagyományos tárgykalkotás megújításának lehetőségeit – önállóan vagy karöltve az őket ösztönző és segítő intézményekkel, mint a Népművészeti Egyesületek Szövetsége és a Hagyományok Háza. Valamennyi törekvés legfőbb célja – amellet, hogy a tudás ne vesszen el – a tárgykalkotó örökség népszerűsítése. Történnének mindezek úgy, hogy a laikus nagyközönség szemében a népművészet a múlt egy reliktum, netalán egzotikum, melyet egy bizonyos ízléssel rendelkező kör kedvel, és sokkal inkább jelent egy régéizlést, mint közös (nemzeti) identitásunk részét. Történeti háttértudás és tapasztalat nélküli, finomabb hangolású esztétikai érzék híján minden jóindulat és nyitottság ellenére is sokan nem tudnak különbséget tenni a sorozatgyártott ajándéktárgy és az egyedi, minőségi, sőt, akár művészi igényű kézműves termék, művészeti alkotás, népi iparművészeti tárgy között. Nagyközönségen pedig nem feltétlenül csak az utca emberét értjük. A népművészet propagálását célzó minisztériumi intézkedések sem tudják minden esetben a megfelelő helyre helyezni a hangsúlyt.² S bár a néptánc és a népzene képviselői számára a művészképzés és a „művész”ként való elismertség lehetősége – szerencsére – megadatik, még mindig vita tárgyát képezi, hogy lehet-e létjogosultsága egy népművész, népi iparművész egyetemi képzésnek. Utóbbi kérdés elméleti háttérének kibontására itt nincs tér. Ám összességében a fentiekből talán érzékelhető, milyen szélcsendben – alkalomadtán ellenszélben – kellett a kiállítás megalkotóinak egy felfrissülést hozó vihart kavarni.

¹ „Élő–nép–művészet. A tárgykalkotó kézművesség perspektívái a 21. században” című konferencia. Néprajzi Múzeum 2016. 03. 18.; Diószegi–Juhász 2011.; Gráfik 2017.; Szulovszky 2016., 2017.

² Jól példázza ezt a Hungarikum Bizottság, a Földművelésügyi Minisztérium, a Hagyományok Háza és a Herman Ottó Intézet által rendezett – céljai ellenére a vendégeket meghívásos alapon fogadó – 2017-es FolkTrend divatbemutató. 2019-ben a Mesterségek Ünnepeén megrendezett folytatása már a „Hagyomány a divatban – viselet másként” címen meghirdetett Hungarikum pályázat alapján átgondoltabb, alaposabb és igényesebb válogatást és a megfelelő szakemberekkel való együttműködést tükrözött. További hátráltató tényezőként említhetjük a szakmák oktatásában a hagyományos mesterségek képzésének háttérbe szorítását, illetve megszüntetését. Nem képviselnek kiemelkedő gazdasági értéket, a „csupán” kulturális értékük pedig kevésnek bizonyul ahhoz, hogy népszerűsítsük azokat és piacot teremtsünk nekik. A témáról lásd még Szulovszky 2010.

Ennek a kiállításnak nem csak az volt a feladata, hogy bemutasson és egy egyszeri, talán rövidebb-hosszabb időre emlékezetes élményt nyújtson. Bizonyítani kellett, hogy az örökség nem holt, hanem élő, mindezt úgy, hogy az alkotó csak a tárgyon, illetve a képernyőn keresztül van jelen. Elhitetni, hogy ezek a tárgyak ma is készíthetők és használhatók, mert csak akkor nem lesz többé egzotikum, ha valóban megértjük és használjuk is őket. A megértéshez és megismeréshez pedig több út vezethet, melyeknek a Műcsarnokban bőven volt tér is. A tágas termek egy-egy értelmezési kört, az ismeretanyag egy-egy szeletét fogadták be, kalauzoltak múltból a jelenbe, profánból a szakrálisba. Elválasztották a gondolatköröket, melyek végül egy új egész képpé állhattak össze.

A kurátorok szándéka szerinti megközelítési módok az egyes termekben világosak, érthetők, és valóban szinte kézen fogva vezették a látogatókat. A kortárs népművészet és népi iparművészet nem csupán a mai alkotókat jelenti, hanem azokat a köröket is, akik a hagyományos kézműves tevékenységhez bármilyen egyéb módon kapcsolódnak: a hagyományos építkezést kutató és felelevenítő építészeket, a magyar történelmi múlt iránt érdeklődő hagyományörző csoportokat, a hangszereket készítő és használó népzeneészeket, a templomokba belépő hívőket, a viseleteket és kiegészítőket használó néptáncosokat, de akár a köztéri alkotásokat tisztelő lokális közösségeket is. Ezért nem pusztán alkotókkal, de korunk szemléletmódjaival is találkoztunk a termekben.

A paraszti tárgykultúra iránti érdeklődéssel, a népművészet definiálásával párhuzamosan a néprajztudomány és a lokális közösségek számon tartották a tehetséges és úttörő egyéniségeket. Míg a funkcionalitást megcélzó hagyományos tárgykészítés és kézművesség terén nem releváns alkotásról beszélni,³ addig egy tudatosan alakított népi iparművészeti stílus – népi iparművészeti minősítő rendszer a díjazásokkal, a nomád nemzedék mozgalom pedig a még élő autentikus kézművesek felkeresésével – már alkotóként tekint a tárgykészítőkre. A kiállítás népi iparművészeti alkotókat, esetenként iparművészeket nevesít, mestereket és tanítványokat emel ki (*A kézműves oktatás műhelyei*), s az autentikus közösségeket jeles egyéniségekhez köti. Szintén alkotóként definiáljuk a kézműipar örököseit, ha mesterségük utolsó képviselői, legfőképp, ha nagy múltú dinasztiát képviselnek. Ezt a hangsúlyt képviselte a *Mesterségbeli tudás – műhelyek, dinasztiák* terem.

A tárlat kortörténeti jelentőséggel is bír. A korábban a Műcsarnokban és más helyszíneken rendezett kiállítások részben a múzeumi anyagokból részben az adott kor népművészeti, népi iparművészeti alkotásaiból válogattak, az utóbbi évek tárlatai szintén napjaink alkotóinak munkáit mutatták be.⁴ A Kéz-Mű-Remek kiállítás felhívta rá a figyelmet, hogy a népművészet történetét és történelmét már nem csupán a paraszti közösségekben, de a 20. századi városokban is keresnünk kell. A kurátorok a nomád nemzedékre helyezték a hangsúlyt, kiemelve annak jelentőségét a szemléletmód megújításában, a „tisztá forrásból eredő” népművészethez való visszatalálásban. Ma már nem jelent meglepetést az újra felfedezett és újra tanított nemeztechnika megjelenése egy népművészeti kiállításon, de teret kaphattak egészen új elképzelések is, mint például a keresztiszemes motívum és a kékfestő anyag egymásra találásából született foltmunka.

³ Erről lásd Verebélyi 2017. 734.

⁴ Lásd Juhász Katalin írását.

A kortárs népi iparművészet több jeles alkotója a szövetkezeti időszaknak köszönheti tudását, munkájuk kellő elismerésben részesül, melyet a kiállítás is igazol. Figyelemre méltó azonban, hogy míg a nomád nemzedék bemutatása külön termet kapott, a háziipari szövetkezeteket nem szándékoztak bemutatni a kurátorok.⁵ Ez a tény hitelesen tükrözi napjaink szemléletmódját. Örökségünk részét képezi az a kritikai hozzáállás is, mely a szövetkezeti munkában a sorozatgyártott ajándéktárgyak tömegtermelését bírálja, és a korszak ízlésére borítja a feledés leplét. Kiállítjuk a mesterségek megőrzése és a tudatos tervezés terén jelentős alkotók munkáit, de a korszak szellemiségét nem tartjuk fontosnak a nagyközönséggel megismertetni, talán attól félve, hogy tévútra vezet és hamis képet ad. Holott éppen egy ilyen grandiózus kiállítás nyújthatna lehetőséget arra, hogy eloszlassuk azt az elképzelést, miszerint a szövetkezetek csak ajándéktárgyak tömegtermelésével foglalkoztak, s bemutassuk az akkori korszaknak az igényes tervezés nyomán, a maihoz hasonló modernizáló szándékkal készült darabjait. A szövetkezeti időszak nem csak a kortárs népi iparművészet történelmének kihagyhatatlan eleme, hanem erősen meghatározza azt az attitűdöt is, mellyel a nagyközönség viszonyul a népi iparművészethez/népművészethez. Kutatásával, annak értelmezésével és hatásaival a néprajztudomány is adós.

A kézműves és kisipari örökséget, népművészetet, népi iparművészetet esztétikai értékei alapján emeljük a művészetek pódiumára. Történeti örökségében sem a népi iparművészeti zsűrizés, sőt, gyakran a tudományos diskurzus keretein belül sem különítjük el a polgári, úri ízlésből eredeztethető elemeket az egykori paraszti tárgykészítés, adott esetben házimunka tárgyaitól vagy a szaktudást igénylő kisiparok termékeitől. A kortárs alkotók magas esztétikai minőséggel bíró tárgyait méltán tekintjük művészetnek, ám a kiállításokon ezek múltjából is csak a kiemelkedő esztétikai értékkel rendelkezőket mutatjuk be. A szövetkezeti időszak mára már tévútnak tartott tárgyait és irányzatait szintén negligáljuk, hiszen a mai esztétikai elvárásainknak nem felelnek meg. Az esztétikai minőség elsődlegessége nem újkeletű jelenség, hiszen a *szép tárgyak* felfedezése a nemzeti öntudat kiteljesedésével egy időben történt a 19. század második felétől. Majd „Az 1950-es évektől a *szép tárgyak* vagy még inkább a *tárgyak szépsége* azért vált a kutatás kiemelt témájává, mert a népi kultúra autentikusságának a kultúra más részeivel szemben való hangsúlyozása volt a cél.”⁶ A népművészeti és kézműves örökséget népszerűsíteni és éltetni szándékozók részéről ez az attitűd töretlenül fennmaradt, hiszen mára az örökség és a népi iparművészeti stílus továbbéltetésének zálogává is vált. Bármilyen praktikus és jól használható, hosszú élettartamú tárgyakról is van szó, a mai vásárlói igényeknek akkor tudnak megfelelni, ha különleges esztétikai értékkel bírnak. A közönség ízlésformálása pedig többek között a kiállításokon valósul meg: a népi iparművészeti tárgyak műtárgyakká kell, hogy váljanak, azzá kell, hogy emeljük őket a nagyközönség szemében, hogy újra használatba kerüljenek, piacuk legyen. További értéket képvisel napjainkban az, hogy kézműves termékekről van szó, erre utal a kiállítás címe, ezt hangsúlyozandó láthattuk a hangszerkészítés és a cipőkészítés szerszámain, valamint a bútorfestés menetét, s a látogatók múzeumpedagógiai foglalkozásokon ismerkedhettek egy-egy technikával.

⁵ A témát részletesen Kovács Bence fejti ki.

⁶ Verebéli 2015: 9.

Ezen értelmezési keretek közt kerül a kiállítást rendező szakemberek kezébe az adott tárgy, amelyet hűen a néprajzi adatokhoz, a kiállítás termeinek különböző, illetve a teljes tárlat egységes koncepciójához és nem utolsó sorban az esztétikai igényekhez igazodva kell elhelyezni egyik vagy másik térben. Hogyan lehet egyszerre műtárgyként és autentikus környezetre emlékeztető installációt varázsolva vásári termékként megjeleníteni egy termen belül a tárgyakat? A kerámia hol önálló posztamensen álló, külön műtárgy, hol egy berendezett asztal dísze, mely a körötte elhelyezett tárgyak közt is megtalálja a helyét, semmit sem veszítve esztétikai értékéből. Az egyes termek külön témái közt hol van nagyobb létjogosultsága adott tárgycsoportoknak vagy tárgynak? Melyek azok a darabok, melyek a leghitelesebben képviselik egy fazekas vagy cipész dinasztia munkásságát, s melyeket helyezünk el az *Otthon* terem egyik asztalán, illetve a viselet terem öltözetéinél? Az újragondolt, mai viseletre szánt, kékfestő anyagból készült cipőnek vajon a viseleteket és azok megújítását bemutató teremben van a helye, vagy a kékfestő dinasztiák és a cipésmester vásári hangulatot idéző installációjában? Hogyan lehet egyszerre megjeleníteni a tárgyak autentikus jellegét, természetes anyagukat, kihangsúlyozva, hogy minden tekintetben megfelelnek a modern kor esztétikai és funkcionális elvárásainak? A megoldások természetesen a rendelkezésre álló helyből és a tárgy jellegéből is adódtak, mégis folyamatos értelmezésre készítették az embert. Minden teremért más és más szakember volt a felelős, akik – mindamellet, hogy „egy nyelvet beszélnek” – egyénisége, tapasztalatai, ízlése ha lehet, tovább színesítette a megálmodott koncepciót.

A *Mindennapi tárgykultúra* – az *otthon világa* terem reprezentálta leginkább azt az ismeretlenség érzést, melyet a fentebb már említett laikus nagyközönség tapasztalhat a népművészeti tárgyak között. A tárgyak keresték a helyüket a térben, mint amikor a vásárról hazavitt *szép tárgy* helyét keresi új gazdája az otthonában, esetleg a korábban vásárolt többi *szép tárgy* között. Érződtek a teremben azok a kétségek, melyek a mai kor emberének a népművészeti tárgyakhoz való viszonyát jellemzik. Talán az eredeti koncepciónak nem ez volt a szándéka, s a népi kultúrában jártas szakemberek sem fogadták feltétlen elismeréssel a tárlat ezen részét, mégis épp amiatt tartom hitelesnek mert, segít teljes képet nyújtani a népművészeti örökség és a kor emberének viszonyáról. A terem rendezőinek csupán az esztétikumra irányuló szemléletmódja, ebből adódó kétségei teszik a műtárgyként kiállítani szándékozott tárgyakat valamelyest hétköznapiabbá. Az *Otthon világa* terem rávilágít arra, hogy újabb kérdéseket fogalmazzunk meg a népi iparművészeti, illetve a népművészeti és paraszti tárgykultúra hagyományait követő tárgyak kapcsán, ezúttal már a használatra vonatkozóan. A csupán esztétikai értékítélet alapján kiválasztott tárgyat birtokba tudja-e venni a mai felhasználó úgy, hogy az hiteles maradjon? A tárgy történetére, készítőjére, készítésének menetére, eredeti kontextusára vonatkozó ismeretek hiányában csupán az esztétikum marad, vagy feltöltődik újabb tartalmakkal? A kézműves tárgyak esetében az örökségnek csak az esztétikum tud az átadható eleme maradni, vagy szándékaink szerint át tudjuk adni a történelmi tudást is?

A kiállítás sikere – véleményem szerint – a tárgyak magas esztétikai színvonalán, az alkotók kiemelkedő tudásán túl abban is keresendő, hogy minden terem más-más dimenzióban vitte be a látogatót. Újra és újra gondolkodásra, megértésre készítette a szemlélőt, minden egyes alkalommal áthelyezte az értelmezés kereteit.

Egy ilyen páratlanul gazdag kiállítás kiváló lehetőség arra, hogy megismertessük a nagyközönséggel a népi iparművészet múltját, kimagasló eredményeit és kortárs áramlatait, az érdeklődést igazolta a látogatók száma is. Más lapra tartozik annak a kérdésnek a fejtegetése, hogy a kiállításnak mint műfajnak vajon mik a lehetőségei? Közben műtárgyakká emeli a kiállított alkotásokat, hatással tud-e lenni arra, hogy a népi iparművészet, mint a háziipar, kézművesség és kisipar öröksége a magas kultúra részévé váljon? Ezzel párhuzamosan meg tudja-e teremteni a közönséggel azt a kapcsolatot és közelséget, amely meggyőzi a látogatót arról, hogy ő maga is beépítheti mindennapjaiba a kortárs kézművesek tárgyait? Vitathatatlan, hogy a Kéz-Mű-Remek kiállítás ismeretet és tudást adott át, ízlést formált, és a kézműves örökség jövőjének szempontjából mindeképp feljegyzendő, hogy 29 ezer látogató érdeklődését keltette fel.

Irodalom

DIÓSZEGI László – JUHÁSZ Katalin (szerk.)

2011 *Hagyomány – örökség – közkultúra. A magyar népművészet helye és jövője a Kárpát-medencében.* Budapest: Teleki László Alapítvány.

GÖTZ Eszter (szerk.)

2018 *Kéz/Mű/Remek. Nemzeti szalon 2018. Népművészet.* Budapest: Múcsarnok Nonprofit Kft.

GRÁFIK Imre

2017 A népművészet szűkebb és tágabb értelmezéséről. *Ethnographia* CXXVIII. 710–730.

SZULOVSZKY János

2010 *A kézműves örökség, mint stratégiai eszköz. Feladatok és lehetőségek.* Budapest: Plusz Könyvek.

2016 Etno-art: egy fogalom genezise és lehetséges jövőbeni használata. In Cseh Fruzsina – SZULOVSZKY János (szerk.): *A művészet dicsőítése. Tanulmányok Flórián Mária tiszteletére.* 113–117. Budapest: Plusz Könyvek.

2017 Búcsú a népművészettől. In Czövek, Judit – Szulovszky János (szerk.): *Közvetítő. Tanulmányok Hoppál Mihály 75. születésnapjára.* 239–256. Magyar Vallástudományi Társaság. Budapest.

VEREBÉLYI Kincső

2015 Utak és tévutak a népművészet kutatásában. *Ethnographia* CXXVI. 1–23.

2017 „Kétes távolban kancsalul festett egyek...” A díszített néprajzi tárgyak és az esztétikai minőségek. *Ethnographia* CXXVIII. 731–743.

Cseh Fruzsina

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet, MTA Kiváló Kutatóhely, PhD. tudományos munkatárs
cseh.fruzsina@btk.mta.hu

Szövetkezeti örökség

Írásomban a népi iparművészeti profilú háziipari szövetkezetek szerepének megjelenítését vizsgálom meg a 2018-ban, a Múcsarnokban megrendezett *Kéz-Mű-Remek* – *Népművészeti Nemzeti Szalon* címet viselő kiállításon. A tárlaton a napjainkban is sikeresen működő Hevesi Népművészeti és Háziipari Szövetkezet mellett több hajdani szövetkezeti alkotó tava, vagy az elmúlt esztendőkből készült munkája is látható volt, ugyanakkor a Nomád Nemzedék és a Fiatalok Népművészeti Stúdiója tevékenységéhez képest az egykori háziipari- és népi iparművészeti szövetkezetek kevesebb figyelmet kaptak a kiállítás első termének rendezésekor. A kiállítás katalógusában, a történeti bevezetőben az 1950-es évektől meginduló népművészeti, népi iparművészeti tevékenységről szót ejtenek a kurátorok.¹ A *népművészet újjászületése* című terembe viszont nem kerültek e körbe sorolható tárgyak. Ez teljes mértékben érthető abból a szempontból, hogy a Nomád Nemzedék valóban gyökeres paradigmaváltást hozott a magyarországi népművészeti mozgalomba. Ugyanakkor fontosnak tartom, hogy a második világháború után nagy számban létrejövő szövetkezetekről és az ott alkotók napjainkban is kézzelfogható jelentőségéről is szóljak, tovább árnyalva a magyar népi kézművességről a grandiózus *Kéz-Mű-Remek* kiállítás által alkotott gazdag és komplex képet.

Az 1970-es évek második felében a táncházmozgalom mellett újtára indult a Fiatalok Népművészeti Stúdiója, amely tulajdonképpen a korszak fiatal tehetséges kézműves alkotóit – nagy számban városi fiatalokat – tömörítette egy csoportba.² A szocialista kultúrpolitikától nem volt teljesen idegen a népművészeti örökség nemzeti kultúrába való integrálásának programja, ezért a csoport ellenzéki felhangjai ellenére sem kényszerült földalatti mozgalomként létezni.³ A fiatalok megközelítési szempontból alapvetően két csoportra oszlottak. Az első felfogás képviselői a népművészet motívumkincsét igyekeztek a Grand Art-ba integrálni, ők főként iparművészek voltak, mások pedig úgy gondolták, hogy még lehetőségük van a klasszikus népművészet keretein belül alkotni. A mozgalom másik sajátossága volt az „őseredeti”-hez való visszatérés vágya. Egyesek ezt a formák leegyszerűsítésével érték el, mások a magyar parasztsághoz már közvetlenül nem kapcsolódó archaizmusokat kutattak fel. A csoport néhány tagja a népművészetet az 1970-es, 1980-as években még élő jelenséggént kezelte, és akadtak olyan alkotók is, akik a hivatalossal – azaz esetünkben a népi iparművészettel – opposícióban mozgalmukra a népművészet *igazi* örököseként tekintettek.⁴ E korai, a népművészeti mozgalom alapjainak lerakásakor megjelenő véleménykülönbség már ekkor deklarálta a napjainkban is folyó vitát a népművészet mibenlétéről és élő mivoltáról. A néprajzkutatók elsősorban történeti, tipológiai, strukturális, illetve funk-

¹ Götz 2018: 82.; Áment-Kovács 2018: 34.

² Fülemile 2018: 56–57.; A Nomád Nemzedékről lásd Bodor 1980.

³ A népművészeti mozgalom ellenkultúra jellegéről lásd Juhász 2018.

⁴ Szilágyi 2005: 325–326. Vö. Diószegi–Juhász 2011.

cionális szempontból tekintettek és tekintenek a *népművészet* terminus technikusra. A kiépülő alkotói réteg viszont emocionálisan viszonyult a kérdéshez, és esztétikai szempontok szerint határozta meg a népművészet kifejezést.⁵

Ezzel szemben több néprajzkutató felügyeletével az egyes szövetkezetek *népi iparművészet*⁶ gyűjtőfogalom alá sorolták a korábbi népművészet és népi díszítőművészet minden ágát (beleértve a pásztorművészetet is), és a kifejezés megalkotásakor nem tettek különbséget aközött, hogy a falusi népesség alkalmoszerűen művelte, vagy specialistaként űzte azokat. Szintén a *népi iparművészet* körébe sorolták a hajdani családi körben folytatott, végzettséghez nem kötött háziipari, valamint a vásárolt alapanyagokból való, végzettséghez kötődő, kisipari keretek között folyó tevékenységet, hiszen bizonyos népi iparművészeti tárgyakat lehetetlen lett volna előállítani megfelelő technikai apparátussal felszerelt műhely nélkül.⁷

Természetesen különböző megközelítésekkel, de a népi iparművészeti szövetkezetek, és az azokban folyó munka megújítását célul tűző népművészeti mozgalom tagjai egyaránt különös hangsúlyt tulajdonítottak a közösségi munkavégzésnek. Az 1970-es évek kézműves mozgalmának fiatal tagjai azonban túlságosan kötötnék látták a korszakban az egyéniség kibontakozásának lehetőségeit, hiszen ekkor a korszak termelésközpontú szövetkezeti munkastruktúrájában valóban szigorú hierarchia uralkodott.⁸ Ugyanakkor a szocialista kultúrpolitika aktívan számíthatott azokra a „kreatív munkatársakra”, „östehtésekre”,⁹ akik még képviseltek egyfajta kontinuos népművészeti, népi díszítőművészeti hagyományt, tervezőmunkájuk pedig alapvetően meghatározta a szövetkezetek által előállított termékek képét. Helyüket vezető tervezőként legnagyobbreszt képzett iparművészek vették át. Szintén a szocialista kultúrpolitika jellemzője volt, hogy a fentiek közül az „östehtéseket” részesítette előnyben a díjak (elsősorban a Népművészet Mestere kitüntetés, esetenként a Kossuth-díj) odaítélésakor.¹⁰ E személyek munkássága már az 1953 augusztus 18. és október 15. között a Műcsarnokban megrendezett első *Népművészeti és Iparművészeti Kiállításon* is külön hangsúlyt kapott, munkáik nem mint kollektív, szövetkezeti alkotások, hanem mint az egyéni művészeti teljesítmény reprezentánsai kerültek – ekkor még az iparművészeti tárgyakkal azonos minőségben és közösen – bemutatásra.¹¹ Noha a szocialista művészet a haladás jelszavát is zászlajára tűzte,¹² a központi nyomás ellenére a szövetkezeti munkákban már az 1950-es évektől valóban felfedezhető a tárgyak formájában és funkciójában a kortárs igényekhez és a változó életmódhoz való igazodás vágya,

⁵ Szulovszky 2017: 239.; Verebélyi 2002: 25–35.; Verebélyi 2017: 734

⁶ Jelen keretek között nincs lehetőségem bővebben bemutatni a háziipari profilú szövetkezetek, és ernyőszervezetük, a HÍSZÖV létrejöttének és működésének körülményeit. E témáról lásd: Ament-Kovács 2019: 17–18.

⁷ Cseh 2014: 107–138.; Flórián 1992: 4–5.; Gráfik 2006: 233.; Szilágyi 2006: 263–274.; Verebélyi 2017: 734–735.

⁸ Götz 2018: 82.

⁹ Szilágyi 2005: 323.

¹⁰ Szilágyi 2005: 323.

¹¹ A korábbi országos hatókörű népművészeti kiállítások történetéről bővebben beszámol e számban megjelent tanulmányában Juhász Katalin.

¹² Schubert et al. 1953: 4.

olykor erőltetetten sok rákosista szimbólum használatával. A korszak alkotóinak valóban színvonalas munkái az elérhető nyersanyagok szegénysége okán nem mindig megfelelő alapanyagból, de kitűnő kivitelezési technikával készültek.

A vezető tervezők helyét átvevő – korábban említett – képzett iparművészek tevékenysége általában produktívabbá tette a szövetkezetek ez irányú működését. Azonban a kontinuos tudással rendelkező egyéb alkalmazottakat kivitelezőként, vagy bedolgozóként váltó képzetlen munkatársak számára már 1958-ban megindultak az első tanfolyamok majd a Varga Marianna tevékenységét dicsérő Népművészeti Akadémia, amely tulajdonképpen szabadegyetemként szélesítette az alkotók és az érdeklődők szakmai felkészültségét.¹³ A HÍSZÖV, majd a szövetkezetek felbomlásával elsősorban ezen, tervezői munkafolyamatokban kevésbé járatos alkotói réteg nem tudott egyénileg saját vállalkozást fenntartani, nagyrészt pályaelhagyásra kényszerült.¹⁴ E tanfolyamokkal párhuzamosan indultak meg, majd szélesedtek ki az 1970-es évektől a Népművelési Intézet keretein belül a szakkörvezetők, majd – mivel a résztvevők legnagyobb hányada pedagógus volt – játszóházvezetők képzések, melyek nem „céhes” alkotó résztvevői hamarosan az országos kiállítások résztvevői is lettek, értékrendjük pedig egyre inkább a megújuló népművészeti mozgalom elképzeléseihez igazodott.¹⁵

A Múcsarnokba látogatók számára feltehetően már nem észrevehetők a hajdani szövetkezeti alkotók és a népművészet megújulása céljából szerveződött mozgalom tagjainak munkái közötti különbségek. Alapanyagválasztásuk és minőségük szembe-tűnően magas színvonalú, egyaránt bátran nevezhetők műremeknek. Ha az információ táblák nem jeleznék, hogy Fülöp Pálné, Kovács Ferencné, Kovács Jánosné, Pataki Miklósné és Vermes Lajosné a Hevesi Népművészeti és Házipari Szövetkezet tagja, akár egyénileg jelentkező, önálló művésznek is tekinthetnénk őket. Noha az alkotók a kiállításra készített tárgyaikat maguk tervezték és kivitelezték, megközelítésmódjukra mégis kétségtelenül hatást gyakorolt a szövetkezeti munka öröksége. Hiszen a hevesi szövetkezet alapítói Tompa Béláné vezetésével kiterjedt gyűjtőmunkát folytattak régiójukban. A szőttés törölközőket és párnavégeket Átányból, Mátraballáról és Mátradereskéről, a hímzett abroszokat, sátorlepedőket és ingvállmintákat Recskről és Bodonyból gyűjtötték. Ezek után pedig a szövetkezet asszonyai az átányi eredetű szedetttes motívumok és a mátrai csíkritmusok együttes alkalmazásával alkották meg a ma is ismert hevesi szőttést.¹⁶

A szövés szakág keretei között továbbhaladva, szintén kevesen tudják, hogy a kiállításokon is szereplő sikeres iparművészek is hosszabb-rövidebb ideig tevékenykedtek szövetkezeti keretek között, a korábban említett generációs váltás okán művészeti vezetőként. Arday Ildikó 1968-ban frissdiplomásaként került a Békésszentandrási Szönyegszövő Házipari Szövetkezethez, Kányási Holb Margit 1974-től 2002-ig a Debreceni Házipari Szövetkezet tervezője volt, Landgráf Katalin pedig 1982 és 1996 között a Pamuttextil Vállalatnál ugyanezt a tisztséget.

¹³ Flórián 2018: 68–69.; Varga 1980: 115–124.

¹⁴ Ament-Kovács 2019: 23.

¹⁵ Beszprémy 2004: 467–468.

¹⁶ Báder 2004: 461.

A kiállítás keretei közt körültekintve számos olyan fazekassal találkozunk, akik közül többen nevelkedtek a szövetkezeti élet kiváló alakja, a Kossuth-díjas Kántor Sándor karcagi műhelyében. Köztük a kiállításon munkáival szerepel Kovács László, aki 1992-ben és Szűcs Imre, aki 1987-ben kapta meg a Népművészet Mestere elismerést.¹⁷ Egy következő generációt képvisel Szűcs Andrea és Szűcs Judit fazekas, egyaránt a Népművészet Ifjú mesterei, és Szűcs Imre tanítványai. Valamint Nagyné Török Zsóka, akinek mindkét mestere, Sz. Nagy István és Szűcs Imre egyaránt a fennemlített Kántor Sándor mára Népművészet Mestere díjas tanítványa volt. Hasonló hagyományra épül, és a szövetkezeti keretekkel szorosan összekapcsolódik a nádudvari fekete kerámiát készítő Fazekas család Népművészet Mestere címmel gazdagon ékesített generációinak tevékenysége.¹⁸

A kiállítók között a korábban említetteken kívül több olyan Népművészet Mestere címmel kitüntetett alkotót találunk, akinek életművében több évtizedet ölel fel az egyes szövetkezetekkel való közös munkavégzés, elismerésüket mégis a szövetkezetek megszűnése után, egyéni alkotóként szerezték. A 2012-ben díjazott Debreczeni János a gyomai Kőtőipari Szövetkezetben, az elismerést 2005-ben elnyerő Fodorné László Mária a Sárközi Háziipari és Népművészeti Szövetkezetben, a Népművészek Háziipari Szövetkezetében tevékenykedő Porkoláb Ferenc mellett a díjat 2014-ben megkapó Kanalas János a Tiszaalpári Kosárfonó Háziipari Szövetkezetben, a 2002-ben kitüntetett Romsics Lászlóné pedig a Kalocsai Népművészeti és Háziipari Szövetkezetben vállalt munkát.

A szövetkezetekkel kapcsolatban álló alkotók névsora természetesen nem teljes, még hosszasan folytatható lenne. A kiállításról kiemelt példákat nem kiválósági alapon válogattam, a szövetkezeti keretekhez kapcsolódó, ugyanakkor nem említett alkotók munkáit is egyaránt értékesnek tekintem. Reményeim szerint írásom rávilágít a népművészeti profilú háziipari szövetkezetek alkotóinak maradandó tevékenységére, illetve annak hosszú távú hatásaira. Ha első pillantásra nem is tűnik reprezentálnak a kiállításon a szövetkezeti örökség, a kiállított tárgyak mégis kitűnően példázák a hosszabb-rövidebb ideig ott tevékenykedő kiemelkedő alkotók napjainkban is kézzelfogható tehetségét, bizonyítva, hogy a szövetkezetek értékrendje talán nem is áll oly messze a népművészetet megújítani kívánó fiatalok mozgalmától.

Irodalom

AMENT-KOVÁCS Bence

2018 Kéz-Mű-Remek: Népművészeti Nemzeti Szalon, 2018, Népművészet. *Honismeret* XLVI. 5. 34–35.

¹⁷ Munkám során a Népművészet Mestere díjak odaítélési időpontjának meghatározásához a következő adatbázist használtam fel: <http://nepmuveszetmesterei.hu/index.php> (letöltés: 2019. 08. 25.).

¹⁸ Id. Fazekas Lajos (1918–1998) 1966-ban, fiai, Ferenc (1955-) 2016-ban és Lajos (1944-) 1982-ben, testvére, Fazekas István (1924–2008) pedig 1954-ben kapta meg az elismerést. A család lezármaszói napjainkban is feketekerámia készítéssel foglalkoznak.

- 2019 Háziipari és népi iparművészeti szövetségek a második világháború utáni Magyarországon. *Honismeret* XLVII. 3. 17–23.
- BÁDER Miklósné
- 2004 Alkotó közösségek szerepe a hagyományörzésben. In Petercsák Tivadar (szerk.): *Agria* XLII. 467–476. Eger: Dobó István Vármúzeum.
- BESZPRÉMY Katalin
- 2004 Iskolai és iskolán kívüli képzések a népi kézművesség területén. In Petercsák Tivadar (szerk.): *Agria* XLII. 461–465. Eger: Dobó István Vármúzeum.
- BODOR Ferenc
- 1980 *Nomád nemzedék*. Budapest: Népművelési Intézet.
- CSEH Fruzsina
- 2014 *A kerékgyártó mesterség múltja Magyarországon*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont. /Életmód és Tradíció 13./
- DIÓSZEGI László – JUHÁSZ Katalin (szerk.)
- 2011 *Hagyomány – Örökség – Közkultúra. A magyar népművészet helye és jövője a Kárpát-medencében*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- FÜLEMILE Ágnes
- 2018 Népművészeti örökség és hagyományörzés Magyarországon. In Götz Eszter (szerk.): *Kéz-Mű-Remek: Nemzeti Szalon, 2018, Népművészet*. 45–77. Budapest: Műcsarnok.
- FLÓRIÁN Mária
- 1992 Beszélhetünk-e 1992-ben Budapesten „élő” népművészetről? In *Élő népművészet*. X. Országos Népművészeti Kiállítás katalógusa. 4–5. Budapest: Néprajzi Múzeum.
- 2018 Búcsú Varga Mariannától (Budapest, 1926. január 14. – Budapest, 2017. július 6.). *Néprajzi Hírek* XLVII. 3. 64–78.
- GÖTZ Eszter (szerk.)
- 2018 *Kéz-Mű-Remek: Nemzeti Szalon, 2018, Népművészet*. Budapest: Műcsarnok.
- GRÁFIK Imre
- 2006 Kézműves hagyomány és tárgykultúra. *Ethnographia* CXVII. 4. 229–250.
- JUHÁSZ Katalin
- 2018 „Nomád nemzedék”: táncház- és népművészeti mozgalom oral history archívumokban. A táncházmozgalom – ellenkultúra? In Apor Péter – Bódi Lóránt – Horváth Sándor – Huhák Heléna – Scheibner Tamás (szerk.): *Kulturális ellenállás a Kádár-korszakban: Gyűjtemények története*. 273–294. Budapest: MTA BTK Történettudományi Intézet.
- SCHUBERT Ernő et al (szerk.)
- 1953 *Népművészeti és Iparművészeti Kiállítás*. Budapest: Egyetemi Nyomda.
- SZILÁGYI MIKLÓS
- 2005 Tendenciák, átalakulási folyamatok a népi Iparművészetben. *Ethnographia* CXVI. 3. 321–328
- 2006 A kisipar népművészetté válásának körülményei és következményei. In Petercsák Tivadar (szerk.): *Agria* XLII. 263–274. Eger: Dobó István Vármúzeum.
- SZULOVSKY János
- 2017 Búcsú a népművészettől. In Uő. et Czövek Judit (szerk.): *Közvetítő. Tanulmányok Hoppál Mihály 75. születésnapjára*. 239–256. Budapest: Magyar Vallástudományi Társaság.

VARGA Marianna

- 1980 A Népi Iparművészek szakmai képzésének formái. In Uő. et F. Szabó Rózsa (szerk.): *Népi iparművészetünk időszerű kérdései*. I. 115–124. Budapest: Népi Iparművészeti Tanács.

VEREBÉLYI Kincső

- 2002 *Korok és stílusok a magyar népművészetben*. Budapest: Osiris.
2017 „Kétes távolban kancsalul festett egek ...”A díszített néprajzi tárgyak és az esztétikai minőségek. *Ethnographia* CXXVIII. 4. 731–743.

Áment-Kovács Bence

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet, MTA Kiváló Kutatóhely, fiatal kutató (tudományos segédmunkatárs)

e-mail: kovacs.bence@btk.mta.hu

Száz éve született Dr. Kós Károly

Száz évvel ezelőtt született dr. Kós Károly, az erdélyi magyar etnográfia és muzeológia kiemelkedő, európai rangú tudósa, aki alapvetően meghatározta a romániai magyar tárgyi és társadalomnéprajzi kutatásokat a 20. század második felében.

A hírneves magyar építész, erdélyi író, grafikus legkisebb gyermekeként, „nagy fa árnyékában” született 1919. augusztus 31-én, a sztánai Varjúvárbán. Családjától elsősorban a transzilvanizmus szellemiségét kapta örökségként. Előbb magántanuló volt Sztánán, majd 1931–1934 között Kolozsvárt a Református Kollégiumban tanult, 1935–1939 között pedig a sepsiszentgyörgyi Református Székely Mikó Kollégium diákja volt, ahol receptíven hallgatta az emberföldrajzi és szociológiai órákat, megkülönböztetett figyelemmel olvasta az Erdélyi Fiatalok falukutatásokkal kapcsolatos cikkeit, melyek végül is alapvetően meghatározták pályaválasztását, a hagyományos falusi népelet és kultúra iránti tudományos érdeklődését. Szellemi érlelődését döntően befolyásolták a két világháború közötti politikai, kisebbségi és művelődési viszonyok. Életpályáját a szülőföld iránti hűség, valamint a kisebbségben élő magyarság szolgálata határozta meg.

Sepsiszentgyörgyön érettségizett 1939-ben. Háromszéki tanulmányai után egy éven át előbb a Kolozsvári Református Teológiai Intézet hallgatója volt, majd közvetlenül a második bécsi döntés után, beiratkozott a kincses városba visszatért magyar egyetem néprajz szakára, de lelkesen hallgatta a történelem–földrajz tanszék előadásait is. Egyetemi éveit alatt előbb múzeumőr, majd a régészeti intézet gyakornoka volt. Amikor Viski Károly távozott a kolozsvári tanszékről, egy évre ösztöndíjasként követte mesterét, majd Budapestről csakhamar visszatért Kolozsvárra, ahol befejezte felsőfokú tanulmányait, majd Gunda Béla irányítása mellett néprajztudományból doktorált 1944-ben. Szerteágazó érdeklődését tükrözi, hogy közben a történelem és földrajz szakos tanári oklevelét is megszerezte. A második világháborút követő években, 1945–1950 között a Bolyai Tudományegyetemen előbb a régészeti majd a néprajztudományi tanszék tanársegéde, 1955–1959 között pedig megbízott előadó volt. Közben az Erdélyi Múzeum-Egyesület Néprajzi Tárának múzeumőre (1944–1950), valamint az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület tájmúzeumi és népismereti szakosztályának elnöke.

Meggyőződéssel támogatta a különböző kolozsvári néprajzi gyűjtemények összevonását a második világháborút követő években. Amikor a kincses városban 1950-ben megalapították az Erdélyi Néprajzi Múzeumot (Muzeul Etnografic al Transilvaniei) az Erdélyi Múzeum-Egyesület Néprajzi Tárának és a Romulus Vuia által alapított Muzeul Etnografic al Ardealului egyesítése révén, annak előbb muzeológusa, majd 1951-től kezdődően egészen 1979-es nyugdíjazásáig, igazgatóhelyettese, osztályvezetője volt. Vallotta, hogy a falusi közösségek szerteágazó tárgyi és társadalmi kultúráját teljességében nem csak belső, tematikus népművészeti kiállítások formájában, hanem külső, szabadtéri skanzenben, tehát csak természetes közegében lehet megőrizni és reprezentálni a legtökéletesebben. Döntő szerepe volt a kolozsvári Hója-erdőben alapított

Falumúzeum megtervezésében, kivitelezésében és gyarapításában, melynek keretében egy kászonimpéri székely telket, azon pedig sarokereszes házat és fából ácsolt szénás csúrt is berendezett. Meghatározó szerepet játszott abban is, hogy a kolozsvári skanzenbe rendre betelepítették és megőrizték a népi kézművesség legveszélyeztetettebb erdélyi emlékeit, tehát fazekasok, kovácsok, molnárok, vasverők, ványolók műhelyeit és szerszámaikat. Ugyanakkor a régi tiszti kaszinó belvárosi épületében, a Redutban olyan alapkiállítást tervezett és valósított meg, melynek koncepcióját még a mostani, 1989 után felújított tárlat is követi.

Már 1957-től az Erdélyi Néprajzi Múzeum Évkönyve (*Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei*), 1970-től pedig a Művelődés című folyóirat szerkesztőbizottsági tagja volt. Az 1968-as eseményeket követő ideológiai enyhülés közepette kezdeményezte és szerkesztette a Népismereti Dolgozatok (1976–1994) című évkönyvet, mely csakhamar a hon- és népismerettel, valamint néprajzi kutatásokkal foglalkozó erdélyi önkéntesek és szakemberek legjelentősebb hazai fórumává vált, ugyanakkor hatékonyan elősegítette egy új magyar néprajzos nemzedék szakmába való bevezetését is. A népi kultúra iránt érdeklődő, szakmai együttműködésre felkért személyekkel rendszerint levelezve tartotta a kapcsolatot. Megbeszélte velük előbb a kiválasztott téma feldolgozásának módszertani szempontjait, majd szakszerű bírálatot fogalmazott meg az elkészült írással kapcsolatban. Az első kötet megjelenése után felkérte Faragó Józsefet, a Kolozsvári Folklor Intézet kutatóját társszerkesztőnek.

Dr. Kós Károly a múzeumokat összetett tudományos, művelődési, oktatási és etnikai intézményeknek tartotta. Számos magyar és román nyelvű tanulmányában foglalkozott a hazai néprajzi múzeumok, gyűjtemények, tájházak alapításának, gyarapításának, hosszú távú hasznosításának és működtetésének elméleti, módszertani és funkcionális kérdéseivel, melyek, a néprajz egyetemi oktatásának hiányában, végül is eredményesen pótolták a fiatalabb etnográfusjelöltek szakképzését is. Ugyanakkor tudatosan felvállalta számos hazai múzeum tárgyi állagainak, együtteseinek szakszerű feldolgozását is. 1951–1956 között a Román Akadémia Művészettörténeti Intézetének magyar népművészeti kutatócsoportját vezette. A kolozsvári nyelvészek ugyanakkor kezdték el a romániai magyar nyelvjárási atlasz terepkutatásait. A kolozsvári néprajztudós munkatársaival együtt rendre meglátogatta a legkarakterisztikusabb erdélyi és moldvai magyar közösségeket, tájegységeket, majd a csoportos terepmunka eredményeit végül is Nagy Jenővel és Szentimrei Judittal együtt foglalta össze, majd rendre a bukaresti Kriterion Könyvkiadónál jelentette meg. A kászoni székely, a szilágysági, a Kis-Küküllő menti, a moldvai csángó és a torockói magyar népművészetről készített monografikus igényű tanulmányköteteik az összmagyar etnográfia kiemelkedő teljesítményeinek sorába tartoznak. Megjegyezzük, hogy 1973-tól a Romániai Néprajzi Atlasz egyeztető bizottságának is tisztelt tagja volt.

Mestereihez, Viski Károlyhoz és Gunda Bélához hasonlóan, dr. Kós Károly is széleskörű érdeklődésű etnográfus volt. Kutatásai, elemzései és értelmezései során elsősorban a pozitivistá és a funkcionalista módszert alkalmazta, de sokszor hasznosította a rendszerelméletben, a szemiotikában és a kéziratok forrásokban (például anyakönyvekben, falutörvényekben, hozománylevelekben, végrendeletekben) rejlő kiváló elemzési és értelmezési lehetőségeket is. Alapos és rendszeres terepmunkára épülő ta-

nulmányaiban kiemelten foglalkozott az erdélyi és a moldvai magyar közösségek természethez fűződő kapcsolataival, gyűjtögető, halászó és vadászó életmódjával, családi keretekben történő növénytermesztésével és állattenyésztésével (például kosarazó juhászattal, bivalytartással), a helyi erőforrásokra épülő kézművességgel (fazekassággal, kő- és fafaragással, vasművességgel, bútorfestéssel), a különböző természeti adottságokkal rendelkező csoportok közötti természetes árucserével, a tájak közötti munkamegosztással, a vásárok sajátos szerepével, és a különböző javak mozgatásával és szállításával. Tudatában volt annak, hogy a vásárok nem csak a gazdasági életben, a tárgyi és a szellemi javak cseréjében játszottak fontos szerepet, hanem a sajátos tapasztalatok és információk áramoltatásában, közvetítésében is. Dolgozataiban hangsúlyosan és gyakran foglalkozott a különböző tájak, falvak sajátos településszerkezetével, építészetiével, lakáskultúrájával, kandallós tüzelőszerkezeteivel, festett bútorkultúrájával, fazekasságával, valamint a szerelemhez és a halálhoz fűződő díszített tárgykultúrájával, melyekben rendszerint kiemelte egy-egy emberi közösség és közvetlen természeti környezetének organikus kapcsolatát is.

Dr. Kós Károly tárgyi kutatásai során nem csak a díszített objektumokkal (például fejfákkal, guzsályokkal, kandallócsempékkel, festett bútorokkal) foglalkozott, hanem a tárgyak alapvető társadalmi kontextusaival és vonatkozásaival is. Tanulmányaiban arra összpontosított, hogy ne csak izolált tárgyakat írjon le, hanem bemutassa azoknak organikus populációit, szervesen összetartozó együtteseit, továbbá a tárgyakat készítő kézműveseket, valamint az objektumokat felhasználó, sajátos, egyedi funkciókkal, jelentésekkel felruházó személyeket is. Terepkutatásai és múzeumi munkája során elsősorban a tárgyi kultúra vizsgálatára összpontosított: „1. a különféle eszközök gazdag világa egy időben alakítója és alkotása az egész népi anyagi, társadalmi és szellemi kultúrának; 2. nincs a népi kultúrának egyetlen területe, amelyhez ne kapcsolódnának tárgyak is; 3. a tárgyi világ ilyenformán alkalmas az egész kultúra szemléltetésére”.¹

Mesteréhez, Gunda Bélához hasonlóan, hitt abban, hogy csak komplex, interdiszciplináris módszerekkel lehet szakszerűen megvizsgálni, elemezni a hazai falusi gazdaságok eszközeit. Az erdélyi faekéről készített elemzései napjainkban is mintaszerűek. Összefoglaló tanulmányaiban szakszerűen bemutatta, rendszerezte, tipologizálta azokat, majd rendre feltárta azoknak sajátos társadalmi, gazdasági, rituális és mágikus funkcióit is. A magyar folklorisztika egyéniségkutató módszerét hasznosította és alkalmazta a tárgyi kultúra vizsgálatában is, amikor feltárta és elemezte a vargyasi Sütő család különböző nemzedékeinek egyéni alkotásait, forma- és színvilágát. Kedvelt témái közé tartoztak a munkaszervezés közösségi formái, a táji munkamegosztás (vásárok, árucseré, szekerezés), a különböző társadalmi és nemzeti csoportok közötti kapcsolatok. A Hunyad megyei Rákosdon mintaszerűen dokumentálta a falu rendi korszakból megőrzött nemzeti kapcsolatait és struktúráit, melyeket elsősorban a helyi templomi ülés- és temetkezési rend segítségével bizonyított és illusztrált. Korszerű tanulmányt készített arról is, hogy milyen szerves kapcsolat működött a Mezőségen egy emberélet fordulóján élő rítus (lakodalom) időpontja és a helyi gazdasági élet természetes rendje között. Dr. Kós Károly kiemelten foglalkozott interetnikus kutatásokkal is. Kiváló

¹ Kós 1979: 9.

szakmai kapcsolatainak segítségével tudatosan meglátogatott pár román tájegységet és falut is, melyekről több modellértékű írást is megjelentetett. Például alaposan és mintaszerűen dokumentálta egy Kolozs megyei román ácsfalu (Bedecs) szerepét a kalotaszegi magyarság életében, építészetének alakulásában, valamint az olténiai és a bukovinai román települések, telkek, parasztházak, lakásbelsőik és tüzelőszervezetek archaikus formáit. Kihangsúlyozzuk, hogy szerteágazó tudásával, szakmai tekintélyével és eredményeivel kiérdemelte a román etnográfusok figyelmét és megbecsülését is.

Kiváló rajz tehetséget örökölt, valószínűleg édesapjától. Az erdélyi és a moldvai magyar falvakban rendszerint szakszerű, lényegre törő, azt kiemelő vonalas rajzokat készített. „Lerajzolni viszont csak azt tudtam, aminek már tisztában voltam előállításával, használata, alkalmazása okával-módjával, értelmével. Mert engem elsősorban nem a felületi látvány, hanem a mögötte levő hagyományos közösségben élő ember gondolkodása, tevékenysége érdekelt. Ezért volt, hogy számomra a rajzolás mindig az átélés és az újrateremtés élményét jelentette.”² Gazda Klára emelte ki, hogy „Puritán erkölcsű ember és tudós volt, nem szerette az ügyeskedést, nagyizolást, üres beszédet. Értelmét és művészi hajlamát is a tudomány szolgálatába állította: több száz rajza úgy volt esztétikus, több tucat szakkiállítás úgy fantáziadús, hogy mögülük ne Kós Károly, az alkotó látszódjék, hanem a bemutatandó jelenség kapjon minél teljesebb értelmezést.”³ Terepkutatásai közben folyamatosan fényképezte korának jellegzetes népéletét, de értett a filmezéshez is. Gyűjtőútjain elkísérte a néprajztudóst Szabó Tamás, kiváló, tehetséges kolozsvári fotóművész is, akivel rendszerint együtt, előzetes egyeztetés után örökítették meg a romániai magyar falusi kultúra gyorsan múló tárgyi és vizuális emlékeit. Dokumentumértékű, digitalizált és adatolt fényképek mind elérhetők a Kriza János Néprajzi Társaság internetes adatbázisában.

Az 1989-es romániai változások után jogosnak és szükségesnek vélte, az erőszakkal megszüntetett romániai magyar oktatási, tudományos és művelődési intézmények újraélesztését, de „... közülük talán az Erdélyi Múzeum-Egyesület a legalkalmasabb arra, hogy keretet biztosítson egy néprajzi szakosztálynak, amely betöltheti majd a nagyobb lehetőségek között szokásos néprajzi társaság szerepét...”⁴ Nem vett részt a tanítványai által kezdeményezett néprajzi társaság alapításában és programjaiban, nem vállalt előadásokat a kolozsvári egyetemen a Péntek János által kezdeményezett néprajzi oktatásban sem.

Végakarata szerint könyvtárát és kéziratait az Erdélyi Múzeum-Egyesületre hagyta, melynek nagy részét, a tudós etnográfus halála után, a Kriza János Néprajzi Társaság Adattára őrzi. Hagyatékát fiatal néprajzkutatók szakszerűen feldolgozták, rendszerezték, korszerű számítógépek segítségével digitalizálták és az érdeklődők számára elérhetővé tették. Ugyanott őrzik közvetlen munkatársának, Szabó Tamás fotóművésznek is kiváló minőségű néprajzi és honismereti fotóit.

Rangos, szerteágazó tudományos és múzeumi tevékenységét több kiemelkedő díjjal jutalmazták. A Magyar Néprajzi Társaság, még az 1989-es rendszerváltozás előtt,

² Kós 1994: 11.

³ Gazda 1996.

⁴ Kós 2011: 13.

1982-ben a legmagasabb szakmai díjjal, a Györffy István Emlékéremmel tüntette ki. Majd 1995-ben a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjainak sorába választották az erdélyi néprajztudóst.

Kolozsvárt 1996. február 29-én hunyt el, majd a Házsongárdban temették el a Kós család sírkertjében. A magyar etnográfus kiemelkedő múzeumi és tudományos tevékenységét az Erdélyi Néprajzi Múzeum igazgatója előbb román nyelven, majd magyarul pályatársa, Faragó József méltatta.

Csak az 1989-es rendszerváltozás és a tudós halála után jelenhetett meg két korábban elkészült, fontos kézírata. *Népi földművelés Kalotaszegen* című doktori disszertációját, Balassa Iván bevezetőjével, a Györffy István Néprajzi Egyesület a Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára 7. köteteként jelentette meg Debrecenben 1999-ben. A legjelentősebb, két-kötetes monográfiáját, *A Mezőség néprajzát* végül is 2000-ben a Mentor Kiadó adta ki Marosvásárhelyt. A korábbi táji összefoglalásaihoz hasonló rendben mutatta be ebben is az erdélyi Mezőség természetrajzi viszonyait, a gyűjtögető életforma emlékeit, a hagyományos méhészetet, a bivalyok, disznók, majorság helyét a régi paraszti állattartásban, a népi földművelést Katonán, Györgyfalván és Széken, továbbá a gyümölcsészetet. Részletesen írt a falusi kézművességről: például a mezőköbölküti kosárfonásról, gereblye- és villakészítésről, orsófaragásról, kötélverésről, madzagszövésről és rojtkötésről, továbbá a vidék kender- és gyapjúmunkáiról, valamint a keszűi agyagművességről.

A monográfia második kötetében rendre bemutatta a régió falusi, agrár jellegű településeinek sajátos utcaszerkezetét, a mezősegi tanyák kialakulását és működését, a hagyományos építkezés technikáit (például kertelést, favázácsolást, föld- és sárfal rakását, tapasztást, sikárolást és meszelést), valamint a paraszti porták különböző épület-típusait (gazdasági épületeket, lakást). Módszeresen felvázolta a vidék hagyományos táplálkozáskultúráját, a női és a férfi viseletét. Résztevéő megfigyeléseire és levéltári forrásokra építette a mezősegi magyarok legfontosabb életfordulóin (születés, házasságkötés, halál) élő szokásokat bemutató fejezetet. Külön esettanulmányt szentelt, hogy Mezőköbölkúton hogyan változott időben a házasságkötés, lakodalmazás napja, rendje és szerkezete a mezőgazdasági munkák, kalendárium függvényében. Az utolsó két nagy fejezetben a mezősegi falvak régi társadalmát, a hagyományos paraszti család és rokonság funkcióit, működését, valamint a névadás változásait dokumentálta. Külön fejezetben mutatta be, hogy a sóbányászatáról híres Széken hogyan használták a határt, milyen közösségi intézmények igazgatták a faluvá vált, elparasztosodott, korábbi bányaváros, település életét. Az utolsó részben pedig röviden felvázolta a mezősegi emberek sajátos világképét, régi hiedelemmlényeit és népmesei alakjait is.

Dr. Kós Károly igazi transzilvánista tudós és muzeológus volt. Hitt abban, hogy a néprajztudománynak is az Erdélyben, a kisebbségben élő magyar közösséget kell szolgálnia, sajátos eszközökkel annak méltóságát, önismeretét és azonosságtudatát kell erősítenie.

Legfontosabb művei

- 1947 *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának faekéi*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület. /Erdélyi Tudományos Füzetek 207./
- 1947 *A kalotaszegi kosarazó juhászat*. 1–28. Kolozsvár: Bolyai Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke. *Miscellanea Ethographica I.* /Erdélyi Néprajzi Tanulmányok 9./
- 1968 *Mihez kezdünk a természetben*. Bukarest: Ifjúsági Könyvkiadó.
- 1972 *Népélet és néphagyomány. Tíz tanulmány*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- 1972 *A vargasi festett bútor*. Kolozsvár: Dacia Könyvkiadó.
- 1976 *Tájak, falvak, hagyományok*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- 1979 *Eszköz, munka, néphagyomány. Dolgozatok a munka néprajza köréből*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- 1989 *Erdély népi építészete*. Szerkesztette Balassa Iván. Budapest: Kelenföld Kiadó.
- 1994 *Néprajzi képek könyv Erdélyből*. Budapest: Tárogató Kiadó.
- 1999 *Népi földművelés Kalotaszegen*. Balassa Iván bevezető tanulmányával. Debrecen: Györffy István Néprajzi Egyesület. /A Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára 7./
- 1999 *Studii de etnografie*. În românește de Iuliana Blaga. Cuvânt înainte de prof. dr. Paul Petrescu. București: Editura Kriterion.
- 2000 *A Mezőség néprajza I-II*. Marosvásárhely: Mentor Kiadó.
- 2011 *Néprajz és muzeológia*. Közzéteszi Kós Béla. Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó.

Társ szerzőkkel írott kötetei

KÓS Károly – SZENTIMREI Judit – NAGY Jenő

- 1972 *Kászoni székely népművészet*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- 1974 *Szilágysági magyar népművészet*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- 1978 *Kis-Küküllő vidéki magyar népművészet*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- 1981 *Moldvai csángó népművészet*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.

KÓS Károly – SZENTIMREI Judit – NAGY Jenő – F. HALAY Hajnal – FURU Árpád

- 2002 *Torockói népművészet*. Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó.

Irodalom

KÓS Károly

- 1990 *Életrajz*. Budapest – Bukarest: Szépirodalmi Könyvkiadó – Kriterion Könyvkiadó.

KÓS Károly, ifj.

- 1919–1996 *Kós Károly kézirat hagyatéka*. <https://eda.eme.ro/handle/10598/8938>
(Letöltve: 2019.11.18.)

GAZDA Klára

- 1977 *A modern élethez is – kulcs. Beszélgetés dr. Kós Károllyal a néprajzról mint tudományról és szolgálatról*. *A Hét*. 11. 6.

- 1995 Dr. Kós Károly hetvenöt éves. In: Zakariás Erzsébet (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 3. 9–17. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság.
- 1996 Dr. Kós Károly (1919–1996). *Erdélyi Múzeum* LVIII. 3-4. 344–346.

TÖTSZEGI Tekla

- 2009 Az Erdélyi Múzeum-Egyesület néprajzi gyűjteménye. In: Sipos Gábor (szerk.): *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményei*. 323–348. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- 2010 Kós Károly, ifj. (Sztána, 1919. aug. 31.–Kolozsvár, 1996. febr. 29.) <http://lexikon.adatbank.transindex.ro/mobil/tematikus/szocikk.php?id=17> (Letöltve: 2019.11.3.)

Pozsony Ferenc

Néprajzkutató, egyetemi tanár, MTA külső tagja, Babes-Bolyai Egyetem, Kolozsvár
e-mail: pozsonyferenc@yahoo.com

Ferenc Pozsony

Commemorating the 100th birth anniversary of Károly Kós jr.

The author in his article pays tribute to Károly Kós jr. (1919–1996), the internationally renowned scholar of Transylvanian Hungarian ethnography and museology, who was a leading figure in the study of material culture and social ethnography in Hungarian scholarship in Romania in the second half of the 20th century. He was head of the Hungarian Folk Art Research Group of the Institute of Art History of the Romanian Academy of Sciences between 1951 and 1956. He and his colleagues investigated the most peculiar Transylvanian and Moldavian Hungarian communities. He summarized the results of this collaborative fieldwork together with Jenő Nagy and Judit Szentimrei.

Károly Kós relying upon regular fieldwork paid special attention to the relationship of man and nature, gathering, fishing and hunting practices, agriculture and animal husbandry, craftsmanship making use of local human resources. He studied settlement structure, architecture, interior decoration, pottery, ornamented objects related to love and death. He usually highlighted the organic relationship between a human community and its direct natural environment. He claimed that it is possible to professionally analyse the tools and devices of farmer families in villages only with complex interdisciplinary methods. He elaborated a typology of Transylvanian wooden ploughs and revealed their social economic, ritual and magical functions as well. He applied the method of Hungarian folkloristics when presented the works of outstanding artists of Transylvanian folk art, such as the artefacts and techniques of the members of furniture-painting Sütő family in Vargyas (Vârghiș). He recurrently devoted articles to the collective forms of work organisation, regional division of labour (fair, market, exchange, transportation), relations between various social and ethnic groups. In Rákosd (Răcăștia) he provided an exemplary documentation of the relations and structures of the village community that had been preserved over centuries and were manifested in seating order and the spatial order of graves in the local cemetery. He revealed what an organic relationship existed in church Mezőség (Câmpia Transilvaniei) between the timing of wedding and the natural order of local economy.

Károly Kós was a model figure for Transylvanian Hungarian scholarship and museology. He believed in that ethnography has to serve minority Hungarian culture in Transylvania, and with its methods it has to reinforce its dignity, self-awareness and identity.

Hofer Tamás tudományos munkássága

A tudományos életrajz a Hofer Tamás számítógépén talált, 2013. március 25. dátummal befejezett *Curriculum vitae* alapján készült.¹ Szokásától eltérően nem diktálta, saját maga írta gépbe, akkor, amikor már egyetlen intézmény sem várta tőle. Egykori, különböző céllal írt életrajzaira, de jobbára csak emlékeire támaszkodva, saját magának foglalta össze munkásságát: a számadását írta meg. Az általa írt, hiányos és pontatlan „alapszöveg” – Hofer Tamás jelentései, feljegyzései alapján kiegészítve, konferencia-kötetek, internetes adatbázisok, valamint Lackner Mónika és Granasztói Péter segítségével pontosítva – jelen állapotában remélhetőleg dokumentálja Hofer Tamás tudományos munkásságát.

CURRICULUM VITAE

1929. december 29-én, Budapesten születtem.

Feleségem dr. Flórián Mária, egy fiunk van: Tamás András, informatikus villamosmérnök, közgazdász, 1975-ben született.

Budapest, 1026 Szilágyi Erzsébet fasor 17–21.

Egyetemi tanulmányok

1966–1967 Post-graduális tanulmányok – University of Chicago – Ford-ösztöndíj

1958/1994 Egyetemi doktorátus (néprajz-folklór-társadalomföldrajz) – ELTE Bp., Egyetemi doktorátus átminősítése: PhD

1953 Muzeológus diploma – ELTE Bölcsészettudományi Kar, Budapest

1948–1953 Pázmány Péter Tudományegyetem/Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar: földrajz, történelem, néprajz szak

Nyelvtudás: magyar (anyanyelv), angol (felsőfok), német (felsőfok), francia (emelt szint), orosz (közép szint), latin (olvasás, fordítás)

Munkahely, beosztás

2004 *címzetes egyetemi tanár* – ELTE Társadalomtudományi Kar, Kulturális Antropológiai Tanszék, Budapest

1998–1999 *megbízott előadó* – Miskolci Egyetem, Pázmány Péter Katolikus Egyetem

1992–1997 *főigazgató* – Néprajzi Múzeum, Budapest

1991–2004 *megbízott előadó/docens* – ELTE Bölcsészettudományi Kar, Kulturális Antropológia-program/Tanszék

¹ Folyóiratunk ennek az anyagnak a közreadásával emlékezik a 90 éve született Hofer Tamásra, az Ethnographia egykori felelős szerkesztőjére (1975–1991).

1985–1990	<i>igazgatóhelyettes</i> – MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest
1980–1992	<i>osztályvezető</i> – MTA Néprajzi Kutatócsoport, ill. Kutatóintézet, Budapest
1975, 1977	<i>óráadó</i> – ELTE Bölcsészettudományi Kar, Budapest
1977–1980	<i>tudományos titkár</i> – Néprajzi Múzeum, Budapest
1963–1977	<i>osztályvezető</i> – Néprajzi Múzeum, Budapest
1952–1963	<i>segéd muzeológus/muzeológus</i> – Néprajzi Múzeum, Budapest

Kutatómunka, kiadványok, oktatómunka

Az egyetemen az európai nemzeti néprajztudományok erősen művelődés- és társadalomtörténeti szemléletű magyar változatában kaptam kiképzést Tálasi István professzor mellett. Doktori disszertációm egy sajátos falusi-mezővárosi településforma, a „kertes település” történetét elemezte gazdasági-társadalmi összefüggéseiben. Tanulmányaim kezdetétől erősen érdeklődtem a kulturális antropológia módszerei, elméletei iránt, és saját kutatásaimban is próbáltam alkalmazni társadalomtudományi megközelítéseket. 1966–1967-ben egy Ford-alapítványi ösztöndíjjal a chicagói egyetemen közvetlenül megismerkedhettem az antropológia oktatásával és számos kiváló művelőjével. Németországban és Skandináviában tett tanulmányutak, konferenciákra-előadásokra kapott meghívások lehetőséget adtak, hogy kapcsolatban legyek azokkal a kollégákkal, akik hasonló módon az „európai etnológia” megújításán fáradoztak. Másfelől vendégprofesszori, konferenciára, előadásokra szóló meghívások módot adtak arra is, hogy amerikai antropológusokkal fenntartsam a személyes kapcsolatokat. Azzal kísérleteztem, hogy a két tudományos tradíció, az európai (magyar) néprajz és az antropológia elméleteit, módszereit együttesen alkalmazzam, illetve közvetítsem. Ez a törekvésem kedvező visszhangra talált külföldön is, pl. a Német Néprajzi Társaság három kongresszusán is alappreferátum megtartására kért föl, itthon a Magyar Tudományos Akadémia közgyűléséhez kapcsolódó osztályüléseken hat alkalommal referáltam, utoljára 1997-ben.

1952-től kezdődő múzeumi szolgálatom alatt a magyar nyelvterület számos községében, Moldvától, Gyimestől a Nyugat-Dunántúlig, szlovákiai magyar (és szlovák) községéig végeztem terepmunkát. 1954-től több mint tíz éven át Fél Edittel együtt a Heves megyei Átány községben egy kísérleti jellegű monografikus községtanulmányon dolgoztunk. A kutatás eredményeiből csak cikkek, előzetes, házi kiadású sokszorosított részletek jelenhettek meg itthon. A monográfia három vaskos kötete az Egyesült Államokban, Németországban és Dániában jelent meg végül (Magyarországon nyomtatva) a község társadalmi intézményeiről, a gazdaság és háztartás mindennapos döntéseiről és a gazdasági eszközök használatának társadalmi, tudásbeli aspektusairól. Az átányi munka egyes tanulságait később általánosabb szinten is kidolgozhattam, így a tárgyak kulturális jelentőségéről, a patrónus-kliens kapcsolatokról, a paraszti kultúra és társadalom egyes kérdéseiről. Átányon paraszti életrajzokat, családtörténeteket is gyűjtöttünk, ez egy életrajzi adatokra épített mobilitás- és átrétegződés-kutatásban folytatódott.

A múzeum tárgyi gyűjteményeiben végzett munkám, kiállítások rendezése révén foglalkoztam a népművészettel. Magyarul és különböző idegen nyelveken több könyv és elméleti tanulmány született ebből a feladatkörből, pl. a népművészet stílusváltozásainak társadalmi összefüggéseiről, az európai népművészetek típusairól, a paraszti tárgyi világban érvényesülő esztétikai funkcióiról.

Hogyan alkották meg Magyarországon (és Európában) a „népművészet” és általában a „népi kultúra örökségének” képét? Ez a kérdés foglalkoztatott az utolsó tizenöt évben, így kutatómunkám súlypontjába a „nemzeti kultúra”, a nemzeti szimbólumok története és ebben a keretben a „nemzeti nép-

rajztudományok” története került. A tudomány-finanszírozás időközben kialakult pályázati rendszere segítségével (OKKT, OKTK, OTKA) ennek az új témakörnek a feltárásába etnográfus, művészettörténész, történész kollégákat is bevonhattam, konferenciákat szervezhettem, gyűjteményes köteteket adhattam ki. Ennek révén ez az antropológiai ihletésű kezdeményezés ma már széles körben beépült a tudományos életbe. Az európai etnológia „nemzeti iskoláinak” eszméletörténeti, társadalomtörténeti összehasonlításához próbáltam fogalmi kereteket kidolgozni.

Folyóirat-, sorozatszerkesztés

1995–1998 Régió – szerkesztőbizottság tagja

1995 Néprajzi Értésítő

1991–1992 Agrártörténeti Szemle – szerkesztőbizottság tagja, szerkesztő

1991–1997 Ethnographia, a Magyar Néprajzi Társaság folyóirata - szerkesztőbizottság tagja

1988–2011 „Magyar Néprajz” nyolc kötetben. Akadémiai Kiadó - szerkesztőbizottság tagja

1988–1990 Acta Ethnographica – szerkesztőbizottság tagja

1987–1990 „Népművészeti örökségünk.” Európa könyvkiadó – sorozatszerkesztő (3 kötet)

1987–1988 „Kultúraelmélet és nemzeti kultúrák.” MTA – sorozatszerkesztő (3 kötet)

1986–1991 „A népi kultúra a nemzettudatban” MTA – sorozatszerkesztő (20 füzet)

1985–2011 New Hungarian Quarterly – szerkesztőbizottság tagja

1984–1986 Journal of Folklore Research (Bloomington) – szerkesztőbizottság tagja

1983–1986 „Magyar népművészet.” Corvina Könyvkiadó – sorozatszerkesztő (3 kötet)

1983–2006 Ethnologia Europaea (Münster, majd Koppenhága) – szerkesztőbizottság tagja

1975–1991 Ethnographia, a Magyar Néprajzi Társaság folyóirata – felelős szerkesztő

1973–1988 International Journal of Sociology – szerkesztőbizottság tagja

1971–1972 International Journal of Society, a Quarterly Journal of Translations – közreműködő szerkesztő

1965–1972 Néprajzi Közlemények – szerkesztőbizottság tagja

1953–1965 Szovjet néprajztudomány/ Népi demokráciák néprajztudománya/Néprajzi dokumentáció (a Néprajzi Múzeum sokszorosított tájékoztató kiadványai)

Hazai és nemzetközi szaktestületek

1996–2016 Magyar Kulturális Antropológiai Társaság – tag, 2006–2016 tiszteletbeli elnök

1996–1997 Országos Múzeumi Tanács – tag

1994–1998 Sociétés Internationale d’Ethnologie et de Folklore (SIEF) – alelnök

1994–1997 Magyar Akkreditációs Bizottság Ókortudományi és Muzeológiai Albizottság – tag

1994–1999 Teleki László-alapítvány kuratóriuma – tag

1994–1996 MTA Őstörténeti Bizottság – tag

1994–1996 Millecentenáriumi Történeti Szakbizottság, majd új Operatív Bizottság – tag

1993–1996 OKTK (Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások) tanácsának tagja, a VIII/b. Magyarságkutatás főirány vezetője

1993–1996 ICOM Magyar Nemzeti Bizottsága – elnök

1991– MTA Regionális Kutatások Intézete – szakértő tanácsstag

1991–1998 OTKA (Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok Társadalomtudományi Kollégium) – tag, 1995–1998 – elnök

1990–1995 MTA I. oszt. Művelődéstörténeti Bizottság – tag

- 1989–1993 Társadalomtudományi Társaság, választmányi tag, 1992–1993 elnök
 1989–1994 Hajnal István Társaság – választmányi tag
 1985–1989 MTA I. oszt. Szociológiai Bizottság és Gazdaságtörténeti Bizottsága – tag
 1980–1989 MTA I. oszt. Kulturális Antropológiai Munkabizottság – elnök Nemzetközi Kárpát-Balkán Bizottság magyar tagozata – tag
 1979–1987 ACLS (American Council of Learned Societies) – MTA Társadalomtudományi Közös Bizottsága – tag, 1980-tól a Néprajz/Folklor/Antropológia-együttműködés magyar társvezetője
 1976–1989 MTA I. oszt. Néprajzi Bizottság – tag
 1973– Nemzetközi Antropológiai Unió Magyar Nemzeti Bizottsága – tag
 1954–2016 Magyar Néprajzi Társaság – tag, 1973–1975 főtitkár, 1978–1986 választmányi tag, 1995–2016 – tiszteleti tag

Meghívások, ösztöndíjak, kitüntetések

- 2002 Senior Fellow, IFK Internationale Forschungszentrum Kulturwissenschaften (Vienna)
 2000 Fellow, Associate Fellow, Collegium Budapest Institute of Advanced Study (Budapest)
 1998 Honorary member, Ethnos Association of Finnish Ethnologist, Helsinki OTKA *Ipolyi Arnold* tudományfejlesztési díj
 1996 Foreign member, Royal Gustavus Adolphus Academy (Uppsala, Sweden)
 Visiting Professor, EHESS (École des Hautes Etudes en Sciences Sociales) (Paris)
Herder-Prize
 Alfred Toepfer Stiftung F.V.S. (Universität Wien)
 Korrespondierendes Mitglied, (German) Südosteuropa-Gesellschaft (München)
 1995 Tiszteleti tag, Magyar Néprajzi Társaság
Bibó István történettudományi díj, Soros-alapítvány
 1993 *Széchenyi-díj*, Magyar Köztársaság Elnöki Hivatala
 Hewlett distinguished visiting professor, Wesleyan University (USA)
 Kitsee (Köpcsény) Néprajzi Múzeum kuratóriumának tagja
 1991 Fellow, Woodrow Wilson International Center (Washington D.C.)
 1990 Foreign Fellow, The Royal Society of Letters at Lund. Kungliga Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund (Sweden)
 Senior Fellow, Center for Historical Analysis, Rutgers University, New Brunswick
 1988 DAAD (Deutscher Akademischer Austauschdienst) scholarships, Münster, Göttingen, Tübingen
Györffy István-érem, Magyar Néprajzi Társaság
 1987 Magyar Állami Ösztöndíj, Collegium Hungaricum, Vienna
 1980 Ausländisches Ehrenmitglied, Österreichische Ethnographische Gesellschaft, Wien
 1974 *Sigurd Erixon research grant*, Nordiska Museet, Stockholm
 1971 Visiting professor, University of North Carolina, Chapel Hill (USA)
NIMH (National Institute of Mental Health) *grant*, at the University of California, Berkeley (USA)
 1966 *Grant of Wenner Gren Foundation*, Mexikó (tanulmányút, tárggyűjtés a Néprajzi Múzeumnak)

- 1966–1967 *Ford Foundation grant*. Fellowships and teaching assignments. University of Chicago
USA – Kanada
- 1952 *ELTE Bölcsészettudományi Kar díja* a legjobb hallgatói pályaműre, Budapest

Terepmunka, tanulmányutak

- 1996 kiállításrendezés Japán, tanulmányút Finnország
- 1990 diplomáciai út, konferencia: Hanti-Manysi Autonóm Körzet
- 1986 tanulmányút: Románia, Svédország
- 1984 tanulmányút, konferenciák: USA, NSzK
- 1982 tanulmányút: NSzK, gyűjtőút: Szlovákia
- 1981, 1985 gyűjtőút: közép- és dél-bulgáriai faluk
- 1976–1977 gyűjtőutak: Erdély, Szlovákia
- 1975 múzeumi tanulmányok Leningrádban
- 1969 tanulmány- és gyűjtőutak: NSzK, Románia
- 1967 gyűjtőút kanadai magyarok közt
- 1967 gyűjtőút Közép-Mexikóban, mazahua indiánok közt (mexikói antropológusokkal együtt)
- 1966–1967 tanulmányút: USA, NSzK
- 1964 tanulmányút: Szovjetunió, Dánia, NSzK
- 1962, 1968, 1972, 1978 terepmunka Erdélyben, a Keleti-Kárpátokban: magyar és román falukban
- 1960 tanulmányút: NSzK, Ausztria, Anglia, skandináv államok
- 1958–1964 kiállításrendezés: München Salzburg, Koppenhága, Párizs,
- 1956, 1958, 1961 terepmunka szlovákiai magyar, cseh, szlovák és lengyel falukban
- 1954–1967 intenzív terepmunka Átányon, Fél Edittel
- 1948–1980 kiszállások, terepmunka mintegy 60 magyar faluban és városban az ország különböző részein:
- kutatás Dél-Dunántúl településformáira vonatkozóan
 - a Szabadtéri Néprajzi Múzeum (Szentendre) Alföldi mezőváros és Dél-Dunántúl tájegységeihez
 - telepítési terv és épületek kiválasztása, 1972–1975 tájegységfelelős terepmunka: Hajdúböszörményben és a Tiszántúlon, Dunapatajon, a Szigetközben, Nógrád megyében

Kongresszusok, konferenciák, esetlegesen az előadások címével

2013

- „Cultural anthropology of post-socialism. Ethnographic Accounts and Anthropological Theories in and of East-Central Europe.” Masaryk University (Brno, 19 Sept 2013)
- előadásterv: Globalized Natives and Ethnicized Researchers: Observations of a Marginal European. E helyett felolvasták: *Anthropologists and Native Ethnographers in Central European Villages: Comparative Notes on the Professional Personality of Two Disciplines. Current Anthropology Vol. 9, No. 4. (Oct. 1968), 311–315.*

2006

- „Feste, Feiern, Rituale im östlichen Europa.” Tagung der Fachkommission für Volkskunde des Johann Gottfried Herder-Forschungsrats, des Instituts für Volkskunde/ Europäische Ethnologie der LMU München, der Alfred Toepfer-Stiftung F.V.S.und der Südosteuropa-Gesellschaft München. (München, 28. Sept.-1. Okt 2006) – *Der 15.*

März in Budapest – rezente Wandlungen einer historischen Gedenkfeier

„Párbeszéd a hagyománnyal: a néprajzi kutatás múltja és jelene.” Tudományos konferencia a PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék jubiláló professzorai tiszteletére. (Pécs, 2006. szept. 1–3.) – *A néprajz, mint „nemzeti tudomány”*.

„Reminiscence of the ‘national question’ in contemporary Europe – anthropological approaches.” Andrew W. Mellon konferencia, Collegium Budapest (Bp., 23–25 Febr 2006) – *Shifting Interpretations of Hungarian History in Budapest Street Names and Monuments, 1990–2006*.

2005

„A nemzeti tudományok historikuma.” Az ELTE és a Károli Gáspár Református Egyetem irodalmi tanszékei, az MTA Irodalomtudományi Intézet és a Kölcsey Intézet közös konferenciája (Bp., 2005. nov. 24–25.) – *Nemzetfogalmak a 19. századi magyar néprajztudományban*.

„Fest, Brauch, Identität – Ünnepe, szokás, identitás.” Ungarisch-deutsche Kontaktfelder. Tagung des Johannes-Künzig-Institut für ostdeutsche Volkskunde. (Freiburg 8.–10. Juni 2005) – *Westen und Osten in der historischen Selbstidentifizierung der Ungarn*.

2004

„Prowestliche und antiwestliche Diskurse in den Balkanländern/Südosteuropa.” 43th Internationale Hochschulwoche der Südosteuropa-Gesellschaft (Tutzing, 4–8. Okt 2004) – *Ungarische und ungarndeutsche Volkskunde. Begegnungen in der Wissenschaftsgeschichte*.

2003

„Arbeitskreis Bild Druck Papier.“ Magyar Nemzeti Galéria (Tagungsband Budapest 2003) – Bécs, 2003 – *Ungarländische Volkskultur zwischen Literatur und Wissenschaft. Das Kronprinzenwerk und die Zeitschrift „Ethnographia” 1884–1902*.

„A népi kultúra képének megszerkesztése Magyarországon 1850–1918” OTKA T 030291 beszámoló a kutatás eredményeiről a Néprajzi Múzeumban. (Bp., 2003. nov. 27.) – *A néprajz intézményesülése – előzmények, néhány következmény*.

„A komplex kultúrakutatás dilemmái II.” Miskolci Egyetem (Miskolc, 2003. okt. 16–17.) – *Tudománytörténet: Új törekvések itthon, külföldön*

„Studying Peoples in the People’s Democracies: Socialist Era Anthropology in East-Central Europe.” Max Planck Institute for Social Anthropology (Halle, 28.–29. August 2003) – *Comparative Notes on the Professional Personalities of Two Disciplines*. – concluding remarks

„Multiple Antiquities – Multiple Modernities. Antiquities and Their Entangled Histories in Nineteenth-century Europe. Alternatives to antiquity.” Conference at Collegium Budapest. (Bp., June 30 2003) – *In search of the Hungarians’ oriental antiquity in music*.

„Multiple Antiquities – Multiple Modernities. Wickhoff, Riegl, and Late Antiquity as an Anticipation of Modernity.” Workshop of Collegium Budapest and Internationales Forschungszentrum Kulturwissenschaften (IFK) (Vienna, 16. Juni 2003) – *Changing/competing paradigms in anthropology*.

2001

„A néprajzi kiállítás.” Néprajzos muzeológusok éves konferenciája. (Bp., 2001. nov. 12–14.) – *Időképek és/vagy állandó kiállítások a Néprajzi Múzeumban*.

- „The structures and structuring of space in Europe from the Middle Ages to the present day.” Conference of Collegium Budapest, Maison des Sciences de l’Homme, Institut Hongrois de Paris. (Paris, novembre 2001) – *Haza és határ – mikroszkopikus szinten a magyar parasztság történetében*
- „Power and Culture/Hatalom és kultúra.” 5th International Congress of Hungarian Studies. V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus. (Jyväskylä, 6–10 August 2001) – „Népi kultúra a nemzeti törekvésekben „ c. szimpózium szervezése
- 2000
- „Kulturaustausch in den Donauländern – Die Deutschen und ihre Nachbarn im 18.–20. Jahrhundert.“ Kommission für Geschichte und Kultur der Deutschen in Südosteuropa (Ulm, 13.–15. Juli 2000.) – *Deutsche und Österreichische Einfluss in der Tracht des Landvolks in Ungarn.*
- „Humanities and Cultural Studies.” Internationales Forschungszentrum Kulturwissenschaften (IFK), (Vienna, 29–30 June 2000) – *Versions of anthropological imaginations*
- „Perception/Construction of ‘Folk Cultures’ in the Austro-Hungarian Monarchy.” Open fellow-seminar Collegium Budapest (Bp., June 7, 2000) – *Peasants in retrospect: a Hungarian Village in the 1950’s* – és kiállítás Átány-fotókból 2000. június 7 – július 15. között.
- „Les traditions inventées. Bilan et perspectives d’un paradigme (Sous la Présidence de Eric Hobsbawm).” Colloque international Université de Nice-Sophia Antipolis. (Nizza, 18–20 Mai 2000) – *Stability and Change of Rural Traditions: Views of the Peasants, Views of the Observer.*
- „Volkskultur und Moderne. Europäische Ethnologie zur Jahrtausendwende.” Institut für Europäische Ethnologie der Universität Wien. (Wien, 8. Maj 2000.) – *Eine ungarische Würdigung Riehls 1862. Notizen zur Eigenart der ungarischen Gesellschaft.*
- „Peasants Real and Imagined. The Discovery and Representation of Vernacular Cultures in Europe around 1900.” International conference on University of Brighton. (Brighton, 31 March –1 April 2000) – *Peasant Cultures in the National Imagination – The Austro-Hungarian Monarchy, 1880–1914.*
- „Constructing ‘Folk Cultures’ for European Nations (Nation-States).” In „Humanities” Focus Group Workshop of Collegium Budapest (Bp., 21 Jan 2000) – *Multi- and mono-ethnic models in pre-World War I Hungarian ethnography*
- 1999
- „The Rise of the National Canon in the Nineteenth and Twentieth Centuries.” In „Humanities” Focus Group Workshop of Collegium Budapest (Bp., Dec 10–11, 1999) – *Ethnocentric versus Multi-Ethnic Models of ‘Folk Culture’ in Central and Eastern Europe.*
- „Európai magyarság – magyar európaiság.” A Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya millenniumi konferenciája. (Bp., 1999. nov. 19–20.) – *Hozzászólás: a népi kultúrának az egyszerű, mindennapos és épp ezért alapvető megnyilvánulásairól.*
- „Hungarians in Europe.” International conference, Pázmány Péter Catholic University. (Bp., 12–13. Nov 1999) – *The imprint of Christianity on Hungarian peasant culture.*

„Das Ende der Eindeutigkeit. Pluralismus – Moderne – Postmoderne.” Internationales Symposium des Spezialforschungsbereichs „Moderne – Wien und Zentraleuropa um 1900” Universität Graz. (Graz, 21.–23. Okt 1999.) – *Volkskultur im Spannungsfeld von Modernität und Tradition – Ungarn um 1900.*

„Törések és kötések a társadalomban.” Az Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság konferenciája – KSH (Bp., 1999. ápr. 22–23.) – *Demográfiai átmenet és a paraszti kultúra változása.*

1998

„Volkskultur zwischen Staat und Nation. Volkskunde zur Jahrhundertwende in Zentraleuropa und die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild.” Slovenian Academy of Sciences and Arts, Ljubljana – Institut für Europäische Ethnologie, University Wien (Gozd Martuljek, Slowenien Nov 11.–14. 1998.) – *Ungarn im „Kronprinzenwerk“.*

„Europe as a Cultural Construction and Reality: Perspectives on European Ethnology.” International Conference of Ethnologia Europaea Editorial Board – Europäische Akademie Berlin (Berlin, Sept 24–27 1998) – *Feeling European in a „Marginal” Country.*

„Folkdräkt i ett europeiskt perspektiv.” (Folk clothings in a European perspective.) Svenska Hemslöjds-föreningarnas Riksförbund (National Association of Swedish Handicraft Societies – Internationella workshop för museer i Dalarnaprovinsen (Leksand, Sept 11–12 1998.) – *Folkart for sale.*

„Roots and rituals: Managing ethnicity.” 6th SIEF Conference. (Amsterdam, 20–25 April 1998) – *Alternative discourses on ethnicity: a view from Eastern Europe.*

Akademische Feierstunde am 31. Januar 1998 anlässlich des 70. Geburtstages von Prof. Dr. h.c. Günter Wiegmann. (München, 1. März 1998.) – *Grussworte*

„Nation, Nationenbildung und Ethnizität in Österreich-Ungarn, circa 1850–1930. Paradigmen und Methoden.” Internationales, Interdisziplinäres Kolloquium. (Bp., 1998. febr. 21–22.) – moderator: Zsigmond von Bátky (1874–1939). über die Grundlegung der Wissenschaftlichen Völkerkunde in Ungarn

1997

„Kalotaszeg – a népművészet felfedezése” című kiállításhoz kapcsolódó konferencia a Néprajzi Múzeumban (Bp., 1997. dec. 1.)

„Ethnographisches Wissen als Kulturtechnik.” Internationalen Forschungszentrum Kulturwissenschaft (IFK) (Vienna, 6.– 8. Nov 1997) – előre felkért hozzászóló

„Frontières, espaces et identités en Europe.” Collegium Budapest – CNRS Paris (Bp., 1997. máj. 20–24.) – *Homelands and Frontiers on a Microscopic Scale: Fields and Boundaries of Hungarian Villages, 17th–19th Siecle.*

„Múzeum és kulturális örökség.” Nemzeti Stratégiai Kutatási Program az MTA Kutatásszervezési Intézete szervezésében (Bp., 1997. máj. 9.) – *A népi kultúra ’megszerkesztése’ mint múzeumi feladat (1890–1920).*

„Magyarságkép, a Magyarországról alkotott kép az ezredfordulón.” Nemzeti Stratégiai Kutatási Program az MTA Kutatásszervezési Intézete szervezésében. (Bp., 1997. máj. 6.) – *A nemzeti és etnikai sztereotípiák alakulásának mechanizmusai, a sztereotípiák képződésének történeti változásai.*

- „Creation – Semiosis – Acceptance.” Thomas Winner 80th Birthday Conference. Czech Section of the International Association for Semiotic Studies, IASS-AIS. (Prague, May 2–3 1997) – *Creating national self-images. Prague 1895, Budapest 1896.*

1996

- 95th Annual Meeting of American Anthropological Association (San Francisco, Nov 20–24 1996) – distinguished lecture in the meeting of the Society for the Anthropology of Europe: *Globalized Natives and Ethnicized Researchers: Observations of a Marginal European.*
- „Dansk Etnologisk Forum.” Danish Ethnological Forum. Meeting of museologists and scholars of Danish ethnography. (Copenhagen, Sept 28–29 1996) – a Néprajzi Múzeum éves munkajelentése szerint: plenáris előadás
- „Társadalmi átalakulás és nemzetközi együttműködés. Az OKTK (Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások) VIII/b. Magyarságkutatás főirány szekciójának. (Bp., 1996. szept. 9–10.) – a konferencia szervezése, vezetése
- „Modern Culture and the Ethnic Artefact.” Internationales Forschungszentrum Kulturwissenschaften IFK (Vienna, Aug 28–31, 1996) – *The Millenial Exhibition of 1896 and the Construction of Hungarian Ethnic Culture.*
- „Kéziszövés ipari társadalmakban.” II. Nemzetközi szöteskonferencia. Népművészeti és Háziipari Szövetkezet. (Heves, 1996. aug. 17–19.) – *Kézművesség, kézi szövés ipari társadalmakban.*
- „Nationale Selbstbilder und das Bild von Europa. Österreich und Ungarn im Vergleich.” Akademie der Wissenschaften, Miskolc/Ungarn, 2. (Miskolc, 1966. máj. 2–3.)
- „Ethnische Symbole und ästhetische Praxis in Europa.” Verein für Volkskunde in Wien, Institut für Volkskunde/Ethnologia Europaea der Universität Wien (Wien, 04 19–20, 1996) – *Historisierung des Ästhetischen. Die Projektion nationaler Geschichte in die Volkskultur.*
- Etnos. The Annual Meeting of the Finnish Association of Ethnologist. (Helsinki, Apr 4, 1996) – *Hungarians between East and West.*

1995

- „Ethnography and Prehistory/Honfoglalás és néprajz.” Hungarian Prehistoric Committee of the HAS. (Bp., 1995. dec. 5.) – *Ethnography and Hungarian Prehistory.*
- Bayreuth, Münster (1995. nov. 12–17.) – a Néprajzi Múzeum éves munkajelentése szerint: *az átányi kutatás visszatekintő értékelése: Memory of a one-time Hungarian village.*
- „Szimbolikus és diszkurzív politika.” Az MTA Politikai Tudományok Intézete tudományos konferenciája. (Bp., 1995. okt. 19–20.)
- „European Ethnology of/in a Changing Europe.” International Conference of Editorial Board of Ethnologia Europaea and SIEF (Pécsvárad, Okt 5–7 1995) – *National Schools of European Ethnology and the „Latent Ethnicity”.*
- „Theoretical Anthropology and National Cultures.” Conference of COTA (Commission on Theoretical Anthropology of IUAES– MTA Néprajzi Kutató Intézet (Balatonalmádi, Sept 29–30 1995) – *Nemzeti kultúrák és antropológiai elméletek.*

- Az OKTK VIII/b. Magyarságkutatás főirány plenáris ülése. (Bp., 1995. szept. 21–22.) – a konferencia szervezése, vezetése
- „A kortárs tárgyi világ és néprajzi muzeológia.” Néprajzos muzeológusok továbbképzése. (Karcag-Berekfürdő, 1995. szept. 1–3.) – vitaindító előadás
- „Le héros national.” École des Hautes Études en Sciences Sociales EHESS – Ministère français de la Culture and Education Commission du patrimoine ethnologique (Le Creusot, France 5–12 juillet 1995) – *Összefoglaló kommentár: „A nemzeti hős”*.
- „European Conference of Ethnological and Social History Museums.” Musée National des Arts et Traditions Populaires – Ministère français de la Culture (Paris, 4–7 mars 1995) – *Egy múzeumban hazai és egzotikus kultúrák*.

1994

- „Család a mai társadalomban.” Tudományos konferencia a Nemzetközi Családév alkalmaiból. Az MTA Demográfiai Bizottsága és a KSH Népeségtudományi Intézetének konferenciája (Bp., 1994. nov. 24–25.) – *A parasztcsalád morális ökonómiája*.
- „Magyarok Kelet és Nyugat között.” Konferencia a Néprajzi Múzeumban, az azonos címmel rendezett kiállítás kapcsán (Bp., 1994. nov. 21–22.) – rendező, *Bevezető témák és megközelítések*.
- ICOM „Weimari csoport” konferenciája, Szlovák ICON Bizottság (Dolná Krupá/Alsó Korpona, 1994. szept. 29.– okt. 1.) – kerekasztal megbeszéléseken *hozzászólások*
- „Ethnisierung von Kultur(en).” 5. Internationaler Kongress der Société Internationale d’Ethnologie et de Folklore (SIEF) (Wien, 12.–16. 9. 1994.) – *National Schools of European Ethnology and the Question of „Latent Ethnicity” of Research*.
- „Újabb fejlődési irányok a magyar gazdaságban, társadalomban és államelméletben” Magyarságkutatás. Az OKTK VIII/b. Magyarságkutatás főirány konferenciája (Bp., 1994. szept. 6–7.) – *Egy etnikum létformái és önmagáról alkotott elképzelési az évezred végén*.
- A mainzi J. Gutenberg Egyetem Néprajzi Tanszékén H. Schwedt professzor köszöntése. (Sobernheim, 1994. szept. 1–4.)
- A francia Művelődési Minisztérium „Nemzeti Kulturális Örökség Bizottságának” meghívása, téma egy szakértői testület felállítása a néprajz területén történő együttműködésre, párizsi központtal. (Párizs, 1994. aug. 18–21.)
- „Encountering Ethnicities: ethnological aspects on ethnicity, identity and migration.” 5th Finnish-Hungarian Symposium in Ethnology (Rauma, June 12–19, 1994) – *East and West in the self-image of the Hungarians*.
- A magyar nyelvterület néprajzkutatóinak konferenciája. (Szeged, 1994. máj. 26–27.) – *A „fogyasztói magatartás” mint kutatási téma a néprajzban*.

1993

- „Ethnologie et patrimoine en Europe. Identités et appartenances, du local au supranational.” Colloque Européen. Centre international de congrès Vinci. (Tours 8/11 décembre 1993)
- Table ronde: Les outils de la resherche: président
- Université de Paris Nanterre (Paris, 4 décembre 1993) – *Magyarité: la conscience identitaire hongroise entre Orient et Occident*.

- „Parasztkultúra, populáris kultúra és központi irányítás” Tudományos konferencia, MTA Néprajzi Kutatóintézet. (Bp., 1993. nov. 10–11.) – *Népi kultúra, populáris kultúra. Fogalomtörténeti megjegyzések.*
- „Konferencia a népi kultúráról.” Szabad Demokraták Szövetsége (Szolnok, 1993. aug. 21.) – *A „népi kultúra” haszna.*
- „Barokk a magyar népművészetben.” Néprajzi Múzeum (Bp., 1993. ápr. 23–24.) – *Csilléry Klára köszöntése.*
- „Museums and Societies in a Europe of Different Cultures”. European Conference of Ethnological and Social History Museums. (Paris, 22–24 Febr 1993)
- 1992
- „A komplex kultúrakutatás dilemmái a mai Magyarországon: az antropológiai megközelítés esélyei.” Miskolci Egyetem (Miskolc, 1992. nov. 6–7.) – *Globális kultúra – nemzeti kultúrák – a kulturális szféra jelentősége napjainkban.*
- „From the Heart of Europe: Art Treasures of Hungary 986–1896” kiállítás kapcsán a British Association for Central and Eastern Europe meghívása (Edinburgh, London 29 Oct.– 3 Nov. 1992.) – előadások
- „Csángó fesztivál és konferencia.” Csángó Fesztivál Alapítvány (Jászberény, 1992. aug. 7–9.) – *Az etnikai sokszínűség régi és új formái.*
- 1991
- „Identity Problems in the Successor States of the Austro-Hungarian Monarchy.” Centre for Cultural Research, Aarhus University, Denmark (Aarhus, Dec 7–9, 1991.) – *Nemzeti dilemmák és a népi kultúra különböző interpretációi Magyarországon.*
- „Volkskultur in der technischen Welt – 30 Jahre.” Ludwig Uhland Institut, Universität Tübingen. (Tübingen, Nov 18–22, 1991) – *Hermann Bausinger munkásságának néhány sajátosan német vonása.*
- „Volkskunst: Entwicklung eines Begriffs/Invention of the Concept of Folk Art.” Generalversammlung der Görres-Gesellschaft (Freiburg, i. Br. Sept 1991) – *Die ungarische „Volkskunst” im Kraftfeld wechselnder Interpretationen 1890–1990.*
- Global Europe Program. Wilson Center (Washington. D. C. 1991.) – 24. *Construction of the ‘Folk Cultural Heritage’ and Rival Versions of National Identity in Hungary.*
- „Identity: Law and Historical Product.” Center for Historical Analysis, Rutgers University. (New Brunswick, N.J. Apr 1991)
- 1990
- Hanti-Manysi Autonóm Körzet jubileumi ünnepe, az Északi-Osztják Folklór Archivum konferenciája (Hanti-Manszijszk, Belojarszkij Nyugat-Szibéria 1990. dec. 7–13.) – a magyar állami delegáció vezetője
- „The Role of Museums Today: People and Their Objects.” Collège de France, Fondation Hugot (French-German Colloquium) (Paris, 15–17 novembre 1990) – *L’objet et le rapport à l’objet.*
- „National Identity as Practice.” 2th Swedish- Hungarian Ethnological Workshop. HSFR/HAS (Lund, Oct 17–23, 1990) – organizer, chair, *Consumer culture and the crisis of socialism in Hungary.*

- „Die Pflege der Volkskultur als Gegenstand populistischer, bürgerlicher und sozialistischer Diskussion.” 31. Internationale Hochschulwoche der German Südosteuropa-Gesellschaft (München, Tutzing, Oct 8–13, 1990) – *Die Pflege der Volkskultur als Gegenstand populistischer, bürgerlicher und sozialistischer Diskussion in Ungarn.*
- Kriza János Magyar Néprajzi Társaság vándorgyűlése (Csíkszereda, 1990. szept. 21–23.) – *A magyarországi néprajzkutatás eredményei és távlatai.*
- „National Stereotypes about Compatriots and Aliens in Eastern Europe.” Smithsonian Institution. (Washington D.C. Jun 6–9, 1990) – *Változó felfogások a magyarságról és változó népi kultúra értelmezések.*
- „Conference on National Traditions and the Future of Eastern Europe.” The George Washington University (Washington D.C. May 17–18, 1990.)
- „Public Memory and Collective Identity.” Center for Historical Analysis, Rutgers University. (New Brunswick, N.J. March 16–17, 1990) – *Symbolischer Kampf im Systemwechsel: der 15. März 1989 in Budapest.*

1989

- „In honour Bela Maday: Politics and Symbolism in European Anthropology.” Annual Meeting of the American Anthropological Association (Washington D.C. Nov 15–19 1989) – *The Duality of Cultural Identity in Eastern Europe: The Case of Hungary.*
- „Erinnern und Vergessen/Remembering and Forgetting.” 27th Deutscher Volkskunde-Kongress (Göttingen, 25.–29. Sept 1989) – *Nationalkulturen als Systeme des Erinnerungs und Vergessen.*
- „Social Networks.” The Third Finnish-Hungarian Symposium on Ethnology. (Konnevesi, 20–25. 8. 1989) – *Patron-Client Relations in Peasant Society.*
- „National Character and National Ideology in Interwar Eastern Europe.” ACLS/SSRC (Dubrovnik, May 31–Jun 4 1989) – *The 'Hungarian Soul' and the 'Historic Layers of National Heritage' Conceptualizations of the Hungarian Folk Culture, 1880–1944.*

1988

- „A néprajzi kutatás jelene és perspektívái: eredmények és feladatok, elméleti megközelítések.” MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya, Néprajzi Bizottsága (Bp., 1988. nov. 16–17.) – *Néhány vonás a néprajz társadalmi feladatvállalásának és elméleti alapjainak változásában.*
- „A népi kultúra elemei a magyar nemzeti műveltségben.” Magyarságkutató Intézet – MTA Néprajzi Kutatóintézet (Bp., 1988. szept. 26–28.) – szervezés, *Nemzeti kultúra és néprajzi kutatás.*
- „The World Anthropology. Education, Research and Application.” 12th International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences (ICAES) (Zagreb, July 24–31 1988) – Organiser of the symposium and session chair „The Life History Approach: A Challenge to Anthropology” – *Life-Course as Cultural Construction. Anthropological Approaches*
- „National Culture as Process: Hungarian and Swedish experiences.” 1st Swedish-Hungarian Ethnological Workshop. The Ethnographic Institute of HAS and HSFR (Svéd Humán- és Társadalomtudományi Kutatások Tanácsa) (Bp., 1988. máj. 1–4.) – szervező, *Constructing the heritage of Hungarian folk culture: symbolic uses of peasant traditions.*

- „Bild-Kunde – Volks-Kunde.” Die III Internationale Tagung des Volkkundlichen Bildforschung Komitee bei SIEF/UNESCO (Miskolc, 1988. ápr. 5–10.)
- 1987
- „Life History as Cultural Construction/Performance.” 3th Conference ACLS/Ethnographic Institute of HAS. (Bp., 1987. aug. 16–22.) – organizer, *Life-Course as Cultural Construct; Anthropological Approaches*.
- „The Life Cycle”. SIEF’s Third Congress.(Zürich, April 8–12 1987) – *Életút és társadalmi mobilitás: magyarországi példák*.
- 1986
- „Social Change of Socialist Countries.” Organization of the Academies of Socialist Countries. Academy of USSR. (Lvov, Nov 17–22 1986) – *A társadalmi mobilitás és rétegződés néprajzi vizsgálata Magyarországon*.
- „Comunita di villaggio e proprietà collettive in Italiae In Europa.” (Pieve di’Cadoro, 18–21 settembre 1986) – *Közösségi földtulajdon és közösségi földhasználat Magyarországon*.
- „Europagenti” (Tage der Völker und Regionen Europas) (Vence, 14–18 settembre 1986) – *Európai népművészet: az összkép felvázolásának lehetőségei*.
- 1985
- 84th Annual Meeting of American Anthropological Association (Washington D.C. Dec 3–7 1985) – discussant in the session on „Peasantries in Socialist Countries”, előadás
- „Historical Approaches in Ethnography.” Ethnologia Europaea Editorial Board. Academy of USSR (Moscow, Okt 14–21 1985) – *Agro-Town Regions of Peripheral Europe: The Case of the Great Hungarian Plain*.
- 1984
- „Agro-towns in the Context of National Societies.” IX. Szimpózium Straznicén (Brno/Strážnice, Oct 29–31 1984) – *A magyar Alföld településszerkezete – történeti vázlat*.
- „Culture, Tradition, Identity.” Conference, ACLS/HAS Hungarian-American Project. Indiana University Folklore Institute (Bloomington, March 26–28, 1984) – szekció szervező, *The Perception of Tradition in European Ethnology*.
- 1983
- „Social Stratification and the Differentiation of Culture.” 12th International Conference of Editorial Board of Ethnologia Europaea (Mátrafüred, 1983. okt. 14–21.) – organizer
- Történeti antropológia ülészak. MTA I. Osztály és Kulturális Antropológiai Munkabizottsága. (Bp., 1983. ápr. 18–19.) – szervező, *Történeti fordulat az európai etnológiában*.
- Russian and East European Institute: Indiana University (Bloomington, 8 Apr 1983) – *Peasant Identity and Folk Art in Europe*.
- „Identity preservation through traditionalizing in Hungary and the United States.” ACLS/HAS Hungarian-American Project. (Princeton, Mach 1983.) – *Paraszti expresszív kultúra 1800–1914: az elkülönülés és a beilleszkedés tendenciái*.

1982

„Volkskundliche Kulturraumforschung heute.” Geographische Methoden in den Kulturwissenschaften. International Symposium. Universität Bonn (Bonn, Apr 21–24 1982) – *Historische Zentrum-Peripherie Modelle und ihre Bedeutung für die Volkskunde*.

„Elite Culture – popular culture.” ACLS-HAS Hungarian-American Project: Historical Programme (Bp., 1982) – *Paraszi expresszív kultúra 1800–1914: az elkülönülés és a beilleszkedés tendenciái*.

1981

Tudományos ülésszak Rajeczky Benjamin 80. születésnapjának tiszteletére. Magyar Zene-művészek Szövetsége Zenetudományi és Kritikai Szakosztálya (Bp., 1981. nov. 21.) – *Analógia a népzene és a tárgyakat formáló népművészet stíluskorszakai között*.

„In Memoriam Géza de Rohan-Csermák (1926–1976).” Ethnologia Europaea Editorial Board (Cazouls-les-Beziers, Hérault, Octobre 11–16, 1981)

„Umgang mit Sachen: zur Kulturgeschichte des Dinggebrauchs.” 23. Deutscher Volkskunde-Kongress. (Regensburg, 6.–11. Okt 1981.) – hozzászólás

Görres-Gesellschaft zur Pflege der Wissenschaft. Generalversammlung in Passau. (Passau, Okt 3–7, 1981.)

„Contemporary Uses of Folklore in Ethnic Frames.” ACLS-HAS Amerikai-magyar kétoldali együttműködés előkészítése. (Bp., 1981. júl. 20–21.) – szervezés, *A népi öszszetevő szerepe a különböző kelet-európai nemzeti kultúrákban*.

Magyar Néprajzi Társaság vándorgyűlése. (Hódmezővásárhely, 1981. jún. 19–21.) – *Rokonsági szervezet és a települési rendszer a gyimesi csángóknál*.

„Enteriőrök néprajzi kiállítása.” Újkori történész muzeológusok továbbképzése. (Salgótarján, 1981. máj. 26–28.) – *Gondolatok a néprajzi kiállítások enteriőrjeiről*.

1980

79th Annual Meeting of American Anthropological Association (Washington, D.C., Dec 3–7, 1980) – closing word in the Eastern Europe section

„Studien zur deutschen und ungarischen Wirtschaftsentwicklung, 16–20. Jahrhundert.” 5. DDR-Ungarische Wirtschaftshistorikerkonferenz. (Debrecen, 23.–26. Sept 1980.) – *Europäische Analogien der Entwicklung von Rinderzucht-Monokulturen in der Grossen Ungarischen Tiefebene*.

1979

„Folklór és etnográfia.” MTA Néprajzi Kutatócsoport Folklór Osztályának konferenciája. (Bp., 1979. nov. 27–28.) – *Tárgyak és a kultúra nem tárgyi rendszerei*.

„Theoretical Foundations of European National Ethnographies.” 10th Internationale Arbeitskonferenz der Ethnologia Europaea (Münster, Sept 18–22 1979) – *Spezifisch „europäische” Forschungsaufgaben in der Ethnologie. Neue Ansätze in Kulturanthropologie und Ethnologie*.

„Semiotic Terminology and its Historical Development.” Planning Conference for an Encyclopedia of the Semiotics of Culture. American Council of Learned Societies - HAS (Bp., Jun 28 – July 1 1979)

Meeting of the board the project: Encyclopedia of the Semiotics of Culture (Bp., 1979. Jun 26–27.)

1978

„Peasant Societies.” 10th International Post-congress conference of Anthropological and Ethnological Science (ICAES). Sektion: „Social Anthropology of Peasantry.” (New Delhi, Dec 19–21 1978) – *Cognitive Aspects of Peasant Livelihood in Hungary*.

1977

„Gemeinde im Wandel - Volkskundliche Gemeindestudien in Europa.” 21th Deutschen Volkskundekongress (Braunschweig, 5.–9. Sept 1977) – *Gegenstände im dörflichen und städtischen Milieu. Zu einigen Grundfragen der mikroanalytischen Sachforschung*.

1976

„Népművészet tegnap és ma.” A Magyar Néprajzi Társaság vándorgyűlése (Pécs, 1976. szept. 23–26.) – szervező, *Az értelmezés néhány lehetősége a XIX. századi stílusváltozásokkal kapcsolatban*.

„Ethnicity in Eastern Europe.” ACLS Program in East European Studies of Boston. (Seattle, June 11–13 1976) – *The creation of Ethnic Symbols from the Elements of Peasant Culture*.

1975

„The Theoretical and Methodological Implications of Long-Term Field Research in Social Anthropology.” Wenner-Gren Foundation, Burg Wartenstein Conference. (Burg Wartenstein, Aug 29–Sept 7 1975) – *Hungarian Ethnographers in a Hungarian Village. Research at Átány (Hungary) 1951–1975*.

1974

Paraszti társadalom és műveltség a 18–20. században./Bauerliche Gesellschaft und Kultur im 18–20. Jahrhundert. I. Faluk, II. Mezővárosok, III. Tanyák. (Magyar Néprajzi Társaság nemzetközi konferenciája/Annual Conference of the Hungarian Ethnographical Society) (Szolnok, 1974. szept. 13–15.) – szervező, *Kísérlet a magyar tanyarendszer összehasonlító vizsgálatára/ Versuch einer vergleichenden Untersuchung des ungarischen Geöftesystems*.

1973

„Peasants and Cities in History.” Inter-University Consortium on East European Studies of Boston. Brown and Harvard Universities (Providence, R.I. Oct 1973)

„Communal Families in the Balkans: The Zadruga. Conference in Honor of Philip Mosely.” Indiana University (Bloomington, Oct 12–14 1973)

„Cultural Transmission.” IXth International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences ICAES (Chicago, Sept 3–10 1973) – organizer and chair of the session: “Social Change in Socialist Societies”, előadás

Verein für Volkskunde. (Wien, 23. März 1973) – *Stilperioden der ungarischen Volkskunst. Über einige Möglichkeiten des Vergleichs der Volkskunst in Ungarn und Österreich*.

„What is a Peasant?” Symposium on the East European Peasantry. Inter-University Consortium on East European Studies. Boston-Harvard. Brown Universities (Boston, Jan 7–10 1973) – *Some aspects of ‚peasant’ identity in Hungary*.

1972

„The Role of Tradition in Contemporary Life.” International conference of Organization of the Academies of Socialist Countries. (Smolenice, Okt 22–31 1972) – *Transition from a flourishing peasant to a late peasant culture: methodological remarks and observations from Hungary.*

„Urgent Tasks of Anthropologists.” World Anthropologists Conference. Center for the Study of Man. Smithsonian Institution. (Cairo, May 8–12 1972)

1971

„A néprajzi jelenkutatás problémái.” Vitaülés a Magyar Néprajzi Társaság és MTA Filozófiai Intézet rendezésében. (Bp., 1971. dec. 8.) – *Az anyagi kultúra kutatás jelen problémái.*

„Kultureller Wandel im 19. Jahrhundert.” 18. Deutschen Volkskunde-Kongresses. (Trier, 13.–18. Sept 1971) – Abteilungsleiter, *Phasen des Wandels im östlichen Mitteleuropa im Lichte kulturanthropologischer Theorie.*

1969

„Probleme und Techniken volkskundlicher Dokumentation.” 17. Wissenschaftliche Arbeitstagung. Deutsche Gesellschaft für Volkskunde (Detmold, Sept 22–27, 1969) – Abteilungsleiter

„Folklore in the Modern World.” Internationale Conference on Folk Art. UNESCO – Ministerul Culturii din România. (Bucarest, 1–4 Sept 1969)

1967

Conference on *Central and North-Central European Peasant Cultures* organized by the *Wenner-Gren Foundation* for „Anthropological Research (Chicago, Jan 9–13 1967) – *Anthropologists and Native Ethnographers in Central European Villages: Comparative Notes on the Professional Personality of Two Disciplines.*

1965

„Arbeit und Volksleben.” 15. Deutscher Volkskundekongress. Deutsche Gesellschaft für Volkskunde (Marburg, April 26–30, 1965) – *Calculations of the peasant. Quantitative rules measures and scales in the farm-management and household economy.*

1964

7th International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences ICAES. (Moscow, 3–10 Aug 1964) – *Über die Struktur der Gerätschaft eines Bauerndorfes.*

1963

Magyar néprajzi kongresszus. MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya. (Bp., 1963. okt. 16–20.) – *Egy sajátos magyar településforma és európai kapcsolatai.*

Hazai kutatási programok

OKKFT TS 3/1 kutatási főirány (1985–1990) „A társadalmi mobilitás vizsgálata, életpályák, családtörténetek és kapcsolathálók elemzése”.

OKKFT TS 4/5 Magyarságkutatás program (1986–1991) „A paraszti kultúra képe a 19–20. században. A népi műveltség jelentősége a magyar nemzettudatban.”

OTKA T 030291 (1999–2002/2003) „A népi kultúra képének megszerkesztése Magyarországon, 1850–1918.”

OTKA T 042 698 (2003–2006/2008) „A népi kultúra a nemzettudatban. Közvélemény és szakkutatás (19–20. század) /Peasant culture in the national self-identification. Public opinion and professional research.”

Résztvétele nemzetközi kutatási programban

American Council of Learned Societies/MTA Társadalomtudományi közös bizottsága

ACLS/IREX-HAS – amerikai-magyar kétoldalú együttműködés (1979–1989)
Ethnography and folklore szakterület a program magyar vezetője: „Identity preservation through traditionalizing in Hungary and the United States.” „Contemporary Uses of Folklore in Ethnic Frames” Conference (Bp., 1981.) „Culture, Tradition, Identity”. Conference (Bloomington, 1984.) „Life History as Cultural Construction/Performance” Conference (Bp., 1987.)

Research in the Humanities and Social Sciences/MTA Néprajzi Kutatóintézet

HSFR /HAS – svéd-magyar program magyar vezetője: „National Culture as Process: Hungarian and Swedish experiences” 1. Workshop (Bp., 1988.) „National Identity as Practice” 2. Workshop (Lund, 1990.)

Collegium Budapest –Institute for Advanced Study – fellow, associate fellow

„Frontières, espaces et identités en Europe/Spaces, Boundaries, identities in Europe.” (1997.) „Multiple antiquities – multiple modernities. Comparative Social Sciences and Humanities”. (1999/2000) „Perception/Construction of ‘Folk Cultures’ in the Austro-Hungarian Monarchy.” (National self-definition by ethnography in an imperial context: the *Kronprinzwerk*)

Oktatás

2004–2008 c. *egyetemi tanár* – ELTE Társadalomtudományi Kar Kulturális Antropológiai tanszék
1997–1998 *megbízott előadó* – Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális tanszak és Pázmány Péter Katolikus Egyetem Szociológia szak
1996 *vendég professzor* – École des Hautes Études en Sciences Sociales (Paris) és Paris-Nanterre antropológiai tanszak
1993 *vendég professzor* – Wesleyan University (Middletown) – University of Michigan (Ann Arbor),
1991–2004 *megbízott előadó, docens* – ELTE Társadalomtudományi Kar Kulturális Antropológia-program, majd tanszék, Budapest
1975, 1979, 1990 *óraadó* – ELTE Bölcsészettudományi Kar Néprajzi Tanszék, Budapest
1971 *vendég professzor* – University of North Carolina (Chapel Hill); University of California (Berkeley)

Kutatóutak, konferenciák kapcsán a következő egyetemeken és tudományos társaságokban tartottam előadásokat:

előadások európai egyetemeken: Bécs, Marburg, München, Münster, Würzburg, Mainz, Tübingen, Bayreuth, Zürich, Basel, Bécs egyetemén, Koppenhága, Aarhus, Stockholm, Lund, Uppsala, Oslo egyetemén, St. Anthony’s College-ban (Oxford), a Brighton-i és az Edinburgh-i egyetemen, a British Association for Central and Eastern European Studies (London) és a ljubljanai egyetemen.

előadások tudományos társaságokban: Német, Osztrák és Svájci Néprajzi Társaságban (az utóbbi bázeli és berni szervezetében), a Svéd Néprajzi Társaságban, a Horvát Néprajzi Társaságban, a Szovjetunió Népeinek Múzeumában (Leningrád).

előadások amerikai egyetemeken: Rutgers University (New Brunswick, N.J.), University of Chicago, University of Illinois (Chicago Circle), University of Michigan (Ann Arbor), Indiana University (Bloomington, IN), University of California (Berkeley), Brown University (Providence, R.I.), Duke University (Durham, North Carolina), Catholic University of America (Washington D.C.), American University (Washington D.C.), George Washington University (Washington D.C.), Harvard University (Cambridge, Mass.), City University of New York, University of Massachusetts (Amherst), Northwestern University (Evanston, I.), Universidad Ibero-Americana (Mexico City) egyetemeken.

Budapest, 2013. március 25.

(Hofer Tamás)

Hofer Tamás irodalomjegyzéke

Hofer Tamás bibliográfiája eddig két alkalommal, két változatban jelent meg. Az utóbbi az A. Gergely András (szerk.): *A nemzet antropológiája. Hofer Tamás köszöntése* című kötetben (Budapest, 2002.): *Hofer Tamás műveinek válogatott bibliográfiája: p. 438–452.*, ami a megjelenés évéig sorolta a kiválasztott tanulmányokat. Ezt megelőzte a 60 éves Hofer Tamást köszöntő összeállítás: Flórián Mária: *Hofer Tamás tudományos munkássága (1948–1989 között) (Népi kultúra–Népi társadalom 1990. 15. 15–35.)*. Ez utóbbi néprajzi szakbibliográfiák és könyvtári adatbázisok alapján készült, és teljességre törekedett: a tanulmányok címét idegen nyelvi változatban is, az esetleges alcímekkel, a kiadásra vonatkozó minden részletadattal együtt adta közre, és megadta az egyes munkákkal kapcsolatos viták, recenziók adatait is. Ez a jelenlegi, a terjedelmi lehetőségekhez igazodó, „egyszerűsített” irodalomjegyzék az 1948–2017 között megjelent tanulmányok címére és megjelenésre vonatkozóan csak a legszükségesebb adatokat közli. Nem szerepelnek a rájuk vonatkozó ismertetések, szerepelnek viszont azok a sajtónyilatkozatok, amelyek Hofer Tamásnak kifejezetten az aktuális szakmai kérdésekre adott válaszait, gondolatait adják közre. Azonban a felsorolt és a többi, a nyomtatásban meg sem jelent munkái (pl. múzeumi tudományos titkári előadásai, a Néprajzi Társaság főtítkári beszámolóí, szerkesztői levelezése, egyetemi óráinak jegyzetei, hivatali fogalmazványai, lektori véleményei és ajánlásai stb.) sem árulkodnak magáról, Hofer Tamás személyiségéről. Hadd állítson neki emléket az irodalomjegyzékéhez csatolt néhány neki, róla szóló köszöntés, megemlékezés.

Hofer Tamás bibliográfiája

Rövidítések:

A. Ethn. = Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae, Bp.

Agrártört. Sz. = Agrártörténeti Szemle, Bp.

Ethn. = Ethnographia, Bp.

Ind. Ethn. = Index Ethnographicus, Bp.

Műv. H. = Műveltség és Hagyomány, Debrecen

NÉ. = Néprajzi Értesítő, Bp.

NH. = Néprajzi Hírek, Bp.

Népr. K. = Néprajzi Közlemények, Bp.

NewHung. Quart. = The New Hungarian Quarterly, Bp.

Önálló kötetek

- 1958 *L'Art populaire en Hongrie.* (Fél Edittel és K. Csilléry Klárával) Corvina Kiadó. Budapest, 1958. 82 p. 31 ábra, 241 t. (angol és német nyelven is)
- 1961 *Az átányi gazdálkodás ágai.* (Fél Edittel) Népr. K. VI. 2. 1961. 220 p. 5 t.
- 1963 *Ungarische Volkskunst. Ein Führer für Ausstellungsbesucher.* (A Salzburghan rendezett magyar népművészeti kiállítás vezetője.) Budapest, 1963. 32 p.
- 1964 *Ungarsk folkekunst. Nationalmuseet.* Copenhagen, 1964. 66 p., 63 t. ill. (a kiállítást rendezte, a katalógust írta)
Aratás. A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szókincse 2. Útmutató füzetek a néprajzi adatgyűjtéshez: 12. (Végh Józseffel) Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattár. Budapest, 1964. 144 p.
- 1965 *Tájékoztató a magyar népművészetről.* (Idegenvezetők kiskönyvtára.) Fővárosi Idegenforgalmi Hivatal. Budapest, 1965. 52 p.
- 1966 *Parasztok, pásztorok, betyárok. Emberábrázolás a magyar népművészetben.* (Fél Edittel) Corvina Kiadó. Budapest, 1966. 57 p. 24 pl., 17 ábra. (megjelent angol, francia és német nyelven is)
- 1967 *Arányok és mértékek az átányi gazdálkodásban és háztartásban.* (Fél Edittel) Népr. K. 1967. XII. 3–4. 170 p.
Tájékoztató a magyar népművészetről. TIT Budapesti szervezete. Budapest, 1967. 50 p.
- 1969 *Proper Peasants. Traditional life in a Hungarian village. A Description and Analysis of Hungarian Peasant Life Providing New Evidence for the Comparative Study of Social Organization and Institutions.* (Fél Edittel) Wenner Gren Foundation for Anthropological Research. Aldine Publ. Co. Chicago, 1969. XIII + 440 p. 16 pl.
Magyar népművészet. (Fél Edittel és K. Csilléry Klárával) Corvina Kiadó. Budapest, 1969. 94 p. 241 t. 31 ábra (és a francia, angol és német változat 2. kiadása)
A Magyar Népművészet évszázadai. I. Festett táblák, 1526–1825. (Székesfehérvár; Csók István Képtár 1969. máj. 4.–szept. 22.) (Makkay Jánossal) Kiállítás-katalógus magyar–német nyelven. Az István Király Múzeum közleményei D sorozat (68) Székesfehérvár, 1969. 44 p. 11 t. (a kiállítást rendezte, a katalógust írta)
- 1971 *Hungarian Peasant Art.* (Fél Edittel és K. Csilléry Klárával) Constable and Co. Ltd. London, 1971. 82 p. 31 ábra, 241 t.
- 1972 *Bäuerliche Denkweise in Wirtschaft und Haushalt. Eine Ethnographische Untersuchung über das ungarische Dorf Átány.* (Veröffentlichungen des Instituts für Mitteleuropäische Volksforschung an der Philipps-Universität Marburg–Lahn.) (Fél Edittel) Göttingen, 1972. xviii + 551 p. 53 maps, charts, drawings; 139 photo.
- 1973 *Megyék népművészeti kiállítása a főváros egyesítésének 100. évfordulójára. (Magyar Nemzeti Galéria. Budapest, 1973. szeptember–november.)* Néprajzi Múzeum. Budapest, 1973. 40 p. 24 t. (A kiállítást rendezte, az angol és német változatban is megjelent katalógust írta.)
En Ungersk by ur föremåls perspektiv. On monografisk insamling av folkliga föremål. (Fél Edittel) Folkslivsarkivet. Lund, 1973. 22 p.

- 1974 *Geräte der Átányer Bauern.* (Fél Edittel) Königliche Dänische Akademie der Wissenschaften, Geschichte der Ackerbaugeräte und der Feldstrukturen. Bd. 2. Kopenhagen, 1974. 678 p. 300 pictures.
- 1975 *Magyar népművészet.* (Fél Edittel) Corvina Kiadó. Budapest, 1975. 64 p. 360 t. (angol, német, francia, orosz fordításban is)
- 1977 *Tre perioder i 1800- och 1900- talens ungerska bondekultur.* Institutet för Folklivsforskning. Stockholm, 1977. 22 p.
Atárgyak arca. Kovács Tamás fotokiállítása a Néprajzi Múzeumban. Kiállítási katalógus. (A kiállítást rend., katalógust szerk., bevezette.) Budapest, 1977. 12 p.
Magyar népművészet (Fél Edittel) Corvina Kiadó. Budapest, 1977. 64 p. 380 t. (2. kiadás)
- 1978 *Ungarische Volkskunst.* (Fél Edittel) Corvina Kiadó. Budapest, 1978. 72 p. 380 t. (2. kiadás)
- 1979 *Vázlat a matyókról.* (Fél Edittel) TIT Néprajzi Füzetek. Budapest, 1979. 39 p.
Hungarian Folk Art. (Fél Edittel) Oxford University Press. Oxford, 1979. 64 p., 380 t.
Народное искусство венгров. (Fél Edittel) Corvina Kiadó. Budapest, 1979. 57 p., 380 t. (2. kiadás)
- 1980 *Fából, kőből, sárból. Képek a falusi építőművészetéről. Lantos Miklós kiállítása.* (A kiállítást rend., katalógust szerk., bevezette.) Néprajzi Múzeum. Budapest, 1980. 12 p. (angol, német)
- 1981 *Magyar népművészet.* (Fél Edittel) Corvina Kiadó. Budapest, 1981. 64 p. 380 t. (3. kiadás.) (a francia kötet 2., a német kötet 3. kiadása)
- 1983 *Margit Gari: Le vinaigre et le fiel. La vie d'une paysanne hongroise.* Mémoires recuillis et présentés par Edit Fél avec la collaboration de Tamás Hofer. Plon – Corvina Kiadó. Paris–Budapest, 1983. 460 p. 16 t. Illusztr. (Újra megjelent 1984, 1992 és 1993–ban)
- 1991 *The Demonstration of March 15. 1989, in Budapest: a Struggle for Public Memory.* (Program on Central and Eastern Europe. Minda de Gunzburg Center for European Studies. (Working paper. Series No.16.) Harvard University. Cambridge, MA. 1991. 45 p.
- 1994 *Magyar népművészet.* (Fél Edittel) Corvina Kiadó. Budapest, 1994. 208 p., ill. (4. kiadás, az 1975–ös kiadás új képanyaggal és utószóval. A Corvina német kötet 4., az angol kötet 2. kiadása)
- 1996 *Unkarilaiset idän ja lännen välissä: Suomen kansallismuseon näyttelyluettelo: the National Museum of Finland, exhibition catalogue = Hungarians between East and West.* Ed.: I. Lehtinen. Text: T. Hofer. Museovirasto – National Board of Antiquities. Helsinki, 1996. 32 p., ill.
Hungarian folk costumes and embroidery. Catalogue. Supervised by Tamás Hofer, Kumiko Ichikawa. (Art Business Time Inc.) Tokio, 1996. 112 p. (japán és angol nyelven)
- 1997 *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban.* (Fél Edittel) (Az 1969–ben megjelent Bäuerliche Denkweise kötet visszafordított magyar változata, az eredeti magyar kézirat címével, Borus Judit gondozásában.) Balassi Kiadó. Budapest, 1997. 536 p.

- 1998 *Kalotaszeg – a népművészet feledése – kiállítás a Néprajzi Múzeumban 1997 dec. 12-én.* (Szacsavay Éva–Hofer Tamással) *The Discovery of Kalotaszeg and the Beginnings of Hungarian Ethnography.* Museum of Ethnography (with Éva Szacsavay). Translation: E. Antalfy, Photo: Erzsébet Winter and László Roboz Web: Réka Szekrényesy, Péter Hóltzl. Museum of Ethnography. Budapest, 1998. <http://www.neprajz.hu/kalotaszeg/angol.htm>
- 2008 *Proper peasants – social relations in a Hungarian village.* (Fél Edittel) Taylor & Francis Inc. Imprint AldineTransaction. Somerset (USA), 2008. 484 p.
Proper peasants – social relations in a Hungarian village. (Fél Edittel) Routledge. New York, 2008. 484 p.
- 2009 *Egy falu az országban. Képek Átányból 1953 és hozzátvetőleg 1962 között.* (KépTár 2.) (Szerk.: Fejős Z.) Néprajzi Múzeum. Budapest, 2009. 85 p., [2] t. ill. (A 80 éves Hofer Tamás tiszteletére Balázs Gy., Granasztói P., Máté Gy. rendezte „Emberek, tárgyak, kapcsolatok” című kiállításhoz készült katalógus.)
Antropológia és/vagy néprajz. Tanulmányok két kutatási terület vitatott határvidékéről. (Sorozatszerk.: Vargyas G.) (Kultúrák keresztútján 12.) MTA Néprajzi Kutatóintézete – PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék, L'Harmattan Kiadó. Budapest, 2009. 351 p., ill.
- 2010 *„Mi korrekt parasztok...” Hagyományos élet Átányon.* (Fél Edittel) (A 'Proper Peasants. Traditional life in a Hungarian village, Átány' című 1969-ben megjelent kötet magyar változata. A magyar kiadást gondozta, szerkesztette Granasztói Péter és Pozsgai Péter.) Korall Társadalomtörténeti Egyesület. Korall Társadalomtörténeti Monográfiák 1. Budapest, 2010. 479 p., ill.
- 2011 *Construction of the 'Folk Cultural Heritage' and Rival Versions of National Identity in Hungary.* (by Tamas Hofer, Guest Speaker on Global Europe Program 1991.) Wilson Center Home. Explore Publications 24. Washington, Jul 7, 2011.
- 2016 *Az átányi parasztember szárszámai.* (Fél Edittel) Kárpát-Haza Könyvek. Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Néprajzi Múzeum. Budapest, 2016. 631 p. – (A 'Geräte der Átányer Bauer' 1974. magyar változatát Máté György szerkesztette Balázs György, Hála József, Wilhelm Gábor és az ELTE BTK Néprajzi Intézete kutatóinak közreműködésével.)
- 2017 *Proper Peasants: Social Relations in a Hungarian Village.* (Fél Edittel) Taylor & Francis Ltd. Abingdon, 2017. 473 p.
Proper Peasants: Social relations in a Hungarian village. (Fél Edittel) eBook. Routledge. New York, 2017. 473 p.

Tanulmányok, közlemények, interjúk

- 1951 *XVIII. századi méhészhiedelmek.* Ethn. LXII. 1951. 160–171.
India-kiállítás. Ethn. LXII. 1951. 452–453.
- 1953 *A Néprajzi Múzeum készülő népviseleti kiállítása.* Adattári Értesítő 1953. 2–3. 9–13.
- 1954 *Néhány szó Somogyról.* In: Morvay P.–Pesovár E. (szerk.): *Somogyi táncok.* Budapest, 1954. 31–35.

- A törökkoppányi ünnepi viselet.* In: Morvay P.–Pesovár E. (szerk.): Somogyi táncok. Budapest, 1954. 294–302.
- Beszámoló a „Pátyi munkaközösség” munkájáról.* Ethn. LXV. 1954. 293–297.
- 1955 *Déldunántúl településformáinak történetéhez.* Ethn. LXVI. 1955. 125–186.
- 1956 *Hajdúböszörményi földművesek karámja. Az alföldi „mezei életmód” és az alföldi településformák kérdéséhez.* Ethn. LXVII. 1956. 483–518.
- Hordozható szélfogó és kerekjászol rekonstrukciója Hajdúböszörményben.* NÉ. XXXVIII. 1956. 261–270.
- Niektoré etnografické údaje zo staršej literatúry Horehroni.* Slovenský Národopis 1956. 616–620.
- A Néprajzi Múzeum Baráti Körének összejevetelei.* Múzeumi Híradó 1956. 199–200.
- 1957 *Csűrök és istállók a falun kívül.* Ethn. LXVIII. 1957. 377–424.
- Vadfogó vermek a töröknek hódolt Baranyában.* Ethn. LXVIII. 1957. 346–349.
- „Csúsztató” Nógrádból.* NÉ. XXXIX. 1957. 291–294.
- Házassági szerződések Külsővatról.* Népr. K. II. 1–2. 1957. 325–328.
- Jobbágy hagyatéki leltárak és becsük a keszthelyi Festetics-uradalomból 1785–1847.* Agrártört. Sz. I. 1957. 3–4. 285–327.
- 1959 *Két gyergyói udvarház a XVIII. században. Adatok a falusi nemesség és parasztság építkezésének összefüggéséhez.* Népr. K. IV. 1–2. 1959. 265–277.
- Aratási, behordási és cséplési szerződések.* Népr. K. IV. 4. 1959. 254–259.
- Neuere Ausstellungen ungarischer Volkskultur im Ethnographischen Museum Budapest (1950–1958).* Ethnographica (Brno) I. 1959. 261–271.
- 1960 *A magyar kertes települések elterjedésének és típusainak kérdéséhez.* Műveltség és Hagyomány I–II. 1960. 331–351.
- 1961 *A parasztember szerszámai. Beszámoló az átányi monografikus eszközvizsgálatról.* (Fél Edittel) Ethn. LXXII. 1961. 487–535.
- Újabb falumonográfiák a Néprajzi Múzeum Könyvtárában.* Ind. Ethn. (Budapest) VI. 1961. 51 p.
- A Néprajzi Múzeum 1960. évi tárggyűjtése. Állattartás-gyűjtemény.* NÉ. XLIII. 1961. 59–62.
- A Néprajzi Múzeum 1960. évi tárggyűjtése. Átányi gyűjteménycsoport.* (Fél Edittel) NÉ. XLIII. 1961. 62–65.
- 1962 *Der Átányer Scheffel. Ein Beitrag zu den Beziehungen Mensch und Gerät.* (Fél Edittel) Schweiz. Archiv für Volkskunde 58. 1962. 102–124.
- A Néprajzi Múzeum 1961. évi tárggyűjtése. Az Állattartás-gyűjtemény gyarapodása.* NÉ. XLIV. 1962. 205–209, 259–261.
- 1963 *Egy monografikus néprajzi kutatás történelmi tanulságai.* (Fél Edittel) Agrártört. Sz. V. 1963. 4. 558–578. (A Magyar Történettudományi Társaság vitaülése a néprajztudomány és az agrártörténet együttműködéséről Hofer T. és Fél E. átányi kutatásaival kapcsolatban.) Bevezető referátum: Szabó I., hozzászólók: Balogh I., Szabad Gy., Wellmann I. Agrártört. Sz. V. 1963. 5. 569–575.
- Válasz. A néprajztudomány és az agrártörténet együttműködéséről (vita).* Agrártört. Sz. V. 1963. 5. 575–576.

- Magyar népi faragások. Mintagyűjtemény. (Díszítőművészeti szakkörök esti tanfolyamának jegyzetanyaga.)* Budapest, 1963. 24 p. 8 t.
- A Néprajzi Múzeum 1962. évi tárggyűjtése. Az Állattartás-gyűjtemény 1962. évi gyarapodása.* NÉ. XLV. 1963. 94–99, 155–158.
- 1964 *Monografikus tárggyűjtés. Az átányi példa.* (Fél Edittel) NÉ. XLVI. 1964. 5–89.
- Kerekes nyári járszol Dunapatajról. Az alföldi tanyás gazdálkodás és „mezei életmód” ismeretéhez.* NÉ. XLVI. 1964. 139–148.
- Über die Struktur der Gerätschaft eines Beuerndorfes. Referat. VII. Internationaler Kongress für Anthropologische und Ethnologische Wissenschaften. Moszkva, 3–10. August 1964. Referat Moszkva „Nauka” 1964. 136/4. 3.*
- Magyar Néprajzi Kongresszus (Budapest, 1963. október 16–19.)* Ethn. LXXV. 1964. 292–297.
- 1965 *Eine eigenartige ungarische Siedlungsform und ihre europäischen Beziehungen.* In: Gy. Ortutay et T. Bodrogi (Hrsg.): *Europa et Hungaria.* Budapest, 1965. 95–110.
- Über monographisches Sammeln volkskundlicher Objekte.* (Fél Edittel) In: C. A. Schmitz–R. Wildhaber (Hrsg.): *Festschrift für Alfred Bühler.* Ethnologische Reihe 2. Basel, 1965. 77–92.
- A Néprajzi Múzeum 1963–1964. évi tárggyűjtése. Átány-gyűjtemény.* (Fél Edittel) NÉ. 1965. 47. 188, 269.
- A Néprajzi Múzeum 1963–1964. évi tárggyűjtése. Állattartás-gyűjtemény.* NÉ. 1965. 47. 183–188, 267–269.
- Néprajzi kongresszus Marburg an der Lahnban.* Agrártört. Sz. 7. 1965. 4. 602–604.
- 1966 *Átányi gyűjtésből a siratás közlése.* (Fél Edittel) In: Kiss L.–Rajeczky B. (szerk.): *Siratók–Laments. A magyar népzene tára Vol. 5. (English–Hungarian edition).* Budapest, 1966. 30–36, 93–99. 12 t.
- A Néprajzi Múzeum 1965. évi tárggyűjtése. Átány-gyűjtemény.* (Fél Edittel) NÉ. XLVIII. 1966. 312–323, 384–387.
- A Néprajzi Múzeum 1965. évi tárggyűjtése. Textil-gyűjtemény.* (Fél Edittel) NÉ. XLVIII. 1966. 352–365, 396–400.
- 1968 *Anthropologists and Native Ethnographers in Central European Villages: Comparative Notes on the Professional Personality of Two Disciplines.* *Current Anthropology* 9. 4 (Oct. 1968) 311–315.
- Folk Art.* (Fél Edittel) In: Erdei, F. (ed.): *Information Hungary.* Pergamon Press. Oxford, 1968. 981–998.
- Hozzászólás. Általános kérdések.* In: Bakó F. (szerk.): *Módszerek és feladatok. Palóc kutatás módszertani közleményei* 1. Eger, 1968. 46–48.
- 1969 *„Parasztkok – pásztorok”. A magyar népművészetről egy kiállítás kapcsán.* (Fél Edittel) *Művészet* X. 1969. 3. 32–35. (A Musée de l’Homme–ben 1968–ban rendezett „Paysans et Bergers” c. kiállítás anyaga a Nemzeti Galériában)
- Das Ordnungsgefüge bäuerlicher Gegenstände am Beispiel der Aussteuer in Kalotaszentkirály (Siebenbürgen).* (Fél Edittel) In: *Kontakte und Grenzen: Probleme der Volks- Kultur- und Sozialforschung: Festschrift für Gerhard Heilfurth zum 60. Geburtstag.* Göttingen, 1969. 367–384. 2 t.

- 1970 *Anthropologists and Native Ethnographers at Work in Central European Villages.* Anthropologica (Ottawa) New Series Vol. XII. 1. 1970. 5–22.
Discussion and Criticism on Hungarian Anthropology. (S. Bökönyi, T. Hofer, I. Kiszely, Gy. Szépe and B. C. Máday.) Current Anthropology 11. 1 (Feb. 1970) 61–65.
Népművészet. (Fél Edittel) In: Erdei F. (szerk.): Hazánk, Magyarország. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1970. 923–936.
Falusi templomok festett táblái. Új írás X. 1970. 66.
A kalotaszentkirályi kelengye. Kísérlet a tárgyi világ rendjének feltárására. (Fél Edittel) NÉ. LI. 1970. 15–36.
Kérdőív a palóc társadalom kutatásához. Önkéntes gyűjtők és honismereti szakkörök részére. Palóc kutatás. (Andrásfalvy B., Csalog Zs. és Morvay Judittal) Módszertani közlemények VII. Eger, 1970. 9.
Kérdőív a palóc társadalom kutatásához. Szakképzett gyűjtők részére. Palóc kutatás. (Andrásfalvy B., Csalog Zs. és Morvay Judittal) Módszertani közlemények VIII. Eger, 1970. 13.
A Néprajzi Múzeum 1969. évi tárgygűjtése. A Textilgyűjtemény gyarapodása. (Fél Edittel) NÉ. LII. 1970. 129–147, 167–180.
On Hungarian Anthropology. (Hozzászólás). Current Anthropology XI. 61.
 Interjú Hofer Tamással: „Magyar népművészet”. Riporter: Rideg Gábor. Népszava 98. 1970. január 24. 20. 8.
- 1971 *Über Doppelhöfe bei den Ungarn.* In: Szabadfalvi, J.–Ujváry, Z. (eds): Studia Ethnographica et Folkloristica in Honorem Béla Gunda. Műv. H. XIII–XIV. 1971. 321–347.
Über die Struktur der gegenständlichen Ausrüstung eines Bauerndorfes (O kreszt j'anszkom szel sz'kohozjajsztvennom inventare.) In: VII. Meždunarodnij Kongress Antropologičeskih i Ethnografičeskih Nauk. Moskva, 3–10. August 1964. XI. Moszkva, 1971. 467–472.
- 1972 *Bäuerliche Wirtschafts-ausrüstungen in einem ungarischen Dorf.* (Fél Edittel) A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1971–1972. 461–466.
Author's Précis of „Proper Peasants. Traditional Life in a Hungarian Village”. (Fél Edittel) New York, 1969. (Introduction and reply to comments in an international debate over the book Proper Peasants.) Current Anthropology 13. 1972. 3–4. Jun–Oct 479–481, 495–497.
Zur Gestaltung der Volksgruppen und Kulturdialekte. In: E. Ennen–G. Wiegmann (Hrsg.): Festschrift Matthias Zender: Studien zu Volkskultur, Sprache und Landesgeschichte. Bd. 2. Bonn, 1972. 72–81. 2 t. ill.
A magyar kettősudvarok kérdéséhez. Ethn. LXXXIII. 1972. 29–52.
Az anyagi kultúra kutatás jelen problémái. Magyar Filozófiai Szemle 16. 1972. 521–526.
Külföldi kutatók Magyarországon – magyar kutatók külföldön. NH. I. 1972. 21.
On the Concept of Cultural Fixation. (Comment to a paper of Sigfrid Svensson.) Ethnologia Europaea VI. 2. 1972. 151–155.
Hozzászólás Szabó István: A falurendszer kialakulása Magyarországon (X–XV. század) c. művének vitájában. Ethn. LXXXIII. 1972. 345–347.
- 1973 *Megyék népművészeti kiállítása.* Művészet 1973. okt. 241.

- Interjú dr. Hofer Tamással, a Népművészeti (sic) Múzeum tudományos titkárával: „Öt perccel a megnyitó előtt.” Riporter: Szémann Béla. Népszava (101. évf., 224. sz.) 1973. szept. 25.
- Tanyakert-s, patron-client relations, and political factions in Átány.* (Fél Edittel) *American Anthropologist* 75. 3. 1973. 787–801. (= kivonat az eredetiből)
- Phasen des Wandels in östlichen Mitteleuropa im Lichte kulturanthropologischer Theorien.* In: G. Wiegelmann (Hrg.): *Kultureller Wandel im 19. Jahrhundert.* Göttingen, 1973. 251–264.
- A száz éves Néprajzi Múzeum jubileumi ülésszaka. A Néprajzi Múzeum tudományos és muzeológiai kapcsolatai.* NÉ. LV. 1973. 73–86.
- K. Csilléry Klára köszöntése. NÉ. LXXV. 1973. 5–8.
- Axel Steensberg. *A Magyar Néprajzi Társaság külföldi tiszteleti tagjai.* NH. II. 3–4. 1973. 93–94.
- Sol Tax. *A Magyar Néprajzi Társaság külföldi tiszteleti tagjai.* NH. II. 3–4. 1973. 94–95.
- 1974 *Kísérlet a magyar tanyarendszer összehasonlító vizsgálatára.* In: Hofer T.–Kisbán E.–Kaposvári Gy. (szerk.): *Paraszti társadalom és műveltség a 18–20. században III.* Tanyák. Budapest–Szolnok 1974. 223–237.
- The change in peasant life.* (Részlet a *Proper Peasants* c. műből.) (Fél Edittel) In: J. Steele (ed.): *Eastern Europe since Stalin.* Vancouver–London, 1974. 201–204.
- A Magyar Néprajzi Társaság rendezvényei (1973. okt. –1974. ápr.)* NH. III. 1974. 1. 2–4.
- A Magyar Néprajzi Társaság vándorgyűlése (Szolnok 1974. szept. 13–15.)* NH. III. 1974. 1. 4–5.
- Amerikai szimpózium-sorozat a kelet-európai parasztságról.* NH. III. 1974. 1. 29–30.
- Hungarian Studies Newsletter.* NH. III. 1974. 1. 31.
- Magyar származású elnök az American Anthoropological Association élén.* NH. III. 1974. 1. 31–32.
- 1975 *Három szakasz a magyar népi kultúra XIX–XX. századi történetében.* Ethn. LXXXVI. 1975. 398–414.
- Stilperioden der ungarischen Volkskunst. Über einige Möglichkeiten des Vergleichs der Volkskunst in Ungarn und Österreich.* Österreichische Zeitschrift für Volkskunde XXIX. 78. 1975. 325–338.
- A matyó himzés alakulása és a magyar népművészet stíluskorszakai.* (Fél Edittel) A Miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve XIII–XIV. 1975. 433–453.
- 1976 *Az értelmezés néhány lehetősége a XIX. századi stílusváltozásokkal kapcsolatban.* In: Andrásfalvy B.–Hofer T. (szerk.) *A népművészet tegnap és ma I.* Budapest, 1976. 48–63.
- Egy áttört támlájú pad a Palóc Múzeumban.* Művészet XVII. 5. 1976. 25–27.
- Cífraszűr. Stílusváltás a XIX. században.* Magyarország XIII. 50. 1976. dec. 12. 38.
- Az ég, a föld s az alvilág.* G. Margit vallomását megírta Fél Edit (Hofer Tamással) Újírás 7. 53–68.
- Histoire d'un étui à rasoir.* In: H. Mendras: *Les sociétés paysannes: éléments pour une théorie de la paysannerie.* Armand Colin. Paris, 1976. 5–7.
- 1977 *Címzavak = Magyar Néprajzi Lexikon. I. A–E.* Főszerk.: Ortutay Gy. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1977.

- aranyhímzés (Fél Edittel) 122–123, alföldi pásztorművészet 67–69, balavásári hímzés 199–201, Barna János 224, bogácsi lepedőszélek (Fél Edittel) 302, bogos kötés (Fél Edittel) 306, bojt (Fél Edittel) 306–307, borsodi hímzés (Fél Edittel) 341, bukovinai székelly szőtesek (Fél Edittel) 384–385, bukovinai székelly viselet (Fél Edittel) 385–386, cifra abrosz (Fél Edittel) 419–420, csángó szőtesek (Fél Edittel) 454, csigacsínáló (István Erzsébet) 500, csontmunka 529, domború faragás (Manga Jánossal) 601–603, dulandlé (Fél Edittel) 618, dunántúli pásztorművészet 621–625, erdélyi magyar népviselet (Fél Edittel) 710–711.
- XIX. századi stílusváltozások: az értelmezés néhány lehetősége.* Ethn. LXXXVIII. 1977. 62–80.
- Der „Siebener“ von Méra. Ästhetische Funktion in der gegenständlichen Welt der Bauern.* (Fél Edittel) Ethnologia Slavica (Bratislava) VIII–IX. 1976–1977. 155–164.
- A matyók.* In: Varga M. (szerk.): Népművészeti Akadémia II. Néprajzi előadások. Budapest, 1977. 43–58.
- Hogyan fogunk művelődni? A CSEMADOK legfontosabb feladatairól.* Népművelés 22 (1977) 12. 7–9.
- Német néprajzi kiállítás Berlinben.* Ethn. LXXXVIII. 1977. 159–163.
- 1978 *Von der hochbäuerlichen zu der spätbäuerlichen Dorfkultur (methodische Erwägungen und Beobachtungen aus Ungarn).* In: Princová, B. (red.): Premeny ľudových tradícií v súčasnosti. 2. Veda. Bratislava. 1978. 75–86.
- Tájékoztató az Ethnographia 1978-as évfolyamáról.* NH. VII. 1978. 30–31.
- Német Néprajzi Kongresszus 1977.* Ethn. LXXXIX 1978. 633–634.
- Polgár István (1931–1977).* NH. VII. 1978. 77–78.
- 1979 *Címszavak= Magyar Néprajzi Lexikon. II. F–Ka. Főszerk.: Ortutay Gy. Akadémiai Kiadó, Budapest.*
- fafaragás 6–14, Fekete–Körös völgyi viselet (Fél Edittel) 120–121,
- felföldi pásztorművészet 127–128,
- fémmunka 138,
- hátfalusi csángó viselet (Fél Edittel) 533–534,
- hímzés (Fél Edittel) 545–549,
- Hodó Mihály 565,
- hőveji hímzés (Fél Edittel) 595,
- kalotaszegi hímzések 742–748,
- kalotaszegi viselet (Fél Edittel) 749–752.
- A paraszti életforma fejlődésének típusai és a paraszti kultúra regionális tagolódása.* In: Hofer T.–Kisbán E.–Kaposvári Gy. (szerk.): Paraszti társadalom és műveltség a 18–20. században. IV. Budapest–Szolnok, 1979. 137–140. (Hozzászólás Gunszt Péter tanulmányához: I. Faluk 1974. 9–31.)
- A tanyák összehasonlító vizsgálatának lehetőségeiről.* In: Hofer T.–Kisbán E.–Kaposvári Gy. (szerk.): Paraszti társadalom és műveltség a 18–20. században. IV. Budapest–Szolnok, 1979. 207–212.
- Gegenstände in dörflichem und städtischem Milieu. Zu einigen Grundfragen der mikroanalytischen Sachforschung.* In: Wiegmann, G. (Hrg.): Gemeinde im Wandel. Volkskundliche Gemeindestudien in Europa. Copenrath. Münster, 1979. 113–135.

- Hungarian Ethnographers in a Hungarian Village.* In: G. M. Foster–T. Scudder– E. Colson and R. V. Kemper (eds.): Long-term Field Research in Social Anthropology. New York, 1979. 85–101.
- (H.T.) *Bihari magyar népviseletek kiállítása Nagyváradon.* NH. 1979. VIII. 38.
- Amerikai monográfia a Felső-Őrség nyelvi állapotáról.* NH. 1979. VIII. 44–45.
- A jelenlegi magyar falu néprajzi kutatásának lehetőségei. Vélemények a Varsány kötet kapcsán.* (Szerkesztői bevezetés a vitához.) Ethn. XC. 1979. 531–532.
- A parasztság szociális antropológiája. Nemzetközi szimpózium Lakhsauban (Dec. 19–21. 1978.)* Ethn. XC. 1979. 601–604.
- Múzeumi műhely.* NH. VIII. 1979. 33.
- 1980 *Címszavak.* = Magyar Néprajzi lexikon. III. K–Né. Főszerk.: Ortutay Gyula. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kaposi Antal id. Ifj. 3739,
 - Király Zsiga 200,
 - kőfaragás (Filep Antallal) 296–297,
 - kopáncs 357,
 - lószőrmunka 467,
 - löporszaru 469–470,
 - Maksa Mihály 509–510,
 - mezőkövesdi himzések (Fél Edittel) 598–601,
 - mezősegi himzések (Fél Edittel) 607–609,
 - moldvai csángó viselet (Fél Edittel) 632–634,
 - népművészet (Fél Edittel, K. Csilléry Klárával) 742–749.
- A hazai tanyarendszer és a másodlagos településszóródás külföldi példái.* In: Pölöskei F.–Szabad Gy. (szerk.): A magyar tanyarendszer múltja. Tanulmányok. Budapest, 1980. 9–60.
- Módszertani tanulságok a magyar népművészet tanulmányozásából, különös tekintettel a kiskunsági emlékanyagra.* In: Korkes Zs.–Péter L. (szerk.): A Kiskunság népművészete. Szeged, 1980. 9–13. és hozzászólás: 59–66.
- A regionális tagoltság különböző megközelítési lehetőségeiről.* In: Paládi-Kovács A. (szerk.): Néprajzi csoportok kutatási módszerei. Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 7. Budapest, 1980. 103–129.
- Changes in the style of folk art and various branches of folklore in Hungary during the 19th century – An Interpretation.* A. Ethn. XXIX. 1980. 149–165.
- The Creation of Ethnic Symbols from the Elements of Peasant Culture.* In: Sugar, P. F. (ed.): Ethnic Diversity and Conflict in Eastern Europe. Santa Barbara, Cal. Oxford, 1980. 101–145, 463–472.
- Fából, kőből, sárból. Képek a falusi építőművészetről.* Fotó 27. 1980. 10. 434–439.
- Ungarn.* (Fél Edittel) In: Deneke, B. (Hrg.): Europäische Volkskunst. Berlin, 1980. 210–232. 12 t. (Propyläen Kunstgeschichte. Supplement Bd. V. 179–191. 12 t.)
- A magyar romlásának százada.* In: Hanák P.–Benda K. (szerk.): Hogyan éltek elődeink? Fejezetek a magyar művelődés történetéből. Budapest, 1980. 73–80, 83–87, 90–92.
- A barokk Magyarország.* In: Hanák P.–Benda K. (szerk.): Hogyan éltek elődeink? Fejezetek a magyar művelődés történetéből. Budapest, 1980. 94, 104–115.

- Egy téma körülfárása.* In: Kovács Á. (szerk.): Magyarországi szöveges falvédők a 19. és a 20. században. Hatvany Lajos Múzeum Füzetek 7. 1980. 3–6.
- Országos népművészeti forráskiadvány: megyei kötetekben megjelenő népművészeti kiadványsorozat terve.* NH. 9. 1980. 47–48.
- Balassa Iván Herder-díjas.* Ethn. XCI. 1980. 574.
- Az Ethnologia Europaea 10. nemzetközi munkakonferenciája. Münster, 1979. szept. 18–22.* Ethn. XCI. 1980. 576–578.
- 1981 *Címszavak.* Magyar Néprajzi Lexikon. IV. N–Szé. Főszerk.: Ortutay Gyula. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- népviselet (Fél Edittel) 16–27,
 - pásztorművészet 212–215,
 - rabmunka 296,
 - Rajczy Mihály 299,
 - rátét (Fél Edittel) 306–308,
 - rece 312–314,
 - régi stílusú népművészet (Fél Edittel) 326–328,
 - rojtkötés (Fél Edittel) 359,
 - szarumunka 564–565,
 - székelyföldi viseletek (Fél Edittel) 596–598,
 - székely hímzések (Fél Edittel) 598–601,
 - széki hímzések (Fél Edittel) 616–617,
 - szentistváni hímzések (Fél Edittel)
- Bezeichnung von Gräbern durch lebende Bäume.* Ethnographica et Folkloristica Carpathica II. 1981. 223–228., ill.
- A madárijesztők bevezetése.* In: Kovács Á. (szerk.): Magyarországi madárijesztők. Hatvany Lajos Múzeum füzetek 10. 1981. 7–17.
- A néprajzi múzeumok nemzetközi szervezetének (ICME) tervei.* Történeti Múzeumi Közlemények 1981. 1. 82–84.
- Amerikai-magyar folklór konferencia Budapesten és Kecskeméten.* NH. X. 1981. 1–2. 11–12.
- Képek a magyar falu építőművészetéről.* Magyar Építőművészet 1981. 2. 56–57.
- A magyar őstörténet a néprajztudomány szemszögéből. Veres Péter kandidátusi disszertációjának moszkvai vitája.* Ethn. XCII. 1981. 120–141
- Gyermekélet a régi falukban.* Ethn. 1981. XCII. 59–110.
- Gondolatok a néprajzi kiállítások enteriőrjeiről.* Múzeumi Közlemények 1981. 35–47.
- A Néprajzi Múzeum nemzetközi szervezetének (ICME) tervei.* Múzeumi Közlemények 1981.1. 82–84.
- 1982 *Címszavak.* Magyar Néprajzi Lexikon. V. Szé–Zs. Főszerk.: Ortutay Gyula. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- szilágysági hímzések (Fél Edittel) 35–38,
 - takácsszöttek (Fél Edittel) 153–156,
 - tardi főkötőhímzés (Fél Edittel) 209,
 - terített ház (Fél Edittel) 206,
 - torocskói hímzések (Fél Edittel) 320–322,

- új stílusok a népművészetben (Fél Edittel) 414–415,
 – zsolttárfogó (Fél Edittel) 638.
- Analógia a népzene és a tárgyakat formáló népművészet stíluskorszakai között.* Magyar Zene XXIII. 1982. 70–75.
- Peasant Village Government.* (Fél Edittel) In: J. B. Cole (ed.): *Anthropology for the Eighties.* New York–London, 1982. 315–339.
- Archaikus sirjeleink kérdéséhez.* In: Hoppál M. – Novák L. (szerk.): *Halottkultusz. Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához* 10. 1982. 308–324.
- Döntések az Ethnographia szerkesztését illetően. Tájékoztatás az Ethnographia munkatársai számára.* Ethn. XCIII. 1982. 320.
- Amerikai–magyar folklór konferencia (Budapest, 1981. júl. 20–21.)* Ethn. XCIII. 1982. 302–303.
23. *Német Néprajzi Kongresszus (Regensburg, 1981. okt. 6–10.)* NH. XI. 1982. 1–2. 12–13.
- Balogh István hetvenedik születésnapjára.* NH. XI. 1982. 3–4. 77–78.
- 1983 *Az alföldi szőrhímzések kérdéséhez.* (Fél Edittel) Ethn. XCIV. 1983. 72–81. ill.
- Cognitive Aspects of Peasant Livelihood in Hungary.* In: J. P. Mencher (ed.): *Social Anthropology of Peasantry.* Bombay–Madras–New Delhi, 1983. 191–203.
- A „tárgyak elméletéhez.” Felszerelések és tárgye gyűttesek néprajzi elemzése.* Népi kultúra – Népi társadalom XIII. 1983. 39–64.
- Megjegyzések Hoppál Mihály: Jelrendszerek a népművészetben c. tanulmányához.* Népi kultúra – Népi társadalom XIII. 1983. 299–308.
- La hungara priobjekta etnografio kaj la hungara popularito.* In: *Elektitaj prelegoj de la 21-a Somera Esperanto-Universitato.* 23–30 julio 1983. Gyula–Hungario, 1983. 32–38.
- Peasant Art 1800–1914. Tendencies of Separation and Convergence.* NewHung. Quart. XXIV. 1983. 92. 144–146.
- Matyók.* In: Varga M. (szerk.): *Népművészeti Akadémia IV. Vizsgakérdések.* Budapest, 1983. 26–32.
- Magyar népi faragások.* In: Varga M. (szerk.): *Népművészeti Akadémia. IV. Vizsgakérdések.* Budapest, 1983. 77–83.
- Magyar-amerikai közös néprajzi kutatás.* NH. XII. 1983. 80.
- Kettős nemzetközi néprajzi konferencia Mátrafüreden (1983. október 14–21.)* NH. XII. 1983. 68.
- Történeti antropológiai ülésszak (1983. április 18–19.)* NH. XII. 1983. 61–62.
- Székely László (1912–1982).* Ethn. XCIV. 1983. 453–455. + Bibliogr.
- Az európai néprajz tükre. (Beszámoló az Ethnologia Europaea mátrafüredi konferenciájáról)* Magyar Nemzet XLVI. 1983. 259. 8.
- 1984 *Bevezető.* In: Hofer T. (szerk.): *Történeti antropológia.* Budapest, 1984. 7–19.
- Történeti fordulat az európai etnológiában.* In: Hofer T. (szerk.): *Történeti antropológia.* Budapest, 1984. 61–72.
- The Perception of Tradition in European Ethnology.* Culture, Tradition, Identity Conference, March 26–28, 1984. Bloomington. *Journal of Folklore Research* Vol. 21. 2/3. 1984. 133–147. – Contributions to the debate: 162–163, 185, 236–237, 249. Closing remarks: 255–256.

- Identity preservation through traditionalizing in Hungary and the United States.* A team project reports (Linda Dégh, Tamás Hofer) discussion. Conference, United States, Indiana, Bloomington, March 26–28, 1984. – Audiobook on cassette: cassette recording. 1984.
- Historische Zentrum-Peripherie-Modelle und ihre Bedeutung für die Volkskunde.* In: H. L. Cox – G. Wiegelmann (Hrsg.): *Volkskundliche Kulturräumforschung heute. Beiträge zu Volkskultur in Nordwestdeutschland* H. 42. Münster, 1984. 77–84.
- Peasant culture and urban culture in the period of modernization: delineation of a problem area based on data from Hungary.* In: Winner, I. P.–Winner, Th. G. (eds): *The Peasant and the City in Eastern Europe. Interpenetrating structures.* Cambridge, Mass. 1984. 111–127.
- A népművészet Györffy István kutatásában.* Tiszatáj (Szeged) XXXVIII. 1984. 7. 35–41. – Részleges újraközlés: *Látóhatár* 1984. nov. 192–195.
- A magyar falusi építészet. A néprajzi értelmezés néhány lehetősége.* In: Polónyi Károly (szerk.): *Az építész szerepe Ráckeve fejlesztésében.* Ráckeve '83. Építészhallgatók nemzetközi alkotótábor. Budapest, 1984. 99–111.
- Erdélyi Zsuzsanna Európa-díjas.* Ethn. XCV. 1984. 334–335.
- 1985 *Europäische Analogien der Entwicklung von Rinderzucht-Monokulturen in der Grossen Ungarischen Tiefebene.* In: Zimányi, V. (Hrg.): *Studien zur deutschen und ungarischen Wirtschaftsentwicklung, 16–20. Jahrhundert.* Budapest, 1985. 89–102.
- A mezőváros – a kutatás néprajzi aspektusai. Szimpózium Straznicén, 1984. október 29–31.* Ethn. XCVI. 1985. 137–138.
- Beszámoló az Ethnographia ügyeiről.* NH. XIV. 1. 1985. 51–53.
- Ethnologia Europaea munkaértekezlet Moszkvában.* NH. XIV. 2. 1985. 56–57.
- Új szerkesztő az Ethnologia Europaea élén.* NH. XIV. 1985. 85.
- Malinowski hazatért Lengyelországba.* NH. XIV. 1985. 86.
- SIEF Kongresszus 1987-ben.* NH. XIV. 1985. 86.
- Molnár Balázs köszöntése 70. születésnapja alkalmából.* NH. XIV. 1985. 26–27.
- Conrad Copeland Reining (1918–1984.)* NH. XIV. 1985. 50.
- Toward an International Ethnology? Anthropology in East Europe. An Interview with Tamas Hofer by Sam Beck.* Newsletter of the East European Anthropology Group 1984. University of Michigan 1985. spring Vol. 4. Num. 2. 6–26.
- 1986 *A táj és a településhálózat. A magyar Alföld átalakulásai ezer év alatt.* In: Polónyi K. (szerk.): *Sebészet helyett akupunktúra: a minimális beavatkozás stratégiája.* Ráckeve '85. Építészhallgatók Nemzetközi Alkotótábor. Budapest, 1986. 113–122.
- The Challenge of Modernization.* R. Andorka, T. Hofer, M. Laki, Gy. Litván, A. Sajó in conversation with Zsófia Zachar. NewHung. Quart. XXVII. 1986. 102. 6–25.
- CIMA 8. A Mezőgazdasági Múzeumok Nemzetközi Szövetsége (AIMA) kongresszusa 1987. szeptember 11–17 között.* NH. XV. 1986. 52–53.
- Nemzetközi Antropológiai és Etnológiai Kongresszus Zágrábban (1986. július 24–31.)* NH. XV. 1986. 9.
- Rajeczky Benjámin köszöntése.* NH. XV. 1986. 62.
- Alapítvány Martin György emlékére.* NH. XV. 1986. 24.

- 1987 *Előszó.* In: Hofer T.–Niedermüller P. (szerk.): Hagyomány és hagyományalkotás. Budapest, 1987. 7–14.
- Az alföldi kertes települések a magyar szakirodalomban Györffy István felfedezése előtt.* In: Bellon T.–Szabó L. (szerk.): Györffy István az Alföld kutatója és életművének irodalma. Karcag–Szolnok, 1987. 27–39.
- Európai népművészet: az összkép felvázolásának lehetőségei.* Magyar Zene XXVIII. 2. 1987. (június) 124–130.
- Agro-Town Regions of Peripheral Europe: The Case of the Great Hungarian Plain.* Ethnologia Europaea (Copenhagen) XVII. 1987. 69–95.
- Modernizáció és a „népi kultúra” modelljei.* Világosság (Budapest) XXVIII. 7. 1987. 409–416.
- Adatok az észak-magyarországi csűröskertes települések kérdéséhez.* (Flórián Máriával) Agria Egri Múzeum Évkönyve XXIII. 1987. 57–77.
- Tér és társadalom. Korreferátum Enyedi György tanulmányához.* Janus II. 1987. 9–23.
- Az Ethnographia gondjairól és terveiről.* NH. XVI. 1987. 44–48.
- Új akadémiai intézkedés az Ethnographiáról.* NH. XVI. 1987. 48.
- Előszó.* In: Bellon T.–Szabó L. (szerk.): Szolnok megye népművészete. Népművészeti örökségünk. Európa Kiadó. Budapest, 1987. 5–6.
- 1988 *Life-Course as Cultural Construction. Anthropological Approaches. (Summary)* In: T. Hofer – P. Niedermüller (eds): Life History as Cultural Construction/Performance. Bp., 1988. 47–49.
- Nemzeti kultúra és néprajzi kutatás.* In: Hofer T.–Niedermüller P. (szerk.): Nemzeti kultúrák antropológiai nézetben. Tanulmánygyűjtemény. Budapest, 1988. 7–18.
- Die Entwicklung der Siedlungsstruktur in der Grossen Ungarischen Tiefebene. Perioden der Veränderung, Tendenzen der Kontinuität.* In: Bringéus, Nils-Arvid et al (Hrg.): Wandel der Volkskultur in Europa. Beiträge zur Volkskultur in Nordwestdeutschland 60. Bd. 1. Münster, 1988. 71–87.
- A néprajztudomány alakulásának néhány várható tendenciája az ezredfordulóig.* Történeti Múzeumi Közlemények (1987–1988) 35–47.
- A népi kultúra elemei a magyar nemzeti műveltségben. Konferencia az Országos Széchényi Könyvtárban 1988. szeptember 26–28.* NH. XVII. 1988. 54–55.
- A népi kultúra jelentésváltozásai a századfordulón.* Valóság XXXI. 12. 1988. 42–48.
- Pots and Tastes at Átány in Hungary.* (Fél Edittel) In: A. Fenton–J. Myrdal (eds): Food and Drink and Travelling Accessories. Essays in Honour Gösta Berg. Edinburgh, 1988. 28–37.
- Magyar vágómarhák Tirolban.* In: Domokos L.–Fejér G.–Halmágyi P. (szerk.): Emléklapok Tóth Ferencnek. A Makói Múzeum Füzetei 60. 1988. 56–63.
- Der Einfluß der Türkenherrschaft auf die ungarische bäuerliche Kultur.* Acta Historica 34/1. 1988. 89–101.
- Örmény-magyar nemzetközi kultúraelméleti konferencia.* NH. 17. 2. 1988. 66.
- Hírek az Ethnographiáról.* NH. 17. 2. 1988. 50.
- Gazzal benőtt rom. 1938: ötven osztrák falut halálra ítélték.* Magyar Nemzet LI. 1988. július 23.

- Interjú Hofer Tamással: Csak egy jégheki dal? A svéd–magyar néprajzi konferencia. Riporter: Hankó Ildikó. Magyar Nemzet LI. 1988. június 4.
- Beszélgetés Hofer Tamás néprajzkutatóval: Népi kultúra, nemzeti műveltség. Riporter: Varsányi Gyula. Népszabadság 1988. okt.15. 15.
- Bíró Friderika beszélgetése Hofer Tamással, a MTA Néprajzi Kutatócsoportjának igazgatóhelyettesével. TÉKA 1988. 2. 29–30.
- 1989 *Patron–client relations in peasant society*. In: A. Tóth–L. Gábor (szerk.): Hungary under der Reform. Sociological Studies. Project 1. (Research Review in Hungarian Social Sciences granted by the Government. Sociological Studies. Program Nr.TS/3.) Budapest, 1989. 69–78.
- Paraszti hagyományokból nemzeti szimbólumok – adalékok a magyar nemzeti műveltség történetéhez az utolsó száz évben*. Janus VI. 1. 1989. 59–74.
- Nationalkulturen als Systeme des Erinnerungs und Vergessen*. In: B. Bönisch–Brednich (red.): „Erinnern und Vergessen.” Abstrats der Vorträge und Referate Exkursionsprogram 27th Deutscher Volkskunde-Kongress. Göttingen 25.–29. September 1989. Göttingen, 1989. 67–68.
- Az Ethnographia 100. kötete*. Ethn. 100. 1989. 1–4. 492–495.
- Mire jó a népművészet: Malonyai nyomában – új szemlélettel*. Magyar Nemzet 1989. 255. 7.
- Egy százéves folyóirat köszöntése. Az Ethnographiáról beszélgettünk Balassa Ivánnal és Hofer Tamással. In: Rubin P.–Végh F. (szerk.): Tudományos Magazin 1989/3. 1989. 22. 3. 32–37.
- Bevezető*. In: Gazda L.–Varga Gy. (szerk.): Hajdú-Bihar megye népművészete. Népművészeti örökségünk. Európa Könyvkiadó. Budapest, 1989. 5–6.
- 1990 *Proprietà collective di diritto proivato in Ungheria*. In: De Martin, Gian Candido (ed.): Comunità de villaggio e proprietà collective in Italia e in Europa. Padova, 1990. 519–525, 536–538.
- Viseltes kalap a mestergerendán*. In: Kovács Á. (szerk.): Haláljelek. Budapest, 1990. 22–23., ill.
- Etnografičeskoe issledovanie mobilj'nosti i rassloenia v sovremennom vengerskom obščestve*. In: Drobiževa, L. M.–M. S. Kašuba (red.): Tradicii v sovremennom obščestve. Moskva, 1990. 57–61.
- Nachruf auf Edit Fél*. Österreichische Zeitschrift für Volkskunde 93/1. 1990. 84–85.
- Bevezető*. In: Juhász A. (szerk.): Csongrád megye népművészete. Népművészeti örökségünk. Európa Könyvkiadó. Budapest, 1990. 5–6.
- 1991 *A „népi kultúra” örökségének megszerkesztése és használata Magyarországon. Vázlat egy kutató vállalkozásról*. In: Hofer T. (szerk.): Népi kultúra és nemzettudat. Tanulmánygyűjtemény. Budapest, 1991. 7–13.
- The demonstration of March 15. 1989, in Budapest: a struggle for public memory*. (Program on Central and Eastern Europe. Minda de Gunzburg Center for European Studies. (Working paper. Series No.16.) Harvard University. Cambridge, MA. 1991. 45 p.
- Construction of the ‚folk cultural heritage’ in Hungary and rival versions of national identity*. Ethnologia Europaea 21. 2. 1991. 145–170.

- Patron-Client Relations in Peasant Society.* In: Yliaho, Timo at al. (eds.): Social Networks. The Third Finnish–Hungarian Symposium on Ethnology in Konnevesi 20–25. 8. 1989. Ethnos-toimite 8:2. Helsinki, 1991. 31–40.
- Patrónus-kliens kapcsolatok a paraszti társadalomban.* In: Utasi Ágnes (szerk.): Társas kapcsolatok. Budapest, 1991. 148–158.
- Proper peasants: Traditional life in a Hungarian village.* Anthropological Quarterly 47. 1991. 211–227.
- Der Einfluß der Türkenherrschaft auf die ungarische bäuerliche Kultur.* Acta Historica 34/1. 1991. 89–101.
- Kulturális pluralizmus.* Hozzászólás Kósa László „Erdély néprajza” c. tanulmányához. Ethn. 102. 1991. 225–230.
- „István Györffy”, „Edit Fél”. In: Christopher Winters (ed.): International Dictionary of Anthropologists. New York–London, 1991.
- Múlt a jövőben.* Vigilia 1991. 12. 898–899.
- Balogh Jolán (1900. augusztus 2.–1988. október 12.) Ethn. 102. 1991. 356–358.
- Sozan Mihály (Budapest, 1938.–Pittsburgh, 1987. november 21.) Ethn. 102. 1991. 358–360.
- Andrásfalvy Bertalan köszöntése.* In: Halász P. és mások (szerk.): A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére. Budapest, 1991. 9–16. – magyar és angol nyelven
- A hatvanéves Andrásfalvy Bertalan köszöntése.* Elhangzott a Magyar Néprajzi Társaság 1991. december 11-én megtartott, kibővített választmányi ülésén. NH. 20. 1991. 107–111.
- Beszélgetés Hofer Tamás és Mohay Tamás néprajzkutatókkal: Antropológiai szempont a néprajzkutatásban. In: Gagy J. (szerk.): Átmenetek. A mindennapi élet antropológiája 1. Csíkszereda 1991. 45–58.
- Interjú Hofer Tamással: Fazekak, hímzések, faragások. Népművészeti örökségünk. Riporter: Hankó Ildikó. Magyar Nemzet 1991. jan. 28.
- 1992 *Eltérő nézetek a népi kultúráról – eltérő nemzetfelfogások.* In: Víg M. (szerk.): Hogyan éljük túl a XX. századot? Budapest, 1992. 239–248.
- Harc a rendszerváltásért szimbolikus mezőben.* 1989. március 15-e Budapesten. Politikatudományi Szemle 1992. (1. évf.) 1. 29–51.
- Die ungarische „Volkskunst” im Kraftfeld wechselnder Interpretationen 1890–1990.* Jahrbuch für Volkskunde 15. 1992. 67–80. és Klny. Würzburg, 1992.
- Die Pflege der Volkskultur als Gegenstand populistischer, bürgerlicher und sozialistischer Diskussion in Ungarn.* In: K. Roth (Hrg.): Die Volkskultur Südosteuropas in der Moderne. Südosteuropa–Jahrbuch 22. München, 1992. 263–277.
- Patron-client relations in peasant society.* In: Timo Yliaho (ed.): Social networks. Vol. 2. Ethnos – Toimite 8:2. 1992. 17–29.
- 1993 *A magyar népi kultúra történeti rétegei és európai helyzete* Martin György táncutatóinak fényében. In: Felföldi L. (szerk.): Martin György emlékezete. Visszaemlékezések és tanulmányok születésének hatvanadik évfordulójára. Budapest, 1993. 11–22.

Beszélhetünk-e barokk vonásokról a magyar népművészetben? In: Szacsavay É. (szerk.): Barokk a magyar népművészetben. Néprajzi Múzeum (Budapest) és a Báthori István Múzeum (Nyírbátor) kiállítása. Budapest, 1993. 5–6.

Az etnikai sokszínűség régi és új formái. In: Péterbencze A. (szerk.): Moldovának szípi táiaiind születem... Jászberény, 1993. 12–19.

A török hódoltság hatása a magyar paraszti műveltségre. Népi kultúra – Népi társadalom XVII. 1993. 15–36.

Jót tesz-e az egészségnek, ha az embernek van „népi kultúrája”? Beszélő Új folyam IV. 35. 1993. 1–3. (Múltunk jövője – melléklet)

A „népi kultúra” haszna. In: Fekete É. (szerk.): Múltunk jövője. Szabadelvűek a népi kultúráról. Budapest, 1993. 24–32.

Globális kultúra – nemzeti kultúrák – a kulturális szféra jelentősége napjainkban. Előadás vázlat. In: Kunt E.–Szarvas Zs. (szerk.): A komplex kultúrákutatás dilemmái a mai Magyarországon: az antropológiai megközelítés esélyei. KVAT füzetek 1. Miskolc, 1993. 1–3.

Előszó. (Stefány Judittal) In: Fülemile Á.–Stefány J. (szerk.): Emlékezés Fél Editre. Budapest, 1993. 9–11.

Fél Edit gyűjtőútjai. In: Fülemile Á.–Stefány J. (szerk.): Emlékezés Fél Editre. Budapest, 1993. 27–37.

A matyó hímzés alakulása és a magyar népművészet stíluskorszakai. (Fél Edittel) In: Fülemile Á.–Stefány J. (szerk.): Emlékezés Fél Editre. Budapest, 1993. 143–161.

Síratás Átányon. (Fél Edittel, 1966) In: Fülemile Á.–Stefány J. (szerk.): Emlékezés Fél Editre. Budapest, 1993. 173–186.

Egy monografikus néprajzi kutatás történelmi tanulságai. (Fél Edittel, az 1962. november 21-én tartott vitaülésről) In: Fülemile Á.–Stefány J. (szerk.): Emlékezés Fél Editre. Budapest, 1993. 187–214.

Életrajzok képekkel. (Fülemile Ágnessel) In: Fülemile Á.–Stefány J. (szerk.): Emlékezés Fél Editre. Budapest, 1993. 267–277.

Csilléry Klára köszöntése. NÉ. LXXV. 1993. 5–8.

A 19–20. század népművésze. In: Halmos F.–Kuszák Á.–Mézes M. (szerk.): Pannon enciklopédia. A magyarság kézikönyve. Budapest, 1993. 416–417.

Előszó. In: Bodnár M.–Katona J.–Vida G. (szerk.): A Fiatal Néprajzkutatók II. Konferenciája. A Miskolci Herman Ottó Múzeum közleményei 28. 1993. 1–2.

Előszó. Woodland art of Canada's. Budapest, Spring Festival. Kiállítás katalógus. Néprajzi Múzeum. Budapest, 1993.

Interjú Hofer Tamással és Szuhay Péterrel: „A világ létra, melyen az egyik fel, a másik lemegy.” Kiállítás a magyarországi cigányság e századi történetéről. Riporter: Czene Gábor. Népszabadság 51. 1993. 155. 10.

Interjú Hofer Tamással: Rendszerváltás a magyar muzeológiában. Néprajz – romantika nélkül. Riporter: Hanthy Kinga. Magyar Nemzet 56. 1993. 11. márc. 1.

Interjú Hofer Tamás etnográfussal: Hofer Tamás etnográfus – Széchenyi díj. Magyar néprajz – az emberiség látószögéből. Riporter: BPP. Magyar Hírlap 1993. márc. 18. 15.

- Interjú Hofer Tamással és Hofer Miklóssal a Műszaki Egyetem dékánjával: Mi lesz a Kossuth-téri kúria sorsa? Múzeum vagy hivatal. Riporter: – r moldovanyi. Magyar Nemzet 1993. augusztus 9. 5.
- Interjú Hofer Tamással: Emberek és néprajz. Széchényi-díjjal tüntették ki Hofer Tamást, a Néprajzi Múzeum főigazgatóját. Riporter: Bajor Nagy Ernő. Szabad Föld 5. 1993. április 6.
- 1994 *Introduction*. In: Hofer T. (ed.): Hungarians between 'East' and 'West'. Budapest, 1994. 7–8.
- Construction of the Folk Cultural Heritage in Hungary and Rival Versions of National Identity*. In: Hofer T. (ed.): Hungarians between East and West. Budapest, 1994. 27–52.
- Construction of the „Folk Cultural Heritage” in Hungary and Rival Versions of National Identity*. Ethnologia Europaea 21. 1994. 145–170.
- Kiállíthatók-e Budapesten a „magyar emlékezet helyei”?* A Néprajzi Múzeum: Magyarok „Kelet” és „Nyugat” között: Nemzeti jelképek és legendák című kiállításáról. BUKSZ 1994. (6. évf.) 4. 465–470.
- Displaying Hungary's Lieux de mémoire*. Budapest Review of Books 1994. 4(4) Winter 158–162.
- Egy kísérlet Kelet és Nyugat között*. Népszabadság 1994. május 26. 13.
- The historical strata of the Hungarian peasant culture and its place in Europe in the light of György Martin's dance research*. Acta Ethnographica Hungarica 39. 1994. 35–46.
- Népi kultúra, populáris kultúra. Fogalomtörténeti megjegyzések*. In: Kisbán E. (szerk.): Paraszkultúra, populáris kultúra és a központi irányítás. MTA Néprajzi Kutatóintézet. Budapest, 1994. 233–247.
- Változó paraszti műveltség és a róla alkotott elképzelések*. In: Lackó M. (szerk.): A tudománytól a tömegkultúráig. (Művelődéstörténeti tanulmányok 1880–1945.) MTA Történettudományi Intézet. Budapest, 1994. 169–190.
- Egy etnikum létformái és önmagáról alkotott elképzelési az évezred végén. Magyarságkutatás*. Magyar Tudomány 1994. (39. (101.) köt.) 11. 1383–1390.
- A „fogvasztói magatartás” mint kutatási téma a néprajzban*. NÉ. LXXVI. 1994. 75–84.
- A parasztszalád morális ökonómiája*. Demográfia 37.1994. 6. sz. 383–388.
- A parasztszalád morális ökonómiája*. In: Csernák Józsefné (szerk.): Család a mai magyar társadalomban. Családpolitikai füzetek. Budapest, 1994. 139–144.
- Kézművesség és nemzeti kultúra*. In: Flórián M. (szerk.): Szóttetek tegnap és ma. Heves, 1994. 11–14.
- Magyar vágómarhák Tirolban*. In: Domokos L.–Fejér G.–Halmágyi P. (szerk.): Emléklapok Tóth Ferencnek. A Makói Múzeum Füzetek 60. 1994. 29–30.
- In memoriam Morvay Péter (1909–1994)* Honismeret 22. 3. 1994. 102–103.
- Léspedi képek. Hofer Tamás felvételei (1962)*. Néprajzi Látóhatár 1994. 3. 318–334.
- Ethnography and Anthropology in Hungary*. Marianne Csáky in conversation with Tamás Hofer. Budapest Review of Books 1994. Summer 67–74. (Rewritten version of the formerly mentioned interview)
- „A cigányság kulturális bázisa kell, hogy legyen...” In: Néprajzosok nyilatkoznak. Közös út: Kethano drom/Roma magazin. Budapest, 1994. II. évf. 3. sz. 50.

- Interjú Hofer Tamással, a Néprajzi Múzeum főigazgatójával, az ELTE Kulturális Antropológia Tanszékének docensével: Kalandozások a néprajz és az antropológia tudománytörténetében, különös tekintettel a köztük zajló hazai vitákra. Riporter: Csáky Marianne. BUKSZ 6. 1994. tavasz 1. 76–86.
- Interjú Hofer Tamás főigazgatóval a nemzeti legendákról és jelképekről: Csodaszarvas a Néprajzi Múzeumban. Riporter: Rosdy Tamás (rosdy). Magyar Nemzet 57. 1994. 71. 19.
- Interjú Hofer Tamással, a Néprajzi Múzeum főigazgatójával: Magyarok Kelet és Nyugat között. Riporter: K. M. Élet és tudomány 18. 1994. V. 6. 568.
- 1995 *Bevezető: témák és megközelítések. NÉ. LXXVII. 1995. 7–22.*
A birtokba iktatás, ajándékozás középkori rítusai és a fehérlő monda. NÉ. LXXVII. 1995. 61–66.
East and West in the self-image of the Hungarians. In: Teppo Korhonen (ed.): Encountering Ethnicities. Ethnological aspects on Ethnicity, Identity and Migration. Studia Fennica Ethnologica 3. 1995. 215–238.
Ungaren zwischen Ost und West. Nationale Symbole und Legenden. Múzeum (Bratislava) 1995/2. 10–11.
The „Hungarian Soul” and the „Historic Layers of National Heritage”. Conceptualizations of Hungarian Folk Culture, 1880–1944. In: I. Banac and K. Verdery (eds): National Character and National Ideology in Interwar Eastern Europe. New Haven, 1995. 65–84.
Hétköznapi gyűjteményeink. Magyar Iparművészet 1995/1. 2–4.
Folk Art. In: É. Molnár (ed.): Hungary: Essential Facts, Figures and Pictures. Budapest, 1995. 221–226. (new edition: 1997)
Traditionelle Bauernkultur in Ungarn. Zum Begriff Volkskunst. Der Szür. In: P. Rochard–K. Weber (Hrsg.): Csárdás in Quadrat. Ungarische Avantgarde (1919–1930) und traditionelle Bauernkultur. (Kiállításkatalógus, részletek korábbi könyvekből.) Ingelheim–Mainz, 1995. 26–37, 60–62.
Beszélgetés Hofer Tamás néprajzkutatóval: Örökség és identitás. Riporter: Németh Ferenc. Élet és tudomány 50. 1995. 39. 1222–1223.
Hofer Tamás és mások In: Gábor Gy. (szerk.): A bizonyosság két táblája. Beszélgetések a Tízparancsolatról. (Részletek az „ünnepe” fogalmáról.) Budapest, 1995. 115–128.
Interjú Buzinkay Géza és Hofer Tamással: Tömör volt és kétségbeesett. Teljes a zűrzavar a múzeumok háza táján. Riporter: Bertók László Attila. Új Magyarország 5. 1995. 149. 11.
- 1996 *Bevezető. Témák és megközelítések.* In: Hofer T. (szerk.): Magyarok Kelet és Nyugat közt. Budapest, 1996. 7–22.
A birtokba iktatás, ajándékozás középkori rítusai és a fehérlő monda. In: Hofer T. (szerk.): Magyarok Kelet és Nyugat közt. Budapest, 1996. 61–66.
Néprajz és őstörténet a millennium idején. Magyar Tudomány 41. 1996. 8. 1018–1025.
Ethnography and Hungarian Prehistory. Budapest Review of Books 1996. 6. 3. 117–120. / Budapesti Könyvszemle – BUKSZ, Fall 1996. 301–303. (BUKSZ Retrieved 9 December 2014.)
Őstörténet a magyar néprajz látószögéből. Előadás az MTA Őstörténeti Bizottságának „Néprajz és őstörténet” című ülésén. BUKSZ Budapesti Könyvszemle 8. 1996. 3. 299–304.

- Válogatás a magyar népművészet remekeiből.* (Fél Edittel és K. Csilléry Klárával) Magyar iparművészet 1996. 3. 80–83.
- Denkweisen über Gegenstände.* In: Szarvas, Zs. (Hrg.): Traum vom Denken. In memoriam Ernő Kunt. Miskolc, 1996. 145–166.
- Szekcióülés.* Az OKTK VIII/b. Magyarságkutatás főirány szekciója. Magyar Tudomány 1996. (41. (103.) köt.) 11. sz. 1414–1416.
- National Schools of European Ethnology and the Question of „Latent Ethnicity“.* Ethnologia Europaea 26:2 1996. 89–96. és Klny.
- Magyar népviselet-kiállítás Tokióban.* Múzeumi Hírlevél 17. 4. (1996) 104–105.
- Interjú Hofer Tamással: „Árpádék nem Ázsiából jöttek annak idején hont foglalni.” Riporter: Valachi Anna. Népszava 106. szám 1996. május 7. 13.
- 1997 *Előszó a magyar kiadáshoz.* In: Fél E.–Hofer T.: Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban. Budapest, 1997. XVII–XXIII.
- Az alföldi marhatenyésztő monokultúra kialakulásának európai párhuzamai. Adatok a gulyásos hús alapanyagának előállításához.* In: Kuti K. (szerk.): Morzsák. Tanulmányok Kisbán Eszter tiszteletére. Budapest, 1997. 159–170.
- Őstörténet a néprajz látószögében.* In: Kovács L.–Paládi-Kovács A. (szerk.): Honfoglalás és néprajz. A honfoglalásról sok szemmel IV. Budapest, 1997. 9–16.
- Kézművesség, kézi szövés ipari társadalmakban.* In: Flórián M. (szerk.): Kézi szövés ipari társadalmakban. Heves, 1997. 11–14.
- A nemzettudat változó jelképei.* Magyarország 1997. 13. jún. 13. p. 10–11. (az MTA I. Osztályának ülésén elhangzott előadás rövidítve)
- Andorka Rudolf – a tudós, a tudományos szervező.* OTKA Hírlevél 1997/4. 6 p.
- 1998 *„Kalotaszeg.” A népművészet felfedezése. (Kiállítás a Néprajzi Múzeumban)* Folkmagazin 1998. 1. 8.
- A nemzettudat változó jelképei. Nemzeti jelképtár. Magyar „kulturális szerszámoszláda”.* Ezredforduló 1998/6. 35–36.
- A nemzettudat változó jelképei.* História. Melléklet 1998/ 6. szám
- Népviselet* (Fél Edittel) In: Néprajzi olvasókönyv (1/B). Szombathely, 1998. 344–356.
- Népművészettel kapcsolatos* (részben Fél Edittel, K. Csilléry Klárával együtt írt) *szövegek újraközlése.* In: Bellon T.–Fügedi M.–Szilágyi M. (szerk.): Tárgyalkotó népművészet. Planétás Kiadó. Budapest, 1998. 7–9, 40–44, 53–54, 77–80, 128–134, 183–196, 227–229, 389–391.
- Grussworte.* In: Akademische Feierstunde am 31. Januar 1998 anlässlich des 70. Geburtstages von Prof. Dr. Dr. h.c. Günter Wiegmann. München, 1998. 6–7.
- Volkskunde en etniciteit.* Zes interviews [met Konrad Köstlin, Olaf Bockhorn, Bo Lönnqvist, Tamás Hofer, Regina Bendix en Gisela Welz n.a.v. het congres Roots and rituals; managing ethnicity, Amsterdam april 1998]. Volkskundig bulletin: 24:3 1998. 385–444.
- 1999 *Historisierung des Ästhetischen. Die Projektion nationaler Geschichte in die Volkskultur.* In: Jöhler, R.–Nikitsch, H.–Tschöfen, B. (Hrsg.): Ethnische Symbole und ästhetische Praxis in Europa: Tamás Hofer zum 70. Geburtstag am 21. Dezember 1999. Veröffentlichungen des Instituts für Volkskunde der Universität Wien, Band 17. 1999. 108–134.

- A nemzetudat változó jelképei.* In: Pataki F.–Ritoók Zs. (szerk.): Magyarságkép és történeti változásai. Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. Műhelytanulmányok. MTA Budapest, 1999. 133–142. (Rövidítve megjelent korábban: Magyarország 1997. 13. 10–11.)
- Ranch-rendszerű marhatenyésztés az Alföldön, az Ibér-félszigeten és Latin-Amerikában.* In: Kézdi Nagy G. (szerk.): Menyeruwa. Tanulmányok Boglár Lajos 70. születésnapjára. Szimbiózis 8. 1999. 105–117.
- A „mi-én-egyenleg” antropológiai szemszögből.* Színe és visszája. (Kapcsolódás Karl Otto Hondrich: „Szakadatlan közösségképződés – az individuum tudtán kívül” c. cikkéhez.) Századvég 13. 1999. nyár, 141–145.
- Ünnepek a paraszti társadalmakban.* Magyar egyházzene VI. 1998/1999. 429–434.
- Ein Jahrzehnt in der ungarischen Ethnographie.* Österreichische Zeitschrift für Volkskunde LIII. 102. 4. 1999. 500–509.
- Hozzászólások, a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások résztvevőjeként.* In: Bozóky A. (szerk.): Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. Portrék és életrajzok. A rendszerváltás forгатókönyve 8. Felsőoktatási tankönyv. Budapest, 1999.
- 2000 *Eine ungarische Würdigung Riehls 1862. Notizen zur Eigenart der Ungarischen Gesellschaft.* In: H. Bausinger et al (Hrsg.): Volkskultur und Moderne. Europäische Ethnologie zur Jahrtausendwende. Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Ethnologie Bd. 21. Wien, 2000. 61–70.
- Alternative Discourses on Ethnicity: an Opinion from Eastern Europe.* In: Bendix, R.–H. Roodenburg (eds): Managing Ethnicity: Perspectives from Folklore Studies, History and Anthropology. Amsterdam, 2000. 155–169.
- Harc a rendszerváltásért szimbolikus mezőben. 1989. március 15.-e Budapesten.* In: Bozóky A. (szerk.): Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. Alkotmányos forradalom. A rendszerváltás forгатókönyve 7. Felsőoktatási tankönyv. Budapest, 2000. 627–650. (Az 1992-ben megjelent tanulmány újrakiadása)
- Hozzászólás: a népi kultúrának az egyszerű, mindennapos és épp ezért alapvető megnyilvánulásairól.* In: Szabó F. (szerk.): Európai magyarság – magyar európaiság. Millenniumi konferencia. Budapest, 2000. 119–122.
- Nógrád megye az ország népművészeti térképén. (Bevezetés)* In: Kapros M. (szerk.): Nógrád megye népművészete. Népművészeti örökségünk. Balassagyarmat, 2000. 5–11.
- Európa-közézet egy „szélső országban” – Magyarország, 1998.* Kultúra és Közösség 2000/4–2000/1. 119–126.
- 2001 *Fél Edit és a magyar falusi társadalmak kutatása. Bevezetés.* In: Hofer T. (szerk.): Régi falusi társadalmak. Pozsony, 2001. 9–24.
- A kalotaszentkirályi kelengye – Kísérlet a tárgyi világ rendjének feltárására.* (Fél Edittel 1969) In: Hofer T. (szerk.): Régi falusi társadalmak. Pozsony, 2001. 136–157.
- Síratás Átányon.* (Fél Edittel 1966) In: Hofer T. (szerk.): Régi falusi társadalmak Pozsony, 2001. 158–167.
- Tanyakertek. Patrónus-kliens kapcsolatok és politikai frakciók Átányon.* (Fél Edittel 1973) In: Hofer T. (szerk.): Régi falusi társadalmak. Pozsony, 2001. 237–255.
- Vasárnapi istentisztelet – az átányiak képe saját társadalmukról.* (Fél Edittel 1969) In: Hofer T. (szerk.): Régi falusi társadalmak. Pozsony, 2001. 256–261.

- Egy monografikus néprajzi kutatás történelmi tanulságai.* (Fél Edittel) In: Hofer T. (szerk.): Régi falusi társadalmak. Pozsony, 2001. 266–296.
- Vázlat a matyókról.* (Fél Edittel 1979) In: Hofer T. (szerk.): Régi falusi társadalmak. Pozsony, 2001. 297–315.
- Symbolischer Kampf im Systemwechsel: der 15. März 1989 in Budapest.* In: B. Binder –W. Kaschuba–P. Niedermüller (Hrsg.): Inszenierungen des Nationalen Geschichte, Kultur und die Politik der Identitäten am Ende des 20. Jahrhunderts. Köln–Weimar–Wien, 2001. 233–262.
- A kiállítás és a tárgyak.* Tabula 7. IV. évf. 2001. 2. 314–317.
- Népi kultúra a nemzeti törekvésekben.* In: T. Lahdelma–S. Maticsák–P. Laihonon (eds.): V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus Academic Program. Jyväskylä, 2001. 42–44.
- 2002 *Három szakasz a magyar népi kultúra 19–20. századi történetében.* In: Szilágyi Á. at al (szerk.): Magyarország társadalomtörténete 1/2. Budapest, 2002. 215–225.
- Moldavian Csángós.* European Folklore Institute. Hungarian Heritage Vol. 3. Budapest, 2002. 87–95.
- 2003 *Kiállíthatók-e a „magyar emlékezet helyei”?* In: Takáts J. (szerk.): Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve. Tanulmánygyűjtemény. Budapest, 2003. 67–74.
- Emléktöredékek Csilléry Kláráról mint kutatóról.* NÉ. LXXXV. 2003. 13–16.
- 2004 *Szemponatok a határok történeti-etnográfiai értelmezéséhez.* In: Kovács N.–Osvát A.–Szarka L. (szerk.): Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III. Budapest, 2004. 17–21.
- Eredeti, másolat, hamisítvány. Tárgyak párbeszédben. A Néprajzi Múzeum kiállításának megnyitója.* Magyar Múzeumok 2004. 10. 45–47.
- Amerikai antropológusok és hazai néprajzkutatók közép-európai falukban. Összehasonlító jegyzetek két tudományág szakmai személyiségéről.* In: Borsos B.–Szarvas Zs.–Vargyas G. (szerk.): Fehéren, feketén. Varsánytól Rititiig. Tanulmányok Sárkány Mihály tiszteletére. Budapest, 2004. 65–79.
- Halálos végű „hajdútánc” az Ormánságban, 1744-ben.* In: Andrásfalvy B.–Domokos M.–Nagy I. (szerk.): Az idő rostájában 2. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára. Summa Ethnographica. Budapest, 2004. 119–134.
- Emlékezés Boglár Lajosra.* Ethn. 115. 2004. 323–326.
- 2005 *Socialist era anthropology in East-Central Europe. Comparative Notes on the Professional Personalities of Two Disciplines.* In: Ch. Hann–M. Sárkány–P. Skalnik (eds.): Studying Peoples in the People's Democracies: Socialist Era Anthropology in East-Central Europe. Halle Studies in the Anthropology of Eurasia V. 8. Münster, 2005. 343–361.
- „A bölcs isten fellelges éjszakában rejtette el, hogy a jövő merre fordul.” Bódy Zsombor és Cieger András beszélgetése Hofer Tamással. Századvég 10. 2005. 37. sz. (38. szám) 145–187.
- 2006 *Emlékezés Boglár Lajosra.* In: A. Gergely A.–Papp R.–Prónai Cs. (szerk.): Kultúrák között: Hommage á Boglár Lajos. Budapest, 2006. 11–13.
- Kallós Zoltán 80 éves.* Levelek Kallós Zoltánhoz: Andrásfalvy Bertalan, Domokos Pál Péter, Gunda Béla, Hofer Tamás, Jagamas János, K. Csilléry Klára. A Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője XIV. 2006. 1–2. 59–112.

- 2007 *Emlékezés az intézetben töltött évekre.* In: Hoppál M. (szerk.): A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézete (1967–2007). MTA Néprajzi Kutatóintézet. Budapest, 2007. 197–201.
- 2008 *„Ungarn im „Kronprinzenwerk.“* In: J. Fikfak–R. Johler (eds.): Ethnographie in Serie. Zu Produktion und Rezeption der „Österreichisch–ungarischen Monarchie in Wort und Bild“. Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Ethnologie der Universität Wien, Bd. 28. Wien, 2008. 129–171.
- Patrónus-kliens kapcsolatok a paraszti társadalomban.* In: Kézdi Nagy G. (szerk.): A magyar kulturális antropológia története. Budapest, 2008. 257–266.
- Az európai etnológia nemzeti iskolái és a rejtett etnicitás kérdése.* In: Kézdi Nagy G. (szerk.): A magyar kulturális antropológia története. Budapest, 2008. 267–277.
- Nemzetfogalmak a 19. századi magyar néprajztudományban.* In: Kulin F.–Sallai É. (szerk.): A nemzeti tudományok historikuma. Kölcsény füzetek XVIII. Budapest, 2008. 227–244.
- 2009 *Magyarország a Kronprinzenwerkenben.* NÉ. XCI. 2009. 109–132. ill.
- Agrárváros-régiók Európa peremén. A magyar Nagyalföld példája.* In: Hofer T.: Antropológia és/vagy néprajz. Budapest, 2009. 17–50., ill. 253.
- Az alföldi marhatenyésztő monokultúra kialakulásának európai párhuzamai. Adatok a gulyásos hús alapanyagának előállításához.* In: Hofer T.: Antropológia és/vagy néprajz. Budapest, 2009. 51–65.
- A gyimesi csángó népcsoport kialakulása.* In: Hofer T.: Antropológia és/vagy néprajz. Budapest, 2009. 66–77.,
- Stiluskorszakok a magyar népművészetben. A magyar és az osztrák népművészet összehasonlításának néhány lehetőségeiről.* In: Hofer T.: Antropológia és/vagy néprajz. Budapest, 2009. 78–89.
- Három szakasz a magyar népi kultúra 19–20. századi történetében.* In: Hofer T.: Antropológia és/vagy néprajz. Budapest, 2009. 90–107.
- Analógia a népzene és a tárgyakat formáló népművészet stíluskorszakai között.* In: Hofer T.: Antropológia és/vagy néprajz. Budapest, 2009. 108–115.
- Amerikai antropológusok és hazai néprajzkutatók közép-európai falukban. Összehasonlító jegyzetek két tudományág szakmai személyiségéről.* In: Hofer T.: Antropológia és/vagy néprajz. Budapest, 2009. 119–132.
- Az európai etnológia nemzeti iskolái és a rejtett etnicitás kérdése.* In: Hofer T.: Antropológia és/vagy néprajz. Budapest, 2009. 133–144.
- A nemzeti történelem rávetítése a népművészetre.* In: Hofer T.: Antropológia és/vagy néprajz. Budapest, 2009. 145–166., ill.
- A népi kultúra jelentésváltozásai a századfordulón.* In: Hofer T.: Antropológia és/vagy néprajz. Budapest, 2009. 167–177.
- A népművészet Györffy István kutatásaiban.* In: Hofer T.: Antropológia és/ vagy néprajz. Budapest, 2009. 178–187.
- A hagyomány felfogása az európai etnológiában.* In: Hofer T.: Antropológia és/ vagy néprajz. Budapest, 2009. 191–206.
- Népi kultúra, populáris kultúra. Fogalomtörténeti megjegyzések.* In: Hofer T.: Antropológia és/vagy néprajz. Budapest, 2009. 207–222.

- A modernizáció és a népi kultúra modelljei.* In: Hofer T.: Antropológia és/ vagy néprajz. Budapest, 2009. 223–235.
- A „tárgyak elméletéhez”. Felszerelések és tárgye gyűtesek néprajzi elemzése.* In: Hofer T.: Antropológia és/vagy néprajz. Budapest, 2009. 236–263.
- Harc a rendszerváltásért szimbolikus mezőben. 1989. március 15-e Budapesten.* In: Hofer T.: Antropológia és/vagy néprajz. Budapest, 2009. 267–291., ill.
- Kalandozások a néprajz és az antropológia tudománytörténetében, különös tekintettel a köztük zajló hazai vitákra.* Csáky Marianne interjúja Hofer Tamással. In: Hofer T.: Antropológia és/vagy néprajz. Budapest, 2009. 292–312.
- Fél Edit gyűjtőújjai.* In: Hofer T.: Antropológia és/vagy néprajz. Budapest, 2009. 315–326.
- Emléktöredékek Csilléry Kláráról mint kutatóról.* In: Hofer T.: Antropológia és/vagy néprajz. Budapest, 2009. 327–332.
- Sozan Mihály útkeresése antropológia és néprajz között.* In: Hofer T.: Antropológia és/ vagy néprajz. Budapest, 2009. 333–336.
- Emlékezés Boglár Lajosra.* In: Hofer T.: Antropológia és/vagy néprajz. Budapest, 2009. 337–340.
- A magyar népi kultúra történeti rétegei és európai helyzete Martin György tánc kutatásainak fényében.* In: Hofer T.: Antropológia és/vagy néprajz. Budapest, 2009. 341–351.
- 2010 *Önéletrajz.* In: A. Gergely A. (főszerk.): Antropológiai – etnológiai – kultúratudományi kislexikon. Etnoregionális munkafüzetek 108. Második, bővített, javított (on-line) kiadás. MTA PTI Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont. Budapest, 2010. 422–423.
- 2011 *A néprajz, mint „nemzeti tudomány”. Andrásfalvy Bertalan 75. születésnapjára.* In: Vargyas G. (szerk.): Párbeszéd a hagyománnyal. A néprajzi kutatás múltja és jelene. Budapest, 2011. 15–26.
- 2014 *Ethnography and Hungarian Prehistory* (edited version of a lecture held at the conference „Ethnography and Prehistory,” organized by the Hungarian Prehistoric Committee of the Hungarian Academy of Sciences on December 5, 1995). Budapesti Könyvszemle – BUKSZ Retrieved 9 December 2014.

Szerkesztett kötetek

- 1955 Az orosz néprajz klasszikusaiból. A Néprajzi Dokumentáció 1955. 1–2. Néprajzi Múzeum. Budapest, 1955. 97 p., ill.
- 1974 *Paraszti társadalom és műveltség a 18–20. században. I. Faluk, II. Mezővárosok, III. Tanyák.* Szerk.: Hofer Tamás–Kisbán Eszter–Kaposvári Gyula. A Magyar Néprajzi Társaság 1974. évi vándorgyűlése Szolnokon. Budapest–Szolnok. 1974. I. 222 p.; II. 200 p.; III. 237 p.
- 1976 *A népművészet tegnap és ma. A Magyar Néprajzi Társaság vándorgyűlésének előre benyújtott előadásszövegei és előadásvázlatai I–II.)* Szerk.: Andrásfalvy Bertalan–Hofer Tamás. A Magyar Néprajzi Társaság vándorgyűlése. (Pécs, 1976. szept. 23–26.) Budapest, 1976. 172 p.

- 1979 *Paraszti társadalom és műveltség a 18–20. században. IV. Az ülésszak felszólalásai.* (Szerk.: Hofer Tamás–Kisbán Eszter–Kaposvári Gyula. (A Magyar Néprajzi Társaság 1974. évi vándorgyűlése Szolnokon.) Budapest–Szolnok, 1979. 216 p.
- 1984 *Történeti antropológia. Az 1983. április 18–19-én tartott tudományos ülésszak előadásai.* Szerk.: Hofer Tamás. (Antropológiai írások 8–10.) MTA Néprajzi Kutató Csoport. Budapest, 1984. 366 p.
- 1987 *Hagyomány és hagyományalkotás. Tanulmánygyűjtemény.* Szerk.: Hofer Tamás–Niedermüller Péter (Kultúraelmélet és nemzeti kultúrák 1.) MTA Néprajzi Kutató Csoport. Budapest, 1987. 198 p.
- 1988 *General/Theoretical Anthropology: Life History: as Cultural Construction/Performance. Proceedings of the 3rd American–Hungarian Folklore Conference held in Budapest, 16–22. August, 1987.* Eds: Hofer, Tamás–Niedermüller, Péter. Ethnographical Institute of the HAS. Budapest, 1988. 490 p.
- Nemzeti kultúrák antropológiai nézetben. Tanulmánygyűjtemény.* Szerk.: Hofer Tamás–Niedermüller Péter. (Kultúraelmélet és nemzeti kultúrák 2.) MTA Néprajzi Kutató Csoport. Budapest, 1988. 264 p.
- 1991 *Népi kultúra és nemzettudat. Tanulmánygyűjtemény.* (Szerk.: Hofer Tamás) Magyarságkutató Intézet. A magyarságkutatás könyvtára VII. Budapest, 1991. 281 p., 34 ill.
- 1994 *Hungarians between 'East' and 'West'. Three Essays on National Myths and Symbols.* (Ed.: Tamás Hofer. Museum of Ethnography. Budapest, 1994. 62 p.
- 1996 *Magyarok Kelet és Nyugat közt. A nemzettudat változó jelképei. Tanulmányok.* Szerk.: Hofer Tamás. Néprajzi Múzeum – Balassi Kiadó. Budapest, 1996. 303 p., ill. (angol változat) (ezzel párhuzamos a Néprajzi Értesítő LXXVII. 1995. kötete)
- 2001 *Régi falusi társadalmak. Fél Edit néprajzi tanulmányai.* Szerk. és bevezette: Hofer Tamás. Kalligram Könyvkiadó. Pozsony, 2001. 408 p. 48 old. kép.

Folyóirat szerkesztés

- Szovjet néprajztudomány 2–3. Néprajzi Múzeum. Budapest, 1953. 171 p.
- Ethnographia LXXXVI. (1975) 2–4. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ethnographia LXXXVII. (1976) 1–4. 662 p. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ethnographia LXXXVIII. (1977.) 1–4. 640 p. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ethnographia LXXXIX. (1978.) 1–4. 670 p. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ethnographia XC. (1979.) 1–4. 640 p. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ethnographia XCI. (1980.) 1–4. 668 p. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ethnographia XCII. (1981.) 1–4. 660 p. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ethnographia XCIII. (1982.) 1–4. 680 p. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ethnographia XCIV. (1983.) 1–4. 678 p. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ethnographia XCV. (1984.) 1–4. 662 p. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ethnographia XCVI. (1985.) 1–4. 632 p. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ethnographia XCVII. (1986.) 1–4. 438 p. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ethnographia XCVIII. (1987.) 1–4. 462 p. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ethnographia XCIX. (1988.) 1–4. 512 p. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ethnographia 100. (1989.) 1–4. 516 p.– Akadémiai Kiadó. Budapest.

- Ethnographia 101. (1990.) 1–4. 578 p. Akadémiai Kiadó, Budapest.
 Ethnographia 102. (1991.) 1–4. 387 p. Akadémiai Kiadó, Budapest.
 Néprajzi Értesítő LXXVII. (1995.) 1–4. 304 p. Néprajzi Múzeum, Budapest

Sorozatszerkesztés

- Magyar népművészet. Corvina Könyviadó, Budapest
 Kunt Ernő: Temetők népművészete. 1983. 84 p. (4 nyelven)
 Balogh–Horváth Terézia: Magyar népi ékszerek. 1983. 123 p. (4 nyelven)
 Szabadfalvi József: A magyar feketekerámia. 1986. 153 p. (4 nyelven)
 Népművészeti örökségünk. Európa Kiadó, Budapest
 Szolnok megye népművészete. 1987. 448 p. 596 kép.
 Hajdú-Bihar megye népművészete. 1989. 407 p. 586 kép
 Csongrád megye népművészete. 1990. 614 p. 629 kép
 „A népi kultúra a nemzettudatban.” Füzet sorozat. Különnyomatok az Ethnographia 1989–1990. Évfolyamából, 1–20-ig. Akadémiai Kiadó, Budapest

Ismertetések

1948

- Koppers, W.–Jungblut, L.: The Water-Buffalo and the Zebu in Central India. *Anthropos* XXXII–XL. 1942–1945. 647–666. = *Ethn.* LIX. 240–241.

1949

- Kunin, K.: *Putesevsztvie Afanaszija Nikitina*. Moszkva, 1947. = *Ethn.* LX. 321–322.
 Koppers, W.: Zentralindische Fruchtbarkeitsriten und ihre Beziehungen zur Induskultur. *Geographica Helvetica* 1946. = *Ethn.* LX. 326–327.
 Indian Art. Victoria and Albert Museum. London, 1948. = *Ethn.* LX. 329.

1954

- Károlyi Zs.: *Beszédes József élete és működése (1786–1852)* Budapest, 1953.
 Fodor F.: *Balla Antal élete és műszaki munkássága (1793–1815)* Budapest, 1953. = *Ethn.* XCV. 310–311.

1956

- Ausstellung Bauernwerk der alten Welt. Wien, 1954. = *IndEthn.* I. 14.
 Erixon, S.: *Svensk Byggnads-Kultur*. Stockholm, 1947. = *IndEthn.* I. 21.
 Giese, W.: *Über die Bewahrung volkstümlicher Eigenart in den Rätoromanischen Tälern Graubündens*. Basel, 1953. = *IndEthn.* I. 100–101.
 Hubschmid, J.: *Schläuche und Fässer*. Bern, 1955. = *IndEthn.* I. 95–96.
 Máčel, O.: *Zakladni problematika urbanisrické struktury vesnice v Čechách a na Moravě*. 1–2. Brno, 1954–1955. = *IndEthn.* I. 101.
 Research on ploughing implements. The Conference in Copenhagen. June 1–5. 1954. = *IndEthn.* I. 15–16.
 Rudenko, Sz. I.: *Baskirü*. Moszkva–Leningrád, 1955. = *IndEthn.* I. 10–11.

- Schilli, H.: Das Schwarzwaldhaus. Stuttgart, 1953. = IndEthn. I. 20–21.
 Sooder, M.: Bienen und Bienenhalten in der Schweiz. Basel, 1952. = IndEthn. I. 12.
 Vilppula, H.: Das Dreschen in Finnland. Helsinki, 1955. = IndEthn. I. 92.
 Wegleitung für die bauerlichen Hausformen und Siedlungen in der Schweiz. Basel, 1948. = Ind. Ethn. I. 94.

1957

- Hubschmid, J.: Schläuche und Fässer. Bern, 1955. = Ethn. LXVIII. 207–208.
 Láznicka, Z.: Typy Venkovského osídlení v Československu. Brno, 1956. = Ethn. LXVIII. 196–197.
 Máčel, O.: Zakladní problematika urbanisrické struktury vesnice v Čechách a na Moravě. 1–2. Brno, 1954–1955. = Ethn. LXVIII. 196.
 Radig, W.: Siedlungstypen in Deutschland und ihre frühgeschichtlichen Wurzeln. Berlin, 1955. = IndEthn. II. 15–16.
 Scheuermeier, P.: Bauernwerk in Italien der italienischen und rätoromanischen Schweiz. Bd. II. Bern, 1956. = IndEthn. II. 12–13.
 Tokarev, Sz. A. (red.): Vosztocsnoszlavjanszkij etnograficeszkij szbornik. Moszkva, 1956. = IndEthn. II. 4–5.

1958

- Dercsényi D. (szerk.): Pest megye műemlékei I–II. Budapest, 1958. = IndEthn. III. 21.
 Erixon, S.: Materiell och Social Kultur. Uddevalla, 1957. = IndEthn. III. 140–141.
 Gunda B.: Néprajzi gyűjtőúton. Magvető kiadó. Debrecen. 1956. = A.Ethn. VI. 466–468.
 Györffy I.: Matyó Costumes. Ed., prepared by Edit Fél. Fine Arts Foundation. 1956. = A.Ethn. VI. 459–460.
 Károlyi, A.–Terényi, I.–Tóth, K.–Vargha, L. (eds): Rural architecture in Hungary. Budapest, 1955. = A.Ethn. VI. 460–461.
 Laboda, Zs.–Major J.: Egy Duna menti falu településtudományi vizsgálata. Településtudományi Közlemények VIII. 1956. = Ethn. LXIX. 168–169.
 Néprajzi Közlemények (Ethnographical Communications). Hungarian National Museum – Ethnographical Museum Bd. 1. 1–4., Bd. 2. 1–2. Budapest, 1956–1957. = A.Ethn. VII. 253–254.
 Singer, Ch. etc: A History of Tehnology I–II. Oxford, 1956. = IndEthn. III. 4–5.
 Solymos E.: Rekesztő halászat a Velencei tavon. (István Király Múzeum Közleményei A. sor. 6.) = IndEthn. III. 151–152.
 Településtudományi Közlemények 8. = Ethn. LXIX. 168–169.
 Thomas, W. (ed.): Man's Role in Changing the Face of the Earth. Chicago, 1956. = Ind. Ethn. III. 5.

1959

- Glob, P. V.: Plovbilleder i Val Camonica.. Kuml, 1954. = Agrártört.Sz. II. 2. 239.
 Michelsen, P.–Rasmussen, H.: Danish Peasant Culture. Copenhagen, 1955. = Agrártört.Sz. II. 240–241.
 Nagy Czirok L.: Pásztorélet a Kiskunságon. Budapest, 1959. = A.Ethn. VIII. 351–352.
 Néprajzi Közlemények Budapest (Ethnographical Communications). Ethnographical Museum Bd. 2. 3–4. Budapest, 1957. = A.Ethn. VIII. 155–157.

Scheuermeier, P.: Bauernwerk in Italien der italienischen und rätoromanischen Schweiz. Band II. Bern, 1956. = Agrártört.Sz. II. 237–239.

Varga E.–Ila B.–Bakács I.: Úriszék. 16–17. századi perszövegek. Budapest, 1958. = A.Ethn. VIII. 353–354.

1960

Erixon, S.: Technik und Gemeinschaftsbildungen in schwedischen Tradition Milieu. Stockholm, 1957. = IndEthn. V. 27.

Fals-Borsa, O.: Peasant Society in the Columbian Andes: A Sociological Study of Saucio. Gainseville, 1955. = IndEthn. IV. 31–32.

Földes L.: A juhtartás típusai és építményei a Kárpát-medencében. Népr.K. 1957. 1–2. = Demos I. 43–44. hasáb

Haberlandt, A.: Taschenwörterbuch der Volkskunde Österreich. 2. Teil. Wien, 1959. = A.Ethn. IX. 430–431.

Néprajzi Közlemények (Ethnographische Mitteilungen) III. 4. Magyar Nemzeti Múzeum–Néprajzi Múzeum 1958. 1–372. = A.Ethn. IX. 431–433.

Oakley, L. P.: Man the Tool-Maket. London, 1958. = IndEthn. IV. 21–22.

Szabó M.: Fialat állatok szopását megakadályozó eszközök és eljárások. A Néprajzi Múzeum 'palóka' gyűjteménye. = Demos I. 44–45. hasáb

Turney-High, H. H.: Château-Gérard. The Life and Times of a Walloon Village. Columbia, 1953. = IndEthn. IV. 33.

1961

Márkos, A.: Homoródalmási szállások. Ethn. LXIX. 1958. = Demos 11. 157. hasáb

Nagy Czirok L.: Pásztorélet a Kiskunságon. Budapest, 1959. = Ethnografia Polska V. 406–408.

Néprajzi Közlemények (Ethnographische Mitteilungen) IV. 4. Magyar Nemzeti Múzeum–Néprajzi Múzeum Bd. 4. 1959. 1–322. = A.Ethn. X. 415–420.

1964

Hoffmann T.: A gabonaneműek nyomtatása a magyar parasztok gazdálkodásában. Budapest, 1963. = Deutsches Jahrbuch für Volkskunde X. 423–424.

1965

Mendöl T.: Általános településföldrajz. Budapest, 1963. = Demos VI. 170. hasáb

1966

Fél E.: Régi múzeumi tárgyak megszólaltatása új gyűjtésekkel. NÉ. XLV. = Demos VII. 15–16. hasáb

Igaz M.: Szarvaskői ólaskertek. Népr.K. Budapest IX. = Demos VII. 54–55. hasáb

Kodolányi J.: A Néprajzi Múzeum 1963–1964. évi tárggyűjtése. NÉ. XLV. = Demos VII. 197–198. hasáb

Molnár M.: Faragóspecialista műhelye Faddon. NÉ. XLV. = Demos VII. 280–281. hasáb

Szabó I.: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1948–1914. Budapest, 1965. = Demos VII. 229–230. hasáb

Szolnoky L.: A Néprajzi Múzeum 1962. évi tárggyűjtése. NÉ. XLV. = Demos VII. 16–17. hasáb

1967

Kodolányi J.: A Néprajzi Múzeum 1966. évi tárggyűjtése. NÉ. XLIX. = Demos IX. 21–22. hasáb

1969

Gunda B. : *Ethnographica Carpathica*. Budapest, 1966. = *Zeitschrift für Volkskunde* XLV. 149–150.

1973

Kiss Á.: Tinnye, Uny és Jászfalu közbirtokosságának és népének története a XVIII. században. Budapest, 1971. 192 p. 14 tábla = *Ethn.* LXXXIV. 144–145.

1974

K. Csilléry K.: A magyar nép bútorai. *Magyar népművészet* 4. Budapest, 1972. = *A.Ethn.* XXIII. 382–383.

Juhász A. (szerk.): Tápé története és néprajza. Tápé, 1971. = *A.Ethn.* 23. 124–127.

Kiss Á.: Tinnye, Uny és Jászfalu közbirtokosságának és népének története a XVIII. században. Budapest, 1971. = *A.Ethn.* XXIII. 123–124.

1975

Balassa I. (szerk.): *Getreidebau in Ost- und Mitteleuropa*. Budapest, 1972. = *Ethn.* LXXXVI. 445–446.

Dodds, J. W.: *The Several Lives of Paul Fejos. A Hungarian-American Odyssey*. New York, 1973. = *Ethn.* LXXXVI. 461–462.

1976

Magyar népművészet (Fél Edit – Hofer Tamás) = *Korunk* 35. (1976) 12. 951.

1977

Howell, D.: *Hungarian Ethnography. A Bibliography of English Language Resources*. New Brunswick, 1975. 24. = *Ethn.* LXXXVIII. 618.

Népművészeti Akadémia I. Néprajzi előadások. Budapest, 1976. = *Ethn.* LXXXVIII. 192–193.

Arvastson, Gösta: *Skånska prästgardar. En etnologisk Studie av bygnadskickets förändring 1680–1824. (Skånska lelkészudvarok. Etnológiai tanulmány az építkezési szokások változásáról 1680–1824)*. Lund, 1977. = *Ethn.* XC. 135–137.

1979

Arvastson, G.: *Skånska prästgardar*. = *Ethn.* XC. 135–137.

Cseh I.: *A nagycsalád-rendszer emlékei a szlavóniai magyaroknál*. = *Ethn.* XC. 444.

1980

„Múzeumi Műhely”. *Wissenschaftliche Werkstatt des Museums*. = *Demos* XX. 63.

id. Juhász A. (szerk.): *Sándorfalva története és népélete*. Sándorfalva, 1978. = *Ethn.* XCI. 133–134.

Hauser A.: *A művészettörténet filozófiája*. Budapest, 1978. = *Ethn.* XCI. 605–606.

Kunt E.: *Temetők az Aggteleki-karszt falvaiban*. *Studia Folkloristica et Ethnographica* 3. Debrecen, 1978. = *Ethn.* XCI. 613–614.

Sozan, M.: *The History of Hungarian Ethnography*. Washington D. C., 1977. = *Ethn.* XCI. 121–123.

1981

Heilfurth, Gerhard: *Der Bergbau und seine Kultur*. Zürich, 1981. = *Ethn.* XCV. 146–147.

Hopf-Droste, Marie-Luise: *Das bäuerliche Tagebuch. Fest und Alltag auf einem Artländer Bauernhof 1873–1919*. Cloppenburg, 1981. = *Ethn.* XCV. 161–162.

Ottenjann, H. und G. Wiegmann (hrsg.): *Alte Tagebücher und Anschreibebücher*,

Quellen zum Alltag der ländlichen Bevölkerung in Nordwesteuropa. Münster, 1982. = *Ethn.* XCV. 163–164

1982

- Lukács L.: Österliche Rutenzüchtigungen. Easter Monday in Transdanubia. *Ethn.* 1981. = *NewHung.Quart.* XXIII. 87. 101.
 East of the Urals (Veres P. disszertációjának és vitájának ismertetése) = *NewHung.Quart.* XXIII. 86. 127–128.
 Voigt V.: In the Garden of Love. Budapest, 1981. = *NewHung.Quart.* XXIII. 88. 169.
 K. Csilléry K.: A magyar népi lakáskultúra kialakulásának kezdetei. Bp, 1982. = *Magyar Nemzet* 1982. XLV. júl. 6. 8.

1983

- Scenes from provincial life (Tóth Z. cikkei) *NewHung.Quart.* XXIV. 92. 105–106.
 Village wedding (Sárkány M. és Széman Zs. cikkei) = *NewHung.Quart.* XXIV. 92. 112–114.
 Vision of heaven (Kóka R. cikkéről) = *NewHung.Quart.* XXIV. 92. 107–108.
 Magyar Művészet 1890–1919. Budapest, 1981. = *Ethn.* XCIV. 514–516.
 Peasant Art 1800–1914. Budapest, 1981. = *NewHung.Quart.* XXIV. 92. 133–139.
 Nellesmann, G.: Danske landarbejdere i Danmark og deres efterkommere. København, 1981. = *Ethn.* XCIV. 513–514.
 Schwedt, H. und E.: Schwäbische Volkskunst. Stuttgart, 1981. = *Ethn.* XCIV. 519–520.

1984

- Tombs and Grave-Markers (Kunt E.) = *NewHung.Quart.* XXV. 93. 161–162.
 Commissioning a heritage (A Magyar Néprajzi Társaság vitaülése helytörténeti kiadványokról) = *NewHung.Quart.* XXV. 96. 109–110.
 Zoltán Kodály's early diary (Sz. Farkas M. cikkéről) = *NewHung.Quart.* XXV. 95. 100–101.
 Folk art in the 20th century (K. Csilléry K. cikkéről) = *NewHung.Quart.* XXV. 93. 118–120.
 Heilfurth, G.: Der Bergbau und seine Kultur. Zürich, 1981. = *Ethn.* XCV. 146–147.
 Hopf-Droste, M. L.: Das Bäuerliche Tagebuch. Cloppenburg, 1981. = *Ethn.* XCV. 161–162.
 A medieval legal custom in Hungary (Takács L. cikkéről) = *NewHung.Quart.* XXV. 94. 120.
 Ottenjann, H.–G. Wiegelmann (Hrsg.): Alte Tagebücher und Anschreibebücher. Münster, 1982. = *Ethn.* XCV. 163–164.
 A picture of the Virgin from Buda in Bavaria (Markmiller, Fritz cikkéről) = *The New Hungarian Quarterly* XXV. 94. 122–123.

1985

- Budapest Mansions and Temenens at the End of the 19th century (Hanák P. két cikkének ismertetése) = *NewHung.Quart.* XXVI. 98. 113–114.
 Bunches of Snowdrops for the Market of Eger (Huseby É. tanulmányáról) = *NewHung.Quart.* XXVI. 97. 120.
 K. Csilléry K.: A magyar népi lakáskultúra kialakulásának kezdetei. Budapest, 1982. = *Ethn.* XCVI. 449–450.
 Historic Legends of Groups of Free Peasant (Kósa L. cikkéről) = *NewHung.Quart.* XXVI. 100. 151–152.
 Hungarian Ethnography in the thirties (Balassa I., Barabás J., Kulcsár K. Györfly Istvánról szóló cikkeiről) = *NewHung.Quart.* XXVI. 99. 95–96.
 Jews in a Transdanubian Village (Sozán M. tanulmányáról) = *NewHung.Quart.* XXVI. 97. 123–124.
 Medieval Hungarians in Bulgarian Heroic Epics. (Csikhelyi L. cikkéről) = *NewHung.Quart.* XXVI. 100. 151.

- Peasant Households at the End of the 18th Century. (Andorka R. két cikkének ismertetése) = NewHung.Quart. XXVI. 98. 111–113.
- 1986
- Gypsy folk-tales in Hungary (Vekerdy J. tanulmányáról) = NewHung.Quart. XXVII. 100. 118–119.
- Letters from China 190. A. D. (Harmatta J. tanulmányáról) = NewHung.Quart. XXVII. 101. 117–118.
- Types of National Dances in Eastern and Central Europe (Martin Gy. tanulmányáról) = NewHung.Quart. XXVII. 104. 118–119.
- 1987
- Bible Stories in Hungarian Folklore (Nagy I. cikkéről) = NewHung.Quart. XXVIII. 107. 102.
- Gypsy Folk Art in Hungary (Szapu M., Faragó Jánosné és Görög V. tanulmányáról.) = NewHung.Quart. XXVIII. 105. 118–119.
- Superstitions Old and New (Voigt V. cikkéről) = NewHung.Quart. XXVIII. 106. 156–157.
- Survival Strategies of Small Villages (Mátyus A., Cséfalvy Z., Huseby–Darvas É. tanulmányáról) = NewHung.Quart. XXVIII. 105. 117–118.
- Tattooers and Tattooed (Kovács Á., Balázs G., Solymosi K. cikkéről) = NewHung.Quart. XXVIII. 107. 102.
- 1988
- Christmas and Easter customs of the South Slaves of Pest County (Kiss M. tanulmányáról) = NewHung.Quart. XXIX. 111. 119–120.
- Cultural Determinations of Health (Solymár I. cikkének ismertetése) = NewHung.Quart. XXIX. 110. 163–164.
- Hungarian vintage ball in South Chicago (Fejős Z. cikkéről) = NewHung.Quart. XXIX. 111. 120–121.
- Kinship Ties in Contemporary Hungarian Society (Cseh–Szombathy L. cikkéről) = NewHung.Quart. XXIX. 109. 135–137.
- Traditional Peasant Medicine (Bosnyák S. cikkéről) = NewHung.Quart. XXIX. 110. 164–165.
- Village Wedding (Pápay Zs. cikkéről) = NewHung.Quart. XXIX. 109. 130–132.
- 1989
- Multi-Ethnic Transylvania. = NewHung.Quart. XXX. 115. 128–130.
- Political Jokes–1987. (Katona I.) = NewHung.Quart. XXX. 115. 130–131.
- Civil society and monolithic state power in a village. = NewHung.Quart. XXX. 116. 126–127.
- Sacred sites in Budapest (Klanciczay G. tanulmányáról). = NewHung.Quart. XXX. 116. 124–126.

Válogatás a Hofer Tamást köszöntő írások, róla szóló megemlékezések közül

- Bjarne Stoklund (ed.): National culture as process. Papers from a Hungarian-Swedish Symposium presented in honour of Tamás Hofer on his 60th birthday. *Ethnologia Europaea* XIX. 1. 1989. 102 [2] p.
- Mohay Tamás (szerk.): Közelítések. Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára. *Ethnica*. Debrecen, 1992. 408 p., 28 t
- Paládi-Kovács Attila: Hofer Tamás köszöntése. MTA Néprajzi Kutatóintézet.
- Népi kultúra – Népi társadalom 15. 1990. 11–13.

- Scholz, Z. Friedrich Generaldirektor: Dr. Tamás Hofer – Herderpreisträger 1996. Aus der Laudatio bei der feierlichen Überreichung am 8 Mai 1996. Österreichische Zeitschrift für Volkskunde 99. 1996. 2. 259–260.
- Niedermüller Péter: A „határjáró.” In: Tiszteletkör. BUKSZ 10. évfolyam, 3. szám (1998. ősz) 326.
- Reinhard Johler-Herbert Nikitsch-Bernhard Tschofen (Hrsg.): Ethnische Symbole und ästhetische Praxis in Europa. Tamas Hofer zum 70. Geburtstag am 21. Dezember 1999. (Veröffentlichungen des Instituts für Volkskunde der Universität Wien, 17.) Wien, 1999. 142 S. Abb.
- Mohay Tamás: Köszöntjük a 70 éves Hofer Tamást. NH. XXVIII. 1999/1–4. 122–124.
- A. Gergely András (szerk.): A nemzet antropológiája. (Hofer Tamás köszöntése.) Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest, 2002. 454 p., ill.
- Balázs György–Granasztói Péter–Máté György: Emberek, tárgyak, kapcsolatok. Egy falu az országban/Átány. Kiállítás a Néprajzi Múzeumban (2009. nov. 18. –2010. jún. 13.) a 80 éves Hofer Tamás tiszteletére.
- Fejős Zoltán–Csorba Judit Dorottya (rendező): Átánytól Chicagóig – Portréfilm Hofer Tamás néprajzkutatóról. A film Hofer Tamás néprajzkutató munkásságát mutatja be, alkotói elkísérik Átányba, néprajzi gyűjtéseinek színhelyére is. (FILM 267) Néprajzi Múzeum, 2009. <https://www.youtube.com/watch?v=EnhpUnZ-yN4>.
- Johler, Reinhard–Wilhelm Gábor–Kerék Eszter: Hofer Tamás köszöntése. NH. 2010. 1. 21–23., ill.
- Lackner Mónika: Elhunyt Hofer Tamás (1929–2016). NH. 2016. 4. 67–71.
- A. Gergely András: Rövid búcsú Hofer Tamástól. Magyar Szó Online (2016.06.10.)
- Konrad Köstlin: Nachruf Tamás Hofer (1929–2016). Jahrbuch für Deutsche und Osteuropäische Volkskunde 57. 2016. 146–150.
- Paládi-Kovács Attila: Hofer Tamás emlékezete (1929–2016). In: Magyar népkutatás a 20. században. MTA BTK Néprajztudományi Intézete – L'Harmattan. Budapest 2018. 286–293.
- Susan Gal: Tamás Hofer (1929–2016). American Anthropologist Vol. 119. Issue 1 March 2017. 177–180.
- Lehtinen, I.: Tamás Hofer 1929–2016. Finnisch-Ugrische Forschungen 2018. (64) 378–381.

KÖNYVISMERTETÉSEK

Kilián István: A karácsonyi ünnepkör színjátékai Magyarországon (11–18. század) Szerkesztette, lektorálta és az előszót írta Medgyesy S. Norbert. Ráció Kiadó, Budapest, 2017. 893 p.

Szacsavay Éva

Kilián István az irodalomtörténet- iskolatörténet- színháztörténet érintkezési területein példátlan mennyiségben tárta fel a szöveges forrásokat és értelmezte azokat fontos tanulmányokban; munkásságának koronája a most megjelent kötet, hatalmas szöveggyűjtemény, a szövegekre vonatkozó ismerető tanulmányokkal, s a szövegválogatás nyújtotta ismereteket tartalmazó bevezető tanulmánnyal.

Medgyesy S. Norbert előszavából idézem: „Kilián István színház- és drámatörténész professzor immár fél évszázada a 17-18. századi magyarországi iskolai színjátszás szöveges emlékeinek kutatója, rendszerezője, közreadója és elemzője. Ennek a sokszínű és bőséges termést hozott barokk iskolaszínpadi kultúrának a karácsonyhoz köthető színdarabjait tartja kezében a kutató.” A kutatók: iskolatörténészek, drámatörténészek, bábtörténészek, művelődéstörténészek, lelkiségtörténészek, vallástörténészek, irodalomtörténészek, folklór- és néprajzkutatók, – a Kárpát-medence vallási, művelődési, néprajzi tájainak feltérésében, sokszáz éves folyamataiban tájékozódni vágyók számára e vaskos kötet nélkülözhetetlenné válik.

Kilián István bevezető tanulmányában kutatásainak legfontosabb kérdéseiből szerkesztett fejezetekben tájékozódhatunk, amelyekben kutatásainak eredményei, hipotézisek, feltételezések sorát oldja fel, oldja meg. Tárgyalja a magyarországi karácsonyi játékok típusait, közép-európai kapcsolatait, forrásait. A középkori liturgikus előzmények között kiemeli a Quem Quaeritis-játéknak a karácsonyi éjféli miséhez illesztett párbeszédét az angyalok és pásztorok között, az Officium Pastorum, Hirtenspiel illetve Pásztorjáték néven váltak ismertté. Kombinálódva az Officium Stellae-vel valósulnak meg a Csillagjáték, Heródes-játék, Bölcsék járása, Háromkirály-játék megjelenései. A Betlehemezés a 17. század végéig fejezet a zavaros és nehezen kutatható 16. századi források, a reformáció és török hódítás nyomában megjelenő evangélikus, református adatok mutatják a hitviták nyomait az iskolai játékok alakulásában, motívumok, típusok átváltozásait, iskolák felekezeti profiljainak megjelenését a karácsony ünnepének színjátékaiban. Az európai színjáték – történetekben is kiemelkedő jezsuita iskolaprogramok nagyjelentőségű, tipológiai párhuzamok beléptetésével kialakuló újszerű játéktípusai jelentős számú anyagot prezentálnak a Kárpát-medence felvidéki és királyi területein. Felerősödik a betlehemezés a 18. században, a rekatolizációs iskolai törekvések nyomán a barokk gazdag szellemi újításaival szövegek és párbeszéddek, színdarabok, zenei betoldások, az anyanyelvű kultúra térhódítása, a köznyelvi szövegtörödékek, mindennek elemző ismertetése gazdag kutatási előzményekre épülve válik olvashatóvá Kilián István gazdag bevezető tanulmányában. Hasonlóan gazdag a lokális szöveg- előfordulások bemutatása, ehhez kapcsolódik az a fontos tény is, hogy 1990 után lehetővé válik a szomszéd országok levéltári anyagához való hozzáférés, és ezzel nagyszámú új szöveg és tudományos ismeret kerül a kutató kezére (Felsorolni is nehéz, de Marosvásárhely, Várad, Pozsony, Kézdivásárhely, Besztercebánya, Podolin, Privigye, Nyitra például), természetesen mindez a kitartó kutatói érdeklődés és motiváció erejével jelenhet meg. A feltárt hatalmas kézirat-anyag szerzőinek felsorolása és bemutatása nagyjelentőségű, mind az iskolatörténet, mind az irodalomtörténet számára, hasonlóképpen az iskolai közművelődés bemutatásaként is jelentős. Dengeleghy Bíró Péter 1629, református, a mostoha-sorsú váradai kézirat töredékes anyagának szerzője, vagy Czerey János a katolikus kézdiszentléleki betlehemes játék, 1650 körül

szerzője, aki az általa szerkesztett énekeskönyvben vetette papírra a Sybilla jóslatától a pásztorok jelenetén keresztül, majd a beiktatott ördög-epizód – a pokol Jézus születése után végleg elvesztette az ember feletti hatalmát – mutatta be, amely típusa lett a későbbi játékok ördög-Jézus dialógusos változatoknak. Német nyelvű, evangélikus szerző Peter Eisenberg, Eperjesen 1651-ben adták közre a játékot, amely 1652-ben jelent meg Bártfán. Hasonlóan gazdag a 18. századból fennmaradt játékok sora, és szerzői névsora, a 11 17. századi darabhoz képest 20 szerző és játék válik megismerhetővé ebben az évszázadban. Az egyre nagyobb számú ismeretlen szerző e korszak laicizálódási folyamatairól ad hírt, a köznépi műveltség, színjáték megléte mutatja az elit kultúra mellé felemelkedő köznépi kultúrát. A betlehemes játék az európai német nyelvterületen már ismert kutatások szerint kerül bemutatásra. E gazdag fejezet kapcsán érdemes felhívni a figyelmet a német Stubenspiel játéktípusra, amely a játékok helyszíne szerint élesen elválasztja a házaló, népi karácsonyi betlehemes szobajátékot a templomi, vásári, iskolai játékoktól. (Stubenkomödie=Volksschauspiel, Wörterbuch der deutschen Volkskunde O. A. Erich und R. Beitzl, Leipzig, 1936, p.677.) A 19–20. századi iskolajátékok publikációja megkezdődött (Somogyi Gréta 2000), a néprajzi „recens” játékok folklorizmus folyamatait a Magyar Művelődési Intézet Betlehemes Találkozói több mint 30 éve gyűjti és publikálja, több mint 300 játék vár áttekintésre az intézet archívumában és kiadványában (dr. Tömöri Márta (szerk.) ...hanem vagyok Úristen követje...” – A téli ünnepkör dramatikus szokásaiból – A Nemzetközi Betlehemes Találkozók játékszövegei –MMI, 2010) A közelmúlt igen gazdag néprajzi vonatkozó szokás-anyagához Kilián István néprajzi összegzés hiányában csak a korai áttekintést (Magyar Népzene Tára, Jeles napok, 1953) jelentethette meg, noha az iskolai színjáték és a népi betlehemezés kapcsolatát kutatóink feltételezik, legutóbb Barabás László kiemelkedő szokáskutatásainak kötete, Ünnepeink népi színháza, Mentor Könyvek, Marosvásárhely 2017.; a teremújfalui betlehemezés bemutatása kapcsán írja: élesen elválnak a székelyes katolikus játékok a mezőszéki református játékoktól, a „mezőszéki teremújfalui játékokra a nagyenyedi református főgimnázium iskolai színjátszásának hatása érvényesülhetett. (p.37.)”

Minthogy a feltárt történeti betlehemes játékokat Kilián István érthetően nem látja besorolhatónak a Magyar Népzene Tára II. Jeles napok (1953) kötetének rendszerébe, bemutatja azt a tipológiát, amelyet a bemutatott 31 iskolajátékból kialakíthatott, és ezt egészíti még ki Medgyesy S. Norbert *A hazai karácsonyi játékok tartalmi regisztere* című fejezet, amely lehetővé teszi a különféle játékok (irodalmi, iskolai, népi, folklórizmus, stb.) tartalmi elemek segítségével történő párosításait, a tartalmi hasonlóságok, egybeesések, motívum-kapcsolatok, szereplők stb., segítségével; a kötet játékaire vonatkozóan 38 regisztert mutat be. A legnagyobb számban szerepel a 22. típus: „A pásztorok a jászol előtt imádják Jézust és átadják ajándékaikat” (Luk,2,15-20), a bemutatott 31 játékból 19-ben szerepel. 14 játéknak latin irodalmi motívuma van. Házaló betlehemes játékaink többségében szerepelnek a pásztorok, köszöntésük és ajándék átadásuk – képezi a népi betlehemes játékok egyik legismertebb alap-történeteinek egyikét is.

A játékok zenei anyaga a népzenei és egyházzenei terekben váltakozva jelenik meg, a játékok többségében egyszólamú ének hangzik fel, amely lehet gregorián ének, vagy annak akár népdalkénti parafrázisa- olvashatjuk Kővári Réka írásában, amely az olvasót a műfaj valamennyi változatában a zenetudomány felől közelíti meg, és szakszerűen építi, rekonstruálja az énekeket az egyes játékok szerkezetében.

Az iskolajátékok e gyűjteményében jól mutatkoznak meg az oktatás-tanítás, a lelkeségi kérdések és azok válaszai, amelyek a szigorúság, ismeretek szükséges felhalmozása felé tesz hosszú verssorokon keresztül, hosszú időt igénylő szerep-hálókból kísérletet, a darabok a magasztos hangvétel és a kegyes elvárásoknak meg kell feleljenek. Az egyes fejezetek tartalmához illesztett stílusok

– segítenek a megfelelő tónusok megjelenésével nem csak a bibliai, de a kapcsolódó erkölcsi tanításokhoz is. Eszéki István református tanítómester 1667-ben Nagybányán a játékot tíz versszakasszal vezette fel: „Örvendezz most velem kegyes gyülekezet / Lelki nagy öröme emeld-fel szívedet”, majd a kezdő sorokat a bevezető szakasz végén két versszak zárja: „Nevetséget tőlünk itt senki ne várjon / Ha ki azért jött – is, elméje forduljon / Messiásról tőlünk most minden tanuljon, / Rolla beszélgetünk igen világossan.” E 416 versszakos hitvita dráma nagykarácsony, december 25.-e estéjén hangzott el, ami Kilián István értelmezésében a katolikus karácsonyi vigilia 17. századi játékaiknak hatását mutatja. A Kolozsvári Énekes Könyv 1744-es kiadásának éneke, „Krisztus Urunknak áldott születésén” a színjáték záróénekeként, kissé eltérő változatban szerepel. A zenei megoldások között kiemelkedő egy kántáló énekből variálódott, egy osztrák népdalgyűjtemény karácsonyi énekeket tartalmazó kötetében is megjelent ének, a dőri, katolikus iskolai betlehemes játék, (1763) darabja. – amely összefüggés feltárója a zenekutató Kővári Réka: e játék bonyolult zene-anyagát kivételes gazdagsággal mutatja be a népének-népdalnak, az írott és nyomtatott zeneismeretekkel való kontaminációit, a vallási néphagyomány erejét.

E kézikönyv hatalmas korpuszt ad a kutatók kezében, történeti és táji vonatkozásai, a latin, német, szlovák nyelvű színjátékok a lehető legteljesebb képet adják az egykori birodalmi nemzet közműveltségi viszonyairól, a műveltség átadásának, a tudás megteremtésének, felépítésének technikájáról a felekezetek arculatának rajzaival. Köszönet illeti a források feltárásáért, sajtó alá rendezéséért, a bevezető tanulmány soraiért, az egyes színjátékok tudományos bemutatásáért, Dr. Kilián Istvánt és munkatársait, remélve, hogy néprajzkutatóink a népszokások karácsonyi játékaiknak – az újabb kutatások értelmében, – katalógusát és adattárát – a tavaly megjelent betlehem-tárgykatalógus (Szojka Emese – Foster Hannah-Daisy, Néprajzi Múzeum, 2017) mintájára – megvalósítják. Jelen kiadvány átvilágítja betlehemes játékaink vallási, irodalmi érintkezéseit, amely a már ismert vásári, vándor mutatványosok hatóköréhez illesztve rámutat e kultúra-formáció komplexitására, sokszínűségére, hagyomány és örökség karakterét erősítve.

Lukács László: Szent Vendel főpásztor barmok patrónusa... Szent Vendel hitvalló tiszteletéről Németországban és Magyarországon — Oberhirt Sankt Wendelin, Patron des Viehs... Zur Verehrung von Bekenner Sankt Wendelin in Deutschland und Ungarn. /A Szent István Király Múzeum Közleményei, A. sorozat 56./ Székesfehérvár, 2018. 288 p.

Bárth János

A címben jelzett néprajzi, kultúrtörténeti mű egy keménykötésű, műnyomó papírra nyomott, kéthasábosan szedett, magyar-német kétnyelvű könyv. Miként alcíme is mutatja, nem csak két nyelven jelent meg, hanem két nép: a magyar és a német hagyományvilágában veszi számba a Szent Vendel kultusz emlékeit, hajdani és mai megnyilvánulásait. Képei nincsenek számozva, de e sorok írója megszámlolta őket. 238 kép, jobbra színes fénykép került a kötetbe. Valamennyit muzeológus alapossággal adatolta és kétnyelvű aláírással látta el a szerző.

Lukács László tudományos pályája kezdete óta kutatott, írt. Az utóbbi 10 évben azonban különösen fontos műveket értelt könyvvé. A teljesség igénye nélkül elég itt az alábbi nagy kötetekre utalnom: *Sárfőtől Mezőföldig*, 2009; *Tárgyak, életformák, népszokások*, 2012; *Szép karácsony, szép zöld fája*, 2015; *A káli-medencei lakóház a Dunántúl népi építészetében*, 2017. Impozáns teljesítmény 10 év alatt, akkor is, ha tudjuk, hogy e könyvek mögött több évtizedes kitartó kutatás, szorgos munkálkodás húzódik meg. A szerző 1980-ban fényképezte az első Szent Vendel szobrot a Fejér megyei

Csórón. Közel 40 év adatgyűjtése rejtőzködik tehát az új könyvben, amely összegzi mindazt, amit a két ország tudományossága ezidáig feltárt a Rajnától a Tiszáig húzódó terület Szent Vendel kultuszáról. A kötet egyrészt könyvek, tanulmányok adatainak, megállapításainak összegzése, másrészt Lukács László magyarországi és németországi terepjárásainak, fényképezéseinek, néprajzi gyűjtéseinek közreadása.

A könyv főszereplője Szent Vendel, aki jobbra a VI. században élt. 617-ben halt meg. Leginkább remetéskedett és juhászkodott a németországi Trier környékén. Élete utolsó szakaszában Tholey bencés kolostorának apátjaként tevékenykedett. Halála után nyugvóhelye zarándoklatok színterévé vált. Sírja körül egy kisváros született a Saar-vidéken, amelyet Sankt Wendel-nek hívnak. Ez a település az európai Szent Vendel kultusz központjának tekinthető. Lukács László járt ott. Tanulmányozta a Szent Vendel-emlékeket és a Szent Vendel kultusz modellé vált ottani formáit.

A németországi Szent Vendel patrocíniumok, kápolnák, oltárok, képoszlopok, képek és a hozzájuk kötődő kultuszok bemutatását területi alapon csoportosítva végezte el a szerző. Először a freiburgi főegyházmegye, majd Bajorország és Felső Pfalz Szent Vendellel kapcsolatos építményeit, műalkotásait ismertette. A kultuszok leírását több esetben saját emlékei, kutatói élményei felidézésével élénkítette.

A németországi adatoktól, kultuszoktól úgy búcsúzott a szerző, hogy külön fejezetet szentelt Szent Vendel elődjének és állatvédő patrónustársának: Szent Lénárdnak. Kultuszuk sokáig egymás mellett élt, de Szent Vendel kultuszának terjedésével, előretörésével, Szent Lénárd kultusza fokozatosan visszaszorult.

Terjedelmét tekintve a könyv legnagyobb fejezete „A Vendel-kultusz szorgalmazói Magyarországon” címet viseli. Ebből teljesen világossá válik, hogy Szent Vendel állatpatrónus tisztelete a XVIII. században terjedt el Magyarországon, előbb a Dunántúlon, majd attól keletebbre is. Terjesztésében nagy szerepe volt: 1. A Magyarországra települő falusi németeknek, 2. A merinói birkanyájakkal érkező céhes juhászoknak, 3. Magyarországi egyházi vezetőknek és szerzetesrendeknek.

A szerző viszonylag nagy teret szentelt Padányi Bíró Márton veszprémi püspök kultuszformáló szerepének. Egyrészt kiemelte, hogy a jeles egyházfő 1755-ben Sümeg környékén, Deáki pusztán Szent Vendel kápolnát építtetett, ahova processziókat vezetett. Ezek az ünneplések példát adtak a Dunántúl népének. Másrészt filológiai alaposítással írta le Padányi Bíró Márton Szent Vendelt népszerűsítő nyomtatott könyveinek születését, német forrását, népeleti hatását.

A magyarországi Szent Vendel kápolnák, szobrok, képek legalaposabb bemutatását az alábbi három területen végezte el Lukács László: 1. a kaposvári egyházmegyében, 2. a székesfehérvári egyházmegyében, 3. az esztergomi főegyházmegyében. Helységek szerint haladt előre. Ha a tárgyalat helységben volt, vagy van Szent Vendel templomtitulus, kápolna, oltár, szobor, kép, akkor építészeti, művészeti leírást készített, régi vagy új fényképet közölt róla. Mindig kitért a Szent Vendel attribútumok jelenlétére, ábrázolásaira. A műalkotások ismertetése során csokorba szedte a történeti forrásokban és a népi emlékezetben fellelhető kultuszokat: a zarándoklatokat, a Vendel-búcsúkat, a körmeneteket, az imákat, az énekeket, az állatvédelem szakrális cselekedeteit. Látszik, hogy a szerző kiválóan ismeri a kutatót dunántúli területet. Leírásait személyes és családi emlékek felidézésével színezte.

A Kitekintés című fejezetben azok a magyarországi területek kerülnek sorra, amelyek kívül esnek a fentebb említett három egyházmegyén. Ezeken az oldalakon leginkább irodalom alapján veszi számba egy-egy táj, például a Jászság Szent Vendel emlékeit és kultuszát.

A könyvből kiderül, hogy Szent Vendel kultusza napjainkban, a 21. század elején is létezik. Ma is születnek Szent Vendelt ábrázoló új műalkotások. Ezeket az egyház papjai népes hívőcsereg jelenlété-

ben felszentelik, megáldják. Felüdítő, szép természeti környezetben álló Szent Vendel kápolnákhöz, szobrokhoz ma is vonulnak zarándokmenetek. Ezért a szerző néprajzi könyve írásakor, személyes megfigyelései mellett, még a napi sajtó tudósításait is használhatta forrás gyanánt.

Lukács László a könyv utószavában néhány figyelemre méltó személyes vallomást is megfogalmazott a világ bizonyos részein ma is előforduló keresztényüldözésről, a keresztény jelképek nyugat-európai háttérbe szorításáról, Európa keresztény hagyományairól, Szent Vendel hitvallói példájáról.

Czingel Szilvia: Ünnepek és hétköznapiak. Zsidó vallásnéprajz a Kárpát-medencében. Corvina Kiadó, Budapest, 2018., 302 p. 40 kép.

Verebélyi Kincső

„A zsidóság iránti néprajzi érdeklődés az indulást követő évtizedekben három területen tűnt fel. Egyrészt a magyar vonatkozásokat kiemelő őstörténeti és történeti adatok terén, másrészt az összehasonlító folklorisztika keretében és a vallástörténet csupán judaisztikai zsidó ismeretek alapján értelmezhető témáinál, harmadrészt pedig a korabeli zsidó népelet bemutatásánál” – írja Glässer Norbert és Zima András a 19. század vére vonatkozóan. Ez a jellemzés azóta sem változott lényegesen. Minden bizonnyal több oka is van annak, hogy a zsidó folklór bemutatása –amennyiben erre sor került– jobbra egy-egy kiemelt témára koncentrált a figyelmet. Czingel Szilvia néprajzkutató észrevette, hogy milyen keveset tudunk a vidéki zsidóság életviteléről, amelyről már alig van mód hiteles adatokat gyűjteni. A Centropa Alapítvány kezdeményezésére munkatársaival *A zsidó élettörténetek a 20. században* című projekt keretében évek alatt az oral history módszerének figyelembevételével több száz interjút gyűjtöttek 1910 és 1935 között született adatközlőktől. Az „Ünnepek és hétköznapiak. Zsidó vallásnéprajz a Kárpát-medencében” című áttekintésnek ez az anyag az alapja.

A szerző igen nehéz munkára vállalkozott, mivel az interjúk során felhalmozott szövegekből olyan részleteket kellett kiválasztania, amelyek alapján az egyéni életvilágnál szélesebb értelemben vett képet lehetett bemutatni. A néprajzban etnikai, vallási csoportok, lokális közösségek monografikus leírására számos példa van, Czingel Szilviának azonban meg kellett találni azt a módszert, hogy az anyag tagolásával az egykor falvakban, mezővárosokban, sőt Budapesten tapasztalatokat szerzett emlékezők segítségével a zsidó vallást követők társadalmi rétegei közötti különbségeket is érzékeltetni tudja.

A kötet fejezetei az életvitel csomópontjai köré rendezik a szövegeket. A kettős címek egyszerre utalnak a Sulchan Árucl néven ismert szabálygyűjteményre és a tárgyalt témára. Ez a címadás érzékeltetni tudja, hogy a zsidó élet szinte minden mozzanatát vallási előírások szabályozzák, amelyeknek a gyakorlatban való megvalósítása a körülményektől függően mégis igen nagy változatosságot mutat. A cselekvések felől kiinduló, a néprajzi megközelítés a zsidó közösségek és nem zsidó környezetük kapcsolatrendszerére is kiterjed.

Az első két fejezet, a hétköznapiak szintjén tér ki a test és a tisztaság hagyományos felfogására, *Ritus vagy higiénia. A mikve, és ami mögötte van* (17–38). illetve a tisztaságnak a táplálkozásban betöltött jelentőségre. *”Ne főzd meg a gödölyét anyja tejében „Kóser és treffi.* (39–56). A harmadik fejezet szépen mutatja be, hogy a hét, „szent idejének” a szombatnak a megülése, megünneplése mennyire tükrözi a zsidó időszemlélet sajátosságait. *Nyugalomnap. A szombat jelentősége a hagyományban* (57–74). Az élet rendjének a mássága, szabályozottsága nemcsak a falusi vagy városi lakosság többségéhez képest nyilvánult meg kifelé, hanem a zsidó közösségen, a családon belül is megszabta a viselkedést, a kommunikációt, a kapcsolatok fenntartásának a módját. Ha megértjük azt,

hogy mit jelent a mikve, vagy a kóser pálinka egy vallásos zsidó ember számára, akkor megértjük, hogy az egyéni /intim szféra és a vallásosság megélése hogyan hoz létre a közösség tagjai számára egy biztonságot adó társadalmi hálót befelé és egyszersmind szilárd védőburkot kifelé.

A 'modus vivendi' megvalósulásait láthatjuk az élet fordulóihoz kapcsolódó szokások – átmeneti rítusok – esetében is. *Jobb a hírnév a drága olajnál, s a halál napja a születés napjánál.* "Átmeneti rítusok a magyar zsidó hagyományban" (75–116). A születéshez kapcsolódó szokásokon és a főszereplőkön kívül egészen az ifjúkor avatási szertartásáig – bár micvo és bár micva – olvashatunk emlékeztetéseket, élménybeszámolókat. A családi történeteket idézve kapunk pontos adatokat arról, hogy az orvoslást a dédszülők nemzedékében mennyire képviselték a bábák, majd később a nagy tehetségű orvos és a maguk módján a csodarabbik is. A hiedelemalapú cselekvések, szokások közül számos olyan is akad, amelyek a zsidó közösségeken kívül is ismertek. Többek között ilyen a halott szobájában a tükör letakarása, a halott mosdatás, a házasság közvetítő szerepe, az asszonyavatás. Éppen a társadalmi státusok változását kifejező gesztusok között lehet több hasonló formát találni, ami arra utal, hogy olyan alapvető társadalmi szükségletek feltételezésével kell számolnunk, amelyekre különböző hiedelem- és szokás-rendszerek is kénytelenek válaszokat adni.

„Mit ér az etrog, ha késve érkezik”. *Zsidó ünnepek* (117–176) című fejezetben a szerző igyekszik az ünnepek megvalósulásait az előkészültek, az ünnep alap gondolatát kifejező események, és az adott ünnephez kapcsolódó szórakozási formák szempontjából megközelíteni. A zsidó újév, a szukot, (sátoros ünnep), a hanuka (zsidó karácsony), a pészah (a zsidó húsvét) a purim (a zsidó farsang) a sávaut (a zsidó pünkösd) és még három kisebb ünnep éppen az adatközlők személyes közlései végett jelennek meg előttünk reális, olykor igen részletes máskor élményszerű képekben. A bibliai könyvek ünnepeken való olvasásától a libatömés fogásaiig oly sok minden előfordul a szövegekben, amelyekről tudatosan felépített néprajzi gyűjtés során nem is lehetett volna értesülni.

Szokásmonográfiákban nem igen fordul elő, hogy a szokások aktív szereplői különleges figyelmet kapjanak. Ezért is érdekes a „*Nők, akiktől mindent megtanultam...*” *A zsidó nő a családtörténetekben* (153–175) című fejezet, amely egy új szempontot érvényesít, amikor az ortodox és neológ családok asszonyai kötelességeit és szerepvállalásait jellemzi.

Az intimitás és objektivitás kettősége – ami a kötet egészére jellemző – különösen hangsúlyos a könyvet befejező fejezetben *Képek és emlékeztetések* (177–264). A Centropa gyűjteményéből válogatott képek és a hozzájuk adott magyarázatok egészítik ki a kötetet. A képek nem közvetlenül kapcsolódnak a könyv fejezeteihez, nem illusztrációk, hanem valóban kiegészítik, még teljesebbé teszik az elmúlt évtizedek megélt zsidó életvilágairól való ismereteinket. *Zárszó, a jegyzetek és bibliográfia* (265–302) lapjai találhatók a kötet végén.

A Corvina kiadó szép kiállítású könyvben adta közre Czingel Szilvia munkáját, amely a magyarországi vidéki zsidóság időben és térben oly tagolt és változó életéről ad áttekintést. A vallás kötelékében megvalósuló szokások a hagyományok és a modernizáció pólusai között a 19. század végétől a II. világháborúig gazdag változatokban valósult meg. A szerző szerencsés kézzel ötvözte a szokásmonográfia tudományos kritériumait és az életkép oldott hangvételét. A személyes emlékeket, úgy ahogyan a néprajzi gyűjtéseknél szokás, objektív adatként kezelte, amelyek elrendezése maga is az értelemadás egyik lépcsője. A kötet egész felépítésének meg van a logikája, amely nem követ korábbi sémákat, hanem az anyaghoz illeszkedve emel ki csomópontokat. Újszerű és igen informatív a családi képek és a hozzájuk fűzött magyarázatok bekacsolása a kötet egészébe. A szerző leíró és magyarázó beszédmódja, az idézetek és képek személyessége olyan több síkon értelmezhető szöveget hozott létre, amely minden bizonnyal többféle olvasatot is fog eredményezni.

Hoppál Mihály: Folkloristica Varietas. Válogatott tanulmányok I–III. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Európai Folklor Intézet. Budapest, 2018. 273 p.; 242 p.; 277 p.

Magyar Zoltán

A számottevő tudományos munkássággal rendelkező kutatók életében bizonyos életkor fölött óhatatlanul eljön az összegzés ideje. Számba venni mindazt, amit az évek-évtizedek folyamán úgymond behordtak a csűrbe, letettek a nemzet asztalára, amit saját jogon és tehetségéből tettek hozzá művek, adatok, gondolatok formájában az elődök teljesítményéhez. E számvetés megkövetel némi szelekciót is a kutató részéről, lehetőleg objektív képet nyújtva, még ha szubjektív szűrőn keresztül is: mi az a publikált művek hosszú sorából, melyek valóban/vélhetőleg időtállóan bizonyultak, és amelyek egyéb dolgozatokkal egybefűzve tán még érvényesebbnek is tűnnek, mint első megjelenésük idején. S tán az sem mellékes szempont, hogy a korábban különféle helyeken napvilágot látott írásokban megfogalmazott gondolatok egymás mellé sorolva, egymást kiegészítve hogyan hatnak, s hogy nagyobb csoportokba rendezve akár még kismonográfiákká is duzzadhatnak.

Az immár 77. életévében járó Hoppál Mihály is valami hasonló számvetésre gondolhatott, amikor három kötetbe szerkesztve közreadta válogatott tanulmányai korpuszát. Mint az előszóban maga is előre bocsátja, e kiadvány voltaképpen öt kötetet ölel fel, hiszen előkészületben van még egy könyv a sámánizmusról szóló tanulmányaiból egybeszerkesztve (*Samanistica Varietas*), valamint egy további kötet, amelyben a szorosan vett szemiotikai témájú írásai (*Semiotica Varietas*) lesznek olvashatók.

A harmas kötet költői főcíme (*Folkloristica Varietas*) a sokszínű és változékony folklorra éppúgy utal, mint a Kassán született Hoppál négyszáz évvel korábban élt abaúji földijének, Szepsi Csombor Mártonnak ma már a magyar utazási irodalom klasszikusaként számon tartott *Europica Varietas* című művére. Hoppál Mihály eddigi szakmai életútja hasonlóképpen bővelkedik utazásokban és úti élményekben. A valamikori sárospataki, majd debreceni diák pályája első felében folklórgyűjtőként a Kárpát-medence számos magyarlakta tájegységére eljutott, valamivel később állomásozó terepmunkát végzett az észak-amerikai magyarok körében, majd immár sámánkutatóként az utóbbi évtizedekben Belső-Ázsia, Szibéria, a Távol-Kelet jó néhány szegletében vizsgálta a bűvópatakszerűen továbbélő vagy a politikai változásokat követően újraéledő népi vallásosság rítusait, hiedelemrendszerét és jelrendszerét, kivált azok vizuális aspektusára tekintettel.

Az első és második kötetbe beválogatott jelekről, szimbólumokról szóló Hoppál-tanulmányok mintegy előfutárainak is tekinthetők a már említett, a szerző által beharangozott szemiotikai témájú tanulmánykötetnek (és kiegészítői az 1990-as évek elején publikált hasonló tematikájú köteteknek). Noha az érosz szimbolikus formái vagy a tulipán motívuma a jeles folklórkutató több más írásában is visszaköszön, a bennük megfogalmazódó jelképiség számos aspektusa az itt közölt tanulmányokban nyert részletes kifejtést. Hoppált különösen foglalkoztatják a vallási és etnikai identitás ama jelképei, melyek az idők folyamán (jellemzően a 20. században) nemzeti szimbólumokká váltak, mint például a már említett tulipán motívum, a fejfa (kopjafa), vagy egyes gasztronómiai reliktumok az amerikai magyarok körében.

A három kötetet végiglapozva válik igazán bizonyossá, hogy Hoppál Mihály mennyire széles látókörű és érdeklődésű folklórkutató. A népi gyógyászat kutatásával indult tudományos pálya a különféle hiedelemtémákon át a sámánság kutatásáig látszólag egyenesen ívelt, ám a már említett szemiotikai kutatón kívül tudománytörténészként és szövegfolkloristaként is jelentős az életműve. A folklorista elődökről írt dolgozatai esetenként vállaltan polemikusak, annak érdekében, hogy ártértelemzésektől és utólagos torzításoktól mentesen lehessen megítélni végre/újra a magyar néprajztudományban klasszikussá vált szerzőket, különös tekintettel Sebestyén Gyulára és Berze Nagy János mitológiai témájú írásaira, avagy az Ipolyi-féle *Magyar Mythológiára*.

Az, hogy Ipolyi Arnold életművére és fő művére életrajzi kötet formájában és több tanulmányban is vissza-visszatért Hoppál Mihály, annak fő oka alighanem az lehet, hogy egyik fő szellemi elődjét találta meg a 19. században élt tudós püspök személyében. A mítoszok és a mitologikus látásmód/világkép vizsgálata végighúzódik Hoppál Mihály tudományos pályáján, azt mi sem jelzi jobban az általa szerkesztett vonatkozó könyvsorozatokon (például *Encyclopaedia of Uralic Mythologies*; *A világ eposzai*) kívül, mint hogy a válogatott tanulmányok harmadik kötete teljes egészében a szerző mítoszelméleti és mítosztörténeti dolgozatait foglalja magába. A már az első kötet első fejezetében is olvasható szövegfolklorista véna kiteljesedései az itt olvasható írások, míg azonban az előbbi csoportban a narratív struktúrák és az elbeszélő, illetve a befogadó közeg (a lokális társadalmi miliő) viszonyrendszeréről esik szó, a történeti mítoszok kapcsán elsődlegesen a magyarság népköltészeti világának – a honfoglalás előtti időkre visszanyúló – gyökereiről. Miként a szerző e hármas kötet bevezetőjében is kihangsúlyozza: „rá kellett jöjjenek arra, hogy a közösségek kulturális emlékezete hihetetlenül nagy időintervallumokat ível át, és megőriz nemcsak motívumokat, hanem aránylag hosszú történeteket is, és ennek az állandóságnak az egyes különlegesen érdekes motívumok időtállósága a jellemző vonása”.

E gondolatmenet és tematika kapcsán külön is kiemelendő az a két tudománytörténeti jelentőségű tanulmány, melyek Attila titkos temetésének keleti párhuzamait, valamint a Toldi-mondakör archaikus rétegét taglalják. E dolgozatok szövegét a szerző azok újabb és újabb publikálásai alkalmával az újonnan előkerült adatokra is tekintettel tovább- és továbbcsiszolta, bővítette, miáltal például *A Toldi mitológiai háttere* című tanulmány 47 oldala e témakör eddigi legteljesebb összefoglalása a magyar folklorisztikában, olyan figyelemre méltó motívumok kontextusba helyezésével, mint az Ilosvai Selymes Péter, majd Arany János elbeszélő költeményében is megverselt bikaküzdelem napjainkig továbbélő távol-keleti analógiája.

Hoppál Mihály 2006-os kiadású *Hiedelem és hagyomány* című kötetének részbeni utánközlése a második kötet *A hiedelmekről* címet viselő nyitófejezete, amelyben szintén olvasható néhány nagyhatású és tudománytörténeti jelentőségűnek mondható Hoppál-tanulmány. A megírása idején még fiatal néprajzkutató strukturalista, morfológiai és szemantikai érdeklődésének dokumentumai ezek a dolgozatok, a hiedelemrendszer narratív elemeinek szerveződését mutatva be a maga rendszerszerűségében a lídérc-hiedelemkör, az ígérés-hiedelemkör, avagy éppen a gyerekijesztők példáján. E fejezeten belül kerültek újonnan publikálásra a Hoppál által 1971–1972-ben lejegyzett széki hiedelemszövegek is, melyek kapcsán mindössze azt sajnáljuk, hogy az 1960-as évek végéről származó egyéb erdélyi folklórgyűjtései ez idáig még nem váltak közkinccsé, holott e zömében magnószalagon szunnyadozó felvételek forrásértéke már fél évszázad múltán is pótolhatatlannak hat.

Hoppál Mihály válogatott folklorisztikai tanulmányainak (első) három kötete sok tekintetben egy nagyszabású és nagyformátumú tudományos életmű betetőzése. E mondat végén mégsem egyértelmű írásjel a pont, annak oka az, hogy e változatlanul jó egészségnek örvendő és alkotóereje teljében lévő folklórtudós egyik fő műve még továbbra is megírásra vár. Azé az enciklopédikus igényű monográfié, amelynek előmunkálatai már megkezdődtek, és amely mű Ipolyi nagyhatású könyvét példának tekintve a magyar néphit és mitológia világát mutatja majd be az utóbbi másfél évszázad alatt felhalmozódott hatalmas adatbázis alapján, modern és széles látókörű 21. századi értelmezésben. Így lesz majd jó eséllyel – és remélhetőleg nem is oly sokára – a *Folkloristica Varietas* egy további kötete e „summa folkloristica” is.

Benkő Elek – Kovács Gyöngyi – Orosz Krisztina szerk.: Mesterségek és műhelyek a középkori és kora újkori Magyarországon. Tanulmányok Holl Imre emlékére. Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet. Budapest. 2017. 559 p.

Cseh Fruzsina

A Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézetének, valamint az Archaeolingua Alapítvány hosszas és gondos előmunkálatainak köszönhető a 2016-ban elhunyt Holl Imre emlékére megjelent kötet, melynek kéziratát még az Ünnepelt is kézbe vehette 2014-ben. A kötet szerkesztői írott dokumentumokkal és fényképekkel illusztrálva foglalják össze Holl Imre életútját és terjedelmes életművét, utóbbit példázza tudományos bibliográfiája is. Holl Imre kutatásainak jelentős része az anyagi kultúra területét érintette, ezért a szerkesztők a középkori és kora újkori mesterségek és műhelyek fonalára fűzték fel a tanulmányokat. A kutatások eredményei azonban közel sem csak a címben megjelölt időszak tárgykultúrájára vonatkoznak. A szerzők gyakran felhasználják, és reflektálnak a néprajzi szakirodalomra, s egyben a néprajztudomány számára is felhasználható adatokkal és következtetésekkel szolgálnak.

Az első tanulmány Holl Imre tollából született, melyet a szerző kérésére közöltek. Az archeometria, archeobotanika és archeozoológia módszertani kérdéseit taglaló írás Holl *Középkori régészet* címen publikált több részes, módszertani kérdéseket fejtegető tanulmány sorozatának harmadik, eddig publikálatlan eleme.

Az Ünnepelt tudományos munkásságához híven nehéz az anyagi kultúrának olyan szegmensét találni, mely ne képviseltné magát a kötetben. Talán épp ez a vegyes témagazdagság és az egyes kutatási területek komplexitása indokolja, hogy a tanulmányok a szerzők neve szerinti alfabetikus sorrendben követik egymást. A kötet bemutatásakor mi egy másfajta rendszerezést követünk.

A kályhacsempék elterjedésének, kedvelt típusok alkalmazásának társadalmi vonatkozásait is taglalják Szalai Emese és Aradi Csilla munkái az ország különböző pontjain a 15. században épült épületek leleteinek segítségével: a gyulai várban és a mai Gálosfa-Kristófvárosban a Szerdahelyi család nemesi kúriájában. Igazolható, hogy előbbiben a hódoltság ideje alatt is a helyi hagyományú kályhákat részesítették előnyben, s nyomon követhető, hogy a lovagalakos kályha elterjesztésében Somogy megye területén fontos szerepe lehetett a Szerdahelyi családnak.

Több tanulmány szolgál adalékokkal a kályhás és fazekas mesterség történetéhez. A kötetben szereplő legkorábbi emlékeket Takács Miklós dolgozta fel. Saját megfigyelései és a vonatkozó kutatások alapján igazolhatónak véli, hogy a két nagyalföldi regionális csoport, a Duna-vidéki és a közép-Tisza-vidéki régió gömbölyű aljú cserépbográcsai formai sajátosságai alapján tipologizálhatók regionális egységeként. Takács megkérdőjelezi Kresz Mária véleményét a fazekasok és gölönccserek tevékenységi körét illetően. Az idézett megfigyelések és régészeti eredmények arra utalnak ugyanis, hogy a fazekasok készítették a fazekakat és a délszláv eredetű megnevezéssel illetett gölönccserek a gömbölyű aljú bográcsokat. Azt, hogy a tárgy nem a honfoglalás révén terjedt el a Kárpát-medencében, telepeltetések is igazolják. A tárgyak ismétlődő részletformái alapján feltehető, hogy a gölönccsműhelyek jól körülhatárolható műhelyköreket alkottak.

Egyedi példákkal szolgálnak az emberfejes edények, melyekből ugyan nem áll rendelkezésre sok darab, ám éppen ennek okán is sok – eddig megválaszolatlan kérdést vetnek fel. Kocsis Edit a Visegrádi vár már részben publikált edényeit elemezte formai és történeti szempontból, s többek közt felhívta a figyelmet a távoli területekkel fennállt kereskedelmi kapcsolatokra. Szintén a fazekas mesterség történetéhez szolgál adalékokkal a középkori Ete mezőváros (ma Tolna megye) edénygyártó kemencéinek Csalogovits József által 1933-ban elvégzett feltárása és a gazdag leletanyag recens vizs-

gálata Miklós Zsuzsának és Vizi Mártának köszönhetően. Az egykori műhelyekből előkerült számos használati edény mellett a szemeskályha alkatrészeinek készítésére vonatkozó leletek tanúskodnak a fazekasok széles körű termékpalettájáról, s a távolabb (Salzburg és környéke) kályhásműhelyekkel való kapcsolatáról. Tóth Anikó az óbudai Hajógyári-szigeten egy középkori település és temető 2009-ben zajlott ásatásán feltárt edényégető kemencét ismertet, jelentőségét az adja, hogy a fazekasműhely nyoma „nem falusi vagy városi környezetben, hanem egy [egykori] birtokközpont vagy majorság területén” (533) került elő. A leletanyagok a kemencét használó fazekas képzettségéről és ízléséről nyújtanak képet, egyelőre nem igazolható, hogy az edények használatban lettek volna bárhol.

A kora újkori leletegyüttesekhez érkezve egyre több adat kerül be a néprajzi kutatások látóterébe. A székesfehérvári, 18. században épült Hiemer-ház emésztőgödrének ásatása során több korszakból került elő leletanyag, a 13. századtól kezdve egészen a 19. század első feléig. Kovács Gyöngyi itt egy válogatást közöl kora újkori asztali edényekből, nyomon követve a tárgyak változását abban az izgalmas korszakban, amikor – annak tárgyaival együtt – visszaszorul egy világbirodalom, és megjelennek a „városi arisztokrácia új típusú edényei” (328). Kolláth Ágnes a redukált égetésű kerámiák történetét gazdagítja kora újkori korszak eredetének és típusainak kutatásával. A szerző kiválóan összefoglalja az edénytípus gyártástechnikáját és kutatástörténetét (beleértve a régészeti és néprajzi szakirodalmat egyaránt), majd dunántúli példák segítségével elemzi az edények balkáni és nyugati hatást mutató jegyeit. Míg a „balkáni” típusú redukált égetésű edényeket elsősorban asztali kerámiaként használták, a nyugati, ausztriai hatásra készült korszak vizeskorszakok voltak. A redukált égetés egy esztétikai döntésnek tekinthető mind a rác fazekasok közvetítésével az Alföldön elterjedt gyakorlatban, mind az ausztriai, esetleg stájer műhelyek felől a Dunántúlon alkalmazott technikában, mind az oszmán hódítás idején érkező délszláv lakosságnak köszönhető elemek esetében. Lajkó Orsolya tanulmányában annak a lehetőségét keresi, hogy két 17. századi hódmezővásárhelyi leletegyüttes feldolgozásához mennyiben járulnak hozzá az elérhető írott források. Főúri étkezések étlapjai, végrendeletek és hagyatéki leltárak, valamint fazekas cég- és megyei limitációk álltak rendelkezésére, melyek kevés adalékkal szolgáltak a korszakban olcsónak számító cserépedények, széles körben elterjedt használati kerámiák elemzéséhez.

További tárgytípusok formai, tipológiai és történeti elemzését végzi el hét tanulmány. Wolf Mária egy 10. századi borsodi falu mezőgazdasági eszközeit mutatja be a korszak gazdálkodásának tükrében. Gömöri János az Egyházasfalu mellett talált kora-középkori pergőfűrók lendkerekeit a tárgytípusnak a népvándorlás korától az újkorig tartó történetében helyezi el; beszámol a tárgy rekonstrukciójáról is. Adrian Andrei Rusu Erdélyben talált buzogányfejeletek és párhuzamai nyomán azok középkori történetét dolgozza fel (angol nyelven), elkalauzolja a kolostorok műhelyeibe is. A pilisi ciszterci monostor középkori könyvvereteinek formai vizsgálatát anyagvizsgálatokkal kiegészítve Benkő Elek és Barkóczy Péter megállapította, hogy a helyben dolgozó könyvkötők német területről, kereskedelmi árucikként forgalmazott könyvvereteket használtak fel. A középkori és kora újkori lakáskultúra egy-egy szeletével is ismerkedhetünk. Orosz Krisztina a bőr 15–17. századi lakáskultúrában történő felhasználására mutat be példákat, Iránsné Melis Katalin a Margit-szigeti királyi udvarház és domonkos apácakolostor konyháinak és kemencéinek változását követi nyomon. A gyulai vár későközépkori faburkolatú szobájának rekonstrukcióját Feld István igazolja történeti adatokkal.

A tárgyak múltja mellett a mesterségek története is szerves részét képezi az anyagi kultúra kutatásának. A néprajzi kisiparkutatásokban kevésbé idézett történeti adalék a középkori kolostori műhelyek írott forrásai. F. Romhányi Beatrix felhívja rá a figyelmet, hogy bár a bencés és ciszterci szerzetesrendek műhelyei ilyen szempontból jól kutatottak, a később alapított rendek, esetünkben

a kolduló rendi és pálos kolostorok forrásainak feltárása is szükséges. A szerző részletezi az egyes mesterségek arányát a vizsgált kolostorokban, a mesterek tevékenységi körét (kitérve az oktatásra és megrendelőkre), valamint a kézműves szerzetesek és a mezővárosi mesterek viszonyát. Sófalvi András az egykori Só út mentén, Felsősófalva területén feltárt 16–17. századi hamuház interpretációját írott és topográfiai forrásokkal egészítette ki, adalékot szolgáltatva ezzel a hamuzsíregítés és a salétromfőzés történetéhez. A tímármesterség múltjába nyerhetünk bepillantást Papp Adrien munkájának köszönhetően, aki a budai Tabánban feltárt török kori tímárműhely leleteit ismerteti, melyek balkáni kapcsolatra és helyi stílusra egyaránt utalnak. Benda Judit a marhakereskedelem és mészárszékek történetét a mesterségek írott emlékeivel, topográfiai adatokkal egészíti ki. Komplex képet nyújt Pest, Buda és Óbuda középkori marhakereskedelméről, összefoglalva az állatokról, a hajtókáról, az állatkivitel szabályairól, a marhakereskedőkről és állatvásárokról rendelkezésre álló történeti és néprajzi ismereteket. Tárgyi emlékek és céhes írott források segítségével ismerteti a középkori mészáros mesterséget, melyet budai, óbudai és pesti mészároscéhek esettanulmányaival egészít ki. A Gaál Attila által feltárt szekszárd-palánki török kiserődben a fémmegmunkálás számos eszköze egykori kovácsműhelyre utal, ezek között is kivételesnek számít az ötvöstevékenységre utaló kõnegatívok szokatlanul nagy száma.

A régészeti leleteken alkalmazott anyagvizsgálatokra két esettanulmányt olvashatunk. Balla Márta és Éder Katalin a Budapesti Történeti Múzeumban található 16–17. századi török kori fajanszok anyagvizsgálata alapján nyert információt azok anyagösszetételéről, s útmutatót kerestek az egykori műhelyek és stílusok közötti kapcsolatokhoz. A szintén ebben a korszakban működött balkáni ötvösműhelyek – Gerelyes Ibolya által vizsgált – termékeinek anyagösszetétele a műhelyek meghatározásában nyújthat segítséget.

További megközelítési módra nyújt lehetőséget a topográfia, a módszerrel B. Benkhard Lilla – az ásások eredményeivel egybevetve – követi nyomon az úthálózat változását Kőszeg városkapuja előtt a 13–16. században. Szende Katalin az iparosodás előtti Buda, Kecskemét, Sátorlajújhely és Sopron esetében vizsgálja a malmok elhelyezkedésének összefüggéseit a természeti és városi környezettel, a termelői és fogyasztói igényekkel, az infrastruktúra fejlődésével. Mindkét tanulmány kiváló példája annak, hogy hogyan segíti a társadalomtörténeti kutatásokat a topográfiai módszer alkalmazása.

Szintén társadalomtörténeti kérdésekre világít rá, de az archeozoológia felől közelítve Bartosiewicz László, aki a kora újkori solymászat és a társadalmi identitás összefüggéseit taglalja magyarországi és európai leletek és írott források tükrében.

A kötet nem csak a régészet és történettudomány módszertanában kalauzol el bennünket, gazdag képet nyújt a tudományágak legújabb eredményeiről is, újabb perspektívákat kínálva a néprajztudomány számára. A nemzetközi olvasóközönség tájékozódását angol nyelvű absztraktok segítik.

Tuza Csilla: Állami céhszabályozás Magyarországon III. Károly és Mária Terézia uralkodása alatt (Zunftregulierung in Ungarn während der Regierungszeit von Karl III.) *Rerum Fides* I. Budapest: Line Desing Kft. 2019. 296 p.

Kocsis Annamária

Tuza Csilla levéltáros, történész, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának munkatársa. Kötete, amely a jövőben a néprajztudomány művelőinek is hasznos kézikönyve lehet, a *Rerum Fides* (Mesterművek) című sorozat első köteteként jelent meg. A sorozat célkitűzése, hogy nemzetközi érdeklődést kiváltó magyarországi, illetve magyar vonatkozású legfrissebb történeti kutatási ered-

ményeket tartalmazó monográfiákat, tanulmányköteteket, forrásközleményeket adjon közre. Tuza Csilla jelen munkája magyar és német nyelven is szerepel a kiadványban.

A levéltáros-történész szerző – aki a témát mintegy két és fél évtizede kutatja – célja az volt, hogy bemutassa a folyamatot, melynek eredményeképpen Magyarországon az 1720-as évektől kezdődően fellazultak a céhes keretek, és megnyílt az út a céhen kívüli ipar fejlődése előtt. Ez a folyamat Magyarországon másképpen zajlott le, mint Európa más részein, Tuza Csilla rávilágít ennek okaira.

A munka első szakasza bemutatja a magyar céhek helyzetét a 17–18. század fordulóján, rövid kitekintéssel az európai céhek állapotára. Ezt követően ismertetésre kerül a magyarországi ipari fejlesztésre irányuló állami kezdeményezés és annak elindulási körülményei, módja. Az 1723-ban felállított Magyar Királyi Helytartótanács feladatkörébe tartozott többek között a céhes élet felügyelete, így az állami céhszabályozás elsődleges forrásai a helytartótanács vonatkozó dokumentumai, irategyűtesei.

A rendezés céljából a Helytartótanács országos felmérést végzett. A beérkezett válaszok áttekintését követően a szerző arra a következtetésre jutott, hogy a fejlődés legnagyobb hátráltató tényezőjének a lokális igénytelenség bizonyult. Emellett részletesen elemzésre kerültek a beérkezett panaszok is. Tuza Csilla rávilágított arra, hogy a problémák kezelése készítette a Helytartótanácsot a későbbi egységesítési és fejlesztési tervek kidolgozására.

A szerző továbbá arra kereste a választ, mi indokolta III. Károly, majd őt követően Mária Terézia azon döntését, hogy teret kell engedni a céhen kívüli ipar fejlődésének. Ennek érdekében bemutatásra kerültek azok a rendeletek, amelyek ezt a változást lehetővé tették. Tuza Csilla górcső alá vette a III. Károly rendeleteinek hatására beállt változások okait és eredményeit. Ezen kívül összevetette és elemezte a III. Károly és Mária Terézia uralkodása alatt tapasztalható különbségeket a céhes élet és a Helytartótanács céhekhez fűződő viszonyának tekintetében. Ennek tükrében elmondható, hogy az uralkodói rendeletek hatására a Helytartótanácshoz beérkezett panaszok jellege megváltozott, jellemzően a legényekkel, özvegyekkel kapcsolatos ügyekből állt a megoldásra váró problémák többsége.

A mű végigköveti az 1740-es és 1750-es évek céhpolitikáját egészen az 1761. évi céhrendeletig, amire az állami céhszabályozás csúcspontjaként tekinthetünk. 1761 után ugyanis a magyarországi céhen kívüli iparban megindult egy lassú fejlődési folyamat, melynek eredményeképpen a céhes keretek felbomlottak, és kibontakozhatott a manufaktúrák működése.

A munka utolsó részében Tuza Csilla két szabad királyi város, Pest és Buda példáján keresztül azt vizsgálta, milyen változások mentek végbe az uralkodói rendeleteknek köszönhetően. A választás azért e két településre esett, mert a 18. században olyan céhekkel rendelkeztek, amelyek a török felszabadító háborút követően jöttek létre. Ennél fogva azt feltételezhetjük, hogy az új céhpolitika szerint szerveződtek és működtek. A szerző a vizsgálat során ezzel ellenkező megállapításra jutott. Az ország gazdasági fejlettsége, a céhes élet jellemzői, valamint a piaci törvényszerűségek a pest-budai céhek fejlődését is az általános irányvonal felé mozdították el.

Tuza Csilla jelen könyve két évtized kutatási eredményeit összegzi. A vizsgálat bázisát képező céhtörténeti forrásanyag igen gazdag, a kutatási nehézséget e források lelőhelyeinek felkutatása jelentette. A szerző munkájában arra törekedett, hogy az állami céhszabályozás kérdéskörében a felsőbb hatóságokhoz bekerült céhes iratokat áttanulmányozza, a céhek viszonyrendszerét összefüggéseiben átlássa, és a feldolgozott dokumentumokból országos következtetéseket vonhasson le. Összességében elmondható, hogy egy forrásokban rendkívül gazdag, új nézőpontot kialakító mű született.

Juhász Antal: A dél-alföldi tanyavilág. Néprajzi tanulmányok. Nap Kiadó, Budapest, 2018. 360 p.

Bárth János

Pályája során Juhász Antal sokféle néprajzi témával foglalkozott, többek között építészzel, kézművességgel, vízi élettel, népművészzel. Ennek ellenére hajlamosak vagyunk arra, hogy a jeles szegedi etnográfust túlzó leegyszerősítéssel *tanyakutató*nak nevezzük. A most megjelent könyv a szerző sokadik műve a tanyákról. Elég, ha itt három írására utalok: *Adatok a szegedi tanyák kialakulásához* (Ethnographia, 1975.), *A szegedi táj tanyái* (Szeged, 1989.), *Tanyák, tanyai emberek* (Ópusztaszer, 2016.). *A dél-alföldi tanyavilág* című új, szép kötet folyóiratokban, évkönyvekben, falumonográfikákban megjelent tanyatanulmányaiból nyújt válogatást.

Mára megfogyatkoztak az alföldi tanyák. Ráadásul a magyar néprajz fiatal nemzedéke körében nem túlzottan népszerű és szinte egyáltalán nem jellemző a tanyára járás, a tanyákkal való tudományos bajlódás. Többek között ezért is föltehetjük a következő kérdéseket: Mit jelent a *tanyakutató* kifejezés? Mit jelentett a tanyakutatás a 20. század második felében? Mit jelentett a hagyományos tanyavilág néprajzi szemléletű kutatása? A válaszokat megadja a most ismertetendő könyv. Az összeválogatott és közölt tanulmányok jelzik a tanyakutatás egy-egy irányát, formáját, módszerét. Itt elég csak rövid utalásokkal terelgetnem az olvasó figyelmét.

A könyvben fellelhetők a magyar néprajztudomány legjellemzőbb tanyakutató vonulatai, irányzatai: 1. A történeti vizsgálódás, 2. A néprajzi terepmunka, 3. Szociográfiai, „néprajzi írói” megközelítés.

A tanyákkal kapcsolatos történeti vizsgálódások, alapvetően kétfélek: 1. 17–18. századi és 19. század első feléből való levéltári források, leginkább tanács határozatok, perek nyelvészetileg is fontos adatainak feltárása, elemzése. Efféle kutatásainak szegedi eredményeit foglalta össze a szerző a szatymazi tanulmánya első részében. 2. A 19. század közepe és a 20. század vége közötti 150 esztendő tanyatörténetének feltárása. E kornak mások a forrásai, mint az előzőnek. Fontos szerepet kaphatnak a kutatásban a katonai térképek, a kataszteri térképek, az állami és egyházi statisztikák, az anyakönyvek. Az utóbbi másfél évszázad tanyatörténete elválaszthatatlan a puszták parcellázásának, benépesülésének történetétől, a nagytájakon belüli migráció históriájától. A farmtanyák tanulmányozása összekapcsolható tanyai családok, tanyai életutak vizsgálatával. Ezt a fajta 19–20. századra tekintő tanyatörténeti kutatást pályája közepén Juhász Antal lendítette föl Magyarországon. Erről tanúskodnak többek között az ismertetendő kötet első részének tanulmányai, amelyek ráadásul a falvak és városok települési históriájára „fenntartott” „Településtörténet” összefoglaló címet viselik.

A terepmunkán alapuló néprajzi tanyakutatás évtizedeken át, de különösen pályája első szakaszában jellemezte Juhász Antal tudományos tevékenységét. Ez annál is inkább feltűnő volt az 1960-as évek végén, mert az előtte járó tanyakutató nemzedék (Györffy István, Papp László, Szabó Kálmán) inkább a tanyák történeti vizsgálata terén jeleskedett. Juhász Antal mindig szeretett a tanyák világában bolyongani, fényképezni, beszélgetni. Kutatóként akkor érezte igazán jól magát, ha legendás kerékpárját tologatva a sárga *poszahomokban*, Szeged egyik jelképétől, a Kárász utcától legalább 20 km-re, tanyák és tanyai parasztok között tölthette el egy-egy napját.

Milyen munkák végzését jelentette a 20. század harmadik negyedében a tanyák néprajzi terepkutatása? 1. Alkalmi beszélgetésekkel összekapcsolt megfigyelést, 2. Fényképezést, 3. Népi építészeti és településnéprajzi szempontú mérést, rajzolást, 4. Alapos jegyzetelést, 5. (Ritkábban) Nagyinterjúk készítését.

Efféle néprajzi terepkutatások eredményei azok a tanulmányok, amelyek a szóban forgó kötet közepén, „A tanyák mikrokörnyezete” és a „Gazdálkodás, életmód” blokkban olvashatók.

Bár Juhász Antal minden tanulmányát gondosan, szép magyar stílusban, az értekező próza legkiválóbb magyarországi hagyományainak szellemében fogalmazta, van néhány olyan írása, amely méltó folytatása a „néprajzi írók” (Kiss Lajos, Luby Margit, Szűcs Sándor, Nagy Czirok László) szociográfiaszámba menő műveinek. Gondolok itt a „Társasélet a szegedi tanyákon”, a „Határjárás Öttömösön” és a „Kutyanyak 2011-ben” című cikkeire.

Ha röviden szeretnénk megfogalmazni, hogy mi ennek az új könyvnek a haszna, érdeme, azt mondhatnánk: 1. Bemutatja, hogy mi a tanya, illetve milyen volt a 20. századi „igazi” tanya. 2. Tájékoztat arról, hogy milyen volt a 20. századi „igazi” tanyai ember. Mindkettőre nagy szükség van, hiszen a mai magyar társadalomnak fölöttébb pontatlan elképzelései vannak a hajdani tanyákról és az egykori tanyai emberekről.

1949. január 1-jén Magyarország akkori népességének 17,3 %-a, vagyis több mint másfél millió ember, tanyán élt. Az Alföldön nem volt ritka az olyan agrárváros, amelynek fele népessége a tanyákra járt haza. Álljon itt három kiváló példa! Szeged 132.607 lakosából 49.400 fő (37,5%) tanyán lakott. Kiskunhalas 32.260 lakosából 16.846 fő (52,2%) tanyán élt. Kecskemét 88.362 lakosából 55.039 fő (62,3%) tanyai lakosnak számított. A magyar alföldi társadalom jelentős tömegei tartoztak tehát a tanyai lakosok sorába. Aki meg szeretné ismerni ennek a nagy létszámú tanyai népességnek az életét, forgassa és olvassa Juhász Antal új könyvét!

Leskő-Dely Tercia: Rákoskeresztúri kincsesláda. Klenotnica Kerestúra. (CD melléklettel) Szerkesztette Juhász Katalin. Szerzők: Leskő-Dely Tercia, Erdélyi-Molnár Klára. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 2018. 299 p.

Tari Lujza

Az 1980-as években Pesovár Ernő egy nemzetiségi konferencia után úgy számolt be az eseményről munkahelyén, hogy idézte saját hozzászólását, mely olyanformán hangzott, hogy mikor lesz már a magyar is nemzetiség. Ezt az akkoriban merész hozzászólást a felsorolt, nemzetiségi kutatásokra szánt összegek váltották ki belőle, amelyek aránytalanul magasabbak voltak a magyar kutatásokra jutó összegeknél.

A nemzetiségi kutatásoknak itthon talán valóban az 1970-80-as két évtized volt a legkiemelkedőbb időszaka. Előtérbe helyezése és háttérbe szorítása kétségtelenül összefüggött az adott politikai helyzettel. Jó példa erre két nemzetiségi népzenei fesztivál. Az elsőt 1972-ben rendezték meg, s a Népzene-kutató Csoportban e sorok írójára, e témában járatlan fiatal kutatóra bízta, hogy beszámolót írjon róla. Alapos felkészülés után megjelent a beszámoló (Nemzetiségi Népzenei Fesztivál. In *Muzsika* 1973. XVI. 7., 14–15.). A más népek zenéje gyűjtésébe bekapcsolódás után 1978-ban már magam küldtem az újabb rendezvényről összefoglalót a lapnak. A főszerkesztőtől, majd az *És* című irodalmi folyóiratnál e választ kaptam: „A téma most nem aktuális.”

Szakterületünk kutatói a téma felkarolását sosem a politikai „aktualitásokhoz” mérték. 1979-ben a Magyar Néprajzi Társaság 87. közgyűlésén Andrásfalvy Bertalan jelenthette főttkári beszámolójában: „Társaságunk megindította A magyarországi nemzetiségek néprajza című sorozatot, melynek szlovák, délszláv, román és német kötete mintegy 55–60 ív terjedelemben nyomdába került.” (Ethnographia XC. 1979. 1. 117.).

Pesovár Ernő érthető, de nem komoly megjegyzésére – magyarul és szlovákul éppen akkoriban jelent meg A magyarországi szlovákság tánc kultúrája című tanulmánya – ma már azt mondhatjuk: szerencse, hogy akkoriban annyit áldoztak (a hivatalos körök és intézmények anyagilag, a kutatók

sok munkával) a nemzetiségi kutatásokra, melynek eredményei főleg az 1990-es években jelentek meg. Azóta nemzetiségeink körében már a 20. század végére bekövetkezett a saját anyanyelv, régi szokások elhagyása, ha nem is teljes és nem egyforma mértékben. A modernizáció egységesítő folyamata természetesen a magyar hagyományokat, nyelvi dialektusokat is erősen érintette. Nyelvi-zenei dialektus szempontjából nemzetiségeink esetében ma komoly gondot jelent, hogy rohamosan csökken a népnyelvet még beszélők száma. A nemzetiségi iskolákban a fiatalok napjainkban az anyaországban használt irodalmi nyelvet tanulják, mely a helybelitől jelentős eltérése miatt nem adhatja vissza az egykori tájnyelvet, a régi, saját nyelvi dialektusban énekelt dalokat.

Szerencsére akadnak olyanok, akiket saját identitásuk a népnyelv és lokális hagyományok mélyebb megismerésére ösztönöz. Felismerve a saját nyelv, zene, tánc, viselet és egyéb hagyományok fontosságát, legutóbb Ecseren, nem sokkal a rákoskeresztúri kötet előtt jelent meg egy másik Kerepes térségi népdalgyűjtemény (Aszódi Csaba András – Dr. Esztergominé Bennő Katalin-Király Katalin: *Od Michala do Ďura. Szent Mihálytól Szent Györgyig. Az ecseri szlovákok népi vallásos énekei*. (Gyűjtő Aszódi Csaba András). Ecser: Ecseri Önkormányzat, Hagományápoló Szlovák Egyesület, 2018. A könyv szakmai bevezetőjére e sorok íróját kérték föl; lásd 5–18.).

A Rákosmentéről több támogatónak köszönhetően a Magyar Néprajzi Társaság kiadásában megjelent kötet került most kiadásra. Juhász Katalin gondos szerkesztői munkája és a szlovák népzene kutatásában már eddig is sok eredményt felmutató, zenei anyagot gondozó Erdélyi-Molnár Klára tanulmánya segítségével a Rákosligeten született Leskó-Dely Tercia népdalénekes, együttes vezető gyűjtőmunkáján keresztül Kerepes térségének szlovák népzenei-néprajzi hagyományaiba pillanthatunk be. A szlovák szövegeket Király Katalin ellenőrizte. A könyv tanulmányai magyarul olvashatók, a könyv végén pedig van egy szlovák nyelvű rezümé. A népdalok anyaga úgy kétnyelvű, hogy a mondókák, mesék magyarul és szlovákul is megvannak, a népdalok pedig attól függően, melyik nyelven énekelte az előadó, szlovák, vagy magyar nyelvűek.

Juhász Katalin szerkesztői bevezetőjében Rákoskeresztúr, Csömör és Ecser példáján keresztül érzékletesen jellemzi a térség szlovákságát, etnikai identitását, melynek a lokális kultúrában az elmagyarosodás ellenére is számos szlovák/tót eredetre utaló vonása figyelhető meg. Tömören összefoglalja a három falu betelepülésének történetét, szól a tájházak életre-hívásáról, a hagyományápolásnak hivatalos kereteket biztosító pávakörök, néptáncgyűttesek megalapításáról. Elismerően szól a hagyományörző csoportoknak és a szlovák nemzetiségi önkormányzatoknak a hagyományok megtartásában, közös ünnepek megszervezésében, összességében a szlovák identitás erősítésében vállalt szerepéről.

A könyv törzsananyagának összegyűjtője, Leskó-Dely Tercia Sinkovicsné Kalina Julianna amatőr gyűjtőnek a 20. század közepén a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárába beküldött néprajzi anyagára is támaszkodhatott. Leskó-Dely Tercia 2010-ben kezdte el Rákosmente szlovák zenei- és szövegfolklorisztikai hagyományainak gyűjtését. Rákoskeresztúr történelmét ismertető bevezetője után három fejezetre osztotta gyűjtött anyagát: *Rákoskeresztúr néprajza*, *Rákoskeresztúri gyermekjátékok, mondókák és mesék*, *Rákoskeresztúr népdalkincse*. A néprajzi részben pl. jeles napi szokások, imádságok és a táncéletre vonatkozó visszaemlékezések kaptak helyet. A könyv végén Forrásjegyzék (valójában irodalomjegyzék) valamint a dalok betűrendes mutatója található, s itt kapott helyet a szlovák nyelvű összefoglaló is.

A Dalgyűjteményhez a *Rákoskeresztúr népdalkincse* fejezet ad tájékoztatást, mely két részből áll: a gyűjtő által írt „Népdalok nyomában Rákoskeresztúron. A népdalgyűjtés története” (171–176), valamint az Erdélyi-Molnár Klára által írt „Rákoskeresztúr népdalkincse” című részből (177–185.). Nem szerencsés a dallamgyűjtemény kettős bemutatása. Szerencsésebb lett volna, ha Leskó-Dely

Tercia csak saját gyűjtéseinek körülményeiről ír, s a több ismeretet kívánó gyűjtés-történeti összefoglalást Erdélyi-Molnár Klárára hagyja. Írásában a Bartók Béla gyűjtésére vonatkozó rész így sajnos hiányosságokat tartalmaz. Bartók rákoskeresztúri kapcsolatait R. Szabó István helybeli zene-tanár 2007-ben megjelent *Bartók Béla Rákoskeresztúron* című könyve alapján foglalta össze (171. o.; a kiadás helyes évszáma 2006). R. Szabó Istvánt klasszikus zenei felkészültséggel, ismeretterjesztő szándékkal írt, szakmailag hiteles munkáját nem kritizálhatjuk, mert elsősorban a zeneszerző Bartókra vonatkozó legfontosabb információkat adta közre, s az ottani gyűjtésekkel csak a kompozíciók szempontjából foglalkozott. Leírta, hogy a zeneszerző először 1906-ban járt Rákoskeresztúron a muzsikusi Vecsey családnál. Leskő-Dely Tercia átvette az adatot, (171. o.), de nem járt utána Bartók 1906-1907-es ottani gyűjtéseinek. Pedig megtehetette volna, mert 2017-ben megjelent az a CD, amelyen előadóként ő maga is szerepel, s amelynek lemezkiadójaként a jelen sorok írója tájékoztat Bartók rákosmenti gyűjtéseiről (lásd *Rákosmente népzeneje. Tarsoly zenekar. Patakparton*. Kiadja: Csokonai Kulturális és Sportközpont. Biem-Artisjus 2017.).

A szerkesztést illetően Bartók e gyűjtésének első (részben hangfelvételekkel alátámasztott) kiadása indokolta volna, hogy az anyag külön egységként/fejezetként szerepeljen, nem a többi dallam közé beolvastva. (A rákosmenti hangfelvételek pontos gyűjtési adatait Erdélyi-Molnár Klára adta meg könyv végén 289–297. o.).

Erdélyi Molnár Klára említi az 1906-os gyűjtést, de érthetően Bartók nagyobb anyagú 1915-ös gyűjtését helyezi előtérbe. Tanulmányában a falu egykori és mai dalismeretéről is részletesen szól. A terület dalkincsét a szlovák mellett magyar nyelvű népdalok, gyerekjátékdalok – ezek közt a gyűjtések idején 70-80 évesek által az iskolában megtanult és használt játéka (például *Beültettem kiskertemet a tavasszal* 128. o., *Nyuszi ül a fűbe* 134. o., főleg pedig: *A gazda rétre megy* 137. o. és a *Körbe áll egy kislányka* 146. o.) – alkotják, melyeknek stíluskorszakait is ismerteti. A tanulmányban akad néhány félreértésre okot adó magyarázat is, ami közül kettőt emelek ki. Egyes gyerekjátékok és tavaszi szokásdallamok *dó-hexachord* hangkészletével kapcsolatban írja: „Ez a zenei stílus elsősorban a germán és szláv népek sajátja, a magyarság pedig valószínűleg a Kárpát-medencébe érkezvén, a középkor folyamán építette be zenéjébe.” (179. o.) Tény, hogy e hangsor erőteljesen jelen van az említett népek zenéjében, de kérdés: ha mi csak a honfoglalás után találkoztunk vele, vajon mi lehetett az őshazából magunkkal hozott regélés eredeti dallama? S vajon nyelvrokonaink és a környezetükben élő török nyelvű népek mikor és hol találkoztak a *dó-hexachord*-dal, melyet ők is nagymértékben használnak. Nem véletlen, hogy a korábban „indogermán hexachord”-nak nevezett hangsort az újabb ismeretek fényében már nem így hívják. (Kodály A magyar népzene c. tanulmányában Oskar Fleischer *Ein Kapitel vergleichender Musikwissenschaft* 1899-es tanulmányára hivatkozva még így idézi 1937-ben; 1960³, 35. o.) A hangsornak a szlovák népzeneben való előfordulásával kapcsolatban fölmerülhet a cseh-morva közvetítésen keresztül érkezett újkori német hatás is, mely további vizsgálatokra ösztönözhet.

Félreérthető az alábbi mondat fogalmazása: „A 19. század ritmikai újdonsága az ekkor megszűnő új stílusú férfi- illetve páros táncnak: a verbunknak és csárdásnak 4/4-es löktetése.” (182. o.) Nem ritmikai, hanem metrikai újításról van szó. A verbunk tánc már a 18. században megvan (bár csak ritkán e névvel). Ami a 19. század elejétől a hosszú idő után újból erőre kapott és mindjárt európai ismertséget jelentő hangszeres magyar tánczenében a csárdás kialakulásáig lezajlik, az metrikai változás: a nyolcad mozgású dallamok negyed-mozgásúvá kiszélesedése (augmentálódása), mely új léptéket jelent elsősorban a kanásztáncritmusú dallamok esetében.

E kritikai megjegyzések ellenére hangsúlyoznunk kell, hogy a könyv először ad átfogó képet a Rákosmente egykori és jelenlegi zenei hagyományairól. Erdélyi-Molnár Klára lelkiismeretes munká-

jának köszönhetően az egyes dallamokhoz egyenként fűzött rövid ismertetések is gazdagítják ismereteinket a magyar, szlovák/szlovák-magyar illetve tágabb európai dallamtipológiai összefüggéseket illetően. Jó lett volna a kottákat sorszámmal ellátni, mert így nehézkes a tanulmányában jelzett, az egyes jelenségekre szövegkezdetekkel hivatkozott dalok megtalálása a dallamgyűjteményben.

Az előadókat Bartók által 1915-ben és a gyűjtő által napjainkban készített fényképek hozzák emberközelivé. A kötet nem fog csalódást okozni olvasóinak, illetve használóinak. Szerencsés, hogy Leskó-Dely Tercia lokálpatrióta amatőr gyűjtő munkájának szakmai felügyeletét a Magyar Néprajzi Társaság és annak képviselőiben Juhász Katalin vállalta és biztosította, aki elsőrangú szerkesztői bevezetéssel is hozzájárult a könyv jó színvonalához.

Lencsés Gyula: Angolok a Bakonyban. Az Institute of Sociology 1937-es dudari falukutatásának története és dokumentumai. /Magyarország felfedezése/. Gondolat Kiadó – MNL Veszprémi Levéltára, Budapest–Veszprém, 2019. 684 p.

Horváth Gergely Krisztián

Az 1937. évi dudari falukutatás, a harmincas években az egyetlen nemzetközi összetételű ilyen vállalkozás az elmúlt nyolc évtizedben legendává vált. Az érintett tudományok historiográfusai úgy tudták, hogy írásos emlék nem maradt fenn róla, a néhai résztvevők elhalálózásával pedig az a kevés fogódzó is elveszett, amit az emlékezet közvetíthet. A Szegedi Tudományegyetem szociológia tanszéke, felvállalva a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának örökségét, 2012-ben, a dudari falukutatás 75. évfordulóján szociológushallgatónak szervezett terepkutatást a faluban. Oktatójuk, Lencsés Gyula ezt követően, az egykori dudari kutatás hagyatékát keresve bukkant rá lényegében a kutatás teljes dokumentációjára az angliai Keele University könyvtárban, az egykori Institute of Sociology archívumában.

A szerző a dokumentáció fotózását követően, már idehaza rekonstruálta az angol kutatók koncepcióját, majd anyagaikat a fordítást követően az eredeti, már köteté előkészített szerkezetben adta közre. E munka eredménye a kötet, átolvasva azonban az is egyértelmű, hogy ennél jóval több.

A könyv három részből áll. Az elsőben (*Az Insitute of Sociology dudari falukutatásának története*, 11–110.) a szerző szegediek londoni partnerintézménye, a Le Play-i kutatói hagyományt követő Institute of Sociology működését, módszertani jellemzőit tekinti át, majd a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumáról nyújt hasonló összegző ismertetőt. Megjegyzendő, hogy a hazai szociológiatörténeti irodalomban abszolút unikális a londoni intézet működésének bemutatása, ami jól illeszkedik Némedi Dénes és Pál Eszter más fókuszú korábbi munkásságához. A szerző a téma szakirodalma mellett a Le Play House bemutatásakor legalább ennyire támaszkodik a kapcsolódó kutatók kortárs levelezésére is.

A kötet gerincét a második rész adja (*Dudar. Tanulmány egy magyar faluról*, 111–500.). Az egykoron elgondolt kötet rekonstruálása és fordítást követő közreadása forrásközlésnek is tekinthető. A szerző minden fejezet elején ismerteti az adott rész keletkezéstörténetét, jelzi mindazon szempontokat, esetenként kérdéseket, dilemmákat, amelyek a keele-i anyagban fellelt tartalomvázlathoz képest az adott fejezet más elhelyezése mellett szóltak. A nagy kihívást jelentő filológiai rekonstrukció szerkesztését képezi a képanyag is, amelyet esetenként 1937-ből fennmaradt színes – s ekként is közreadott – diák gazdagítanak. A szerző-szerkesztő alaposágát mutatja, hogy az MTA Zenetudományi Intézetének Archívumában felkutatta Veress Sándor Dudaron gramofonnal felvett dalanyagát, s e felvételeket, kottáikkal a kötet CD mellékletében ismét hozzáférhetővé tette. A kutatás rekonstruálása,

az egykoron az esettanulmányok alanyaként vagy szállásadóként bevont falusiak vagy leszármazottaik felkutatása – épp a zene kapcsán – olyan kivételes, varázslatszerű kutatói élményeket okozhatott, mint például hogy „2012-es dudari látogatásunk során Kovács B. Irén pontosan emlékezett rá, hogy 75 évvel ezelőtt ezt a dalt [Erdő mellett nem jó lakni] énekelte a fonográfba.” (409.)

Ha arra keressük a választ, hogy miben más a zömében angol falukutatók szemlélete, módszere és elemzéseik módja ahhoz képest, amit a két világháború közötti hazai falukutatók munkásságához képest megszokhattunk, akkor egy szóval leginkább módszerességüket emelhetném ki. A faluban 1937 szeptemberében eltöltött csekély tíz nap és a magyar nyelvismeret hiánya sztereotip módon azt mondatná velünk, hogy nem sokat érthettek meg a magyar valóságból. Ehhez képest pedáns, családtörténetekbe és életutakba ágyazott leírásokat találunk a falusi gazdák és iparosok világáról. Néprajzi érzékenységu pillanatképeket, amelyek az enteriőröket is magukba foglaló paraszti miliőktől a zsidó boltig, a sváb pékig, cipézig, a kocsmárosok világáig vezetnek. Külön érték, s a fényképhatást felerősíti, hogy a miliőleírások (szobabelsők, kukoricafosztás, szövés), de még a népdalok éneklése is mindig a konkrét élethelyzetbe, cselekvéssorba ágyazott: az adott teret alkotó holt és élő elemek nem válnak szét. A vendégkutatók még az olyan, avatott nyelvi készségeket feltételező situációt is árnyaltan tudták visszaadni, mint amilyen a református istentisztelet. „A prédikáció viszonylag rövid, világos és energikus volt, hitelességet árasztott, inkább volt meggyőző, mint parancsoló, összehatásában átlelkesült és őszinte.” (334.)

Nem kerülheti el figyelmünket az sem, hogy az ipari kultúrából érkező angolok nagy elismeréssel szólnak a falusi kisipar nívjáról. Ez az elismerés azonban nem az elmaradott környezetben udvariasan viselkedő nyugati tudós magatartása, hanem a praktikum, a szorgalom és a tehetség nyomában kibontakozó teljesítményre történő őszinte rácsodálkozás. Ugyanez áll a házak tisztaságára is. Eközben jól látják a megélhetés korlátait is, a több lábón állás kényszerét, ugyanakkor azt is, hogy Dudar egy működő közösség. Szépen példázza ezt a faluban élő vak ember ellátása, akiről minden nap más gondoskodott. Többször előkerül a kivándorlás problémája, de a faluba visszatértek szájából nem egyszer elhangzik, hogy másutt sem jobb, mint itt, ahol ha szerényen is, de ki-ki mégis a családjá és szomszédjai körében keresheti boldogulását.

Paradox módon a kései társadalomtörténész számára leírásaik értékét nagyban növeli, hogy a nyelvi korlátok és a magyar viszonyokban való járatlanságuk kellő tudományos objektivitást biztosított számukra, s érzelmileg nem involválódtak a belmagyar feszültségekbe. Utóbbira jó példa a haza résztvevők, a személyesen is jelenlevő Reitzer Béla és az előadással kapcsolódó Erdei Ferenc. Erősen leegyszerűsítve mindkettejüknél visszaköszön, hogy a paraszti világ, amennyiben a modernizáció hatásaitól többé-kevésbé érintetlen, akkor elmaradott, ha pedig megérinti a tágabb világ forgataga, akkor bomlik, válságban van. Ez a különösen Erdeinél erőteljes válságnarratíva az angol kutatók szemléletéből teljesen hiányzik. Ők ugyan csak tíz nap élményanyagát dokumentálták, történeti forrásértékét tekintve mégis sokkal értékesebb ez a híradás, mint nem egy paraszti származású falukutatónk érzelmileg elfogult, indulattal teli munkája. Az angolok rendelkezésére álló csekély idő abból a szempontból is figyelemre méltó, hogy – az eredmény ismeretében – rendkívül intenzív munkát feltételez. Módszeres szociológus üzem volt az övék; megérteni jöttek, s nem megváltoztatni. Észlelte ezt Reitzer Béla is, aki Erdeinek írott levelében meg is fogalmazta a közöttük e tekintetben levő különbséget. „Ezeket az embereket egészen szociológiai gondok izgatják, és magasan tudják nézni a tényeket végső gondok és értékek szemszögében, anélkül hogy az ellátatlanság és züllés legkonkrétebb tényei elkerülnék a figyelmüket. Szóval volt valami európai levegője a dolognak, és nem voltak jelen azok a magyar izgalmak, melyeket jól ismerünk.” (607.) Munkamódszerük iránya,

letisztultsága a Fél–Hofer-féle Átány-monográfiához hasonlítható, még ha mélységében természet-szerűleg nem mérhető össze utóbbival.

A könyv harmadik része, a *Levelezés* (501–660.), amelyben Lencsés Gyula 1936 szeptemberétől, az Institute of Sociology-vel történt kapcsolatfelvételtől kezdődően 1970-ig bezárólag közli a részt vevő kutatók levelezését. E rész önállóan is fontos bázisa lehet a hazai néprajzi és szociológiai történeti vizsgálatoknak, hiszen nemcsak az eddig a keele-i archívumban őrzött levelek kerültek is fordításban közlésre, de Tomori Viola hagyatékából a közte és Buday György, Erdei Ferenc, Reitzer Béla stb. között váltott levelek is. Az angol levelek a kötet CD-mellékletében faksimile formában is megtalálhatóak.

Lencsés Gyula könyve nemcsak a *Magyarország felfedezése* sorozat eddig legvaskosabb kötete, amely a hazai néprajz és szociológia régi adósságát törleszti, hanem olyan tudománytörténeti jelentőségű munka is, amely több ponton újragondolásra készteti, de legalábbis nagyban árnyalja a harmincas évek szociográfiájáról és falukutató mozgalmáról való tudásunkat.

Sedlmayr Krisztina: A modern háztartás születése. Változó stratégiák, változó gyakorlatok az 1930-as években Magyarországon. Néprajzi Értekezések 7. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 2018. 211 p.

Szacsvay Éva

Az 1930-as évek a paraszti élet polgárosodási folyamatait mutatták, amelyhez hiányoztak a polgári, kispolgári, proletár életmód megragadását jelentő történeti, társadalomtörténeti munkák. E megközelítések hiányai miatt nehéz a városok polgárosodását láttatni, Sedlmayr Krisztina például a városi modernizációs folyamatoknál elkülöníti a budapesti és a vidéki városok polgári kultúráját. A megindult társadalomtörténeti kutatások polgárosodásról, középosztályról, alsó közép- és felső középosztályról szólnak, nagypolgár, kispolgár, városiasodás, munkás-kultúrák eltérő formái kerülnek a kutatások célpontjaiba. Az 1970-es években indult el interdiszciplináris kutatás az életmód, mentalitástörténet bemutatásának igényével. A „*Hogyan éltek elődeink? Fejezetek a magyar művelődés történetéből*” című kötet előszavában Hanák Péter szerkesztő írja: „A *komplex művelődéstörténet* még módszereit és szabályait kereső – útkereső – és kísérletező ága történetírásunknak” (Hanák szerk. 1980, 5-6.). A 35 szerző között Csilléry Klára, Filep Antal, Hofer Tamás, Kósa László, Sárosi Bálint, Takács Lajos, Vargyas Lajos illesztették a történeti szövegekhez a népi kultúra ismereteit, a falusi élet jellegzetességeit. Ez a megközelítés sikeres, igazolja Sedlmayr Krisztina néprajzkutató februárban megjelent kötete, amely értelmezéseivel, gazdag, újszerű forrás-felhasználásával sikeresen állítja az olvasó elé a 30-as évek budapesti középosztályának életmódját, kultúráját, mentalitását, történelmi szerepét a meginduló modernizációban, az életforma divatos, de szükséges változásainak rendjeit kialakító életmódbeli folyamatokat. „Túlzás nélkül állítható, hogy a XIX. század elejétől a XX. század derekáig a magyar társadalomfejlődés legnagyobb problémája a polgári átalakulás volt” – írja Kósa László a *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920)* című tanulmánykötetének előszavában 1991-ben.

A Néprajzi Értekezések 7. köteteként megjelenő tanulmány a néprajzkutató szerző módszertani megoldásaival kapcsolódik az általános történeti eszköztárak közé. Kiemelném a szerző legfontosabb gyakorlatát, a kikérdezés technikáját, amely a helyszín képi, tárgyi szerkezeti rendjét egészíti ki funkcionális adatokkal, a kikérdezés etnográfiai módszere szerint. Az első fejezet a helyszínek feltáráshoz – a 30-as években – Budapest építészeti világát mutatja be, azokat a kis alapterületű, praktikus használatú lakásokat, amelyek már méreteik miatt is átalakítani kényszerítették a 19. század

zadi városi háztartás-vezetés gazdag és költséges rendjét. Ebben a fejezetben mutatja be a frankfurti konyha struktúráját, amely Bécs, Berlin, esetenként München irányából elérkezik a középosztály értelmisége (költők, írók, egyetemi kutatók, orvosok, mérnökök, művészek stb.) közvetítésével a kiszélesedő alsóbb középosztály, kispolgárok körébe. A következő fejezet egy sajátos forrástípus igénybevételével felrajzolhatta azt az ideális képet, amely kiindulásként segítette a friss házasságok háziasszonyait a takarékos, egészséges, divatos életmódot felépíteni: a háztartási tanácsadó könyvek az 1930-as évektől már nagyszámban jelentek meg. Hevesy Sándorné, Újváry Sándor, Hatvany Lily, háztartás vezető, étkezésre, receptekre koncentráló művei mellett építésszek, főzőtanfolyamok vezetőinek írásai, újságokban elhelyezett cikkei is ezt segítették. „A modern háztartásról alkotott elképzelések nagyrészt e kiadványok segítségével találtak utat a nagyközönséghez” – írja szerzőnk e fejezetben (46. o.). Az ideálképhez kapcsolódó fejezet elindul a „valóság felé”: a múzeumokban Budapesten megtalálható műtárgyállomány, bútorok, konyhaeszközök, fali képek, textiliák révén, – elméleti kérdésként járja körül a múzeumi tárgy, mint forrás – régi problémakörét, kiemelve a modernizáció kérdését. Ami azonban tényleges közelségbe helyezheti a témát, az a háztartási naplók oldalairól, a mikro-történetírás és az etnológiai bemutatás révén is – lesz szemléletessé, olvashatóvá, megismerhető valósággá. Két kiemelkedő háztartás, Jirka (Györkösy) Alajos egyetemi tanár, tudós, gyermektelen házaspár és Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni ismert naplója segítségével az életmód és annak rendje, feladatai, költségei, bevételei és kiadásai – ezen belül a kulturális költségek – valós állapotokat mutatnak be. Ez a forrástípus szolgálja leginkább a polgári, értelmiségi életmód feltárását. A szépírók „fikciós” szövegeinek gondos áttekintésével nemcsak a falusi életet tudjuk rekonstruálni, lehetővé válik a városi, nagyvárosi mindennapokra is rálátni. Az irodalmi realizmus jó keretet ad a kulturális jellegek, jelentések, életmódban felbukkanó elemeinek felidézésére. Németh László Égető Eszter regényéhez Hódmezővásárhelyen „gyűjtötte” az anyagot, ebben az asszonyi sors lehetetlenségei között is kibontakozó alföldi magyar asszony életének szépségei, elégedett mindennapjai mutatják be a női háztartásvezetés bonyolult mindennapjait. Mórlic Zsigmond életét végig kísérte a női „szerepek” budapesti változásainak problémaköre, már 1911-ben kimenekül leányfalui nagy kertes házába, „nyaralójába”, családi élete nehéz pillanatait kevésbé tudta Budapesten megoldani. Mégis, éppen Budapest-regényei segítik Sedlmayr Krisztinát a városi „polgári” női sorsok árnyalt és „realista” bemutatásához, a kertes családi ház értéke – Bierbauer Virgil építésszel való baráti kapcsolat is erősítette a „bérház rab-ság” kérdését, – értelmezi a problémát Szilágyi Zsófia irodalomtörténész nyomán a szerző. Komor András: Nászinduló című könyve, a magyar zsidó regényirodalom talán legjelentősebb műve – az asszimilációval szemben a magyar zsidóság önálló világának bemutatását szolgálja. Az értékrend polgári, városi elemeit felidézve gazdagodik a városi polgári életforma képe. Noha az irodalmi idézetek sokféle kulturális elemet világitanak meg, ezek együttese biztató képet formál a hazai városi polgárosodás értékeiről, rendjéről, nem kerülve meg a mindennapok depressziós pillanatait, képeit sem. „A realista regény látszólag bőséges anyaggal látja el a hétköznapi történetének kutatóját. Nem kétséges, hogy az óvatosság a „megalkotott” világgal szemben indokolt” – idézem a szerzőt (168. o.), aki az adatok fenntartással való kezelését ajánlja és alkalmazza. E kulturális folyamat „klasszikus” néprajzi záró fejezete a karácsony bemutatásával, a modernizálódó városi karácsonyfa és ajándékadás jellegzetes tárgyait és gesztusait idézi fel. Falusi terepmunka eredményeinek segítségével a paraszti polgárosodás dunakanyari, dunabogdányi változatát is vázolja, mint a zselér-paraszti környezetben kialakuló kispolgári világot, ahol a termékek bevitele a pesti piacra, az ottani bevásárlások mutatják a faluban tapasztalható kulturális, modernizációs következményeket.

Jelen kötet közvetlen előzményeként a szerző doktori disszertációját (2008) kell említeni; a kiegészítések, új fejezetek, szakirodalmi gazdagodás mind az alapgondolat jelentőségét erősítik. Sedlmayr Krisztina A modern háztartás születése kötete szaktudományunk számára a jövő felé irányt mutató munka, példa a polgári kultúra néprajzi olvasatának megalkotásához. Köszönet illeti Mohay Tamás szerkesztőt és a kiadó Magyar Néprajzi Társaságot a megjelentetésért.

Virágölgyi Márta: Kapus vidéki népzene. Viski Rudolf gyalui primás dallamai. Hagymányok Háza. Budapest, 2017. 167 p., CD melléklettel.

Riskó Kata

Kalotaszegyet, amelynek népművészete már a 19. században ismertté vált, s amelynek tánc- és zenekultúrája a táncmozgásban is fontos szerepet kapott, a *Hangszeres népzenei példatár – Népzenei Füzetek* sorozatban már több primás képviseli. Virágölgyi Márta az 1993-as *Kalotaszegi legényesek* című kötetben a magyarlónai Kovács Simon „Buráló” 1969-ben gyűjtött legényes dallamait, az 1996-os *Kalotaszegi népzene*ben pedig Fodor Sámuel „Neti” repertoárjának legfontosabb részét elérhetővé. E kiadványokat hangsúlyozottan kiegészíti Virágölgyi 2017-ben megjelent új kötete, a Viski Rudolf gyalui primás repertoárját és játékmódját bemutató *Kapus vidéki népzene*. Fodor Sámuel „Neti” a *Kalotaszegi népzene* megjelenése idején a táncmozgalm népszerű, még aktív muzsikusa volt, aki Magyarországon és más országokban is játszott, s akinek hangfelvételeiből már korábban megjelent hangmez. A kalotaszegi viszonylatban is mobilis zenész hosszú élete során a tájegység számos településén muzsikált, hatalmas repertoárra tett szert, s bár ő maga megőrizte a régi játékmódot, a hagyomány felbomlásához vezető változások, a zenekarok átalakulása az ő működését sem hagyták érintetlenül. Ezzel szemben Virágölgyi új kötetével a kalotaszegi hangszeres népzene legkedveltebb vidékei, elsősorban a Nádas-mente mellett talán háttérbe szorult, régiesebb Kapus vidékére hívja fel a figyelmet, s egy a táncmozgásban kevésbé ismert muzsikusi repertoárjával ismertet meg.

Az 1912-ben Szászfenesen született, élete nagy részét Gyalun töltő Viski Rudolf Fodornál szűkebb területen működött. Bár a kistájon közkedvelt volt, az 1985-ben elhunyt primás játékaról kevés a hangfelvétel, filmes gyűjtés pedig egyáltalán nem maradt fenn. A kötet klasszikus gyűjtésekre támaszkodik, hiszen Viskivel nem készültek újabb, budapesti felvételek, amelyeken – mint Fodor esetében – gyakran már különböző területről érkező, vagy akár tanult zenészekből összeállított bandák játszanak. Valószínűleg a primás teljes repertoárját sem ismerjük, ugyanakkor amint Árendás Péter a Bevezetőben rámutat, így is több olyan dallamot is hallhatunk tőle, amelyet más primástól nem vettek fel. Viski Rudolf játékaival kiemelkedik a táj primásai közül. Könnyed előadásmódja a frázisok világos formálásából is adódik, lassabb és gyorsabb típusokban egyaránt jellemzi a dallam kidomborítása, amit az inkább pontszerű díszítések sem fednek el. Legényeseiben a gyors, folyamatos aprózás helyett nagyobb szerepet kap a ritmikával, hangsúlyozással és artikulációval való játék. Ebben Kovács Simon „Buráló”-hoz áll közelebb, akivel gyakran együtt is játszott. Mindezt most már a sorozatban megjelent primások dallamanyagát összevetve is megfigyelhetjük, szemléletesek például a „vastaghúros” néven ismert legényes különböző változatai. Viskit különböző, név szerint nem mindig ismert kontrások és bőgősök kísérték az egyes gyűjtéseken, de általában elmondható, hogy a kontra és bőgő kísérelőhangszerekkel felálló együttes, a háromhúros brácsa, a ritkább harmóniaváltás és az elsősorban dúr akkordok használata a kalotaszegi hagyomány régebbi rétegét őrzi.

Virágölgyi Márta igen részletes, a gazdag díszítésmódot árnyaltan rögzítő, de a dallam lényegét kiemelő lejegyzésben, mintegy 125 oldalnyi kottában 95 tételt, keservest, lassút, csárdást, szaporát,

legényest és lakodalmi marsot tesz közzé tánc típusok szerint csoportosítva, a felvétel pontos jelzeteivel. A kisebb repertoárral összefüggésben számos dallam különböző változatainak közlésére is sor kerülhetett. A kötet tanulmányában Virágvölgyi elsősorban Viski Rudolf játéktechnikáját mutatja be részletesen, ezt Árendás Péter egészítette ki a kísérőmódra vonatkozóan. A kísérő harmóniákat ezúttal Nagy Zsolt dallamok alatti betűjelzéseiből ismerhetjük meg. A kötetet a kották közé illesztett fényképek, térkép, a dallamok környékbeli vokális gyűjtéseiből származó dalszövegek, a kottaincipientes dallammutató teszi teljessé, és különösen fontos a bő két oldalas angol nyelvű összefoglaló, hiányérzetünk talán csak a bevezető kísérő, mindössze három tételből álló bibliográfiánál lehet. A kiadványhoz tartozó CD-lemez mintegy négy és fél órányi hangzó anyagán az egyes tételeket külön, de a dallamok a gyűjtéseken felvett hosszabb ciklusok részeként is meghallgathatjuk, ezen kívül a kottás közlésre nem megfelelőnek ítélt gyűjtéseket is találunk. Viski Rudolf repertoárjának és játéktechnikájának hangzó és kottás kiadása a Kalotaszeg hangszeres zenéjének teljesebb megismeréséhez is fontos forrásanyagot publikál mind a hangszerjátékosok, mind a kutatók számára.

Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): Változó ruralitások. A vidékiség mai formái. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2019, 264 p. Kriza Könyvek, 45.

Nagy Ákos

A Kriza Könyvek sorozat legújabb kötetében a 2018. szeptember 21-én, Gernyeszegen, az MTA BTK Néprajztudományi Intézetével és a Sapientia EMTE Alkalmazott Társadalomtudományok Tan-
székével közösen szervezett, *Párhuzamos ruralitások. A vidékiség formái Erdélyben – a KJNT vándorkonferenciája* című konferencia előadásaiból közöl válogatást a Kriza János Néprajzi Társaság. A konferencia az erdélyi vidékkel és vidékiséggel kapcsolatos kutatásokat, az eddig elért eredményeket és tapasztalatokat tárta az érdeklődők elé. Annak ellenére, hogy az erdélyi néprajzkutatás észlelte és rögzítette a hagyományos paraszti társadalom, a gazdálkodó falu átalakulásának (vagy éppen megszűnésének) tényét, mégis adós maradt annak megválaszolásával, hogy mivé alakult a vidék az európai uniós csatlakozást és a modernizációs hullámokat követően. A hiánypótló konferencián az átalakult földhasználat, a megváltozó gazdasági és szociális kapcsolatrendszerek, a népességmozgások, az új kapcsolatkeresési stratégiák, valamint új közösségformák kérdéskörét vizsgálták az előadók. Az előadásokból közölt válogatásba elméleti igényű tanulmányok mellett esetelemzések is helyet kaptak. Ezek a változó ruralitások kulturális- (identitás, hagyományörzés hagyománytalanítás, örökségesítés, globalizálódás), társadalmi- (átalakult kapcsolatrendszerek, népességmozgások, új kapcsolatkeresési stratégiák, új közösségformák) és gazdasági dimenzióját (vidéki gazdálkodás átalakulása, projektalapú fejlesztések, modernizáció, gazdasági migráció, egyéb egyéni és közösségi stratégiák) veszik górcső alá.

A szerkesztői bevezetést követően Vajda András egy átfogó képet nyújt az uniós csatlakozás utáni romániai falu átalakulásáról. Tanulmányában a falusi közösségeket és változó lokalitásokat néprajzi-antropológiai megközelítésben vizsgálja, illetve a gazdálkodói stratégiákat, a változó és változatos, párhuzamos és különidejű mentalitásokat is elemzi.

Balogh Balázs és Fülemile Ágnes több évtizedes kalotaszegi terepmunkájuk tapasztalatait tárják az olvasó elé, illetve a többszintű etnográfia módszertani kérdéseit járják körül. Kovács Barna írásában a marosvásárhelyi agglomerációjához tartozó Marosszentgyörgy urbanizációs/infrastrukturális fejlődésének példáján keresztül a megélt tér fogalmának elméleti hagyományait mutatja be. A vidéki lakosság földhöz való viszonyának változásairól ír Gagy József, amiből kiderül, hogy miként

üresedett ki és deszakralizálódott a föld szimbolikus szerepe, illetve hogyan változott meg a vidéki lakosság nagyobb részénél a földdel való szimbolikus kapcsolat.

Peti Lehel egy mezősegi falu jelenleg követett gazdasági stratégiáit és az utóbbi években végbement változásokat elemzi. Tanulmányában kiemelt szerepet kap a gazdaságok jövedelemszerkezetének bemutatása is, illetve részletesen elemzi a településen jelen levő különböző gazdálkodástípusokat. Szilágyi Levente egy román-magyar határ menti település, Óvári piacozási gyakorlatait ismerteti. Három család gazdasági stratégiáinak és társadalmi attitűdjeinek elemzésén keresztül egy átmeneti, útkereső időszakot mutat be.

Simon Zoltán tanulmányában az Alsó-Nyárád menti falvak magyar–cigány kapcsolatrendszerét és a közösségek aktuális társadalmi-gazdasági kapcsolatrendszerét, illetve ezek változását ismerteti az olvasóval.

Nagy Ákos a jobbágytelki kollektivizálási kísérlet és a hóstáti városrendezés példáján mutatja be a román kommunista hatalom felülről jövő, a helyi viszonyokkal nem törődő és átgondolatlan hatalmi beavatkozásait és azok hatásait a rurális közösségekre, amelyek vagy visszafordíthatatlan károkat okoztak, vagy nem érték el a kívánt célt. Sárosi-Blága Ágnes tanulmányában a felcsíki példák alapján elemzi a rurális elit vidékfejlesztési szerepét. Ugyanakkor bemutatja azt is, hogy ennek a rétegnek milyen a térhez való viszonyulása és identitásának melyek az összetevői.

A lokális léptékű agrárinnovációról, mint a ruralitás új dimenziójáról szól Bíró A. Zoltán tanulmánya. Ebben a strukturális mintázatok, a gyakorlati eljárások és a narratív (diszkurzív) formák alapján vizsgálta meg a székelyföldi térség innovatív agrárkezdeményezéseinek társadalmi beágyazottságát.

Bodó Julianna írása az elmúlt évtizedek munkamigrációs gyakorlatait és a fejlődés kapcsolatát vizsgálja a székelyföldi rurális közösségekben. Ugyanakkor kitér arra is, hogy milyen szerepe van a munkamigrációnak a térség fejlesztéspolitikájában. Balatonyi Judit a gyimesi kutatásai során megfigyelt munkamigrációs folyamatokat mutatja be. Elemzi a külföldi munkavállalás gyimesi értelmezéseit, a migrációt meghatározó helyi diskurzusok formálódását, illetve gazdasági, társadalmi és kulturális összefüggéseit is.

Kotics József a háromszéki Zabola interetnikus (cigány–magyar) kapcsolatrendszerének két évtizedet felölelő változásfolyamatát mutatja be. A szerző többek között kitér a kapcsolatviszonyok változásaira, a lokális együttélési modellekre, az egymásról formált kép változásaira, a cigány csoportok belső tagoltságára és a vallás integrációs folyamatban betöltött szerepére is. Írásában Bali János egy olyan terepkutatás eredményeit ismerteti, amely a vallásnak és az egyháznak közösségekre gyakorolt hatását, közösségszervező munkáját vizsgálta hét udvarhelyszéki, egy dél-hevesi és négy Eszék környéki református (többségű) faluban. Kiss Dénes egy Maros megyei barokk kastély revitalizációját tárja az olvasó elé, illetve az ahhoz kötődő pozitív és negatív diskurzusokat, a helyi közösségnek a kastéllyal kapcsolatos attitűdjeit és vélekedéseit is görcső alá veszi. Szabó Lilla tanulmányában egy évente megrendezett (hagyományörző) fesztivált mutat be. A szerző megvizsgálja, hogy a kalotaszegieként azonosított és kalotaszeginek mondott örökség miként kerül bemutatásra egy megadott forgatókönyv mentén, illetve hogyan sajátítja ki azt a politikum.

A kötet tanulmányaiból kiderül, hogy milyen folyamatok játszódtak le vidéken Románia 2007-es EU-s csatlakozása után, ami a társadalmi élet szinte minden területére kihatott. A tanulmánygyűjtemény a változó vidék és az ott lezajló különböző folyamatok iránt érdeklődő néprajzosok, antropológusok vagy éppen szociológusok mellett az átlagolvasó számára is tanulságos olvasmány lehet.

Benedek Csaba: Fejezetek a Jász-Nagykun-Szolnok megyei reformáció múltjából és jelenéből. A reformáció népi kultúrára gyakorolt hatása Jász-Nagykun-Szolnok megyében. Szolnok, 2018. 150 p.

Bagi Gábor

A reformáció történelmi hatása máig sem mérhető fel, a kapcsolódó irodalom is számos nagy könyvtárat töltene meg. Így Luther fellépésének évfordulójára 2017-ben világszerre rendezvények, kiadványok sokaságával emlékeztek. Ezekhez kapcsolódott Benedek Csaba muzeológus Szolnokon rendezett „Az 500 éves reformáció Szolnok megyében” című kiállítása is, melynek e kis kötet katalógus-szerű összegzése. A bemutatott tárgyak összegyűjtése során a szerző hatalmas munkát végzett. Nemcsak Jász-Nagykun-Szolnok megye múzeumait, helytörténeti és magángyűjteményeit, egyházközségeit látogatta végig, hanem a Debreceni Református Gyűjteményt is átvizsgálta.

A kiadvány tucatnyi főbb kérdéskörre tér ki. Az első két rész a reformáció megjelenésének körülményeit, irányzatait, és hazai elterjedését foglalja össze, míg a harmadik a református hitélet jellemzőit ismerteti. Az általános és egyedi vonások kiemelésén túl napjaink helyzetét, gyakorlatát is elemzi. Önálló fejezet foglalkozik a templommal, mint a református hitéletet szervező központjával. A szerző kitér a katolikus templomok 16–18. századi birtokba vételének, átalakításának sajátosságaira, majd ismerteti a berendezés és az ülérend egyedi vonásait.

A következő öt egység az ember és az egyház kapcsolatának főbb sorsfordulóit mutatja be. A szerző elsőnek a születés és a keresztelezés szokásait elemzi, annak tárgyi kellékeivel és a táji-közöségi vonásaival, majd a felnőtté válás kapcsán a konfirmáció és az úrvacsora kérdéskörét vizsgálja. A konfirmáció, a serdülők gyülekezetbe való befogadása a 18–19. fordulóján vált általánossá, akik e sajátos érettségi vizsgán a főbb bibliai és hittani ismeretekről tettek bizonyosságot. A fejezet érinti a kapcsolódó hiedelmeket, szertartási eszközöket és elrendezésük sajátosságait is. A házasságkötés kapcsán a szerző kitér a párvalasztás és a házasságkötés helyi szokásaira, amit az emberi életet lezáró temetés bemutatása követ. A szertartások mellett szól a temetési ülérend és a temetői rend kérdéséről, a padmalys temetkezésekről és a sírjelölő fejfák jellemzőiről.

A református lakásbelső és viselet is sok helyi sajátosságot mutatott. A vallási jelképek is eltértek a katolikusoktól (nincs szentkép, feszület, főleg nem Krisztussal; ám gyakori a bibliai idézet, háziáldás), de a szobabelső is sötétebb árnyalatú. A szerző elemezte a megyei tájegységek bútortípusait, és a viselet kapcsán megfigyelhető eltéréseket is. Így a nagykunok a sötétebb, puritánabb ruhákat, hímzéseket kedvelték, ellentétben a katolikus jászokkal. A református jelképek (Biblia, énekeskönyvek) a hétköznapi tárgyak formavilágára is komolyan hatottak.

Az egyik legizgalmasabb rész a református klenódiumokat veszi sorra, a szentség kiszolgáltatásához kötődő helyi egyházi kincseket. A 16–17. századhoz köthető a tiszaderzsi Báthory-kehely (1594), a tószegi Cseh György-féle kehely (1637), a jászberényi kenyérosztó tányérka (1645), a tiszaburai keresztelező kanna (1673), és a debreceni eredetű tiszakürti talpas pohár. A 18. század emlékeit keresztelező kancsók, kannák, úrasztali kelyhek, tányérok, poharak idézik, míg az utolsó két évszázadot fém- és cserép fogadalmi ajándékok reprezentálják. A textíliák közül az 1724-ben készült törökszentmiklósi úrasztali terítő emelhető ki.

A reformáció nyomán jelent meg a nemzeti nyelvű ígehirdetés, oktatás és kultúra, és a megyében sokáig meghatározó volt az 1530-ban már kálvinista gimnáziummal rendelkező Mezőtúr szerepe. Az életvitel világiasabb jellegét mutatja, hogy az írni-olvasni tudók aránya még a 19. század végén is magasabb volt, mint a katolikus vidékeken. Az anyanyelvű, közérthető Szentírás a mindennapok

résztévé válva segítette a vallásos olvasmányok, az írás-olvasás terjedését, megteremtve a feltételeket a családi feljegyzések kialakulásához.

A kis kiadvány gazdagon illusztrált, 235 tárgyfotót és mellékletet tartalmaz, ám már csak a területi kötöttségek miatt sem kelti a munka lezártságának képzetét. Egy olyan kutatás törvényszerű terméke, amelyet minden tekintetben tovább lehet, és kell is fejleszteni.

Kecskési, Mária: *The Matengo in Southwestern Tanzania. History, Tradition, Development.* 2018, Munich, Museum Fünf Kontinente, 255 old. – Rövidített angol nyelvű kiadása a „*Die Matengo in Südwest-Tansania*” című tanulmány-kötetnek, München, 2007, Staatliches Museum für Völkerkunde, 397 p.

Biernaczky Szilárd

Kecskési Mária (1935) az úgynevezett Nyugatra szakadt magyar afrikanisztika jelentős alakja. Tollas Tibor, a neves emigráns magyar költő felesége 1956-ban hagyta el az országot, Bécsben járt egyetemre, majd Münchenben Vajda László tanítványaként vált etnológussá és Afrika-kutatóvá. Tevékenysége és munkássága legnagyobbbrészt a müncheni Staatlichen Museums für Völkerkunde (újabb intézményi nevén Museum Fünf Kontinente) sokrétű működéséhez kapcsolódik. E múzeum kötelékében adta ki többek között nagymonográfia nagyságrendű kiállítási katalógusait (1976, 1982), majd professzorával, Vajda Lászlóval és egy német kollégával együttműködve feldolgoztak egy híres, afrikai maszkokat magába foglaló magángyűjteményt (a kötet három nyelvű változatban, 1997, 1997, 1998 jelent meg), amelynek igen figyelemre méltó előszavát Vajdával közösen ő írta.

A hagyományos afrikai művészet eme jeles magyar kutatója saját tanzániai terepmunkájának eredményeiből korábban csak egy cikket jelentetett meg (1997), az utóbbi évek eredménye viszont a két ugyancsak figyelemre méltó monográfia, amely tanzániai vonatkozású kutatásait tárja fel. Az egyik a dél-nyugat tanzániai matengo törzsnél gyűjtött anyagát teszi közzé (2007). A másik tudománytörténeti értékű műben (2012) Joachim Ammann és Meinulf Küsters német misszionáriusoknak az 1920-as években a dél-kelet tanzániai mwera törzs körében végzett tevékenységét mutatja be, és adja közre a két hittérítő értékes néprajzi-etnológiai feljegyzéseit.

Visszatérve a 2007-ben megjelent és a matengok néprajzát bemutató kötetre, amely már a Magyar Afrika Tudástár (<http://afrikatudastar.hu>) anyagában is megtalálható szabad megközelítéssel, lényegében a klasszikus afrikai népleíró monográfiákhoz hasonlóan az adott etnikai csoport teljes körű leírását foglalja magába. Mintegy bevezetésképpen szó esik a mintegy 300-350 évre visszatekintő prekolonális múltrol, a gyarmatosítás korszakáról (1897–1961), amelynek első majd két évtizedét a német behatolás (1897–től) jellemezte. A matengok vidékére német missziók települtek, amelyek az angol hatalomátvétel után is működtek.

Nem feledkezhetünk meg arról persze, hogy a kötet bevezetőjében természetesen a terület földrajzi leírása is helyet kap, s mellesleg megtudatjuk, hogy a Matengo felföld mintegy 11.410 km²-re terjed ki, és lakosainak száma ma mintegy 450.000 lehet.

A továbbiakban a terepmunka adatgyűjtések eredményei a következő területekre terjednek ki: gazdasági élet, ezen belül a földművelés, állattartás, vadászat, halászat és gyűjtögetés, kereskedelem, szállítás és a kávétermesztés; házépítés, lakhelyek belső rendszere és felszerelése, a telek elrendezése, például hely az állatoknak; mesterségek és eszközök, agyagművesség, asztaloság, bőrművesség, kovácsmesterség stb.; táplálék és táplálkozás, ételek elkészítése, sörivászat, só kinyerése, dohány és kender; társadalmi szervezet, ágazat, klán és család, rokonsági terminusok, a családon belül:

szenioritás, a törvényes szülők tabuja, a nők helyzete, kapcsolatok, jogszolgáltatás, a németek, előtt, a németek idején, az angolok idején, a függetlenség óta; életkorszakok és átmeneti rítusok, terhesség, születés és gyermekkor, névadási rendszer, gyermekek és serdülők nevelése, házasság, halál és temetés; mágikus és vallásos elképzelések, szokások, legfelsőbb istenben való hit, a lélekkel kapcsolatos fogalmak, a halottak szelleme, ősök szelleme, kultikus helyek szentségek, természeti szellemek, örökben való hitek, mágikus szokások (vadászrítusok, agrár rítusok, vetés és aratás; szájhagyományok, énekeke, mesélés, közmondások és találosok; zene és tánc, hangszerek; játékok, gyermekek és felnőttek körében; ruházat és személyes díszek, díszítések; változások a késői 19. és a 20. században: gazdaság és anyagi kultúra, kormányzat, misszionáriusok, nevelés, előrelépési lehetőségek, egészségügy, fejlesztési projektek és tervek, emlékek a múlttól a 21. században.

A gazdag terepmunka adalékokat, leírásokat, gyűjtőmunka eredményeket igen gazdag fekete-fehér és színes felvételek egészítik ki, amelyek nemcsak egyszerűen illusztrációul szolgálnak, hanem a szöveges részek szerves kiegészítői. E felvételek sorában a szerző képei mellett számos archív, a 20. századi, század eleji missziós tevékenység idejéből származó fotó is helyet kap, amelyek között jó néhány közvetlen néprajzi információval szolgál. Vagyis e kötetben is érvényesül az az utóbbi évtizedekben mindinkább erősödő tendencia, amely a vizuális információ jelentőségét erőteljesen felértékelte / felértékeli.

Ami a szájhagyományokat illeti, az énekek esetében csak az úgynevezett almfajok ismertetésére kerül sor. (Csak a német kiadásban található a függelékben néhány dalszöveg, illetve a helyi klánfőnökök genealógiái.) A mesék kapcsán annyit tudhatunk meg, hogy viszonylag kevés gyűjtés létezik. Egy afrikai kolléga, Joseph L. Mbele adott ki egy mesegyűjtést, és a matengo-k szájhagyományainak témakörében írt doktori disszertációt. Egy bizonyos Christian Kapinga gyűjtése alapján kapunk egy csokorra való proverbiumot eredeti nyelven és német fordításban.

Kecskési Mária ezen ismertetés szerzőjének már évekkel ezelőtt említette, hogy tanzániai barátai nagyon szeretnék könyvét megismerni, ehhez azonban angol nyelvű kiadásra volna szükség. Ez az elképzelés immár teljesebbé került. Ugyan a német nyelvű kötet gazdag képanyaga jelentősen lecsökkent, a színes képanyag (355–395. old.) teljesen elmaradt. Azonban a szöveges információk jórészt (ha rövidítésekkel is) a munka angol változatában is megtalálhatók.

Kecskési Mária e késői (későn megjelentetett, bár immár két nyelven is elérhető) munkájával kétségkívül a jelentős magyar afrikai terepmunkások sorába lépett, amelyek száma – számba véve mind a hazai földről, mind a külföldről Afrikába elinduló kutatókat, és persze odafigyelve a tegnapi és mai fiatalokra is – aligha lehet sokkal több két tucatnál. Úgy véljük, Magyar László és Torday Emil örökségét azonban, ha szerény mértékben is, de magas szakmai színvonaluk okán e gyűjtési munkálatokat magukba foglaló tanulmánykötetek kétségkívül jelentősen tovább gazdagíthatják.

Éppen ezért hazai számbavételük immár kötelességünk volna. Amint mondjuk (általában a külföldre szakadt magyar afrikai kutatások területéről) a Franciaországban jeles etnológussá lett Görög-Karády Veronika immár megjelent magyar nyelvű kötete mellé a frankofon afrikai irodalom jelentős magyar származású kutatója, Riesz János írásgyűjteményét, az ugyancsak Franciaországban az afrikai etno-pszichológia kiváló képviselőjévé vált Zempléni András, mi több, Kecskési professzora, Vajda László fontos afrikánisztikai dolgozatainak antológiája mellé le kellene tenni a hazai tudományosság asztalára Kecskési Mária tanulmánygyűjteményének és itt ismertetett könyvének magyar nyelvű fordítását is.

Helyreigazítás

Folyóiratunk 2019. 3. számának könyvismertetési rovatában (523–525) recenziót közöltünk a Barna Gábor – Gyöngyössy Orsolya (szerk.): *Különvonaton* című kötetről. Az írás szerzőjének neve helyesen: *Apjok Vivien*. Szerzőnktől ezen a helyen kérünk elnézést.

Formai követelmények szerzőink számára

1. A kézirat terjedelme ne haladja meg a 40 000 leütést.
2. A kéziratot .rtf (rich text format) vagy .doc (Microsoft Word) formátumban, e-mailben vagy CD-n, valamint kinyomtatott formában kérjük a szerkesztőhöz eljuttatni. A tanulmány szövegéhez 1200–2000 karakternyi magyar, vagy angol és magyar nyelvű tartalmi kivonatot kérünk csatolni.
3. Könyvismertetés maximális terjedelme: 3000–4000 n.
4. A szövegközi kiemelésekhez *dőlt* (italic) betűt használjanak.
5. A hivatkozásokat lábjegyzetek formájában kérjük megadni, ne használjanak szövegközi jegyzeteket! A lábjegyzet formája: Vezetéknév Évszám: Oldalszám.
Pl. Balassa 1973: 59.
6. A tanulmányokhoz mellékelte ábrák, rajzok, fotók elkészítésénél vegyék figyelembe, hogy azok fekete-fehérben kerülnek a kötetbe. A fénykép rövidebb oldala maximum 9 cm legyen. A képek hátoldalán tüntessék fel azok sorszámát, valamint talpas nyíllal a helyes orientációt. A digitális képeket legalább 300 DPI felbontásban kérjük, tömörítetlen .TIFF, esetleg .JPG formátumban. Külön mellékeljenek képjegyzéket a sorszám, a pontos szövegközi hely, valamint a képaláírás feltüntetésével. A képaláírásban kérjük megadni a fotós (vagy rajzoló) nevét, és a fényképfelvétel helyét és idejét is. A kéziratokhoz mellékelte képek közlési jogának rendezése a publikáló szerző feladata.
7. A tanulmányhoz kérjük csatolni a szerző nevét, munkahelyének megnevezését, tudományos fokozatát, valamint – ha van – e-mail címét. Lehetőség szerint kérjük közölni a szerző azon telefonszámát is, ahol a szerkesztő elérheti.
8. Az irodalomjegyzék a tanulmány végén szerepeljen. Az irodalmi hivatkozásokat lábjegyzetben szerepeltessék. Azonos szerző ugyanabban az évben írt tanulmányát a, b, c betűkkel különítsék el. Az irodalomjegyzék formátuma a következő legyen:
 - 8.1 Önálló kötet esetében: VEZETÉKNÉV Keresztnév
Évszám *Kötetcím*. Kiadási hely: Kiadó.
Pl. BALASSA Iván
1973 *Az eke és a szántás története Magyarországon*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
 - 8.2 Tanulmánygyűjtemény esetében: VEZETÉKNÉV Keresztnév
Évszám Cím. In Szerkesztő: *Kötetcím*. Oldalszám. Kiadási hely: Kiadó.
Pl. ORTUTAY Gyula
1941 Népköltészet és műköltészet. In Eckhardt Sándor (szerk.): *Úr és paraszt a magyar élet egységében*. 161–181. Budapest: A Budapesti Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Magyarságtudományi Intézete.
 - 8.3 Folyóirat esetében: VEZETÉKNÉV Keresztnév
Évszám Cím. *Folyóiratcím* Évfolyam. Szám. Oldalszám.
Pl. LENGYEL Dénes
1982 Álmos vezér születésének mondája. *Ethnographia* XCIII. 2. 259–268.
9. Hol és milyen kutatási pályázat keretében készült a tanulmány.

Előfizetés

Magyarországon és külföldön előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletága (1088 Budapest, Orczy tér 1.). Előfizethető valamennyi postán, interneten (hirlapelofizetes@posta.hu) vagy faxon (+36-1-303-3440). Az éves előfizetés díja: 3500 forint. További információ: +36- 80/444-444. Az egyes lapszámok és a korábbi példányok – a Társaság egyéb kiadványaival együtt – megvásárolhatók vagy megrendelhetők a Magyar Néprajzi Társaság Titkárságán (1055 Budapest, Kossuth tér 12.) személyesen vagy interneten (neprajzitorsasag@gmail.com). További információk telefonon: +36-1-269-1272. A folyóirat korábbi évfolyamainak elektronikus változata olvasható a világhálón: <http://www2.arcanum.hu/ethnographia>.

Ethnographia is a peer-reviewed academic journal of the Hungarian Ethnographical Society since 1890. Manuscripts and editorial correspondence should be addressed to the editor-in-chief (vigagyula@gmail.com). All contents of *Ethnographia* published between 1890 and 2008 are available in a digitized fulltext format with search options on the internet (<http://www2.arcanum.hu/ethnographia>). *Ethnographia* is distributed by the Hungarian Post Inc. (Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletága; 1088 Budapest, Orczy square 1.). It can be subscribed at post offices, in e-mail (hirlapelofizetes@posta.hu) and by fax (+36–1–303–3440). Subscription fee for one year is 3500 HUF (including four numbers a year). Further information about subscription: +36–80–444–444. Current and previous copies of *Ethnographia* as well as other relevant publications can be purchased or ordered at the Secretariat of the Hungarian Ethnographical Society (1055 Budapest, Kossuth square 12, neprajzitorsasag@gmail.com). Further information about *Ethnographia* and other ethnographic and folklore publications: +36–1–269–1272.

Ethnographia

Journal of the Hungarian Ethnographic Society

Vol. 130.

2019

No. 4.

Advisory Board:

ILDIKÓ LEHTINEN (Finland), JÓZSEF LISZKA (Slovakia), DZENI MADZHAROV (Bulgaria), VILMOS KESZEG (Romania), ISTVÁN SILLING (Serbia), GABRIELLA SCHUBERT (Germany), MÁTYÁS SZABÓ (Sweden)

Editorial Board:

ELEK BARTHA, ÁGNES FÜLEMILE, LAJOS KEMECSI, LÁSZLÓ KÓSA, IMOLA KÜLLÖS, TAMÁS MOHAY, ATTILA PALÁDI-KOVÁCS, FERENC POZSONY, ZSUZSA SZARVAS, GÁBOR VARGYAS

Editor:

GYULA VIGA

Editorial Office Address: Institute of Ethnology, Research Centre for the Humanities,
Hungarian Academy of Sciences [MTA BTK Néprajztudományi Intézet], H-1097 Budapest IX.
Tóth Kálmán u. 4. Telephone: +36 1 224-6782
e-mail: vigagyula@gmail.com

TABLE OF CONTENTS

Articles

- LUJZA TARI:* On the research of traditional music of national and ethnic minorities in Hungary 529
ILDIKÓ LANDGRAF: „With respect to the study of folklife.... even women may have got a calling”: Women at the birth of Hungarian ethnography 553
LAURA IANCU: „No one has ever cried so much in this world”: Mariology and folk religiosity 569

Discussion

- VILMOS VOIGT:* Hungarian historical legends in a European framework 588
VILMOS KESZEG: A dream that has come true: The catalogue of Hungarian historical legends 597
JUDIT RAFFAI: The catalogue of historical legends and folktale research 604
LÁSZLÓ SZEGEDI: The catalogue of Hungarian historical legends from the perspective of other disciplines 609

Exhibition

- ÁGNES FÜLEMILE:* The Kéz/Mű/Remek exhibition in Kunsthalle Budapest from the perspective of the curator (The folk art national salon, 2018) 614
KATALIN JUHASZ: The social benefit of applied ethnography 669
FRUZZINA CSEH: An exhibition characteristic of its era 679
BENCE AMENT-KOVÁCS: The legacy of folk art and crafts cooperatives 684

Scholars and Oeuvres

- FERENC POZSONY:* Commemorating the 100th birth anniversary of Károly Kós jr. 690
HOFER TAMÁS: Curriculum vitae 697
Bibliography of Tamás Hofer compiled by Mária Flórián 715

Book Reviews

747